

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

ORDLISTE

RIGSARKIVETS
2. AFDELING
1977

ORDLISTE

TIL BRUG FOR MEDARBEJDERE VED RIGSARKIVETS 2. AFDELING

1977

Forord

Formålet med denne ordliste er at tilvejebringe et praktisk hjælpemiddel til brug i det daglige arbejde på Rigsarkivets 2. afdeling. Der er både tænkt på dem, for hvem dette arbejde er noget nyt, og på de mere trænede arkivbenyttede. For mange vil en del af stoffet være selvfølgeligheder, men der er medtaget en række konkrete oplysninger, som det kan være praktisk at have ved hånden i det daglige, f.eks. henvisninger til love, håndbøger, litteratur, opløsning af forkortelser m.v.

Emneområdet kan i hovedsagen defineres som arkiv- og forvaltningsrelevante udtryk med særlig hensyn til 2. afdelings område. Grænsen bagud i tiden er lagt omkring 1800, men ældre oplysninger er dog i et vist omfang medtaget. Forsåvidt angår beskrivelsen af arkivalske udtryk må det understreges, at der endnu ikke er tilvejebragt en autoriseret dansk arkivterminologi. Beskrivelserne bygger på iagttagelse af, hvorledes disse udtryk rent faktisk bruges i det daglige. Der vil sikkert være tilfælde, hvor et udtryk på en anden af Rigsarkivets afdelinger eller i et landsarkiv bruges i en betydning, der ikke helt svarer til den her givne beskrivelse.

Der er lagt vægt på at medtage ord, der hyppigt forekommer i lidt ældre administrativt materiale, men er forsvundet i nutidens eller nu anvendes i en anden betydning. En del arkiv- og forvaltningsjargon er medtaget.

Institutionstyper er beskrevet, derimod ikke enkelte institutioner. Der er gjort visse undtagelser fra denne regel. Således er arkivinstitutioner medtaget. Det er tanken med tiden at tilvejebringe en tilsvarende nøgle med beskrivelse af alle til Rigsarkivet afleveringspligtige institutioner.

Ordlisten har utvivlsomt adskillige fejl og mangler. Det henstilles til afdelingens medarbejdere at være opmærksomme på dette og lægge skriftlig meddelelse herom i det redaktionseksemplar, der opstilles på "Store kontor", til brug ved rettelser i en senere udgave. Også bidrag udefra er særdeles velkomne. Man bedes dog være opmærksom på den foran omtalte emnemæssige og kronologiske begrænsning.

Mange skiftende medarbejdere på afdelingen har medvirket ved dette arbejde. Den afsluttende redaktion er foretaget af Susanne Berge, Thelma Jexlev og Niels Petersen. Renskriften er udført af Annelise Støvring. Afdelingen skylder Steen Zangenberg tak for vejledning med hensyn til opstilling og andre tekniske problemer.

Kopiering helt eller delvis er tilladt.

Rigsarkivets 2. afdeling, den 14. februar 1977.

Forkortelser m.m.

Hvis der ved litteraturhenvisninger kun er anført trykkeår, er trykkestedet København.

Hvis der kan være tvivl om et ords udtale, er vokalen i den stavelse, hvor trykket skal lægges, understreget.

Forkortelser, der er forklaret i ordlisten, anføres nedenfor med s.d.

art.	artikel
bek.	bekendtgørelse
cirk.	cirkulære
Den offentlige forvaltning i Danmark	red. Jørgen Nue Møller, Nyt fra samfundsvidenskaberne, nr. 33, 1973.
DL	Christian 5.s danske lov. (Bog, Artikel, §).
DT	Departementstidende
eng.	engelsk
Fabritius og Hatt, s.d.	
fr.	fransk
frd.	forordning
GL	grundloven af 1953
grl.	grundlove før 1953
HT	Historisk Tidsskrift
ital.	italiensk
j.nr.	journalnummer
kt.	kontor
kundg.	kundgørelse
LA	Landsarkivet for ...
lovbek.	lovbekendtgørelse
LT	Lovtidende
Matzen og Timm	Haandbog i den danske Kirkeret, 1891

Meddelelser, s.d.

MT

Ministerialtidende

nederl.

nederlandsk (hollandsk)

nederty.

nedertysk (plattysk)

RA

Rigsarkivet

reskr.

reskript

resol.

resolution

rpl.

retsplejeloven

Roesen

Aug. Roesen, Dansk kirkeret, 2. omarbejdede udg., Hillerød 1965 (= Teologisk stat 1965-66, I).

sp.

spansk

Sth.

Stockholm

Sv.

P. Svennevig, Danske kommissionsbetænkninger 1850-1970, 1972 og 1971-75, 1976.

Trap, s.d.

ty.

tysk

VA

Vejledende arkivregistraturer

Absent

Af lat. absentio = fravær. Forekommer i forbindelser som absent-rulle og absentskat.

Absolutisme

Se Enevælde.

AC

Se Akademikernes Centralorganisation.

Accession, accessorisk

Af lat. accessio = tilvækst. Accessorisk registrering, henlæggelse eller opstilling betyder, at de pågældende afleveringer behandles i den rækkefølge, i hvilken de modtages. Således sker f.eks. opstillingen af afleveringer i Amagerdepotet. Accessorisk opstilling er fordelagtig i henseende til pladsøkonomi, men forudsætter en omhyggelig registrering.

Accidenser

Lat. = det tilfældige. Uvisse indtægter, især tidl. om præsters indtægter af forskellige embedshandlinger, f.eks. udstedelse af attester. (Matzen og Timm s. 312 ff.).

Accise

Af lat. accisum = afskåret. Egentl.: Den del af en varemængde, der skal ydes som en afgift til myndighederne. Bruges mest om indenlandsk told, se Konsumtion. Litt.: L.V. Birck: Told og Accise, 1920.

Accouchement, accouchør

Accouchement, fr. = barsel, fødselshjælp. Accouchør = special-læge i fødselsvidenskab. I 1750 oprettedes i København et accouchementshus, begyndelsen til den senere Fødselsstiftelse.

A.D.

Forkortelse af lat. anno domini = i det herrens år. Tidl. ofte anvendt foran årstal.

Ad acta

Lat. = til akterne, henlægges. Således påtegnes en sag, der er færdigbehandlet og definitivt kan gå på plads i arkivet.

Adel

Låneord fra tysk, i beg. af 1500-tallet som betegnelse for en verdslig

Adel

privilegeret samfundsgruppe, der bl.a. nød skattefrihed. Adelige rettigheder blev efterhånden fortrinsvis arvelige. Enevælden indførte visse betitlede adelsgrader, især greve og friherre ("baron"). (Nils G. Bartholdy, Adelsbegrebet under den ældre enevælde, HT 12. rk. V, 1971, især s. 578 og 628-29). I Danmarks Adels Årbog findes en fortegnelse over den arvelige adel. I Hof- og Statskalenderen findes en fortegnelse over den personlige adel, der er knyttet til charger og embeder i de tre højeste rangklasser. Juni-grundloven fastslog i § 97: "Enhver i Lovgivningen til Adel, Titel og Rang knyttet Forret er afskaffet". Visse forrettigheder udenfor lovgivningen består stadig, bl.a. indskrivningsret i visse klosterstiftelser, f.eks. Vallø.

Adelspatent

Brev, der tildeler en person og dennes ægte agnatiske, s.d., efterkommere adelskab, se Adel. Kaldes også adelsbrev, nobilitationspatent o.lign. Beslægtede kategorier er: legitimationspatent (erklærer en adelsmands børn udenfor ægteskab, adoptivbørn eller stedbørn for adelige), naturalisationspatent, s.d., (erklærer en adelig udlænding for dansk adelig), våbenbrev (tildeler adeligt våben til en person, der er adelig i kraft af ranggivende charge). For de betitlede adelsgrader kaldes de tilsvarende breve grevepatent, friherrepatent o.lign. Patenternes tekst indførtes oprindeligt i centraladministrationens almindelige brevbøger. I begyndelsen af 1670'erne anlagdes i Danske kancelli særlige protokoller, der også er benyttet af Justitsministeriet (VA I s. 11). I Rigsarkivet findes en samling af originaludfærdigelser. Adling, naturalisation eller anden form for adelsanerkendelse fandt endnu sted i et vist omfang efter 1849.

Ad hoc

Lat. = for tilfældet. Især i forbindelsen ad hoc-udvalg, d.v.s. udvalg (eller kommissioner), der nedsættes for at løse en engangsp opgave, oftest for at afgive betænkning om et bestemt spørgsmål.

Ad interim

Se Interim.

ADJ

Forkortelse for Almindelig domænejournal, ført i Finansministeriets domænekontor 1849-56.

Adjutant

Af lat. adjutare = hjælpe. Også: adjutant. Befalingsmand til rådighed

for en højere officer m.h.t. administration og kommunikation. Dronningen har en adjutantstab, bestående af officerer fra de forskellige værn. Det er et kontor under hoffet og varetager bl.a. referatet af de militære sager for dronningen (medens civile sager refereres af kabinetssekretæren, se Kabinet). Under det enevældige styre varetoges de militære referater af generaladjutanter for henh. landetaten og søetaten. - Jourhavende adjutant eller adjutant du jour = vagthavende adjutant.

Adjunkt

Af lat. adjunctus = knyttet til. I ældre tid: medhjælpere i præste- eller degneembeder, nærmest = kapellan. Fra 1805 betegnelse for underordnet lærer ved de lærde skoler, nu gymnasierne. Nu også om yngste heltidsansatte lærere ved højere læreanstalter.

Ad mandatum (regis)-bevillinger

Lat. = if. kongens befaling eller fuldmagt. Bevillinger udstedt med hjemmel i en kgl. bemyndigelse til et regeringskollegium, en minister eller en overøvrighed (VA I s. 118 f, 141). Kollegiale og ministerielle ad mandatum-bevillinger behandles som kgl. expeditioner, s.d., og indføres i registranten, s.d.

Administration

Er i dansk forvaltningssprog helt synonymt med forvaltning. Administration er af lat. oprindelse, forvaltning af germansk oprindelse. Hvilket udtryk man anvender, vil som regel være et spørgsmål om sproglig bekvemmelighed. Det hedder Administrationsdepartementet og Nordisk Administrativt Tidsskrift, men forvaltningsret og Danmarks Forvaltningshøjskole. Administrationskommissionen af 1923, Forvaltningskommissionen af 1946 og Administrationsudvalget af 1960 havde omtrent samme opgaver. Måske opererer man i den private sektor med en niveauforskel mellem administration og forvaltning, idet der utvivlsomt er betydelig forskel på en administrator eller en administrerende direktør og en forvalter.

Administrativ

Det til "administration" hørende tillægsord. Anvendes specielt om de handlinger, en regering foretager uden medvirkning af lovgivningsmagten. Udnævnelse af embedsmænd foretages således administrativt. Indenfor rammen af en bemyndigelse, der i en lov gives en minister, kan denne administrativt indføre nye bestemmelser, ændre eller ophæve bestående.

Administrative samlinger

Administrative samlinger

Samling på RA's 2. afdeling med oplysninger om struktur, styrelse m.v. i institutioner, der afleverer til RA. Materialet er ordnet institutionsvis og henlagt alfabetisk. Det omfatter bl.a. besvarelser af forespørgsler til institutioner, interne cirkulærer, love og bekendtgørelser, avisudklip m.v.

Afbygger, afbyggersgård

Selvstændigt landbrug udskilt fra en større landejendom. Afbygger = ejer eller bruger af en afbyggersgård. Svarer til den især på Sjælland anvendte betegnelse "parcellist".

Afdeling

I offentlig administration kendt i flere betydninger. 1. Alm. betegnelse for militære linieenheder. 2. Et antal kontorer i et departement under ledelse af en afdelingschef. 3. En enhed i et departement, nærmest svarende til et kontor eller en del af et kontor (Den offentlige forvaltning i Danmark, s. 111). 4. Enhed i andre administrative organer, f.eks. magistrater. 5. Betegnelse for (ofte fagligt definerede) enheder i sygehuse, videnskabelige og kulturelle institutioner m.v., f.eks. Rigshospitalet, Rigsarkivet, Nationalmuseet.

Afdragsret

En form for beskatning af arv. If. DL 5-2-76-79 skulle der af arv eller anden formue, der førtes ud af riget, erlægges en sjettedel til kongen og af resten en tiendel til øvrigheden (sjette- og tiendepenge). Efterhånden blev der med en række lande sluttet traktater om gensidig ophævelse af afdragsret. Denne blev definitivt ophævet ved lov nr. 35 af 4.3. 1904 om ophævelse af forpligtelsen til at svare sjette- og tiendepenge.

Afgangslister

Se Kirkebøger.

Afkald

Erklæring, hvorved man frasiger sig en ret eller adkomst. Tidl. om kvittering for værgemål, d.v.s. at den hidtil umyndige anerkender værgens dispositioner og frasiger sig eventuelle krav mod ham. - Nu især om arveafkald.

Aflevering

I arkivsproget betegnelse for varig overdragelse af arkivalier til

arkivvæsenet, som herefter overtager forvaltningen af dem. (Om fremgangsmåden ved aflevering fra offentlige institutioner, "Aflevering til Rigsarkivet. Bestemmelser og vejledning", 1974 og "Aflevering af edb-arkivalier til Rigsarkivet. Bestemmelser og vejledning", 1975). På RA's 2. afd. føres en journal over afleveringer fra offentlige institutioner. Det nuværende journalsystem er startet 1.1. 1964. Den indtil da førte afleveringsjournal var en statistikjournal. På RA's 4. afd. føres en journal over aflevering af arkivalier af privat proveniens. Afleveringer af denne art indførtes før 1964 i den såkaldte gavebog. RA's 3. afd. (Hærens arkiv) modtager afleveringer fra militære institutioner og tjenestesteder. I arkivsproget anvendes ordet tillige i en udvidet betydning, ikke blot om selve afleveringshandlingen, men også om de arkivalier, der er genstand for aflevering. Adskillige arkivalier, især fra repræsentationer i udlandet, identificeres ved angivelse af afleveringsåret, f.eks. aflevering 1960.

Afleveringsdesignation

Fortegnelse over indholdet af en aflevering af arkivalier. Afleveringer til RA's 2. afd. skal være ledsaget af en afleveringsdesigna-tion i fire eksemplarer, hvoraf én forbliver i afleveringssagen, én indsættes i afdelingens samling af afleveringsdesignationer og én tilbagesendes den afleverende institution med kvittering for arkivaliernes modtagelse. Den sidste bevares ikke, men er til brug for arkivbetjenten ved kontrol af afleveringen.

Afløsning

Omdannelse eller afvikling af en forpligtelse. F.eks. en naturalydelses omdannelse til pengeydelse eller en pengeydelses kapitalisering med henblik på endelig afvikling. Len, stamhuse og fideikommissers overgang til fri ejendom i henh. til lov nr. 563 af 4. 10. 1919 kaldes "lensafløsning".

Aftægt

Kontraktlig erhvervet ret til livsvarig forsørgelse, især i forbindelse med afståelse af fast ejendom. Er hyppigt anvendt i forbindelse med generationsskifte i landbruget. Retten til aftægt kan tinglyses med forpligtende virkning for den, der til enhver tid ejer den pågældende ejendom. (Juridisk formularbog, 1971, s. 279-82).

Agent

Af lat. agens = den der udfører en handling. I det diplomatiske sprog: en mellemform mellem en konsularembudsmand, s.d., og

Agent

en egentlig diplomat. Anvendes i tilfælde, hvor der er behov for varetagelse af visse, især økonomiske interesser, men ikke grundlag for normal diplomatisk forbindelse. Betegnelsen er i og for sig forældet, da den gik ud af brug i 1800-tallet, men blev påny anvendt i 1939, da der under den spanske borgerkrig udsendtes en agent til at varetage danske handelsinteresser i de falangistiske oprøreres hovedstad Burgos, medens der samtidig opretholdtes diplomatisk forbindelse med den spanske regering. (Den danske Udenrigstjeneste 1770-1970, I, s. 309). Agent har også været brugt som rangtitel, givet til handelsmænd. - 1895-1922 havde Danmark en fiskeriagent i Storbritannien.

Agio

Opr. af lat. adjungere = tillægge. På dansk: opgæld, d.v.s. en kursforskel på pengesorter, der officielt er lige meget værd.

Agnatisk

Af lat. agnatus = fædrenebeslægtet. Om arvefølge, hvor der kun arves gennem mænd ("sværdsiden"). I modsætning hertil kognatisk, s.d.

Agrément, agreere

Fr. = "samtykke". Forinden en gesandt eller ambassadør udsendes, skal der søges agrément fra modtagerstatens regering. At en udenlandsk ambassadør i Statskalenderen betegnes som agreeret, vil sige, at han har fået agrément af den danske regering, men endnu ikke har afleveret sine akkreditiver, s.d.

Aide-mémoire

Fr. = hjælp til hukommelsen. Anvendes i udenrigstjenesten synonymt med memorandum, s.d.

AJ

Forkortelse for aktivkontorets journal (i Finansministeriet). Se Statsaktivforvaltningen.

Akademikernes Centralorganisation (AC)

Hovedorganisation for de faglige akademiske organisationer, stiftet 1972. Omfatter 23 organisationer, herunder Dansk Magisterforening, s.d., i hvilken arkivvæsenets arkivarer er organiseret. En forløber for AC var Akademikernes Samarbejdsudvalg (AS).

Akkreditiv (el. kreditiv)

Af fr. accréditer = skaffe tillid, give fuldmagt. Akkreditiv er en

anvisning, hvis ihændeher kan hæve penge hos udstederens forretningsforbindelser. I diplomatisk sprogbrug: det dokument, som en ambassadør ved sin tiltrædelse afleverer til modtagerlandets statsoverhoved, indeholdende en opfordring fra ambassadørens statsoverhoved om at modtage denne som sin repræsentant.

Akkviescere ved

Af lat. acquiescere = slå sig til ro med. Anvendes f.eks. i tilfælde, hvor en regering hverken protesterer imod eller udtrykkeligt billiger en anden regerings handling. Da Danmark i august 1914 efter tysk krav udlagde miner i farvandene, blev dette notificeret, s.d., den britiske regering, hvis svar indebar, at den akkviescerede ved det skete.

Akter

Alm. betegnelse for arkivalier, der ikke er indbundet. Har ingen eksakt betydning i arkivsproget. Udtrykket "sagens akter" er i arkivalisk henseende identisk med ordet "sag", s.d. I Udenrigsministeriet bruges ordet i stedet for "sager".

Aktering

Til en sag at vedlægge (tilaktere) ældre sager (forakter). Bruges både om permanent og midlertidig vedlægning, i sidste tilfælde udskilles de tilakterede forakter, når sagen lægges ad acta.

Akteringssedel, -kort

Indlægges på det sted, hvor en sag udtages for at tilakteres en anden sag, med oplysning om, hvor den nu befinder sig.

Aktindsigt

Adgang til at gøre sig bekendt med dokumenter, der er i en offentlig myndigheds besiddelse. Se Offentlighed i forvaltningen.

Aktpakke

I Udenrigsministeriet betegnelse for en arkivalisk enhed, der er mindre end en pakke. Svarer nærmest til "læg", men dannes ved, at aktstykker indlægges i et kartonomslag. Hvis en sag bliver så stor, at den ikke kan rummes i ét omslag (aktpakke), dannes flere aktpakker, der nummereres fortløbende med romertal.

Aktplan

Se Journalplan.

Aktstykke

Aktstykke

Fællesbetegnelse for et dokument, brev, koncept, notat el. lign. Anvendes både om materielle enheder (stykker) i en sag og om dokumentariske enheder f.eks. aktstykker til finanslovforslaget.

Alimentant, alimentationsbidrag

Af fr. *alimentation* = forplejning. Anvendtes tidl. i lovsproget og stadig i almindelig tale om det bidrag, der pålægges faderen til et barn født udenfor ægteskab. Den der er pålagt et sådant bidrag kaldes alimentant. I nutidigt lovsprog: børnebidrag.

Allodial

Af middelalderlat. *allodium* og germansk *alôd* = fuld ejendomsret. Betegnede i det middelalderlige lenssamfund privat gods i modsætning til len, s.d., (*feudum*, *beneficium*). I Danmark benyttedes betegnelsen allodialgods i privilegierne af 1671 for grever og friherrer om det gods, lensbesidderne ejede udover lenene, og som de i modsætning til disse frit kunne disponere over. Len og stamhuses overgang til fri ejendom i 1919 betegnedes som allodialisering. I Sønderjylland har også selvejergårde og fæstebønders private formuebestanddele været betegnet som allodialgods.

Almue

Gl. nordisk ord, især anvendt om den upriviligerede del af befolkningen, d.v.s. landbefolkningen (menigmand). I 1800-tallet kaldtes det offentlige skolevæsen "borger- og almueskolen" (by og land). Afløstes ved lov nr. 47 af 24.3. 1899 af "folkeskolen".

Altinget

Republikken Islands lovgivende forsamling. Det ældste Alting stammer fra 900-tallet og havde både lovgivende og dømmende magt. Under den danske enevælde forsvandt efterhånden den lovgivende funktion uden formelt at blive ophævet. Altinget blev stedet, hvor love gældende for Island blev kundgjort. Som dømmende myndighed vedblev Altinget til 1800, da det afløstes af Landsoverretten i Reykjavik. Ved frd. af 8.3. 1843 oprettedes under navn af Altinget en rådgivende stænderforsamling i Island i analogi med det danske monarkis provinsialstænderforsamlinger. Altinget, der første gang trådte sammen i 1845, kunne dog kun beskæftige sig med sager, der specielt angik Island. Indtil da havde islandske sager hørt under stænderforsamlingen for Østifterne. 1851 indkaldtes en nationalforsamling, der fik forelagt et regeringsforslag til en forfatning for Islands særlige anliggender. Da forsamlingens flertal ikke ville

akceptere regeringens forslag, men udarbejdede et eget forslag, der ligestillede Island og Danmark under en fælles konge, opløste den kgl. kommissarius 9.8. 1851 nationalforsamlingen. Island beholdt herefter det 1843 indførte rådgivende Alting, indtil der ved forfatningsloven af 5.1. 1874 for Islands særlige anliggender oprettedes et Alting med lovgivende beføjelser. Det bestod af 30 folkevalgte og 6 kongevalgte medlemmer. Altinget var delt i en øverste afdeling med de 6 kongevalgte samt 6 folkevalgte, udpeget af det forenede Alting, og en nederste afdeling med de øvrige 24 folkevalgte. Valgret var betinget af en skattecensus eller bestalling som embedsmand, akademisk prøve, afgangseksamen fra pastoralseminariet i Reykjavik eller lignende prøve. Ved ændring af forfatningsloven af 3.1. 1903 udvidedes antallet af folkevalgte medlemmer med 4, 2 i hver afdeling. Ved ændring af forfatningsloven af 19.5. 1915 bortfaldt de kongevalgte medlemmer og erstattedes af 6 medlemmer valgt ved forholdstalsvalg. Disse tillige med 8 medlemmer valgt af det forenede Alting udgjorde øverste afdeling. Der indførtes almindelig valgret for mænd og kvinder. Ved den dansk-islandske forbundslov, der trådte i kraft 1.12. 1918, ophørte Island at være en del af det danske rige. Se iøvrigt Island.

Alumne

Af lat. alumnus = plejebarn. Betegnelse for personer, der er optaget i en stiftelse, kostskole eller lign. Må nu betragtes som forældet, men anvendes stadig om kostelever på Sorø Akademi og beboere på visse kollegier for studerende, f.eks. Walkendorfs kollegium. Alumnat = bolig for alumner.

Ambassade, ambassadør

Ordet vistnok af keltisk oprindelse. I ældre tid betegnelse for en eller flere diplomatiske udsendinge i et bestemt ærinde. Senere betegnelse for en almindelig diplomatisk repræsentation (eller dens bygning). I begyndelsen var det kun stormagter, der udvekslede ambassadører. Andre lande udvekslede gesandter, s.d. Efter 2. verdenskrig gik efterhånden alle lande over til at udveksle ambassadører. Forskellen er udelukkende et spørgsmål om rang. En ambassadørs officielle titel er "overordentlig og befuldmægtiget ambassadør", en gesandts "overordentlig gesandt og befuldmægtiget minister". De to tillægsord har ingen reel betydning. De har i ca. 200 år været fast tilhør til diplomatiske titler.

Amnesti

Gr. = glemsel. Beslutning om at betragte en lovovertrædelse som

Amnesti

ikke begået med den virkning, at såvel strafforfølgning som andre virkninger bortfalder, til forskel fra benådning, s.d., der alene vedrører straffuldbyrdelsen. Amnesti anvendes især i forbindelse med politiske lovovertrædelser, f.eks. overfor deltagere i den slesvig-holstenske opstand i 1848.

Amt, amtmænd

Ved enevældens indførelse blev len og lensmænd afløst af amter og amtmænd. 47 lensmænd var i 1672 reduceret til 31 amtmænd. Ang. stiftamtmænd, s.d. Med udgangspunkt i kgl. resol. af 4.9. 1793 gennemførtes en amtsinddeling, der bestod næsten uforandret indtil 1970. Amtmændene er kongens (regeringens) lokale repræsentanter (overøvrigheden, s.d.), der gennem tiden har været udstyret ved forskellige kompetencer og tilsynsfunktioner. Fra 1793 til 1868 førte amtmanden tilsyn med købstædernes forvaltning. Fra 1841 førte han tilsyn med sogneforstanderskaberne (fra 1867 sognerådene). Fra 1841 var han formand for amtsrådet, s.d., og forenede således den lokale statsadministration med ledelsen af de amtskommunale anliggender. Med kommunalreformen 1970 ophørte amtmandens kommunale funktioner, bortset fra at han blev formand for tilsynsrådet, s.d. Derudover er amtmandens funktion nu alene at være overøvrighed. Siden 1970 er man begyndt at kalde amtmændenes administration for "statsamter" for at undgå forveksling med amtskommunerne. Statsamterne og amtskommunerne har sammenfaldende grænser. Nuværende amter: Københavns amt, Roskilde amt (tidl. under Københavns amt), Frederiksborg amt, Vestsjællands amt (tidl. Holbæk og Sorø amter), Storstrøms amt (tidl. Præstø og Maribo amter), Bornholm amt, Fyns amt (tidl. Odense og Svendborg amter), Nordjyllands amt (tidl. Ålborg og Hjørring amter), Viborg amt (tidl. Viborg og Thisted amter), Ringkøbing amt, Århus amt (tidl. Århus, Skanderborg og Randers amter), Vejle amt og Sønderjyllands amt (tidl. Haderslev, Tønder, Sønderborg og Åbenrå amter). Litt.: Hans Worsøe, De gamle amters tilblivelse Arkiv 3. bd. 1970 s. 151-171, J. Bloch, Stiftamtmænd og Amtmænd i Kongeriget Danmark og Island 1660-1848, 1895, Germann H.W. Jonassen, Stiftamtmænd og Amtmænd i Kongeriget Danmark 1848-1922, Biografier og Portrætter, 1923, Stiftamtmænd og amtmænd på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1848-1970, udg. af LA Kbh., 1970.

Amtsborgmester

Indtil 1970 var amtmanden født formand for amtsrådet. Efter kommunalreformen af 1970 vælger amtsrådet selv af sin midte en formand, der betegnes som amtsborgmester.

Amtsfond

Se Amtsrepartitionsfond.

Amtsforvalter

Se Amtstue.

Amtsrepartitionsfond

Repartition = fordeling. Ved plakat af 31.12. 1819 oprettedes i hvert amt en amtsrepartitionsfond, hvortil indgik de på hartkornet udskrevne kommunale skatter samt visse andre indtægter. Fondenes midler indestod i amtstuerne og anvendtes til vejvæsen, skolevæsen og andre lokale udgifter. Amtsrepartitionsfonden bestyredes oprindelig af amtmændene, men overgik ved anordn. af 13.8. 1841 til amtsrådene. Den udgjorde ved siden af amtsfattiggassen (opr. 1803) det finansielle grundlag for amtsrådenes virksomhed. Ved § 24 i lov nr. 88 af 23.3. 1933 om landkommunernes styrelse sammenlagdes amtsrepartitionsfonden og amtsfattiggassen til amtsfonden, der bortfaldt med kommunalreformen i 1970. (P.F. Schou, Landkommunernes Forfatning og Styrelse, 1881, s. 501 ff).

Amtsråd

Indført ved frd. af 13.8. 1841. Amtmanden var født formand. Desuden indtrådte en af amtets provster (udpeget af kancelliet, senere ministeriet) samt indtil 2 lensbesiddere. Endvidere 6 valgte medlemmer, 2 eller 3 valgt af sædegårdsejerne, resten indirekte af amtets sogneforstanderskaber. Lensbesidderes særlige ret til at indtræde i amtsrådet ophævedes ved lov af 10.3. 1852. Ved lov af 22.3. 1855 ændredes valgreglerne. Amtmanden vedblev at være formand. Der skulle være et ulige antal valgte medlemmer, hvoraf den større halvdel valgtes af sogneforstanderskaberne (-rådene) og den mindre halvdel af amtets største skatteydere. Landkommunalloven af 1867 bragte kun mindre ændringer. Ved lov nr. 79 af 20.4. 1908 udpegedes de valgte medlemmer af en valgforsamling, hvortil hvert sogneråd valgte 2 valgmænd, og som tiltrådtes af ligeså mange af de største skatteydere, som der var sognekommuner i amtskredsen. Ved lov nr. 113 af 13.4. 1916 om valg til amtsrådene bortfaldt privilegeret valgret. Medlemmerne valgtes af valgmænd valgt af sognerådene i forhold til kommunernes vælgertal, dog mindst 3 fra hvert sogneråd, jfr. § 37 i lov nr. 101 af 29.3. 1924 om kommunale valg. Ved lov nr. 59 af 2.3. 1933 indførtes direkte valg til amtsrådene. Købstadskommunerne på Bornholm hørte under amtskommunen og deltog derfor i amtsrådsvalgene. Ved lov nr. 101 af 25.3. 1959 blev det amtskommunale fællesskab

Amtsråd

mellem købstæder og landkommuner på Bornholm ophævet. - Amtsrådene mødtes gerne 4 gange årligt. De amtskommunale forretninger udførtes i amtskontoret, men delvis med egne embedsmænd. Udover tilsyn med sognekommunerne administrerede amtsrådet sygehusvæsen, vejvæsen, visse dele af skolevæsenet m.v. Da amtmanden ledede både amtets og amtskommunens forretninger, er arkiverne ofte holdt sammen og under ét afleveret til landsarkiverne. - Med kommunalreformen af 1970 fik amtsrådene udvidede beføjelser. Amtskommunen omfatter nu også byerne (bortset fra København og Frederiksberg). Amtmandens formandskab og forretningsførelse bortfaldt. Den amtskommunale forvaltning ledes nu af en af amtsrådet af dets midte valgt amtsborgmester, og den statslige amtsforvaltning er helt udsondret fra den. Se Amt.

Amtsskatteinspektorer, -råd

Oprettet ved lov nr. 204 af 3.6.1967. - Amtsskatteinspektorerne, hvoraf der kan være flere i et amt, er oprettet i forbindelse med nedlægning af amtstuerne, s.d., og amtsligningsinspektorerne (opr. ved lov nr. 309 af 7.6.1946). De fører tilsyn med ansættelsen til skattepligtig indkomst og formue og varetager en del af de opgaver, der tidligere påhvilede amtstuerne. Opgaverne vedr. København og Frederiksberg kommune er henlagt til amtsskatteinspektorat nr. 1 København, jfr. bek. nr. 173 af 15.3.1973. - Af amtsskatteråd findes ét i hvert amt. Dog er Københavns amt delt i en vestre (med Bornholms amt) og en østre amtsskattekreds. Københavns og Frederiksberg kommuner hører ikke under amtsskatterådene. Rådene består af formændene for skatterådene, s.d., samt amtsskatteinspektørerne i amtsskattekredsen. Finansministeren udpeger en af skatterådsformændene til formand for amtsskatterådet. Dets opgave er at medvirke til en effektiv og ensartet ligning gennem vejledning af skatteråd og lokale ligningsmyndigheder. Det kan indenfor visse rammer ændre et skatteråds ansættelse. Amtsskatteinspektorerne er hver indenfor sit område forretningsfører for amtsskatterådene.

Amtstue

I 1662 oprettedes amtstuer som lokale oppebørselskontorer for direkte statsskatter og jordebogsindtægter. Amtstuerne bestyredes af amtsforvaltere. Frd. af 8.7.1840 indeholder udførlige bestemmelser om amtstuernes funktioner. Den i 1903 indførte indkomst- og formueskat opkrævedes ikke gennem amtstuerne, men gennem de kommunale myndigheder. Der kunne i hvert amt være en eller flere amtstuer. Amtstuen i Kolding oprettet 1865 for de "otte sogne", s.d., kaldtes indtil 1941 oppebørselstue. Ved lov nr.

204 af 3.6. 1967 om amtsskatteråd og amtsskatteinspektorer sammenlagdes de hidtidige amtsligningsinspektorer og amtsstuerne til amtsskatteinspektorer, s.d., efterhånden som embederne som amtsforvalter og amtsligningsinspektører blev ledige. De sidste amtstuer nedlagdes 1.4. 1973 (bek. nr. 173 af 15.3. 1973). Litt.: "Danmarks Amtsforvaltere 1660-1848" ved Henry Bruun (1873-1918) i Personalhistorisk Tidsskrift 7. rk. IV, 1919. "Danmarks Amtsforvaltere 1848-1932" ved Harald Hatt i Personalhistorisk Tidsskrift 9. rk. VI, 1933, s. 70-131.

Ane, anetavle

En persons aner er hans forfædre i ret opadstigende linie, d.v.s. forældre-bedsteforældre-oldeforældre o.s.v. Ved "de 32 aner" forstås anerækken til og med 32 tip-tip-oldeforældre. En generationsvis opstilling af aner kaldes en anetavle. Ascendens betegner den samlede mængde af forfædre, ascenderter eller aner, mens en persons efterkommere betegnes som descendenter og hans samlede efterslægt som descendens. (Albert Fabritius, Ahnetavlen med særligt Henblik paa dansk Litteratur, 1941).

Anerkendte trossamfund

Se Trossamfund.

Anhængiggørelse

Se Inkamining.

Anke

Den nuværende retsplejes betegnelse for indbringelse af en dom for højere instans, s.d. I lovsproget hedder det, at en dom "påankes". Den nu forladte betegnelse appel er bevaret i ordet "appellant" som betegnelse for den der anker. - Anke anvendes også i forvaltningen om indbringelse af en afgørelse for en overordnet myndighed (rekurs, s.d.) eller for et særligt klageorgan (ankenævn, Socialankestyrelsen).

Anklagemyndighed

Indtil 1919 besluttedes tiltale i kriminelle sager i København af politidirektøren, i det øvrige land af amtmanden, i visse sager af Justitsministeriet. Til at føre sagerne beskikkedes i hvert enkelt tilfælde en aktor og en defensor. Ved retsplejereformen oprettedes en særskilt anklagemyndighed (Retspl. lovens kap. 10). De offentlige anklagere er rigsadvokaten, statsadvokaterne og politimestrene. Der er i hver landsretskreds beskikket et antal statsadvokater.

Anklagemyndighed

Om anklagemyndighedens virksomhed se retspl. lovens kap. 64 og 65. Straffesager føres på det offentlige vegne normalt af rigsadvokaten ved Højesteret, af statsadvokaterne ved landsretterne og af statsadvokaterne eller politimestrene ved underretterne. Justitsministeren kan i hvert enkelt tilfælde påbyde, at retsforfølgning iværksættes, standses eller undlades. (Retspl. lovens § 712).

Anmeldelse

Ældre betegnelse for en ministeriel skrivelse, der tilsendes et andet kontor indenfor samme departement eller et andet departement indenfor samme ministerium.

Annuum

Lat. = årlig, det årlige. Især om årlige bevillinger eller tilskud.

Anordning

Alm. udtryk for offentlig regelgivning af enhver art. Specielt om administrative forskrifter, der ikke er love ("Love og Anordninger"). Nærmest synonymt med "bekendtgørelse" s.d. Når sådanne underskrives af kongen, betegnes de som kgl. anordninger. Under enevælden havde udtrykket samme anvendelse, men kunne spec. anvendes om en rammelov, på basis af hvilken forordning til en foranstaltnings iværksættelse kunne udarbejdes, f.eks. stænderanordningen af 1831, stænderforordningen af 1834.

Antegnelser

En revisionsmyndigheds kritiske anmærkninger til et regnskab. Antegnelser sendes til den regnskabsførende institution, som returnerer dem med tilføjede besvarelser, hvorefter revisionsmyndigheden træffer afgørelse (decision).

Apanage

Fr. = faste ydelser til medlemmer af et kongehus. Grundstammen er lat. panis = brød. I GL § 11 kaldes disse ydelser "årspenge".

Appel

Af fr. = opråb, henvendelse. 1. Mønstring i en militærlejr, fangelejr o.l. 2. Indbringelse af en afgørelse (især dom) til højere instans. I retssproget nu erstattet af anke, s.d., og kære, s.d., men stadig hyppigt anvendt i dagligsproget.

Approbation, approbere

Af lat. approbare = godkende. Benyttes om overordnede myndigheders

godkendelse af underordnede myndigheders eller privates forslag, beslutninger eller aftaler.

Arbejderbeskyttelse, arbejdstilsyn

Oprindeligt faldt dette i to områder, der administreredes hver for sig, men begge var en følge af den industrielle udvikling: 1. Forholdsregler mod ulykker ved brug af maskiner, 2. forholdsregler mod sundhedsfare ved industrielt arbejde. Allerede ved frd. af 27. 4. 1832 ang. tilsyn med indretninger, der drives med dampkraft, indførtes sagkyndigt syn, inden dampmaskiner måtte tages i brug. Reglerne blev udbygget ved lov af 12.4. 1851 om beskaffenheden af samt tilsynet med dampkedler, dampmaskiner og dampskibe. I 1875 deltes loven i to, nemlig nr. 22 af 24.3. om tilsyn med dampfartøjer og nr. 23 af s.d. om tilsyn med dampkedler på landjorden, jfr. bek. nr. 72 af 28.6. 1875. Tilsynet med lovens overholdelse påhvilede politiet. Lov af 10.3. 1852 om visse for sundheden skadelige næringsveje sigtede fortrinsvis mod at beskytte omgivelserne mod gener, f.eks. stank, men kunne også benyttes til beskyttelse af de ansattes helbred. Dette skete dog kun i begrænset omfang. Det samme var tilfældet med de sundhedsvedtægter, der blev stadfæstet i henh. til lov af 12.1. 1858. Den første lov, der direkte angik arbejdets sundhedsfarlighed, var lov nr. 74 af 23.5. 1873 om børns og unge menneskers arbejde i fabrikker og fabrikmæssig drevne virksomheder samt det offentlige tilsyn med dette. Den forbød at beskæftige børn under 10 år med fabriksarbejde, medens arbejdstiden for børn i alderen 10-14 år blev begrænset til 6 1/2 time daglig (og aldrig om søndagen). To arbejdsinspektører skulle sørge for lovens overholdelse. Derudover skulle de lokale sundhedsmyndigheder føre tilsyn med, at fabrikker og større værksteder holdtes rene og ikke overfyldtes med arbejdere. Ved lov nr. 56 af 12.4. 1889 om foranstaltninger til forebyggelse af ulykkestilfælde ved brug af maskiner m.m. udvidedes maskintilsynet med kommunale maskinsynsmænd. Arbejdsinspektørerne kaldtes herefter fabrikinspektører. En betydelig udvidelse af lovgivningen fandt sted med den første egentlige fabriklov: nr. 71 af 11.4. 1901 om arbejde i fabrikker og dermed ligestillede virksomheder samt det offentliges tilsyn med disse. Ved denne lejlighed oprettedes et direktorat for arbejds- og fabriktilsynet (nu: for arbejdstilsynet). I forbindelse med den næste fabriklov, nr. 143 af 29.4. 1913, overførtes tilsynet med dampkedler på landjorden fra Justitsministeriet til Indenrigsministeriet. Et i 1934 nedsat udvalg afgav 1938 en betænkning om arbejderbeskyttelse (Sv. 190). Den nugældende lovgivning består af tre love: nr. 226,

Arbejderbeskyttelse

227 og 228 af 11.6. 1954 om henh. almindelig arbejderbeskyttelse, arbejderbeskyttelse indenfor handels- og kontorområdet samt arbejderbeskyttelse indenfor landbrug, skovbrug og gartneri, jfr. lovbek. nr. 297-99 af 4.7. 1968. 1.7. 1977 afløses denne lovgivning af lov nr. 681 af 23.12. 1975 om arbejdsmiljø. Forud for denne lov ligger nogle trykte rapporter fra og redegørelser til Arbejdsmiljøgruppen af 1972 ((nedsat 1971), se Sv. 2526, 2529, 2534, 2536, 2537, 2539 og 2540). - Om arbejderbeskyttelse på skibe, se Søfart. Litt.: Arbejds- og Fabriktilsynet gennem 75 Aar, 1948, Pas på!, Tidsskrift for arbejdsmiljø og sikkerhed, udg. af Arbejderbeskyttelsesfondet, 1972 ff.

Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv

Oprettet 1909. Adr. Rejsbygade 1, 1759 Kbh. V. Tlf. (01) 24 15 22. Modtager løbende det socialdemokratiske partis og LO's arkiver og indsamler andre organisations- og personarkiver indenfor arbejderbevægelsen.

Arbejdernes fællesorganisation

Organisation for samarbejde mellem fagforeninger af forskellige fag i samme by.

Arbejdsanvisning, arbejdsformidling

Arbejdsanvisningen har her i landet udviklet sig i to spor, et fagligt og et offentligt. Fagforeningerne begyndte tidligt at anvisere deres medlemmer arbejde. Denne anvisning blev fortsat af de i henh. til lov nr. 88 af 9.4. 1907 oprettede statsanerkendte arbejdsløshedskasser, der var nøje knyttet til fagforeningerne. Det var dog ikke en betingelse for medlemskab af en statsanerkendt arbejdsløshedskasse, at man tillige var medlem af vedkommende fagforening, men det kunne vedtægtsmæssigt være en betingelse for medlemskab af fagforeningen, at man tillige stod i arbejdsløshedskassen og underkastede sig dennes anvisning. I 1900 oprettede Københavns kommune et lokalt anvisningskontor. Ved lov nr. 110 af 29.4. 1913 oprettedes en offentlig arbejdsanvisning med kontorer i hele landet. Arbejdsanvisningen i København kaldtes Centralarbejdsanvisningskontoret og fik en vis overordnet stilling. Iøvrigt skulle anvisningskontorer oprettes på kommunalt initiativ, af en amtskommune, en primærkommune eller flere af disse i forening. De to anvisningssystemer arbejdede side om side, men var forpligtet til et vist samarbejde. Denne tvedeling af arbejdsanvisningen kendtes ikke andre steder i Vesteuropa. Et i 1962 nedsat udvalg, der afgav betænkning i 1964 (nr. 345 Sv. 249), kom

til det resultat, at ordningen ikke længere var tidssvarende og foreslog overgang til en rent statslig arbejdsanvisning. Dette gennemførtes ved lov nr. 114 af 24.3. 1970, hvorefter der oprettedes et arbejdsformidlingskontor i hver amtskommune, idet der dog blev et fælles kontor for København, Frederiksberg og Københavns amtskommune. Lovens § 24 indeholder en mulighed for på begrænsede områder at tillade privat arbejdsanvisning.

Arbitrær

Af lat. arbitrari = skønne, antage. Arbitrær dom er en skønsmæssigt afsagt dom uden retslig behandling. Den militære retsplejelov (nr. 218 af 26.4. 1973) hjemler i kapitel 14-15 (§§ 29-44) adgang til arbitrær straf for visse disciplinære forseelser.

Archivum

Undertitel: Revue internationale des archives. Internationalt arkivtidsskrift. Publiceret med støtte af Unesco af en redaktionskomité udpeget af Conseil international des archives (CIA). Udkommet siden 1951. Bd. XXII-XXIII for 1972-73 er udkommet 1975 og indeholder adresser og andre oplysninger om arkiver fra de fleste lande.

Arkiv

1. En bygning eller et lokale, hvori arkivalier opbevares. 2. En institution, der forvalter arkivalier. 3. Den samling af arkivalier, der dannes gennem en institutions eller persons virksomhed. 4. Navn på et af Rigsarkivet siden 1966 udgivet tidsskrift.

Arkivalier

Bek. nr. 91 af 20.2. 1976 om statsinstitutioners arkiver og deres forhold til Rigsarkivet og landsarkiverne indeholder i § 2 følgende definition: "Ved arkivalier forstås såvel skriftligt materiale som enhver anden art af materiale, der formidler information og er blevet til eller tilvejebragt i forbindelse med institutionens og dens medarbejderes tjenstlige virke. For kort, tegninger og planer, fotografier, film og mikrofilm, grammonfonplader, lydbånd, hukort, magnetbånd og andre medier til behandling og opbevaring af data gælder de samme regler som for de øvrige arkivalier, for så vidt de er en del af institutionens arkiv". - I den britiske Public Records Act fra 1958 hedder det, at "records include not only written records but records conveying information by any other means whatsoever". (Arkivalier omfatter ikke blot skriftlige arkivalier, men arkivalier, der formidler information på hvilken-

Arkivalier

somhelst anden måde). - Et fransk dekret om arkivvæsenet bestemmer, at institutionernes arkiver "sont constituées par les documents de tout ordre, résultant de leur activité, quelle que soit la nature de leur support ou leur forme". (...består af dokumentation af enhver art, som tilvejebringes ved deres virksomhed, uanset materiale eller form). - Nils Nilsson, Arkivkunskap, 1973 s. 22 giver følgende definition: "Definitions-mässigt kan arkivhandlingarna karakteriseras som handlingar, upprättade av eller inkomna till en arkivbildare som led i dennes verksamhet och lagda till förvaring hos denne. Vilken skrift eller vilket medium som använt är i princip betydelselöst. Det avgörande är, att handlingen har utgjort en integrerande del i verksamheten". Disse definitioner tager fortrinsvis sigte på arkivalier af offentlig proveniens, men er i princippet anvendelig på al arkivdannelse og anvendes analogt ved behandlingen af private arkivalier.

Arkivar

Ved Rigsarkivets oprettelse var dette betegnelsen for en afdelingschef. Svarende til nutidens arkivarer fandtes to grupper: arkivsekretærer, s.d., og assistenter. Fra 1914 kaldtes assistenterne underarkivarer. Fra 1919 afløstes betegnelsen arkivsekretær af arkivar, hvorefter der ikke længere var normeret særlige stillinger som afdelingschefer. Fra 1931 til 1958 kaldtes de to grupper henholdsvis arkivar I (af første grad) og arkivar II. I 1946 blev der påny normeret stillinger som afdelingschefer, nu med betegnelsen overarkivar, s.d. Under lønningsloven af 1958 var arkivarstillingerne i 19. og 24. lønklasse, men fra 1960 blev det stadig mere almindeligt, at arkivarer ansattes på overenskomst. Af 34 arkivarer i arkivvæsenet er nu kun 5 tjenestemandsansatte i 31. og 34. lønramme.

Arkivassistent

Se Arkivar.

Arkivbetjent

Indtil 1931 var betegnelsen arkivbud. Stillingerne kendes længe før Rigsarkivets oprettelse. 1827 indrettes en tjenestebolig for et arkivbud i gehejmearkivbygningen. Rigsarkivet fik ved sin oprettelse i 1889 et arkivbud fra Gehejmearkivet og et fra Kongerigets arkiv. 1904 oprettedes en stilling som kustode, 1931 for første gang en stilling som førstebetjent. 1965 blev Rigsarkivets kustodestilling omdannet til en vagtmesterstilling. Arkivvæsenets betjente er ved tjenestemandsløven af 1969 placeret i 2., 3. og 4. lønramme samt

5. lønramme (førstebetjente), 7. lønramme (arkivbetjente af 1. grad og kustoder ved landsarkiverne). 8. lønramme (kustoder ved landsarkiverne) og 10. lønramme (vagtmester).

Arkivfond

En selvstændig og sammenhængende (integreret) gruppe af arkivalier. Ordets anvendelse i dansk arkivsprog er dog ikke helt sikker. I Nils Nilsson, Arkivkunskap, 1973, s. 16, gives flg. definition: "Det bestånd av handlingar [arkivalier] som bildats hos en myndighet, institution eller liknande".

Arkivfremmed

Således kan man betegne materiale, der ofte forefindes i arkiver, men ikke burde være der, f.eks. tryksager, restoplag af duplikeret materiale og materiale, der ikke er indgået i en sagsbehandling.

Arkivplan

Se Journalplan.

Arkivsekretær

Indtil 1919 betegnelse for en del af det personale, der nu kaldes arkivar, s.d. I 1968 genoptaget som betegnelse for en ny fagligt uddannet gruppe af tjenestemandsansatte arkivmedarbejdere. Arkivsekretærer har efter studentereksamen eller tilsvarende eksamen en elevtid på 4 år og modtager under denne to semestres teoretisk undervisning på Danmarks Biblioteksskole, linien for arkivsekretærer. Undervisningen afsluttes med en eksamen. Arkivsekretærelever bliver placeret i 2. lønramme, arkivsekretærer i 9. med automatisk overgang til 17. lønramme.

Arkivvæsenet

Lov nr. 42 af 30.3. 1889 om oprettelsen af et Rigsarkiv bestemte, at dette skulle bestå af et hovedarkiv og tre provinsarkiver (siden 1907 landsarkiver). Lovens sprogbrug vandt aldrig hævde, idet Rigsarkivet blev anvendt om det, der i loven kaldes hovedarkivet. Derfor er man i praksis kommet ind på at bruge arkivvæsenet som betegnelse for Rigsarkivet og landsarkiverne.

Arkivæsker

I 1970 indførtes æsker til pakning af arkivalier i stedet for de tidligere anvendte papplader, snor og løse skilte. ("Aflevering til Rigsarkivet. Bestemmelser og vejledning" s. 9-11). Arkivæsker findes i følgende størrelser efter bundens indvendige mål: A4 -

Arkivæsker

315 x 235 x 80 mm, lille folio - 350 x 225 x 80 mm, mellemfolio - 360 x 235 x 80 mm og stor folio - 380 x 250 x 80 mm. Æskerne fremstilledes tidligere af Colon A/S, nu af Dansk Kraft Emballage, Kolding. De distribueres gennem firmaet Barfoed og I. Chr. Petersen.

Armé

Af fr. armée = hær. Nu forældet officiel betegnelse for den væbnede magt til lands, første gang i forordning af 1734. Ved lov af 6. juli 1867 indførtes det gamle nordiske ord "hær" som officiel betegnelse i stedet for armé.

Arrest

Af lat. ad restare = holde tilbage. Beslaglæggelse af ejendom eller anholdelse af en person (arrestation). Se iøvrigt Fængsel.

Arveanmeldelser

En lidt ukorrekt betegnelse for skifteretternes reviderede regnskaber vedr. arveafgifter. Der findes på 2. afd. en vejledning i fremtagning af arveanmeldelser, hvis henlæggelse er noget kompliceret.

A.S.

Forkortelse for Akademikernes samarbejdsudvalg, se Akademikernes Centralorganisation.

Ascendens, ascendent

Af lat. ascendere = stige op. Se Ane.

Assessor

Lat. = besidder, især i et retskollegium. Medlemmerne af Højesteret (undtagen præsidenten) kaldtes indtil 1919 højesteretsassessorer. Tilsvarende i andre kollegiale retter. Ved tjenestemandsløven af 1969 genoptaget i stillingsbetegnelserne politiassessor og retsassessor, dog ikke i den gamle betydning, men for at betegne et karrieretrin mellem fuldmægtige og henholdsvis politimestre og dommere.

Assignation

Ældre betegnelse for en anvisning på udbetaling fra en offentlig kasse. Assignationskontor, senere anvisningskontor.

Asyl

Af gr. asylos = ukrænkkelig. Anvendes især om den opholdstilladelse, der under visse betingelser gives flygtninge, s.d., fra et fremmed land. I betydningen fristed, opholdssted tidligere om filantropiske stiftelser for fattige, syge, forældreløse o.l.

Attaché

Fr. = tilknyttet. Medarbejder i diplomatiet, som regel med speciel opgave, f.eks. militærattaché, landbrugsattaché, presseattaché m.v. Også om en embedsmand, der stilles til rådighed for en udenlandsk officiel gæst.

Auditør

Af lat. audire = høre. Juridisk embedsmand, hvis opgave er at medvirke ved tjenstlige undersøgelser og forhør over offentligt ansatte, især indenfor den militære retspleje. Det militære auditørkorps' chef kaldes generalauditør. Nugældende regler i lov nr. 218 af 26.4. 1973 om den militære retspleje, kap. 6. - Desuden findes for trafiketaterne et embede som auditør under Ministeriet for offentlige arbejder.

Auskultant

If. Meyers fremmedordbog 1853 "en Tilhører; en i en Ret el. et Collegium ansat Begynder, der skal lære at kjende Forretningerne; Bisidder uden Stemmeret; auscultere, høre efter, høre til". Under kollegialstyret ulønnede stillinger, der gav unge, især adelige, mulighed for at deltage i et kollegiums forhandlinger og andre forretninger. I denne form uforenelig med ministerialsystemet, men verbet auskultere ses dog anvendt om ministerielle embedsmænds midlertidige tjeneste udenfor egen styrelse i oplæringsøjemed.

Autentisk

Afledt af et græsk ord for tilforladelighed. I enevældens forvaltningssprog betegnede man en lovfortolkning, der afgjordes ved kgl. resolution, som en autentisk fortolkning.

Automobilsager

Se Motor- og rutebilsager.

Autonom, autonomi

Af gr. autonomia = selvstyre. Anvendes om et område indenfor en stat med selvstyre i alle eller de fleste indre anliggender, men uden egen højhedsret. Indenfor det danske rige indtager Fær-

Autonom

øerne (men ikke Grønland) en autonom stilling.

Autorisation, autorisere

Af lat. auctor = ophavsmand. Nu: gøre noget gyldigt eller lovligt, f.eks. autorisere en protokol til brug i et bestemt øjemed. Også: tilladelse, omtrent som bestalling, s.d.

B

Banco

Se Hamburger mark banco.

Bankhæftelse

En prioritet på 6 pct. af værdien, pålagt alle jorder, tiender og bygninger i Danmark i forbindelse med Rigsbankens oprettelse i 1813. Hæftelsen skulle forrentes, indtil dens beløb var indbetalt i rede sølv. Hæftelsen blev overtaget af Nationalbanken ved dennes oprettelse i 1818. Til bankhæftelsen var knyttet adgang til at blive aktionær i Nationalbanken. Bankhæftelsen var definitivt afviklet i 1878. (Marcus Rubin, Frederik VI's Tid, s. 32 f, 43 f, 49 ff).

Banktæg

Se Tegn.

Batallion

Se Regiment.

BDJ

Forkortet betegnelse for Bygningsdomænejournal. Se Domænesager.

Befarne

Se Søruller.

Befordringsvæsen

Postvæsenet havde tidligere også til opgave at sørge for personbefordring. Frd. 27.1. 1804 gav regler om befordringsvæsenet, som byggede på en organisation af vognmandslav over hele landet. Man kunne befordres med pakkeposten (den agende post) eller med ekstrapost (særskilt lejet befordring). Senere oprettedes særlige personbefordringsruter med diligencer (dagvogne), men jernbanerne og senere rutebilerne gjorde dem efterhånden overflødige. 1911 nedlagdes den sidste dagvognsrute, 1912 den sidste ekstra-

poststation. Indtil 1916 var postvæsenets officielle betegnelse Post- og befordringsvæsenet.

Bekendtgørelse

Delvis synonymt med de ældre betegnelser "kundgørelse", s.d., og "anordning", s.d. Anvendes nu om retsfor skrifter udstedt af en minister med hjemmel i lov eller kgl. anordning. Ved bekendtgørelse fastsættes f.eks. regler om en lovs udførelse i praksis indenfor rammen af en bemyndigelse, der er givet ministeren i loven. En bekendtgørelse indledes derfor ofte således: "I medfør af §§ xx i lov nr....". Bekendtgørelser optages i Lovtidende A og nummereres sammen med de egentlige love. Ang. lovbekendtgørelse, s.d.

Bemandingsreglement

Se Udkommandobøger.

Benefice, beneficium, beneficiarius

Af lat. Beneficium = velgerning, begunstigelse. I ældre tid om præstekald som økonomiske aktiver. Som indehaver af et sådant beneficium kaldtes sognepræsten beneficiarius. Videnskabsmænd og hofembedsmænd med teologisk eksamen kunne belønnes med præstekald, hvis indtægter de oppebar, medens de lønnede kapellaner til at varetage de gejstlige forpligtelser. Benefice bruges især om kunstnerisk optræden i velgørende øjemed, men også i almindelighed: til nytte eller glæde for. Beneficerede sager er retssager, hvor den ene eller begge parter har fået bevilget fri proces. Opr.: beneficium paupertatis = begunstigelse på grund af fattigdom.

Benådning

Egentl. enhver gunstbevisning fra en fyrste. Tildeling af embeder, titler m.v. betegnedes tidligere som benådnings. Bruges nu kun om den kongen i grundlovens § 24 givne ret til at benåde og give amnesti, d.v.s. ophæve eller formilde idømte straffe eller undlade strafforfølgning (amnesti, s.d.). Da benådningsretten, der administreres af justitsministeren, er grundlovsumiddelbar, kan den ikke reguleres ved lov, men folketinget kan kræve justitsministeren til regnskab for den førte benådningspolitik. 15. januar 1954 behandles i folketinget en forespørgsel ang. benådning af landssvigere. Benådning af ministre, der er dømt af rigsretten, forudsætter folketingets samtykke.

Benådningssager

Benådningssager

Saggruppe i Justitsministeriets departement, oprettet 1921, da sager vedr. benådning og strafformildelse for domfældte, der ikke afsoner i statsfængsel, overførtes fra Direktoratet for fængselsvæsenet til departementet. Fra 1972 er påny alle benådningssager henlagt til Direktoratet for fængselsvæsenet, fra 1973 Direktoratet for Kriminalforsorgen.

Beror, stille i bero

I forvaltningssproget om en sag, i hvilken der indtil videre ikke skal foretages noget, uden at den dog betragtes som afsluttet.

Bestalling

Nu forældet betegnelse for kgl. udnævnelse til et embede eller beskikkelse til at udøve visse professioner, f.eks. advokatvirksomhed. Meddelelse af bestallinger var forbundet med erlæggelse af gebyr. For embeds- og bestillingsmænd bortfaldt bestallingsgebyr ved § 7 i lov af 26.3. 1870 om embeds- og bestillingsmænds lønningsforhold. I dagligsproget benyttes bestalling stadig i forbindelse med advokatvirksomhed.

Bestilling, bestillingsmand

Tidl. anvendt i betydningen "embede". I Danske kancelli findes visdomsbøger vedr. embedsbesættelser med titel "Danske Bestillinger" og "Norske Bestillinger". Senere: offentlig ansættelse udenfor embedsklassen, jfr. § 144 i straffeloven af 1866: "Hvad ovenfor om Embedsmænd og Embeder er fastsat, gjælder tillige med Hensyn til Bestillingsmænd og de dem betroede Bestillinger...". Efter 1919 er betegnelserne embedsmand og bestillingsmand afløst af fællesbetegnelsen tjenestemand. Ordet er bevaret i "Forbrugsforeningen for Embeds- og Bestillingsmænd samt Læger".

Bestyrelse

Nu fortrinsvis om en kollektiv ledelse af en forening, virksomhed o.l. I 1800-tallet også uofficielt om ministerier (finansbestyrelsen, krigsbestyrelsen) eller mere abstrakt: bestyrelsesgrene = forvaltningsgrene. 1849-1917 fandtes under Finansministeriet et direktorat, Koloniernes centralbestyrelse, og 1851-1909 en kollegialt ledet Bestyrelse for de militære underklassers pensionering og for invalideforsørgelsen.

Betjent

Tidl. betegnelse for alle ansatte i kgl. tjeneste. If. DL 1-1-1

ansætter og afskediger kongen alle betjente, høje og lave. Indtil 1919 kaldtes underretsdommere retsbetjente. Nu fortrinsvis betegnelse for uniformeret civilt personale i offentlig tjeneste. I 1931 indførtes betegnelsen arkivbetjente i stedet for arkivbude.

Betænkning

En på embeds vegne foretaget undersøgelse af og erklæring om en bestemt sag. I Danske kancellis sidste periode indeholder forestillingsprotokollerne dels forestillinger, der udmunder i konkrete forslag til beslutninger, dels beretninger, der er rent informative, dels betænkninger, der analyserer et problem og opstiller mulige løsninger. I nutiden forekommer betænkninger fortrinsvis som afgivet af udvalg eller kommissioner, der nedsættes af ministerier eller andre myndigheder, f.eks. med henblik på udarbejdelse af lovforslag. Endvidere afgiver Folketingets udvalg betænkninger om forelagte lovforslag (Folketingstidende tillæg B). Betænkninger afgivet af ministerielt nedsatte udvalg findes som særlig samling på RA's 2. afd., opstillet efter "Danske kommissionsbetænkninger 1850-1970" og "do. 1971-1975". Betænkninger efter 1975 er midlertidig ordnet efter nummer i Statens trykningskontor. "Danske kommissionsbetænkninger" er planlagt som 5-årige publikationer.

Bev.

I forvaltningssproget forkortelse for "bevilges".

Bevaringsprocent

Se Kassationsprocent.

Bevilling

1. En på et offentlig budget opført indtægts- eller udgiftspost. 2. En af en offentlig myndighed efter ansøgning given tilladelse eller dispensation, ofte kgl. bevilling ("kongebrev"), jfr. GL § 25. Anvendes især indenfor personret og næringsret. Udstedelsen kan være forbundet med betaling af gebyr.

Bevillingstilsagn

Se Tillægsbevilling.

Bfs

Forkortelse af børneforsorgssager, saggruppe i Socialministeriet siden 1949. Se Særforsorgssager.

Bibog

Bibog

En regnskabsbog (bikassebog) til indførsel af specielle poster, der forekommer i større mængder og på denne måde kan indføres i (hoved-) kassebogen med samlede beløb i et mindre antal posteringer. - I de sønderjyske landsdele tidligere betegnelse for panteprotokoller, hvori pantehæftelser på fast ejendom blev indført (bibøger i forhold til skødebøger).

Bikube

Eldre papirformat (folio) 14 x 17 1/2 tommer, (36 1/2 x 45 1/2 cm) ufalset. Se afsnit I § 4 i bek. nr. 101 af 25.5. 1888 om anvendelse af papirsorter i statstjenesten. Navnet stammer fra vandmærket.

Bilandene

Uofficiel fællesbetegnelse for Færøerne, Island og Grønland, anvendt i en del af 1800-tallet, f.eks. i Hof- og statskalenderen fra 1842. Betegnelsen har ingen statsretlig betydning.

Bilbrev

Af ty. Beil = økse. If. DL 4-5-9 pantebrev i et skib under bygning. Senere: byggeattest for et skib, jfr. frd. om skibsbyggeri af 18.3. 1776, III, 9. Omtales endnu i lovbek. 103 af 4.5. 1927 om skibes registrering, § 14, men ikke i lov nr. 93 af 29.3. 1957 om skibsregistrering, hvorved førstnævnte lov ophæves.

Bind

Arkivalske enheder skabt ved en bogbinderteknisk proces. Arkivalske enheder tælles i bind, pakker, s.d., og andre enheder (f.eks. kartotekskasser).

Birk

En fra herredsinddelingen udskilt retskreds, således godsjurisdiktioner med birkeret, d.v.s. ret til at beskikke retsbetjente. Sådan ret bortfaldt definitivt efter grl. af 1849. En del retskredse vedblev at betegnes som birker, nu kun Frederiksberg birk. Litt.: Harald Jørgensen, De private birkers endeligt, Arkiv 3. bd. 1969 s. 92-110. Axel Petersen, Birketing i Gl. Københavns amt 1521-1965, 1968, der s. 54 gør opmærksom på, at den alm. definition af "birk" ikke dækker udviklingen i Gl. Københavns amt.

Birkedommer

Se Retsbetjente.

B.I.-sager
Se BY-sager.

Biskop

Af gr. episkopos = tilsynsmand. Øverste embedsmand for gejstligheden i et stift, s.d. Biskopper udnævnes af kongen, men medlemmer af menighedsrådene i et stift har ved embedsledighed adgang til at stemme om, hvem af ansøgerne de ønsker som biskop. Hvis en kandidat får mere end 2/3 af de afgivne stemmer, skal ministeren indstille vedkommende (lovbek. nr. 159 af 1.4. 1950, ændret ved lov nr. 152 af 24.4. 1963). Der er nu 10 biskopper samt en vicebiskop for Færøerne. Grønland hører under biskoppen over Københavns stift. Indtil reformationen havde Danmark en ærkebiskop (i Lund), af gr. archos = anfører. Efter reformationen benyttedes en kort tid udtrykket superintendent, et lat. ord med omtrent samme betydning som biskop. "Bisp" er en folkelig forkortelse, som ikke anvendes officielt, bortset fra ordforbindelser som bispegård o.l. Litt.: August Roesen, Dansk Kirkeret, Hillerød 1965, s. 17-20 om biskoppernes funktion.

BJ

Forkortelse af Bygningsjournalen. BJ-sager er sager om de kgl. bygninger og haver.

Blanketregnskaber, -sager

Saggruppe i Justitsministeriet vedr. de bevillinger, der udfærdiges gennem overøvrigheden, s.d. Bevillingerne udfærdiges på blanketter, der udleveres af ministeriet, og for hvilke overøvrighederne kvartalsvis aflægger gebyrregnskab. Da der ikke blot sker regnskabsmæssig revision, men også kontrol med bevillingernes administration, indsendes de relevante aktstykker som bilag. Tidligere forblev blanketsagerne efter endt revision i Justitsministeriet og afleveredes til RA. Fra og med januar 1948 tilbagesendes blanketregnskaberne med tilhørende bilag til opbevaring ved overøvrighederne og senere aflevering til landsarkiverne. (Justitsmin. cirk. 8.4. 1948, 1. kt. j.nr. V 2719). Som indgang til blanket-sagerne findes til og med 1869 ekstraktprotokoller, tildels med registre. Fra 1870 benyttes som indgang selve regnskaberne, der er årgangsvis indbundet og indenfor hver årgang ordnet efter overøvrigheder og indenfor disse igen efter kvartaler. I kvartalsregnskaberne er bevillingerne opført efter deres art (skilsmisse, adoption, eksekutorbevillinger, proklama m.v.).

Bod

Bod, bøde

Af samme nord. ordstamme. Bod har ingen flertalsform. Bøde er et nyere ord. I betydningen pengeydelse anvendes bod i nudansk om ydelse til en modpart ved misligholdelse af en aftale (således ved overenskomststridig konflikt på arbejdsmarkedet). Bøde er straf for en lovovertrædelse og betales til det offentlige.

Boligretter

Ved lov nr. 251 af 14.6. 1951 om leje kap. XVII (§§ 119 ff) oprettedes til pådømmelse af tvistigheder om lejemål i hver retskreds en boligret bestående af en juridisk dommer og to lægdommere, hvoraf en skal repræsentere udlejerne og en lejerne. Anke og kære af boligretternes afgørelser sker til vedkommende landsret. Nugældende regler i love nr. 96 af 25.3. 1969 af lov om leje, kap. XVI, §§ 69-71.

Boligsager

Saggruppe fra 1918 i Indenrigsministeriet, fra 1948 Boligministeriet vedr. Statens støtte til boligbyggeri.

Bona officia

Lat. = gode (velvillige) tjenester. Betegnelse for en stats mægling eller medvirkning hertil i konflikter mellem andre stater.

Bonitet, bonitere

Af lat. bonitas = godhed. Vurdering af landbrugsjord m.h.t. det nettoudbytte den kan bringes til at yde. Matriklen af 1844 hviler på en bonitering af al ager og eng i kongeriget. Jordens bonitet udtrykkes ved et tal med 24 som takst for den bedste jord. Af boniteringen afhænger, hvor mange arealenheder (tdr. land) der skal til for at udgøre en tønne hartkorn, s.d.

Borgerrepræsentation

Fra 1837 til 1868 betegnelse for kommunalbestyrelsen i købstæderne. Siden 1840 tillige betegnelse for Københavns kommunes folkevalgte forsamling.

Borgerskab

If. DL 3-3-1 skal den, der vil drive borgerlig næring, gøre sin ed for borgmester og råd i en købstad og betale 40 lod sølv til kongen og byen. I købstæderne førtes borgerskabsprotokoller eller borgerbøger. De findes i rådstuearkiverne (købstadsarkiverne), der afleveres til landsarkiverne. Ved næringsloven af 29. december

1857 bortfaldt fra udgangen af 1862 borgerskab i denne forstand og erstattedes af næringsadkomster, der i byerne fortsat kaldtes borgerskab, på landet næringsbrev. Ved næringsloven af 1931 (nr. 138 af 28.4.) blev næringsbrev eneste betegnelse for næringsadkomst. Litt.: "Vejle Borgerbog 1754-1870", udgivet af Vejle byråd ved Jørgen Swane, 1943. Albert Olsen, Bybefolkningen i Danmark paa Merkantilismens Tid, 1932 og Johan Hvidtfeldt, Borgerbøger, Fortid og Nutid XV, 1944, s. 244-50.

Borgmester

Indtil 1970 den øverste embedsmand i en købstadskommune. Indtil 1919 var købstadernes borgmestre kgl. udnævnte embedsmænd. Normalt var de tillige byfogder. Ved lov nr. 112 af 1.3. 1919 om ændringer i og tillæg til lov om købstadskommunernes styrelse af 26.5. 1868 bestemtes, at byrådet af sin midte vælger en formand, der benævnes borgmester (§ 1). Dog bibeholdtes i 6 købstæder ved siden af den valgte borgmester et kgl. borgmesterembede til varetagelse af visse underøvrighedsforretninger (§ 14). Disse bortfaldt efterhånden. Det kgl. borgmesterembede i Århus blev som det sidste nedlagt ved bek. nr. 48 af 17.2. 1942 med virkning fra udgangen af marts s.å. Embedets forretninger henlagdes dels til den valgte borgmester, dels til politimesteren. - If. lov af 4.3. 1857 om bestyrelsen af Københavns kommunale anliggender bestyredes disse af en magistrat, s.d., bestående af en overpræsident, udnævnt af kongen, samt fem borgmestre og fem rådmænd, valgt af borgerrepræsentationen under forbehold af kgl. stadfæstelse. If. lov nr. 75 af 18.3. 1938 om forandringer i og tillæg til 1857-loven består Københavns magistrat af en overborgmester, fem borgmestre og fem rådmænd, alle valgt af borgerrepræsentationen for 8 år men ikke nødvendigvis af dennes midte. Embedet som overpræsident opretholdtes som overøvrighed for staden København. - Efter kommunalreformen af 1970 betegnes formanden for kommunalbestyrelsen i alle primærkommuner som borgmester. Ang. amsborgmester, s.d.

B.p.

Forkortelse af lat. beneficium paupertatis = begunstiggelse på grund af fattigdom. Se Beneficium.

Brevbog

Danske kancellis betegnelse for kopibog. Blev overtaget af de ministerier, der efterfulgte Danske kancelli, men synes nu overalt

Brevbog

fortrængt af betegnelsen kopibog, som altid har været anvendt i de kamerale arkiver.

Breve, åbne og lukkede

Fra man ved middelalderens slutning begyndte systematisk at registrere alle kgl. ekspeditioner, s.d., har man skelnet mellem to hovedgrupper: 1. Åbne breve, der var af særlig vigtigt eller alment indhold, ofte retsstiftende, f.eks. forordninger, bevillinger, bestallinger, lensbreve, mageskifter, skøder m.v. De udstedtes af kongen eller i kongens navn (ad mandatum, s.d.). 2. Lukkede breve, i ældre tid kaldet missiver (sendebreve), var stilet til enkeltperson eller en snæver kreds af personer. De anvendtes ved afskedigelser, befalinger, instrukser, men også ved depecher til fremmede magter, stilet til et statsoverhoved. De åbne breve var beregnet til kundgørelse eller højtidelig overrækkelse og var oprindelig oftest skrevet på pergament med hængende segl, medens missiver blev skrevet på papir og derfor kunne foldes og lukkes til forsendelse ved hjælp af indsnit eller påtrykt segl. I begyndelsen førte man kun kopibog over åbne breve, de såkaldte registre (eller registranter). Senere førtes også bog over missiver, men mere summarisk. Disse kopibøger kaldtes tegnelser. Efterhånden gik pergament helt af brug (senest for skøder og mageskifter), men sondringen mellem "Registre" og "Tegnelser" blev opretholdt indtil kancellireformen 1800. Forskellen mellem de to slags kongebreve bestod dog fortsat; den viste sig i brevets ydre form. Åbne breve var uden adresse og indledtes med "Vi (kongens navn og titel) gør alle vitterligt". Lukkede breve begyndte med "Vor syndelig gunst tilforn" og havde adressat anført på brevets bagside. Fra 1800 findes begge kategorier af kgl. ekspeditioner i det pågældende departements registrant, s.d., men med bibeholdelse af forskellen i indledningsformel. Udtrykket "kgl. åbent brev" bruges nu især ved bekendtgørelse af tronskifte, regeringens midlertidige overdragelse til en rigsforstander og udskrivelse af valg til Folketinget. (Nils G. Bartholdys undersøgelse i RAJ 1972 nr. 140-3, skrivelse af 24.4. 1972 til Statsministeriet (kopi på RA's 2. afd.)). - Udtrykket "åbent brev" anvendes også om et f.eks. i dagspressen offentliggjort brev fra en privat til en eller flere personer - oftest i politisk eller lignende øjemed.

Brevi manu

Lat. = "med kort hånd", d.v.s. uden følgeskrivelse. I arkivsproget om aflevering af arkivalier uden designation.

Brevnummer

Nummerering af udgåede breve i den rækkefølge, hvori de indføres i kopibogen. Brevnummer anføres som regel øverst på koncepten. Henlæggelse af sager efter brevnummer bruges i Danske kancellis arkiv. (Vejledning om kancellisystemet, s. 3 f).

Brev- og realregister

Også: Real- og brevregister. Register ført i Indenrigsministeriets 1. kontor (KK). Består af to dele: en kronologisk fortegnelse over udgåede breve og et alfabetisk register, der trods navnet ikke er et realregister, men overvejende et korrespondentregister. Et sådant kombineret register førtes allerede i Danske kancellis 3. departement, med hvilket Indenrigsministeriets 1. kontor står i en vis arkivalisk kontinuitet. Til og med 1877 førtes det kronologiske register i det ene halvårs kopibog og realregistret i det andet. Fra 1878 føres brev- og realregister i særskilt bind. Fra 1943 betegnes det alene som brevregister. Et lignende register er ført i enkelte andre kontorer, hvis sagområde tidligere har hørt til Indenrigsministeriets 1. kontor, f.eks. Socialministeriets 1. kontor.

Brevregister

Register til kopibog. Oplyser adressat, en antydning af brevets indhold samt brev- og journalnummer. Alfabetisering sker alene efter forbogstav, idet dog adressater, der forekommer meget hyppigt, ofte får egen registerrubrik.

Brevsager

I Danske kancelli 1800-48 en række af sagsakter, der er henlagt som bilag til brevbogen (kopibogen). (Se Kancellisystemet, 1973, s. 3 f).

Brevskriverliste

I en privatarkivregistratur en alfabetisk fortegnelse over afsendere i det pågældende arkiv med oplysning om årstal og antal af breve indenfor et år, f.eks. 1890 (3), 1892, 1893 (8), d.v.s. henholdsvis 3, 1 og 8 breve fra de tre år. På RA's læsesal findes et samlet brevskriverkartotek for registrerede privatarkiver.

Brigade

Af ital. brigata = en kæmpende skare. I militærsproget først og fremmest om en større afdeling bestående af to eller flere regimenter. If. lov om hærens ordning af 6.7. 1867 bestod fodfolket

Brigade

af fem brigader á to regimenter. Ved lov nr. 209 af 30.9. 1909 om hærens ordning bibeholdtes kun én brigade, bortfaldet ved lov nr. 342 af 7.8. 1922. Brigade anvendes også om en militær styrke, der dannes til løsning af særlige opgaver, således om den danske styrke, der uddannedes i Sverige i slutningen af besættelsen, og om de danske tropper, der deltog i den allierede besættelse af Tyskland efter kapitulationen.

Bureaukrati

Egentl. kontorstyre. Har i alm. sprogbrug en nedsættende betydning, men anvendes i fagsproget som fællesbetegnelse for offentlige organer, hvis opgaver er udelukkende administrative.

"Buret"

Arkivjargon for RA's kontor for udlån til ministerierne m.m. Navnet hidrører fra et højt ståltrådsnet, der indtil 1938 delte lokalet i to dele, hvoraf den ene tidligere var gennemgang fra ministerialbygningen til slottet. (Meddelelser 1921-55, s. 26). "Buret"s nuværende indretning stammer fra 1970.

Bux-sager

Brunkulsekspropriationssager, saggruppe under Landbrugsministeriet vedr. ekspropriation af arealer i henh. til lov nr. 60 af 26. 2. 1940 og senere love om fremskaffelse af indenlandske brændselsmaterialer. Loven bortfaldt i 1950.

By

Oprindelig = landsby (således stadig på svensk). Stednavne med endelsen -by er næsten udelukkende landsbyer. Bylav, bymænd, bystævne m.v. hentyder til landsbyer. Men ordet er tidligt anvendt nærmest synonymt med stad, s.d., eller købstad, s.d., jfr. byfoged og udtrykket "by og land". I nudansk har ordet næsten kun denne betydning, men i matrikuleringen betyder by stadig landsby. Se Matrikel.

Byfoged

Se retsbetjente.

Byggesager

Saggruppe med egen journal i Indenrigsministeriets 2. kontor fra 1927, da sager vedr. bygningslovgivningen blev udskilt fra 1. kontor. I 1939 overgik journalen til ministeriets ejendomsafdeling og optog tillige byplansager fra 1. kontor. I 1943 kom den til

Statens bygningsdirektorats 1. kontor og i 1952 til Boligministeriets 2. kontor. Byplansager har egen journal fra 1952.

Bygningsinspektører, kgl.

Arkitekter, der hver indenfor sit distrikt fører tilsyn med vedligeholdelse og istandsættelse af Statens bygninger. Stillingerne oprettedes 1850. Indtil 1921 fandtes 5 bygningsinspektorater, 1951-58 6, 1958-66 7, 1966-75 6 og nu 5. Ikke alle statsbygninger står under de kgl. bygningsinspektørers tilsyn. De har således ikke tilsyn med militærets, Statsbanernes og Post- og telegrafvæsenets bygninger. Mange af Statens nybygninger opføres med en kgl. bygningsinspektør som arkitekt, men dette er ikke en del af deres hverv. Stillingerne har altid været honorarlønnede. Litt.: Grethe Ilsøe, De kgl. bygningsinspektorater, Arkiv 1. bd. 1966, s. 71-86.

Bygnings- og havesager

Saggruppe siden 1849, betegnet B.J. (bygningjournalen), vedr. administrationen af kgl. bygninger og haver. Har hørt under Indenrigsministeriet, Finansministeriet, Ministeriet for offentlige arbejder og Boligministeriet, uden at dette har påvirket den arkivalske kontinuitet.

Byplansager

Se Byggesager.

BY-sager

Bygningsistandsættelsessager. Saggruppe i Landbrugsministeriet vedr. lov nr. 563 af 31.10. 1940 og lov nr. 57 af 28.2. 1942 om istandsættelse m.v. af bygninger på landet. Sager vedr. sidstnævnte lov kaldes Ny BY-sager. De tilsvarende sager i Finansministeriets statsaktivforvaltning kaldes B.I.-sager.

Børneforsorgssager

Se Særforsorgssager.

C

CB-sager

Se Luftværnssager.

CD

CD

Forkortelse af "corps diplomatique". Kendingsmærke på biler, der tilhører fremmede landes ambassader, hvorved tilkendegives, at disse biler er omfattet af den diplomatiske immunitet. Se Diplomati og Immunitet. Tilsvarende anvendes CC (corps consulaire) som kendingsmærke på biler, der tilhører et konsulat. Se Konsulatsvæsen.

Census

Lat. = taksation af ejendom eller formue til beskatning. Begrænsning af valgret til personer med en vis indtægt eller formue. Anvendes i engelsk (og amerikansk) som betegnelse for folketælling.

Centrale personregister

Se CPR.

Cessat

Af lat. cedere = afstå, opgive o.l. Når en koncept er påført betegnelsen "cessat", betyder det, at den skal bortfalde og altså ikke er afgået som brev.

Cfr.

Forkortelse af conferatur, lat. = skal bringes i forbindelse med. Anvendes ved tilbagevisning til et tidligere journalnummer i Udenrigsministeriets A, B og C-journaler i 1857-1909. Fremvisninger betegnes med "vide", lat. "se".

Chargé d'affaires

Fr. = forretningsfører. Således betegnes en leder af en diplomatisk repræsentation, når den akkrediterede chef residerer i et andet land eller er hjemkaldt (rappelleret, s.d.).

Chronologische Sammlungen

Se Slesvig, lovsamlinger m.v.

CIA

Forkortelse af Conseil international des archives, fr. = Arkivernes internationale råd, en organisation for internationalt samarbejde mellem de enkelte landes arkivvæsen, oprettet 1950.

Cirkulære

Rundskrivelse, en skrivelse, der passerer en kreds af personer til orientering og efterretning. Nu som regel mangfoldiggjort og

distribueret. Interne cirkulærer om forretningsgang o.l. kaldes kontorcirkulærer. Cirkulærer fra ministerier om den nærmere udførelse af bestemmelser i love og bekendtgørelser optages i Ministerialtidende, s.d.

CIS

Forkortelse af Commission Internationale de Surveillance du Plebiscite Slesvig (Den internationale kommission til overvågning af folkeafstemningen i Slesvig). If. Versailles-fredens art. 109 skulle kommissionen administrere de to afstemningszoner efter fredstraktatens ratifikation, arrangere afstemningerne og afgive indstilling om grænsedragningen. Kommissionen skulle bestå af tre allierede medlemmer samt et norsk og et svensk. Da USA ikke ratificerede fredstraktaten, blev der kun to allierede medlemmer, et engelsk (Charles Marling) og et fransk (Paul Claudel). Det norske medlem var Thomas Heftye og det svenske Oscar von Sydow. (Tage Kaarsted, Påskekrisen 1920, 1968, s. 40-47).

Citant

Forældet betegnelse for sagfører i civile retssager. Modparten (sagsøgte) betegnedes som "indstævnte".

Citissime, cito

Ital. = meget hurtigt, hurtigt. Noteres på sager, koncepter, rekvisitioner o.l., der kræves ekspederet henholdsvis omgående eller snarest muligt.

Civilbeskyttelssager (CB-sager)

Se Luftværnssager.

Civillisten

Af eng. civil list = fortegnelse fra 1690 ifølge hvilken William 3. af sine til hofholdningen bevilgede midler skulle aflønne visse embedsmænd i den civile statstjeneste. I Danmark betegnelse for den årlige sum, der af Staten ydes kongen til underhold, hofholdning, repræsentation m.m. Udtrykket bruges første gang i 1848, da der skulle tages bestemmelser om de statsmidler, der hidtil havde været afsat til partikulærkammer, chatolkasse, hofstat, hofholdning, kgl. haver, staldetat og kongens rejser. Ved kgl. kundgørelse af 30. maj 1849 fastsloges det bl.a., at slottene er stats-ejendom, men at civillisten bekoster indvendig vedligeholdelse af de slotte, der stilles til kongens rådighed, at statsinventaret, s. d., vedligeholdes af civillisten, og at civillisten afholder pensioner

Civillisten

til hofembedsmænd, der afskediges i kongens levende live. Juni-grundloven fik en paragraf om "kongens civilliste", der i GL § 10 betegnes "Statens ydelse". Beløbets størrelse fastsættes ved lov og principielt for hele kongens regeringstid. Lov nr. 136 af 26. april 1972 om Margrethe 2.s civilliste følger i sit indhold grundtrækkene fra 1849, dog pristalsreguleres grundbeløbet. Den kgl. Civilliste, hvis chef er hofmarskallen, består nu af et økonomikontor og en revisor. Årpenge til medlemmer af kongehuset bevilges ved særskilte love og hører ikke under civillisten.

Civil værnepligt

Aftjening af værnepligt ved civilt arbejde. Hjemmel hertil gaves første gang ved lov nr. 625 af 13.12. 1918 om værnepligtiges anvendelse til civilt arbejde. Den omfattede værnepligtige, "for hvem militær Tjeneste af enhver Art efter foreliggende Oplysninger maa anses for at være uforenelig med deres Samvittighed". Ordningen administreredes af forsvarsministeren gennem Marineministeriet. I forbindelse med lov nr. 187 af 20.5. 1933 overførtes administrationen til Indenrigsministeriet. 1933-loven gælder endnu, dog med ændringer ved lov nr. 145 af 23.4. 1952, nr. 231 af 7.6. 1972 og nr. 187 af 10.6. 1976, jfr. cirk. nr. 166 af 20.8. 1976 med vejledning for værnepligtige, der af samvittighedsgrunde ønsker sig fritaget for militærtjeneste. - Civilværnepligtige kaldes uofficielt militærnægttere.

Civilværnepligtssager

Saggruppe i Indenrigsministeriet i 1933-47.

CO I

Se Statstjenestemændenes Centralorganisation I.

CO II

Se Statstjenestemændenes Centralorganisation II.

Codicil

Af lat. codicillus = lille træklods, skrive tavle, senere: en kort skriftlig meddelelse. I retssproget: en tilføjelse til et testamente.

Collegialtidende

Løbende publikation indeholdende meddelelser om lovgivning (tildels med motiver), embedsbesættelser og andre efterretninger fra administrationen. Første årgang 1798. Fra 1841 udgivet af A.S. Ørsted under titlen Ny Collegial-Tidende. Hver årgang er forsynet

med realregister. Udkom sidste gang 31.3. 1848 og afløstes af Departementstidende, s.d. NB: de udkomne numre fra 1848 er indbundet sammen med årgang 1847.

Compaktus

Reolsystem med bevægelige reoler og kun én reolgade i hvert afsnit. RA's kompaktusanlæg, som er det første i arkivvæsenet, blev taget i brug 1957.

Concilium abeundi

Lat. = råd om at fjerne sig eller trække sig tilbage. Vink til en embedsmand om, at han bør søge sin afsked. Før der indførtes fast aldersgrænse for embedsmænds afgang, kunne de forblive livsvarigt i deres embede uanset deres evne til at bestride det. Ved concilium abeundi kunne man lægge pres på en embedsmand for at få ham til at gå af.

Congé

Fr. = "afsked". Anvendes i diplomatiet som betegnelse for rejsetilladelse eller orlov for en gesandt eller ambassadør.

Copyright

Se Ophavsret.

CPR (Centrale personregister)

If. lov nr. 239 af 10.6. 1968 om folkeregistrering skal indenrigsministeren oprette et centralt personregister. Det oprettedes samme år og administreres af Indenrigsministeriets sekretariat for personregistrering. CPR omfatter alle personer, som efter 1.4. 1968 har været tilmeldt et dansk folkeregister samt et antal personer, der ikke har boet i Danmark, men skal have personnummer på grund af skattepligt eller medlemskab af ATP. CPR omfatter siden 1972 også Grønland, men ikke Færøerne. Personnummeret består af 10 cifre, hvoraf de 6 første angiver fødselsdato, -måned og -år. De sidste 4 cifre er et løbenummer, under 5000 for personer født i 1900-tallet og over 5000 for personer født i 1800-tallet. Løbenummeret omfatter egentl. kun 3 cifre, idet det sidste ciffer er et kontrolciffer, et lige tal for kvinder og et ulige for mænd. CPR bygger overvejende på indberetninger fra folkeregistrene. Personoplysningerne er tilgængelige for alle offentlige myndigheder på embeds vegne, herunder ATP, statsanerkendte arbejdsløsheds-kasser og Lønmodtagernes garantifond. Private personer kan få fuldstændig udskrift af CPR-oplysninger om sig selv. Derudover

leveres principielt ikke oplysninger til private. CPR-numre kan imidlertid ad anden vej komme i privat besiddelse gennem deres anvendelse af offentlige myndigheder (f.eks. på skattekort, som journalnr. på skrivelser o.l.) eller ved at gøre meddelelse af personnummer til betingelse for oprettelse af kundeforhold o.l. Et af Justitsministeriet i 1970 nedsat udvalg om offentlige og private registre har i 1973 afgivet betænkning om private registre(nr. 687, Sv. 2650) og i 1976 om offentlige registre (nr. 767). Der forberedes nu (1976) lovforslag om kontrol med personregistre. Cirkulærer om CPR: nr. 3 af 5.1. 1973 med instruksfor førelse af folkeregistre, herunder om folkeregistres medvirken ved driften af det centrale personregister (CPR); nr. 215 af 3.9. 1973 om udlevering og anvendelse af personnummeroplysninger; nr. 162 af 10.8. 1970 om offentlige myndigheders adgang til oplysninger i det centrale personregister (CPR); nr. 163 af 12.8. 1976 om vejledende regler om registrering af bopæl (adresse) i folkeregistrene og det centrale personregister (CPR).

D

Dagsorden

En forud bekendtgjort fortegnelse over de punkter, der skal behandles på et møde. Når der i Folketinget fremsættes et "dagsordenforslag", betyder det, at der fremsættes forslag til beslutning om, at tinget går over til næste punkt på dagsordenen og ledsager denne beslutning med en udtalelse (motiveret overgang til dagsordenen). Denne udtalelse kan indeholde en tillids- eller mistillidserklæring til regeringen, en opfordring til regeringen eller blot en udtalelse om tingets opfattelse af et bestemt spørgsmål. En vedtaget motiveret overgang til dagsordenen kan en regering ikke tilsidesætte. Kan den ikke affinde sig med den eller indeholder den ligefrem en mistillidserklæring, må regeringen gå af eller udskrive valg. En "afværge dagsorden" er et forslag til beslutning, der fremsættes som ændringsforslag til et allerede fremsat forslag om motiveret overgang til dagsordenen. If. tingets forretningsorden kommer et sådant ændringsforslag til afstemning før det oprindelige forslag, som bortfalder, hvis ændringsforslaget vedtages.

Daler

Møntbetegnelse, se Rigsmønt. Ordet kommer af ty. Thaler, opr. Joachimsthaler efter stedet, Joachimsthal (Jáchymov) i det nuværende

Tjekkoslovakiet, hvor der helt fra middelalderen udvandedes og ud-møntedes sølv.

Danica

Arkivalier i udenlandske arkiver vedrørende Danmark, danske personer og forhold af interesse for Danmark. En række danica findes nu som mikrofilm i Rigsarkivet. (Meddelelser 1956-60 s. 13-16 og 1961-65 s. 131-33).

Danmark

Ordet er ikke entydigt. I folkeretlig forstand (overfor andre stater) = samtlige landsdele under den danske krone. I statsretlig forstand = Danmark uden hertugdømmerne, Færøerne, Island, Grønland og de tropiske kolonier. Man har til forskellig tid forebygget tvetydigheden ved hjælp af præciserende betegnelser. I 1800-tallet indtil 1864 sondrede man mellem på den ene side "Det danske monarki" og på den anden side "Kongeriget Danmark". I nutiden sondres tilsvarende mellem det danske rige (eller Danmarks rige) og det egentlige Danmark (uden Færøerne og Grønland). Disse betegnelser bør anvendes, hvor det ikke af sammenhængen helt klart fremgår, hvad ordet "Danmark" står for. Efter at grundloven i 1953 fik fuld gyldighed for Grønland, er betegnelserne Norddanmark og Syddanmark kommet i omløb, men de har ingen officiel status og bør ikke benyttes, da de ikke er acceptable for færinger og grønlændere, der vel er statsborgere i det danske rige, men ikke danskere.

Dansk Magisterforening

Forkortet: DM. Stiftet 1918 under navn af Almindelig dansk cand. mag. Organisation. Nuværende navn antaget 1946. Er Organisation for alle med embedseksamen, magisterkonferens eller doktordisputats fra universiteternes humanistiske og matematisk-naturvidenskabelige fakulteter. Medlemsorganisation i Akademikernes Centralorganisation, s.d. Arkivvæsenets arkivarer hører under DM's sektion XXVII, der tillige omfatter enkelte andre forskningsinstitutioner udenfor de højere læreanstalter.

Danske Bestillinger

Betegnelse for en visdomsbog, s.d., i Justitsministeriets 2. kontor. Se Bestilling.

Datum

Lat. = givet. Bruges i ældre tid som indledningsformel til den i

Datum

slutningen af eller under en lov, kundgørelse, kgl. brev eller lign. anførte datering, selvom teksten er på dansk. Jfr. nu: Givet på Christiansborg etc. Datum ut supra = givet som ovenfor, d.v.s. dateret som tidligere angivet i samme aktstykke. Datum anvendtes tidligere synonymt med dato, der er en bøjningsform.

Debetbog

Protokol ført i søværnets skibe over udbetalte forskud til mand-skabet. Kan tillige indeholde en "kommende og gående rulle", s.d.

Décharge

Fr. = aflastning, kvittering. Godkendelse af embedsførelse, især ved regnskabsaflæggelse.

Decimalklassifikationssystem

Et nummereringssystem med emneopdeling i flere niveauer, således at hver opdeling er en tideling, betegnet med cifrene 0-9. De ti enheder i første niveau kan hver opdeles i 10 enheder i andet niveau, altså tilsammen 100 enheder. Således kan opdelingen fortsætte i forskellige antal niveauer, indtil behovet for emneopdeling er udtømt. De derved fremkomne nummersymboler ordnes ikke som den almindelige talrække fra højre til venstre (enere, tiere o.s.v.), men som decimalbrøker fra venstre til højre. De bør læses, som om der stod "0," foran tallene. I nummerorden vil f.eks. tallet 18 komme efter tallet 172, idet 18 er højere end 17. Mange nyere journalsystemer bygger på decimalklassifikationsprincippet, således RA's alm. journal siden 1964. - Systemet anvendes ved folkebibliotekernes katalogisering og bogopstilling.

Decision

Af lat. decidere = afgøre. Den afgørelse, hvorved et revideret regnskab endeligt godkendes.

Degn

Gl. betegnelse for en kirketjener. If. DL 2-15-1 skulle degne være studenter. De skulle forestå sangen i kirken, ringe med klokkerne, undervise ungdommen i børnelærdommen, befordre breve mellem biskop og præster m.v. I købstæderne ofte kaldt kordegn eller klokker. Degnekald beklædtes ofte af fallerede teologiske studenter (jfr. Per Degn). Ved anordninger af 29.7. 1814 ophævedes de bestående degnekald. Deres hverv blev pålagt skolelærere, på landet kirkebylæreren. Ordet er nu kun bevaret i betegnelsen "kordegn", en kirkefunktionær, hvis opgave især er at

varetage en kirkes kontorforretninger, herunder føring af kontraminiſterialbøger, ſe Kirkebøger. Stillingen er i byerne ikke længere forbundet med lærerstillinger. (Matzen og Timm s. 626 ff. Roesen s. 117, 186 ff).

Deliberation, deliberere

Af lat. deliberare = overveje. Forældet udtryk for forhandling, forhandle. Deliberationsprotokol = forhandlingsprotokol.

Delinkvent

Lat. = "en der forſer ſig". I den ældre retspleje betegnelse for en anklaget. Nu afløſt af betegnelſerne "ſigtet" og "tiltalt".

Demission, demissionere

Af fr. démission = afsked. Om en regerings eller en miniſters afsked.

Departement

Det til et miniſterium hørende kontorapparat. Et departement er organiseret i (ekspeditions)kontorer, eventuelt med afdelinger ſom mellemtrin. Der er ſom regel kun ét departement i et miniſterium, men enkelte miniſterier har flere. Departement kan også forklares ſom "miniſterium minus miniſter". I et miniſterium med flere departementer er det ſom regel alene miniſterens perſon, der forbinder diſſe. ("Det miniſterielle ſystem" s. 5 og 17).

Departementalindberetning

Se Depeche.

Departementsregistratur

Kopibog for korreſpondance af ikke-politiſk karakter i Departementet for de udenlandske ſager og Udenrigsminiſteriet til og med 1856.

Departementstidende

Den 12.4. 1848 vedtog Statsrådet at udgive en Departementstidende der ſkulle træde i ſtedet for den pr. 1.4. s.å. ophørte Collegialtidende, s.d. Den ſkulle indeholde officielle meddelelſer om regeringsforanſtaltninger i henſeende til lovgivning og adminiſtration. Det første nummer udkom 17.4. s.å., redigeret af ſtatsrådsſekretær Liebe. Den udkom til og med 1870, da den afløſtes af Lovtidende, s.d. og Miniſterialtidende, s.d.

Depeche

Depeche

Af fr. *dépêcher* = afsende (hurtigt). Politisk indberetning fra en ambassadør (gesandt). Depecher er stilet til udenrigsministeren personlig og opbevares i særskilte rækker for hver repræsentation. Indberetninger af ikke-politisk indhold kaldes departementalindberetninger og er stilet til ministeriet.

Depot

I arkivsproget også: udemagasiner, d.v.s. magasiner, der er til rådighed for et arkiv udenfor dettes domicil. RA har depoter i Søkvæsthuset, Bryghuset (3. afd.), Esrom kloster, landsarkiverne i København og Viborg og på Amager forbrændingsanstalt. Depotet i landsarkivet i København kaldes "Nørrebromagasinet", på Amager forbrændingsanstalt "Amagerdepotet".

Deputat

Betegnelse for naturalydelse, hyppigst i forbindelse med levering af brænde fra skove til institutioner eller embeder.

Deputeret

1. Medlem af et regeringskollegium under enevælden. Formanden for et sådant kollegium kunne have titel af førstedeputeret. 2. Medlem af de rådgivende provinsialstænderforsamlinger 1834-48.

Descendens, descendere

Af lat. *descendere* = stige ned. Se Ane.

Designation

Af lat. *designatio* = fortegnelse. Forældet i dansk, men benyttes stadig i arkivsproget i forbindelsen afleveringsdesignation, s.d.

Desvetudo

Lat. = ude af vane. Anvendes juridisk om det forhold, at brugen af en regel ophører, selvom den formelt stadig er gældende.

Dilationsbøger

Af lat. *dilatio* = henstand. I Finansministeriet findes dilationsbøger over embedsmænd, der havde fået henstand med betaling af deres bestallingsgebyrer eller tilladelse til ratevis indbetaling. Se Bestalling.

Diplomati

Af gr. *diploma* = brev. I middelalderen betød diplom et brev af

retsstiftende indhold ("få brev på"), jfr. nu: eksamensdiplom. Diplomati blev senere betegnelse for den kommunikation mellem stater, der opretholdes mellem disses overhoveder, samt for de former og regler, hvorunder sådanne forbindelser plejes. Tillige betegnelse for den kreds af personer, der varetager diplomatiske opgaver. De diplomatiske former udviklede sig især efter den westfalske fred (1648). M.h.t. diplomaters vilkår, indbyrdes forhold m.v. blev det franske diplomati toneangivende. Det franske sprog afløste latin som internationalt diplomatisk sprog. Endnu i 1800-tallets anden halvdel forekom det, at danske gesandter skrev indberetninger til Udenrigsministeriet på fransk. 19.3. 1815 vedtoges i Wien en konvention om diplomatiske udsendinges rang m. v., hvorefter det faste diplomati deltes i 4 klasser: ambassadør, envoyé (gesandt), ministerresident og chargé d'affaires (se under disse). Wienerkonventionen af 18.4. 1961 om diplomatiske forbindelser inddeler repræsentationschefer i 3 klasser: 1. ambassadør eller nuntius, s.d., der akkrediteres statsoverhoveder; 2. gesandt, minister, s.d., eller internuntius, der ligeledes akkrediteres statsoverhoveder; 3. chargé d'affaires, s.d., der akkrediteres udenrigsministre. Konventionen indeholder iøvrigt regler om diplomatisk rangfølge, immunitet, s.d., og øvrige vilkår, anerkendelse af diplomatisk personale, diplomatpost, repræsentationernes område, ejendom og arkiver. Wienerkonventionen af 1961 blev ratificeret af Danmark i henh. til lov nr. 252 af 18. juni 1968 om diplomatiske forbindelser. Konventionens tekst findes i Lovtidende C 1968, s. 529-65. De i en hovedstad akkrediterede diplomater kaldes det diplomatiske korps (corps diplomatique). Den ambassadør, der har været længst akkrediteret det pågældende sted, er korpsets doyen, s.d. I konventionens sprogbrug betegnes den stat, en diplomat repræsenterer, som "udsenderstat" og den, hvor han fungerer som "modtagerstat". Litt.: Den danske udenrigstjeneste 1770-1970, især I, s. 121-71, II, s. 50-52 og andre steder. Om Danmarks diplomati under den tyske besættelse: II, s. 175-234.

Direktorat

Centralt forvaltningsorgan, som i henh. til lovbestemmelser eller i kraft af faktisk organisation og personel sammensætning er indrettet på at løse bestemte fagligt afgrænsede administrative eller tilsynsmæssige opgaver. De fleste direktorater er institutionelt selvstændige, f.eks. Direktoratet for statens skibstilsyn, der sorterer under Handelsministeriet. De kan også være indbygget i et ministerium som en afdeling af dette, f.eks. de pædagogiske

Direktorat

direktorater i Undervisningsministeriet. De kan endelig være en selvstændig del af et ministerium, ligestillet med et departement, f.eks. Direktoratet for Kriminalforsorgen, jfr. generaldirektorater, s.d. Et direktorat kan være betegnet som "styrelse", "tilsyn", "kontrol", f.eks. Socialstyrelsen, Tilsynet med banker og sparekasser og Statskontrollen med mejeriprodukter og æg. Litt.: Bent Christensen: Departement og direktorat i dansk centraladministration, Den offentlige forvaltning i Danmark, s. 258-82.

Diverse sager

Se Sag.

Division

Af lat. divisio = deling, inddeling. I militærsproget betegnelse for de hoveddele en hær er opdelt i. Ved lov nr. 209 af 30.9. 1909 om hærens ordning indordnedes fodfolk, rytteri og feltartilleri indenfor 1. generalkommandodistrikt (øst for Storebælt) i 3 divisioner. If. lov nr. 342 af 7.8. 1922 om hærens ordning bibeholdtes 3 divisioner, indordnet under én generalkommando. Ved lov nr. 93 af 23.3. 1932 indskrænktes divisionernes antal til 2. Ved lov nr. 242 af 27.5. 1950 om forsvarets ordning bortfaldt betegnelsen division. I stedet blev der en østre og vestre landsdelskommando under en fælles hærkommando. Om divisionens underinddeling, se Regiment.

DM

Se Dansk Magisterforening.

Dokument

Af lat. documentum = bevis. Nu: skriftlig fremstilling, der tjener til bevis (dokumentation). Også i almindelighed om aktstykker, s. d. Ordet har ingen eksakt betydning i arkivsproget. I retsbetjentarkiver bruges udtrykket "dokumenter til x-protokollen" synonymt med "sager til" eller "bilag til".

Dokumenter, irettelagte

Dokumenter, der fremlægges i retten af en af sagens parter. Retsplejen hviler på gensidig aktindsigt. Retten kan kun støtte sin afgørelse på akter og oplysninger, som ved at blive fremlagt i retten er kendt af begge parter.

Dombog

Protokolrække i Højesteret, indeholdende sagsfremstilling fra

stævning til dom med undtagelse af votering, i nyere tid dog i det væsentlige begrænset til dommen. (Aage Rasch: Højesterets historie II s. 544 f). Også ved underretter og landsretter findes dombøger til indførsel af afsagte domme.

Dommerkorn

En naturalieydelse i korn fra bønderne til retsbetjentene på landet. Den ophævedes ved § 1 i lov af 20.6. 1850 om ophævelse af flere ældre skatter og skatteligninger og om fordeling af vederlaget herfor. Ved denne lov afløstes en række ældre skatter og ydelser af en ny skat, kaldet ligningsskatten.

Domprotokol

Se Stævningsbog.

Domsmænd

Ikke-juridiske dommere, der medvirker ved pådømmelse af de fleste straffesager (men ikke politisager) ved underretterne. Ankes sådanne sager til landsretten, medvirker også her domsmænd. I pådømmelse ved underret deltager 1 juridisk dommer og 2 domsmænd, ved landsret 3 juridiske dommere og 3 domsmænd. (Retsplejeloven § 6 stk. 2, § 18 og 688). Regler om afstemning findes i Retsplejeloven §§ 214 og 216. Domsmænd og dommere har hver én stemme. Domsmænd udtages på samme måde som nævninger, s.d. Domsmænd indførtes ved lov nr. 112 af 7.4. 1936 om ændringer i og tilføjelser til retsplejeloven.

Domstole

If. GL § 2 er den dømmende magt hos domstolene. GL giver i § 59 ff forskellige regler om domstolenes kompetence. Domstolene er uafhængige af den udøvende magt. Dog udnævnes dommerne af kongen (justitsministeren). Dommere kan kun afskediges ved dom bortset fra pensionering på grund af alder. Domstolenes ordning er fastsat i retsplejelovens 1. afsnit (§ 1 -69). De almindelige domstole er ordnet i tre instanser, s.d.: Underretter (ialt 84 i det egentl. Danmark), landsretter (Østre landsret for Østifterne og Færøerne, Vestre landsret for Jylland og Grønlands landsret) samt Højesteret. Hertil kommer Sø- og handelsretten i København, Den særlige klageret, Akkordretten og boligretterne. Ordet "domstol" anvendes mest som fællesbetegnelse. De enkelte domstole kaldes retter. Ordet "ret", s.d., har dog en videre anvendelse og bruges om en række institutioner, som ikke er domstole i grundlovens forstand.

Domæne

Domæne

Af lat. dominium og fr. domaine = områder der beherskes (også i overført betydning). I ældre forvaltningssprog betegnelse for kronens jordegods. Da grundloven fra 1849 til 1953 indeholdt en bestemmelse om, at intet Staten tilhørende domæne måtte afhændes uden ved lov, har der været brug for en præcis definition af, hvad begrebet omfattede, idet ikke al Staten tilhørende ejendom kunne betragtes som domæne. I C.G. Holck, Den danske Statsforfatningsret, II, Kbh. 1869, s. 162 f, defineres domæne som faste landejendomme, der må antages at være bestemt til at udgøre en vedvarende del af statsformuen. Ved grundlovsændringen i 1953 udgik bestemmelsen om salg af domæner med den begrundelse, at domænerne efterhånden udgør en så lidet betydende del af Statens samlede aktiver, at en særbestemmelse ikke anses for påkrævet (Betænkning fra Forfatningskommissionen af 1946, s. 36).

Domænesager

Sager i Finansministeriets, fra 1896 Landbrugsministeriets domænekontor. Der findes flere rækker af journaler for domænesager, nemlig Almindelig domænejournal (ADJ) 1849-56, Kongerigets domænejournal (KDJ) 1857-68, Slesvigsk domænejournal (SDJ) 1856-65 (kun delvis i RA), Bygningsdomænejournalen (BDJ) 1849-84, Godsdomænejournalen (GDJ) 1869 ff, der efter 1884 overtager BDJ-sagerne, Forstdomænejournalen (FDJ) 1849-67, Skovdomænejournalen (SKDJ) 1868 ff, Færøjournalen (FJ) 1926-39 og Sønderjysk domænejournal 1930 ff.

Dossier, dossiersag

Se Sag.

"Dovne dreng"

Arkivjargon: elevatoren, der forbinder etagen ved konservatorgangen med tagetagerne og udmærker sig ved ualmindelig langsom fart.

Doyen

Af fr. doyen, (udt.: doajæng), lat. decanus = forstander. Den, der har højest anciennitet blandt de i modtagerlandet akkrediterede ambassadører, og derfor fungerer som ordfører for det diplomatiske korps (corps diplomatique). I lande som pavestolen (Città del Vaticano) har officiel diplomatisk forbindelse med, er den pavelige nuntius normalt doyen uanset sin lokale anciennitet.

Dressel

Opr. gr. thesauros = skatkammer, opbevaringssted for vigtige dokumenter. I arkivsproget betegnelse for et kartotek over udførte arkivundersøgelser.

Droit moral

Fr. = moralsk ret. Se Ophavsret.

"Duetårnskontoret"

Arkivjargon. Betegnelse for et kontor på 2. afd., hvorfra der er udsigt til en tårnlignende udbygning på Provianthuset, der kaldes Duetårnet.

Døde og danske

Jargon i Rigspolitiets afdeling for tilsyn med udlændinge: sager, der er definitivt afsluttede, hvilket kan ske ved, at de pågældende personer enten dør eller erhverver dansk indfødsret.

Dødeblade

Fra 1816 til 1923 optog Københavns politi to gange om året mandtal, s.d., over stadens befolkning. På grundlag af mandtalslisterne udskreves registerblade på "hovedpersoner" (familieoverhoveder) med oplysning om stilling, fødested, alder, ægteskabelig stilling, navn, fødested og alder for evt. hustru og børn i alderen 10-14 år samt bopæl. Ved dødsfald blev registerbladene udtaget og findes nu i LA Kbh. under betegnelsen "dødeblade" omfattende dødsfald i årene 1893-1923. Materialet er utilgængeligt, men visse oplysninger derfra kan meddeles. Politimandtaller bortfaldt ved indførelsen af folkeregistre, s.d., i 1924. (Betænkning afgivet af Folkeregisterkommissionen af 1920, 1922, (Sv. 128), s. 89 ff).

Dødelister

Også kaldet skiftesaglister. Skifteretternes fortegnelser over anmeldte dødsfald. Se iøvrigt Arveanmeldelser.

Dødsanmeldelsesprotokoller

Protokoller, der føres ved skifteretterne, til registrering af anmeldte dødsfald. Også: dødelister. De er vedlagt de reviderede arveafgiftsregnskaber, i arkivsproget: arveanmeldelser. Se Arveanmeldelser.

Dødsattest

Kan udstedes af ligsynsmænd, af en læge eller af en læge og en

Dødsattest

politimyndighed i forening (medico-legal dødsattest). Brug af ligsynsmænd er nu næsten ophørt. Medico-legale dødsattester bruges ved dødfundne, selvmord samt død ved ulykke eller forbrydelse. Dødsattester indsendes til Sundhedsstyrelsen, hvorfra de afleveres til RA. Bek. nr. 430 af 15.12. 1965. (Thelma Jexlev: Dødsattester. Med en oversigt over det bevarede materiale til 1920. Arkiv 2. bd. 1969, s. 159-79).

Dødkartotek

1. Et i Sundhedsstyrelsen ført centralkartotek over døde 1943 ff ordnet efter fødselsdato. - 2. Intern betegnelse for registrering af dødsfald blandt udenlandske soldater og flygtninge i Danmark under og efter besættelsestiden. Kun fuldstændigt efter 5.5. 1945. Hører til det såkaldte Klittegaard-arkiv, s.d. (Arkiv 1. bd. 1967 s. 154-58).

Dødsstraf

Den officielle betegnelse var tidligere "livsstraf", som bortfaldt med borgerlig straffelov af 1930. Den sidste henrettelse i henh. til den tidligere borgerlige straffelov fandt sted i 1892. Livsstraf var dog stadig hjemlet i den militære straffelov, således lov nr. 114 af 7.5. 1937 §§ 16, 34 og 35. Livsstraf kunne dog kun anvendes i krigstid eller når krigsmagten eller en del deraf var sat på krigsfod, og forsvarsministeren havde offentliggjort en meddelelse om denne tilstands begyndelse. Ved lov nr. 259 af 1.6. 1945 om tillæg til borgerlig straffelov genindførtes livsstraf med tilbagevirkende kraft for visse handlinger begået under besættelsen (§§ 8, 10 og 12). Livsstraf idømtes i 78 tilfælde, af hvilke 46 førte til henrettelse. Ved lov nr. 227 af 7.6. 1952 blev der givet hjemmel for anvendelse af dødsstraf for visse i borgerlig straffelov omhandlede forbrydelser, hvis de finder sted under krig eller besættelse. I 1975 fremsattes forslag om ophævelse af denne lov, men det blev ikke vedtaget. I den nugældende militære straffelov (nr. 216 af 26.4. 1973) er der fremdeles hjemmel for dødsstraf i krigstid.

E

E.b.

= efter bemyndigelse. Anvendes ofte under ministerielle skrivelser i forbindelse med P.m.v., s.d.

E.o.s.b.

Forkortelse anvendt i koncepter = efter omtændighederne snarest belejligt.

Edb-arkivalier

Data og programmer på maskinlæsbare medier såsom hulkort, hulstrimler, magnetbånd, pladelager, tromlelager m.v. samt almindeligt læsbart bilagmateriale, som direkte knytter sig hertil, f.eks. systembeskrivelser, programudskrifter og andet dokumentationsmateriale. Printlister, blanketter, skemamateriale og COM-film betragtes ikke som edb-arkivalier.

Efterslægt

Se Ane.

Egeskabshvælvingen

Gehejmearkivbygningens øverste hvælving, opkaldt efter de der opstillede egeskabe, i hvilke der opbevares pergamenter, traktater m.v. (Meddelelser 1921-55, s. 26 f).

Ejendomsskyld

Ved skattereformen i 1903 (lov nr. 85 og 103 af 15.5.) afløstes de hidtidige skatter på faste ejendomme (bygningssafgifter i byerne, hartkornsskatter på landet) af en ejendomsskyld til stat og kommune på grundlag af vurdering, s.d. Ejendomsskylden opkrævedes med en promille af vurderingssummen. Den suppleredes senere med grundskyld, s.d. Ejendomsskyld er nu under afvikling både som skat til stat og kommune, idet den aftrappes ved hver vurdering og bortfalder efter 19. alm. vurdering. Tilbage bliver alene grundskyld til kommunerne. Der vil dog stadig ske vurdering af hver ejendoms samlede værdi, da den har betydning på andre områder, f.eks. ved formuebeskatning og ved handel med og prioritering af ejendomme. Litt.: Betænkning vedr. ændringer i ejendomsbeskatningen, 1965, (nr. 399, Sv. 394).

Ejerlav

Opr.: landsbyfællesskab (bylav). Nu: en matrikulær enhed som regel omfattende arealer, der har udgjort et landsbyfællesskab. Anvendes også om nyere bebyggelser, hvis grunde er underkastet fælles retlige bestemmelser, f.eks. servitutter.

EJ-sager

I Skattedepartementet 1903-13 sager til E-journalen (ejendomsskyld),

EJ-sager

også kaldet E-sager. - Sager 1943-46 vedr. lov nr. 339 af 8.7. 1943 ang. erhvervelse af fast ejendom, vedr. byejeendomme i Indenrigsministeriets ejendomsudvalg, vedr. landejendomme i Landbrugsministeriets 3. kontor.

Eksamensindberetninger

Fra skolerne indsendes årligt til Undervisningsministeriet (fra 1963 til direktoraterne) skemaer med autoriserede udskrifter af den ved de afholdte eksaminer førte eksamensprotokol. Skemaer over almindelig forberedelseksamen (præliminæreksamen, s.d.), mellemkoleeksamen, realeksamen og studentereksamen er som en særlig arkivaliegruppe afleveret fra ca. 1920 ff. Enkelte årgange er gået tabt, og frem til slutningen af 1930'erne omfatter rækkerne ikke de ved kommuneskolerne afholdte eksaminer. (Thelma Jexlev, Eksamensindberetninger, Skolehistorisk Årbog 1975).

Eksekution

Af lat. executio = udførelse. Eksekutiv magt = udøvende magt. Især om tvangsforholdsregler, f.eks. udpantning, indsættelses- og udsættelsesforretninger. Herom handler retsplejelovens §§ 478-537. Også om tvangsforholdsregler mod stater indenfor et forbund. 7. 12. 1863 vedtog den tyske forbundsdag eksekution i Holsten, hvis Danmark ikke ophævede "novemberforfatningen", da denne var i strid med aftalen om, at Slesvig ikke måtte knyttes nærmere til Danmark end Holsten.

Eksekutorbo, -skifte

Skifte, der efter testators ønske foretages af en af ham udpeget person. Lov nr. 119 af 20.4. 1926 om tilsyn med de af eksekutorer behandlede dødsboer.

Ekspedition, ekspedere

Af lat. expedere = gøre foden fri (af noget den hænger fast i). I forvaltningssproget: det at afslutte en sag, f.eks. ved udfærdigelse af et brev, en bevilling m.v. Tillige: et sted, hvor sager ekspederes eller (måske ved afsmitning fra butikshandlen) publikum betjenes.

Ekspedition, kongelig

Afgørelse, der udgår i kongens navn, enten under hans hånd eller ad mandatum, s.d. I Danske kancelli indførtes kopier af kgl. ekspeditioner i registranten, s.d. Kgl. ekspeditioner er fra enevældens tid afgørelser, der er retsstiftende, f.eks. lovgivning,

embedsudnævnelser, bevillinger, dispensationer m.v. Afslag og fortolkninger meddeles ikke ved kgl. ekspedition, heller ikke hvis de er afgjort ved kgl. resolution. Under ministerstyret blev kgl. ekspeditioner og registrant bibeholdt i de ministerier, der stammer fra Danske kancelli. Se desuden Breve.

Ekspeditionskontor

Den mindste operative enhed i et ministerium eller anden administrativ institution. Anvendes i 1840'erne som betegnelse for kontorer, der beskæftiger sig med korrespondance, i modsætning til revisionskontorer, der beskæftiger sig med regnskaber. I stedet for "ekspeditionskontor" bruges nu mest "kontor".

Ekspeditionsregistre

Register over de gennem Indenrigsministeriets 1. departement udfærdigede bevillinger. En protokolrække, hvert bind omfattende flere år, med person- og realregister til registranten, der især indeholder bevillinger indenfor næringsvæsenet.

Ekstensionskommissorium

Ekstension = udstrækning, udvidelse. Nu forældet udtryk for en udvidelse af et oprindelig meddelt kommissorium, s.d.

Eksterritorialret

Retten til at opholde sig på eller passere over et territorium uden at være underkastet den for dette gældende højhedsret, s.d. Om den eksterritorialret, der tilkommer diplomatiske repræsentationer og deres personale, bruges udtrykket immunitet, s.d.

Ekstrahere, ekstrakt

Lat. = uddrage, uddrag. Resumé af et aktstykkets eller en sags indhold. Hovedsummerne i et regnskab. Kort indførsel i en journal om indholdet af et brev.

Ekstrapost

Se Befordringsvæsen.

Ekstraret

Betegnelse for retter holdt udenfor de faste ugentlige tingdage. Da de faste tingdage forbeholdtes civile sager, blev ekstraret identisk med kriminalret. (Fabritius og Hatt s. 228). Ekstraret kunne også berammes i civile sager i henh. til gæsteretten, s.d.

Ekviperingsjournal

Ekviperingsjournal

Journal over et orlogsskibs udrustning. Føres af næstkommanderende, medens udrustningen står på, og indføres foran i skibets logbog ved togtets begyndelse. § 235 i Instruktioner for tjenesten på de kgl. skibe, 1849.

Elektricitetssager

Saggruppe F i departementet for offentlige arbejder.

Eligerede borgere

Af lat. eligere = udvælge. Et købstadskommunalt råd, der bistod magistraten. Det forekom dels som valgt, dels som selvsupplerende. If. reskr. af 26. og 30.6. 1807 skulle magistraten i tilfælde af vakance foreslå tre af de mest oplyste og retskafne mænd blandt borgerne, af hvilke borgerskabet vælger én "ved skriftlige Sedler". I 1838 erstattes købstædernes eligerede borgere af borgerrepræsentationer. Litt.: P. Munch, Købstadstyrelsen i Danmark II, 1900, s. 18-30. Anna Thestrup, Eligerede borgere i Århus 1740-1837, Århus 1964.

Emanation, emanere

At lat. emanare = udstrømme. I gl. forvaltningssprog om udstedelse af anordninger o.l.

Embargo

Af sp. embargar = hindre, tilbageholde. Om tilbageholdelse af skibe eller forbud mod udførsel af visse varer (f.eks. oljeembargo).

Embedsetat

Fortegnelse over embedsmænd, der i en vis periode har beklædt visse embeder evt. med oplysninger om organisations- og ressortforhold. I Meddelelser fra Rentekammerarchivet 1872 og 1873 findes fortegnelser over hof- og regeringspersonale 1558-1648. Kr. Erslev har udgivet fortegnelser over len og lensmænd 1513-1660 (1879 og 1885). RA har udgivet bl.a. Den danske civile Centraladministrations Embedsetat 1660-1848 (1889), Den civile Centraladministration 1848-1893 (1894), Den civile Centraladministration 1894-1913 (1921), Den civile Centraladministration 1914-35 (1936), Civile Direktioner og Kommissioner samt andre overordnede Myndigheder under Enevælden (1899), Den landmilitære centraladministrations embedsetat 1660-1763 I (1973), og II (1976) Stiftamtmand og Amtmand i Kongeriget Danmark og Island 1660-1848

(1895), Appellinstansernes Embedsetat 1660-1919 (1928), Danske Gesandter og Gesandtskabspersonale indtil 1914 (1952), LA Kbh. har udgivet Stiftamtmand og amtmænd på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1848-1970 (1970), Dommere og domstole på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1919-69 (1970), Anklagemyndigheden og politiet på Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm 1919-72 (1972). Se till. Stat.

Embedslæger

Læger, der er ansat af det offentlige. De rådgiver de lokale myndigheder i lægelige, hygiejniske, miljømæssige og socialmedicinske forhold, fører tilsyn med apoteker, læger, tandlæger, jordemødre m.v. samt består rets- og politimyndighederne, f.eks. ved at udføre obduktioner. I ældre tid var det en vigtig opgave for embedslægerne at behandle de fattige. Embedslæger kendes fra 1500-tallet, men var i begyndelsen meget få. Indtil 1838 var lægevidenskaben delt i to selvstændige videnskaber, medicin og kirurgi. Medicinerne var de fornemste. Fra dem rekrutteredes de overordnede embedslæger, der kaldtes stifts- eller landfysici. Deres embedskredse kaldtes fysikater. København fik 1668 en stadsfysikus. Under fysicis tilsyn virkede i mindre kredse distriktskirurger, fra 1838 kaldet distriktslæger. Embedslægen i København skiftede 1857 navn til stadslæge. Ved lov nr. 87 af 21.4. 1914 omordnede embedslægevæsenet til et system af amts- og kreds-læger. (Medicinalkommissionens Betænkning IV angaaende Ordningen af Embedslægevæsenet og den kommunale Sygepleje i Danmark, 1911 (Sv. 1550)). Ved lov nr. 381 af 13.6. 1973, jfr. bek. nr. 474 af 19.9. 1974, er det bestemt, at denne ordning efterhånden skal afløses af embedslægeinstitutioner i hver amtsråds-kreds bestående af en eller flere sideordnede embedslæger. Stads-lægeordningen i København berøres ikke.

Embedsmand

Indtil 1919 var fastansatte i statens tjeneste delt i to klasser: embedsmænd, der var kgl. udnævnte, og bestillingsmænd, s.d. Indenfor statstjenesten nu helt afløst af tjenestemand, s.d. På nu-dansk anvendes embedsmænd mest om administrationens faste personale i modsætning til ministre og medlemmer af folkevalgte forsamlinger.

Eneretsbevillinger

Fra gammel tid kendes kgl. bevillinger om eneret til at producere og/eller forhandle bestemte varer. Efterhånden sondredes mellem

Eneretsbevillinger

monopolbevillinger og patentbevillinger. Fra 1849 kunne monopolbevillinger kun gives ved lov, medens patentbevillinger blev givet som eneretsbevillinger gennem Indenrigsministeriets 1. departement, indtil de ved patentloven 1894 overgik til Patentkommissionen. Se Patent. ("Materiale til en vejledning om Indenrigsministeriets arkiv" s. 53-56).

Enevælde

Danmarks regeringsform 1660-1848. Dens princip var, at kongen havde fuldstændig og uindskrænket magt til at styre landet. Det formelle grundlag var enevoldsarveregeringsakten af 1661 og kongeloven af 1665. Der var dog 4 begrænsninger af kongens enevælde: 1. Han var ansvarlig overfor gud, 2. Han skulle holde indbyggerne fast ved den augsburgske konfessions rene kristelige tro, 3. Kongeloven skulle som kongedømmets rette grundvold forblive uforanderlig til evig tid, 4. Danmark og Norge skulle forblive udeelt under samme enevoldskonge. (Kongelovens tekst, (se Jens Himmelstrup og Jens Møller, Danske Forfatningslove 1665-1953, 1958, s. 14-27. Om kongeloven se Knud Fabricius, Kongeloven, 1920, reprografisk genudgivet 1971). - Enevælde (også: absolutisme eller suverænitet) fandtes dengang i adskillige europæiske lande uden som i Danmark at være formelt lovfæstet. Det samme var tilfældet i hertugdømmerne, hvor kongeloven ikke gjaldt. I 1840'erne blev det spørgsmål rejst, om enevælden i Danmark overhovedet kunne legalt afskaffes. Efter den tids opfattelse beroede enevældens legale eksistens på en aftale mellem konge og folk på stændermødet i 1660 og kunne kun indskrænkes ved en tilsvarende aftale på en grundlovgivende rigsforsamling. Når grl. siden 1849 har betegnet regeringsformen som "indskrænket-monarkisk", skal det forstås på den måde, at en ansvarlig minister indenfor sit forretningsområde har overtaget den enevældige konges magt, for så vidt den ikke er begrænset ved grundloven.

Enkelsag

Se Sag.

Enklave

Låneord fra fr., betegnende et mindre landområde, som er omgivet af fremmed område og derved skilt fra det område, det hører til. Indtil 1864 fandtes i hertugdømmet Slesvig nogle kongerigske enklaver stammende fra Margrethe 1.s tid. Administrativt betegnedes de som "det blandede distrikt" under Ribe amt.

Enklaverne var Ribe købstad med dele af de omliggende landsogne, Møgeltønder og Ballum birker af Lo herred, Mandø, dele af øerne Rømø, Sild og Før (Vesterlandfør) samt øen Amrum, ialt 529 1/2 km². Disse enklaver havde i alle henseender kongerigsk lovgivning og administration, dog var på Før og Amrum, hvor befolkningen talte frisisk, kirke- og skolesproget tysk, men retssproget var dansk. Ved freden i 1864 fik Danmark territoriell kompensation for de enklaver, der blev afstået sammen med hertugdømmet Slesvig. Kun Ribe distrikt forblev ved Danmark, med hvilket det blev forbundet ved afgivelse af slesvigsk jord. Desuden fik Danmark af slesvigsk område Ærø og de "otte sogne", s.d. Endnu ved afstemningen i 1920 gjorde de gamle enklaver sig gældende i form af relativt høje danske stemmetal. - Udover de egentlige enklaver var der større eller mindre områder, der i visse henseender hørte under kongeriget, i andre under Slesvig, f.eks. hørte Als, Ærø og Tørninglen (Haderslev amt) i verdslig henseende til hertugdømmet Slesvig og i gejstlig henseende til kongeriget. (Om enklaverne se iøvrigt Trap Danmark 1. udgave under Ribe amt).

Enstypesager

Norsk udtryk for sager, der vedrører samme spørgsmål og behandles på ensartet måde, men hver for sig vedrører individuelle personer, institutioner, virksomheder eller lokaliteter. Ordet har nu vundet hævd i dansk arkivspråk. Tilsvarende engelske betegnelse: particular instance papers. Enstypesager er nøjere beskrevet i Vejledning om behandling af kassationssager s. 16ff.

Entledige, entledigelse

Af ty. entledigen. Nu forældet udtryk for afskedige, afskedigelse.

Envoyé

Fr. = gesandt, s.d.

Erektionspatent, -brev

Kgl. åbent brev, hvorved len i henh. til greve- og friherreprivilegierne af 1671 oprettes. (Birgit Bjerre Jensen, Kilder til belysning af len, stamhuse og fideikommiss, Arkiv 3. bd. 3. 225 f).

Erhvervsarkivet

Statens erhvervshistoriske arkiv, oprettet 1948 som selvejende institution, overtaget af Staten ved lov nr. 217 af 16.6. 1962. Adr.:

Vester Allé 12, 8000 Århus C. Tlf. (06) 12 85 33. Indsamler erhvervsvirksomheders og erhvervsorganisationers arkiver. Udgiver Erhvervshistorisk Årbog.

Erindre, erindring

I forvaltningssproget: rykke for svar. Journalforkortelsen Er. + dato viser, hvornår der er sendt en "rykker". Kan desuden betyde "indvende" ("...ikke har noget derimod at erindre").

Eskadre, eskadrille, eskadron

Af lat. quadra = firkant eller opstilling i firkant, via spansk esquadra. Betegnelse for militære afdelinger. - Eskadre = mindre afdeling af marinefartøjer under fælles kommando. Kan bruges om en taktisk gruppe, der omfatter flere forskellige skibstyper, men kan også anvendes om grupper, der omfatter samtlige skibe af samme type, f.eks. fregatter, som i fredstid af administrative og uddannelsesmæssige grunde er underlagt fælles ledelse. Man taler da om fregateskadren, torpedobådskadren o.lign. - Eskadrille = tilsvarende afdeling af krigsfly. Eskadron = afdeling i rytteriet (nu anvendt inden for panservåbnet) omtrent svarende til et kompagni, se Regiment.

Esrom kloster

Under besættelsen havde RA evakueringsdepot i Esrom kloster. Efter krigen blev det rømmet, men fra 1950 har RA påny haft depot i bygningen. (Meddelelser 1921-55 s. 41 og 50, Meddelelser 1956-60 s. 44).

Etat

Af fr. état = stat, stand. På dansk i to betydninger: 1. Det til en bestemt statslig forvaltningsgren knyttede personale, især om større fast organiserede forvaltninger (toldetat, postetat m.v.). Se iøvrigt Stand. 2. Fortegnelser over indehavere af embeder, se Embedsetat.

Excellence

Fr. = ypperlighed, fortrinlighed. Titulatur, her i landet for personer i 1. rangklasse. Ministre, elefantriddere, højesteretspræsidenten, forsvars- og værnschefer m.fl. er i 1. rangklasse. Siden 1913 har ministrene ved deres udnævnelse givet afkald på rang og titulatur.

Exequatur

Lat. = "må udøves". Betegnelse for den tilladelse fra modtagerlandet, som en konsul skal have for at kunne begynde sin virksomhed. Både udsendte og honorære konsuler skal have exequatur. Se tillige Agrément.

F**FA**

Forkortelse for Foreløbige arkivregistraturer, s.d.

Fabritius og Hatt

Albert Fabritius og Harald Hatt, Håndbog i slægtsforskning, 1. udgave 1943, 3. udgave 1963. Indeholder bl.a. en oversigt over arkivernes slægtshistoriske indhold. De første udgaver havde et afsnit om slægtsforskning i de nordiske lande og i Tyskland. Dette er udeladt i 3. udgave, efter at alle nordiske lande nu har fået egne håndbøger i slægtsforskning.

Fag

1. Se Magasin. 2. Organisatorisk enhed på RA's 1. afd.

Fagforening, fagforbund

Fagforening er en lokal forening af lønarbejdere indenfor et bestemt fag til varetægelse af deres interesser overfor arbejdsgiverne. Fagforbund er en landsdækkende organisation af lokale fagforeninger indenfor samme fag. De lokale fagforeninger kaldes nu almindeligvis afdelinger.

Fakultet

Af lat. facultas = mulighed, evne, lejlighed. Nu: en faglig gren indenfor et universitet, f.eks. det lægevidenskabelige fakultet. Odense universitet og universitetscentrene i Roskilde og Ålborg bruger udtrykket "hovedområde", som også en kort tid har været benyttet af Københavns universitet.

Fascikel

Udt.: fasjikel eller fasikel. Af lat. fascis = knippe, bundt (samme ord som i fascisme). Som regel forkortet "fasc.". I internationalt arkivspråk nærmest svarende til dansk "læg".

Fast nummer

Fast nummer

Se Journalnummer.

Fattigvæsen

Ved fattige forstås personer, der ikke er istand til på lovlig måde at forsørge sig selv og evt. familie. Til at afbøde de deraf følgende ulemper (betleri, løsgænger, kriminalitet) udviklede sig efterhånden et almindeligt fattigvæsen. Den første egentlige fattiglov var frd. af 24.9. 1708 om betlere på landet og i købstæderne. Den var ikke videre effektiv. Fastere rammer opnåedes først ved to frd. af 5.7. 1803 for henh. landet og købstæderne indeholdende "Reglement for Fattigvæsenets provisoriske Indretning og Bestyrelse i Danmark". Der oprettedes lokale fattigkommissioner, på landet tillige amtsfattigdirektioner. Fattigkommissionernes opgaver blev på landet overtaget af sogneforstanderskaberne i 1841, i købstæderne af byrådene i 1868. Modtagelse af fattighjælp var forbundet med tab af personlig frihed, f.eks. skulle man have myndighedernes tilladelse til at gifte sig. Senere kom tab af valgret til. Generhvervelse af personlig frihed var betinget af tilbagebetaling eller eftergivelse. Efter århundredets midte skete fattigforsørgelse i stigende grad ved tvangsanbringelse på fattiggårde ("komme på sognet"). Samtidig udvikledes begrebet "værdigt trængende", d.v.s. trang fremkaldt af forsørgerens krigstjeneste, arbejdsløshed eller svækkelse p.g.a. alder, sygdom o.lign. Ved lov af 15.2. 1855 om tilvejebringelse af midler til fri fattigunderstøttelse åbnedes mulighed for støtte uden om det almindelige fattigvæsen ("de fattiges kasse"). Loven fik dog forholdsvis ringe betydning. Den sidste større revision af det traditionelle fattigvæsen kom ved lov nr. 67 af 9.4. 1891. Den ledsagedes af lov nr. 69 af s.d. om alderdomsunderstøttelse til værdige trængende udenfor fattigvæsenet. Den nye fattiglov indeholdt lempeligere regler om eftergivelse og retsvirkninger og var mere overskuelig. Det sidste gik dog hurtigt tabt gennem talrige lovændringer og administrative forskrifter. Lov nr. 125 af 4.5. 1907 om hjælpeskasser gav udvidet mulighed for hjælp uden fattighjælps virkning. Det egentlige fattigvæsen bortfaldt i 1933 med socialreformen, s. d., men helt til 1961 var der hjemmel for i særlige tilfælde at yde fattighjælp med diskriminerende retsvirkninger. Litt.: Harald Jørgensen, Studier over det offentlige Fattigvæsens historiske Udvikling i Danmark i det 19. Aarhundrede, 1940, reprografisk genudgivet 1975. K.K. Steincke, Fremtidens Forsørgelsesvæsen, I, 1920, s. 50-227.

Fbva

Forkortelse af "Foreningen til Beskyttelse af videnskabeligt Arbejde", se Ubva.

FDJ

Forkortet betegnelse for forstdomænejournal 1849-67. Se Domænesager.

Femårsplan

Arkivjargon for den ved RA's 2. afd. i 1974 iværksatte planmæssige opøgning af samtlige afleverende institutioner i en femårig turnus.

Feudal

Af lat. feudum = len, s.d. Om en samfundsform, hvor den enkelte ikke står i undersåtligt forhold til en landsherre, men i personligt afhængighedsforhold indenfor en samfundspyramide af vassaller og undervasaller. Dette ord kommer af vassus = tjener. Også om et økonomisk system, baseret på ret til at oppebære og pligt til at præstere arbejds-, natural- eller pengeydelse, f.eks. hoveri, s.d., tiende, s.d., m.v. Feudale samfundsformer var i forskellig grad fremherskende i middelalderens Europa. I marxistisk teori anvendes "feudal" om den fase i samfundsudviklingen, hvor produktionsforholdene endnu ikke (som i det kapitalistiske system) har gjort arbejdet til en vare, hvis pris varierer med udbud og efterspørgsel.

Finanslov

Siden grl. af 1849 betegnelse for Statens budget vedtaget for ét år ad gangen. Helstatsforfatningerne 1855-66 opererede dog med fast normalbudget og tillægsbudgetter. Finansloven gennemføres på samme måde som almindelig love. Bestemmelser, der indføres i den som tekstanmærkninger, kan derfor med gyldighed for vedkommende finansår ændre bestående love. Finansloven gælder fra 1.4. til 31.3. det følgende år (finansåret). Den første finanslov havde gyldighed fra 1.4. 1850. Opkrævning af skatter og afgifter samt afholdelse af udgifter er betinget af, at en finanslov er vedtaget og stadfæstet. Dog kan en midlertidig bevillingslov tjene som foreløbig hjemmel, hvis finansloven ikke er færdig til rette tid. Finansloven suppleres ved finansårets slutning med en tillægsbevillingslov, s.d. Bestemmelserne om finansloven findes i GL §§ 45-47. Finanslove findes 1850-70 i Departementstidende, 1871-95 i Lovtidende, 1896-1949 i Lovtidende A, fra 1950 i Lovtidende B.

Finanslov

I Folketingstidende (1953 ff) findes forslag til finanslove samt betænkninger herom i tillæg D.

Finland, arkivvæsen

Riksarkivet - Valtionarkisto, Fredsgatan 17, Helsinki 17. Finland har 6 landsarkiver: Åbo (Turku), Vasa, Jyväskylä, Tavastehus (Hämeenlinna), St. Michel (Mikkeli) og Uleåborg (Oulu). Landsarkivet i St. Michel er opført efter krigen som erstatning for landsarkivet i det afståede Viborg. Desuden findes et særligt Krigsarkiv. (Harald Jørgensen, Nordiske arkiver, 1968, s. 117-151).

Fiskal

Af lat. fiscus = kurv, i overført betydning en pengekasse, senere statskasse. Fiskal: hvad der vedrører offentlige indtægter. Indgår også i betegnelser for embedsmænd. Generalfiskalen var i enevældens tid øverste anklagemyndighed i sager vedr. statsforbrydelser og embedsforbrydelser. Embedet bortfaldt 1863. Ang. søfiskal, se Søprokurør. I Sverige er landsfiskal en med politimyndighed udrustet lokal embedsmand i landdistrikterne.

Fjernarkiv

Den del af en institutions arkiv, som ikke eller kun sjældent er i brug og derfor ikke behøver at opbevares i umiddelbar forbindelse med journalen. Se Nærarkiv.

Flygtning

Herved forstås her i landet som regel politisk flygtning. 28.7. 1951 undertegnedes i Genève en konvention om flygtnings retsstilling, ratificeret af Danmark 17.11. 1952, bekendtgjort i Lovtidende C som nr. 55/1954. Denne konvention definerer i art. 1 "flygtning" som en person, der "som følge af velbegrundet frygt for forfølgelse på grund af sin race, religion, nationalitet, sit tilhørsforhold til en særlig social gruppe eller sine politiske anskuelser befinder sig udenfor det land, i hvilket han har statsborgerret, og som ikke er i stand til - eller på grund af sådan frygt ikke ønsker - at søge dette lands beskyttelse; eller som ikke har nogen statsborgerret, og på grund af sådanne begivenheder befinder sig udenfor det land, hvor han tidligere havde fast bopæl, og ikke er istand til - eller på grund af sådan frygt ikke ønsker - at vende tilbage dertil". Om flygtnings modtagelse i Danmark, se Udlændinge. Politiske flygtninge får i almindelighed asyl, s. d., her i landet, men det er i praksis svært at skelne mellem

flygtninge i ovennævnte forstand og almindelige emigranter, da flygtningebegrebet ikke forudsætter, at man har været fysisk forfulgt (frihedsberøvelse) eller at man har forladt sit land illegalt ("flygtet"). - I forbindelse med krigshandlinger flygter mange fra deres hjem uden at være politiske flygtninge i ovennævnte forstand. Dette gjaldt således de ca. 240.000 tyske flygtninge, der kom til Danmark i de sidste måneder af besættelsen. De blev efterhånden, de sidste i 1949, repatrieret (hjemsendt) til såvel Vest- som Øst-tyskland. Under opholdet i Danmark holdtes de afsondret fra befolkningen og var indkvarteret i lejre under bevogtning. Med de tyske flygtninge kom ca. 31.000 ikke-tyske flygtninge. De betegnedes som "allierede flygtninge" eller "displaced persons" (DP). Bortset fra sovjetiske flygtninge blev de stillet frit m.h.t., om de ville vende tilbage til deres hjemland eller søge ophold andetsteds. En del af dem forblev i Danmark. Litt.: Udenrigsministeriet, Aktstykker vedrørende de tyske flygtninge i Danmark 1945-1949, Kbh. 1950. Flygtninge i Danmark 1945-1949, Udgivet af Flygtningeadministrationen, Kbh. 1950. Se desuden Klittegaard-arkivet.

Flække

Af ty. Flecken = plet. I hertugdømmet Slesvig en købstadlignende bebyggelse med noget mindre kommunal selvstændighed end egentlige købstæder. I Nordslesvig fandtes flækkerne Augustenborg, Christiansfeld, Højer, Løgumkloster og Nordborg. Ved lov nr. 299 af 28.6. 1920 om indførelse af dansk kommunal administration i de sønderjyske landsdele § 6 blev bestemmelserne for købstadskommuner gældende for flækkerne med de lempelser, som Indenrigsministeriet under hensyn til disses særlige forhold måtte finde fornødne. Jfr. senere § 34 i lov nr. 87 af 25.3. 1933 om købstadskommunernes styrelse og § 42 stk. 3 i lovbek. nr. 336 af 22.12. 1953. (Poul Andersen, Dansk Forvaltningsret, 1956, s. 100). Ved kommunalreformen i 1970 bortfaldt flækken som kommunalretligt begreb.

FMJ

Forkortelse for finansministerens journal 1842-49.

Fodjournal

Protokol over indtægter og udgifter på Zahlkassen, ført i Danske assignationskontor, (V.A. III s. 43).

Fodpost

Fodpost

Et lokalt københavnsk postfænomen. 1806-49 havde en privatmand privilegium på at postbesørge lokale breve i København. Postvæsenets egentlige opgave var befordring af post mellem postkontorer. 1849 overtog postvæsenet den københavnske fodpost. Indtil 1876 fandtes et særligt fodpostkontor.

Fodskilt

Kartonplade med bevægeligt endestykke. Anbringes på hylden under arkivalierne, således at endestykket dækker hyldekanten og kan forsynes med tekst. Anvendes til at markere, at en ny række begynder.

Foged

Af samme lat. oprindelse som advokat, egentl.: en der bliver tilkaldt. En person, der udøver et offentligt hverv, som regel kun i ordforbindelser som sognefoged, byfoged, strandfoged, skovfoged m.v., tidligere også i privat tjeneste, f.eks. ridefoged. Ordet har i den forbindelse ikke nogen nøjagtig betydning. I retsplejen har ordet derimod en bestemt betydning, idet udpantning i fast ejendom og løsøre samt udsættelses- og indsættelsesforretninger (eksekution) betegnes som fogedforretninger. If. Rpl. § 480 foretages eksekution af underrettsdommeren, der i denne sin virksomhed benævnes foged ("kongens foged"). Retsbetjentarkiverne indeholder særlige rækker af fogedprotokoller.

Fogtmans reskripter

Uofficiel betegnelse for en publikation med titlen "Kongelige Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge, udtogsvis udgivne i chronologisk Orden ved Laurids Fogtman". Omfatter årene 1660-1812 og udkom 1806-23. Laurids Fogtman (1748-1821) var retsbetjent og har udgivet andre lign. samleværker. Reskriptsamlingen blev fortsat af Tage Algreen-Ussing til og med 1865.

Foliering

Nummerering af blade (ikke sider) i en protokol.

Folio

1. Af lat. folium = blad. Et stykke papir ca. 13 x 16 tommer (34 x 42 cm) ufalset, ca. 21 x 34 cm falset. Se Papir. 2. Bankkonto, hvorover der kan disponeres ved anvisninger.

Folkeforsikring

Begrebet indførtes ved socialreformen, s.d., i 1933, idet lov nr. 182 af 20.5. 1933 om folkeforsikring samlede reglerne om sygeforsikring (sygekasser), invaliderente og aldersrente i én lov. Adgang til invaliderente og aldersrente var betinget af medlemsskab af en sygekasse eller en fortsættelsessygekasse. Kun personer med indtægter indtil en bestemt grænse ("sygekassegrænsen") kunne være nydende medlem af en sygekasse, d.v.s. modtage sygehjælp. Personer over denne grænse skulle for at sikre sig ret til invaliderente og aldersrente være ydende medlem af en sygekasse eller medlem af en fortsættelseskasse (sygeforsikring for bemidlede). Folkeforsikringsloven bortfaldt med lov nr. 238 af 10.6. 1960 om invalide- og folkepension og lov nr. 239 af 10.6. 1960 om den offentlige sygeforsikring.

Folkeregister

If. lov nr. 57 af 14.3. 1924 skulle hver kommune oprette et folkerregister, hvortil de myndigheder, der modtager anmeldelse om fødsel, navngivelse og dødsfald skal indberette, og hvortil enhver, der flytter, skal foretage anmeldelse. Loven af 1924 er afløst af lov nr. 239 af 10.6. 1968 om personregistrering, ifølge hvilken de kommunale folkerestastre opretholdes, og der tillige oprettes et centralt personregister (CPR), s.d. Instruks af 5.1. 1973 for førelse af folkerestastre, herunder om folkerestastrenes medvirken ved driften af det centrale personregister (MT, A, nr. 3). (Harry Christensen, Folkeregistrene 1924-1985, Arkiv 5. bd. 1975 s. 201-37).

Folkeregistersager

Saggruppe i Indenrigsministeriet fra 1938. Indenrigsministeriets tilsyn med folkerestastrene varetages siden 1968 af Sekretariatet for personregistrering, se CPR.

Folkeret

De retsregler, der gælder for selvstændige (suveræne) staters indbyrdes forhold. Se Højhedsret.

Folketingstidende

Indtil 1953: Rigsdagstidende. Indeholder stenografisk referat af forhandlingerne samt lovforslag og udvalgsbetænkninger. Fra 2. session (1850) bringes forelagte og vedtagne lovforslag i Anhang A, betænkninger i Anhang B. Fra 1866 kaldes anhangene tillæg. Fra 1870 bringes vedtagne lovforslag i et Tillæg C. Fra 1953

bringes forslag til finans- og tillægs-bevillingslove, såvel forelagte som vedtagne, i et Tillæg D.

Folketællinger

Er i Danmark (kongeriget) holdt i flg. år: 1769 (kun tabeller), 1787, 1801, 1834, 1840, 1845, 1850, 1855, 1860, 1870, 1880, 1885 (kun København), 1890, 1895 (kun København), 1901, 1906, 1911, som alle er afleveret og opstillet i RA, samt 1916, 1921 og 1925, der er afleveret og opstillet i Sq, fremdeles: 1930 (deponeret i LA Viborg), 1935 (kasseret), 1940 (deponeret i Viborg), 1945 (kasseret), 1950 (deponeret i Viborg), 1955 (kasseret), 1960 (deponeret i Viborg), 1965 (fordelt til landsarkiverne), 1970 (ikke afleveret). I 1975 holdtes ikke folketælling.

Fra andre landsdele kendes flg. folketællinger:

Slesvig: 1769 (kun tabeller), 1803, 1835, 1840, 1845, 1855, 1860.

Holsten: 1769 (kun tabeller), 1803, 1835, 1840, 1845, 1855, 1860.

Lauenburg: 1845, 1855

Tællingsmaterialet fra Slesvig, Holsten og Lauenburg findes dels i Rigsarkivet, dels i Landesarchiv Schleswig-Holstein.

Færøerne: fra 1801 sammen med Danmark.

Grønland: 1834, 1840, 1845, 1850, 1855, 1860, 1870, 1880, 1890, 1901, 1911, 1921, 1930, 1945, 1951, 1960, 1965, 1970

Dansk-Vestindien: 1835, 1841, 1846, 1850, 1855, 1857, 1860, 1870, 1880, 1890, 1901, 1911.

Dansk Ostindien: 1835.

Folketællinger er tilgængelige uden særlig tilladelse, når de er 80 år gamle. Dog kan man få oplysninger om sin slægt fra tællinger t.o.m. 1911. (RA-cirkulære af 13.12. 1972). Kongerigets ældre folketællinger bliver nu xerokopieret. Kopierne indbindes og vil blive opstillet på åbne reoler. Et navneregister til folketællingen i København 1845 findes ved RA's læsesal. Her findes desuden en registratur over slesvigske folketællinger. Litt.: Emil Marquard, Folketællingerne og deres Benyttelse, Fortid og Nutid III 1921 s. 137-48. Fabritius og Hatt, 1943 s. 180-85. J. Nybo Rasmussen, Ordning og registrering af folketællinger, Arkiv 5. bd. 1974 s. 98-114. Hans Chr. Johansen, Kilder til dansk befolkningshistorie ca. 1750-1914, Odense 1975. Hans Chr. Johansen, Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede, Odense 1975. Sønderjyllands folketal 1868-1910, Statistiske Undersøgelser nr. 19 (Danmarks Statistik). Hans H. Worsøe, Folketællinger i Nordslesvig

1864-1919, Sønderjyske Årbøger 1964, s. 293-402. Michael Hertz, De slesvigske og holstenske folketællinger 1803-60, Arkiv 3. bd. 1969, s. 49-61. Ingwer Ernst Mommsen, Die allgemeinen Volkszählungen in Schleswig-Holstein in dänischer Zeit, Quellen und Forschungen bd. 66, Neumünster 1974.

Fond

Af lat. fundus = grund. Ang. arkivfond, s.d. Flertal: fonde eller fonds. Betegnelse for pengemidler eller andre aktiver reserveret bestemte formål. Fonde kan være private, selvejende eller offentlige. Midlerne kan hidrøre fra overskud af erhvervsvirksomhed (Carlsbergfonden), testamentarisk båndlæggelse af kapital (f.eks. til velgørende formål) eller rentebærende forskrivninger (Statsbrandforsikringsfonden). Provenuet af visse motorafgifter var tidl. forbeholdt vejformål og indgik i den såkaldte vejfond. Statsbevillinger, hvis anvendelse er underlagt selvstændig bestyrelse, kaldes ofte fond, f.eks. Statens kunsthåndværk, Filmfonden m.v.

Forakter

Forakter til en indkommen skrivelse: den sag, i hvilken den indgår ved journalisering. Forakter til en verserende sag: ældre sager, der bruges ved dens behandling. Se Aktering.

"Forargeligt samliv"

Nudansk: papirløst ægteskab. Dette var forbudt if. DL 6-13-3. Endnu straffeloven af 1866 § 178 foreskrev fængsel, "naar Personer af forskjelligt Kjønn uagtet Øvrighedens Advarsel om at fjerne sig fra hinanden vedblive at føre et forargeligt Samliv". Bestemmelsen, der blev meget lidt benyttet, havde social slagside, da der efterhånden kun skete domfældelse i sager mod beboere af etværelses-lejligheder. Bestemmelsen bortfaldt med Borgerlig straffelov af 1930, der trådte i kraft 1933.

Foredrag, foredrag

Referat for kongen, jfr. GL § 18.

Foreløbige arkivregistraturer

En af RA og LA Kbh. udgivet række af duplikerede arkivregistraturer. (Skrifter udgivet af Rigsarkivet og landsarkiverne 1852-1973, s. 5 ff og s. 12 f).

Foreløbige love

If. GL § 23 kan kongen "i særdeles påtrængende tilfælde", når

Foreløbige love

Folketinget ikke kan samles, udstede foreløbige love, der dog ikke må stride mod GL og altid straks efter Folketingets sammentræden skal forelægges dette til vedtagelse eller forkastelse. Alle grundlove siden 1849 har haft en sådan bestemmelse. Foreløbige love kaldes almindeligvis provisoriske love. I perioden 1885-94 anvendte ministeriet Estrup i udstrakt grad provisoriske love, især provisoriske finanslove ("provisorietiden"). Provisoriske love er sidste gang udstedt 7.5. 1945, hvor forskellige love fra besættelsestiden (f.eks. forbudet mod det kommunistiske parti) ophævedes. Denne form for lovgivning er behandlet i Jens Himmelpstrup, Den provisoriske Lovgivning i Danmark, 1948, og i Alf Ross, Dansk Statsforfatningsret, I, s. 355 f, hvor bestemmelsen især anses for at have værdi som hjemmel for lovgivning af en eksilregering i tilfælde af besættelse.

Foreningen af tekniske og administrative tjenestemænd

Forkortet TAT. Stiftet 1913 under navnet "Foreningen af ministerielle Skrivere". Fra 1932 kaldtes den "Ministeriernes Kontorforening". Optoges 1949 som medlemsorganisation i Statstjenestemændenes Centralorganisation II, s.d. Nuværende navn antaget 1974. If. foreningens vedtægter findes en lokalafdeling for RA og landsarkiverne omfattende 3 medlemsgrupper: 1. Arkivsekretærer, 2. Kontorfuldmægtige, overassistenter, registratorer, assistenter og 3. Fotografer, konservatorer.

Foreningen af tjenestemænd ved Statens samlinger

Forkortet FTSS. Organisation af tjenestemandsansatte betjente, håndværkere m.v. ved Statens arkiver, biblioteker og museer. Stiftet 1920. Medlemsorganisation af Statstjenestemændenes Centralorganisation I, s.d. Organisation for arkivvæsenets arkivbetjente. Har sammen med andre mindre organisationer under CO I dannet en (ikke forhandlingsberettiget) sammenslutning "Kontaktudvalget af 1964", der bl.a. afholder kurser til uddannelse af tilidsmænd.

Forestilling

Indstilling fra en minister til kongen. Udtrykket stammer fra enevælden. Forestillinger bliver efter at være forsynet med kgl. resolution tilbagesendt vedkommende ministerium, hvor de indbindes i forestillingsprotokoller. Forestillingerne ordnes efter datoen for de kgl. resolutioner. En forestilling vil næsten altid være ledsaget af et dokument, der også skal underskrives af kongen,

f.eks. en lov, en udnævnelse, en benådning o.s.v. Kongen underskriver således to gange. Ministeren kontraserer kun det ledsagende dokument, ved love dog tillige resolutionen.

Forfatning

Enhver stat har en forfatning, d.v.s. en norm for, hvordan den skal styres. Den kan bestå i uskrevne sædvaner eller i nedskrevne regler. Sådanne kaldes grundlov, s.d., eller konstitution. I 1800-tallet anvendtes udtrykket "konstitutionel forfatning" om de liberale forfatninger, der i en række lande afløste enevældige forfatninger. (Alf Ross, Dansk Statsforfatningsret, I, s. 136 f).

Forhandlingsprotokol

Protokol til indførsel af referat af møder i kollegiale organer. Også: deliberationsprotokol. Nu for det meste afløst af mangfoldiggjorte mødereferater.

Forhyring

Fra 1695 fandtes i København, fra 1816 tillige i Helsingør, et embede som waterskout med den opgave at føre tilsyn med forhyringen af søfolk. Ordet kommer af nederl. waterschout = søfoged. Ved lov nr. 86 af 12.5. 1871 om forhyring af søfolk nedlægges disse embeder. Tilsynet med forhyring overgår til mønstringsbestyrerne, se Mønstring. Ved lov nr. 67 af 12.4. 1892 om forhyringsagenter m.m. kræves bevilling til erhvervsmæssig forhyringsvirksomhed. Ved lov nr. 76 af 31.3. 1937 om forhyring og mønstring af skibsmandskab afskaffes erhvervsmæssig forhyring. Der oprettes forhyringskontorer under ledelse af vedkommende mønstringsbestyrere. Udenfor København findes nu forhyringskontorer i Århus, Ålborg, Esbjerg og Svendborg. Forhyringskontorerne skal være behjælpelig med tilvejebringelse af mandskab til danske og udenlandske skibe og kan efter bemyndigelse fra en reder eller skibsfører på disses vegne indgå hyrekontrakter, jfr. bek. nr. 120 af 2.3. 1973.

Forligskommissioner, forligsmægling

Ved frd. 10.7. 1795 blev det gjort til almindelig regel, at der skulle søges mæglet forlig mellem parterne, inden der anlagdes sag ved en domstol, til hvilket formål der oprettedes lokale forligskommissioner. (H. Munch-Petersen, Den danske Civilproces i Hovedtræk, 1906, s. 159-82). Reglerne optoges i rpl. af 1916 som kap. 26 (§§ 268-76). De ophævedes ved lov nr. 220 af 7.6. 1952 om rettens pleje, hvorefter retten mægler forlig i alle borgerlige

Forligskommissioner

sager i 1. instans (§ 268). (Betænkning ang. forligsmægling i borgerlige sager, 1951, Sv. nr. 688). Ang. forligskommissionsarkiver: LA Kbh., guide, s. 202 f, samt oversigten over amtsarkiver. - Forligsmægling i retsplejen har ingen forbindelse med forlig og mægling i arbejdsretlig forstand. Se iøvrigt Mægling.

Forlovelse

Tidl.: Trolovelse. If. DL 3-16-10 f skulle personer, der ikke var i rangen eller af adel, inden brylluppet troloves i overværelse af præst og 5 vidner. Trolovelser registreredes i kirkebøgerne, fordi trolovelse indtil 1799 var retsstiftende m.h.t. børns ægtefødsel. If. frd. af 4.1. 1799 afskaffedes trolovelse som kirkelig ceremoni. Herefter begrænsedes retsvirkningerne af trolovelse til under visse omstændigheder at medføre erstatningsansvar for den brydende part ved hævede forlovelser. I beg. af 1800-tallet afløses trolovelse af forlovelse i lovsproget. Endnu i lov nr. 276 af 30. 6. 1922 om ægteskabs indgåelse og opløsning har kap. 1 bestemmelser om virkningen af hævet forlovelse. Den nugældende ægteskabslov (nr. 256 af 4.6. 1969) indeholder ingen bestemmelser om forlovelse.

Forordning

Under det enevældige system betegnelse for vigtigere love. Ordet "lov", s.d., anvendtes dengang sjældnere. "Loven" var Christian 5.s Danske Lov, der i 1-1-5 siger, at undersåtterne skal rette sig efter "Kongens Lov, Befalinger og Forordninger". Derudover anvendtes betegnelser som "anordning", s.d., og "plakat", s.d. Jfr. A.S. Ørsted, Haandbog over den danske og norske Lovkyndighed, I, s. 60: "Forordningerne ere af videre Omfang og angaae vigtigere Gjenstande end Placaterne".

Forstrand

Den del af kysten, som havet vekselvis overskyller eller trækker sig tilbage fra, især ved tidevand. Forstrandsret er ret til at bjerge vrage og ilanddrevet gods. Ved frd. af 11.8. 1815 blev det bestemt, at forstrandsrettigheder fremtidig ikke kan erhverves af private.

Forsørgelsespligt

Der sondres mellem personlig og offentlig forsørgelsespligt, idet lovgivningen forudsætter, at enhver voksen person primært har pligt til at forsørge sig selv og sin familie, således junigrundloven § 89: "Den, som ikke selv kan ernære sig eller Sine, og hvis

Forsørgelse ikke paaligger nogen Anden, er berettiget til at erholde Hjælp af det Offentlige, dog mod at underkaste sig de Forpligtelser, som Lovene herom paabyde", næsten uændret i GL § 75 stk. 2. Forsørgelsespligten blev nøjere lovfæstet i lov nr. 67 af 9.4. 1891 om det offentlige fattigvæsen, kap. I. Lov nr. 333 af 19.6. 1974 om social bistand fastslår i § 6 stk. 1: "Enhver mand og kvinde er overfor det offentlige forpligtet til at forsørge sig selv, sin ægtefælle og sine børn under 18 år".

Forsørgelsessted

If. bestemmelserne om fattigforsørgelse (for Kbh. plan af 1.7. 1799, for købstæderne og landet reglement af 5.7. 1803) påhvilede forsørgelsen af trængende hjemstedskommunen, som hovedregel fødestedet eller den kommune, hvor den pågældende senest i 5 år havde haft stadigt ophold. Forsørgelsen omfattede både personer med og uden dansk indfødsret indtil fattigloven af 1891 (§ 23). For personer født i hertugdømmerne krævedes dog 15 års stadigt ophold (Plakat af 9.1. 1830, ophævet med § 23 i fattigloven af 1891). If. lov nr. 181 af 20.5. 1933 om offentlig forsorg, § 22, har en person forsørgelsesret i den kommune, hvor han har fast bopæl. Se iøvrigt Hjemstedsbevis. If. § 10 i lov nr. 333 af 19.6. 1974 (i kraft 1.4. 1976) om social bistand påhviler pligten til at yde bistand opholdskommunen.

Forvaltning

Se Administration.

Fregat

I sejlskibenes tid et fuldrigget tremast krigsskib med et lukket og et åbent dæk med kanoner. Betegnelsen taget op igen under 2. verdenskrig i forbindelse med udviklingen af nye krigsskibstyper specielt beregnet til at eskortere konvojer. Nu brugt om et krigsskib på ca. 2000 t., der henregnes til de egentlige kampskibe. En eskorteskibstype mindre end fregatten benævnes korvet.

Fremvisning

1. Med krydshenvisninger at forbinde et j.nr. med et senere nummer. 2. Ved opslag i journaler at følge en nummerkæde til dens sidste nummer. Se iøvrigt Kædenummerering.

Frimenighed

Et udenfor folkekirken stående trossamfund, der bekender sig til samme lære som folkekirken. Den første frimenighed oprettedes

Frimenighed

1833. Frimenigheder kan opnå visse fordele, som andre trossamfund udenfor folkekirken ikke kan opnå, f.eks. m.h.t. brug af folkekirkens kirker. (Louis Petersen, Kirkelovene af 1922, s. 201-07, samt Roesen, s. 293-98).

Fripas (eller frihedspas)

Bevis for at være slettet af lægdsrullen, s.d.

FTF

Forkortelse for "Fællesrådet for danske Tjenestemands- og Funktionærorganisationer", s.d.

FTSS

Forkortelse for "Foreningen af Tjenestemænd ved Statens Samlinger", s.d.

Fundats

Af lat. fundatio = grundlæggelse. Dokument, hvorved et legat, s.d., en stiftelse eller en institution oprettes, indeholdende bestemmelser, hvorefter der skal administreres. Se desuden Permutation. (Ernst Andersen, Legater og stiftelser med særligt henblik på fundatsers oprettelse og ændring, 1962).

Funktionær

Opr. om lønmodtagere beskæftiget med underordnede funktioner indenfor handels- og kontorfaget i private virksomheder. Også om visse offentligt ansatte, f.eks. sporvejsfunktionærer. Retsforholdet mellem arbejdsgivere og funktionærer i private erhvervsvirksomheder reguleredes første gang ved lov nr. 168 af 13.4. 1938 ("funktionærloven"). Nugældende regler i lovbek. nr. 131 af 29.4. 1964 om retsforholdet mellem arbejdsgivere og funktionærer. Lovens § 1 definerer funktionærer som personer, der helt eller overvejende er handels- og kontormedhjælpere, udfører teknisk eller klinisk bistandsydelse af ikke-håndværks- eller fabriksmæssig art eller på en arbejdsgivers vegne leder eller fører tilsyn med udførelsen af andres arbejde. Loven gælder også for offentligt ansatte, dog ikke tjenestemænd eller tjenestemandaspiranter.

Fysikus, fysikat

Se Embedslæger.

Fællesrådet for danske Tjenestemands- og Funktionærorganisationer Stiftet 1952. Hovedorganisation for tjenestemænd i kommunale og selvejende institutioner samt for visse grupper af privatfunktionærer. De to største medlemsorganisationer er Danmarks Lærereforening og Dansk Sygeplejeråd.

Fængsel

Betegner forskellige former for frihedsberøvelse. If. GL § 71 skal enhver, der anholdes, inden 24 timer stilles for en dommer (grundlovsforhør), der, såfremt den anholdte ikke løslades, senest inden 3 dage (opretholdelse af anholdelse) afsiger en af grunde ledsaget kendelse om fængsling for et bestemt antal dage, såkaldt varetægtsfængsel, der skal være begrundet i efterforsknings- eller sikkerhedshensyn. Fængsling må ikke finde sted, hvis sigtelsen alene omfatter forseelser, der kun kan straffes med bøde eller hæfte. Sådan fængsling er ingen straf, men medregnes (tidl. kun delvis) i afsoningen af evt. fængselsstraf. - Frihedsberøvelse som straf findes i forskellige former. Indtil straffeloven af 1930 skelnedes mellem strafarbejde og fængsel. Strafarbejde var tugthus eller forbedringshus, af hvilke den sidste var den lempeligste og især bestemt for førstegangsstraffede grovere lovovertrædere. Fængsel anvendtes ved mindre lovovertrædelser. Der skelnedes mellem simpelt fængsel (omtrent = hæfte), fængsel på sædvanlig fangekost, fængsel på vand og brød samt statsfængsel. Det sidste anvendtes ved forbrydelser mod Staten og svarede nærmest til simpelt fængsel, men kunne i visse tilfælde idømmes på livstid. - Straffeloven af 1930 (nu lovbek. nr. 69 af 8.2. 1974) anvender to former for almindelige frihedsstraffe: fængsel og hæfte, s.d. Fængsel idømmes på livstid eller på tid, ikke under 30 dage og ikke over 16 år, i specielle tilfælde dog 20 år. Endvidere kan idømmes ungdomsfængsel, der ikke er tidsbestemt, men skal være mindst 1 og højst 3 år. Der er mulighed for prøveløsladelse efter afsøning af 2/3 af straffetiden, dog mindst 4 måneder. Fængsels-, hæfte- og bødestrafte kan gøres betingede, d.v.s. at fuldburdelsen udsættes og bortfalder efter en prøvetid. Foruden alm. fængsel anvendes arbejds- og sikkerhedsforvaring. Arbejdshus er tidsbestemt, dog mindst 1 og højst 4 år, og anvendes især mod flere gange straffede med kronisk hang til kriminalitet. Sikkerhedsforvaring anvendes, hvor hensynet til samfundets sikkerhed skønnes at kræve det. Straffen er tidsbestemt, dog mindst 4 og højst 20 år. Sikkerhedsforvaringen kan dog ved landsretskendelse forlænges udover 20 år. Ved lov nr. 320 af 13.6. 1973 ophævedes bestemmelserne om arbejds- og ungdomsfængsel. Sikkerhedsfor-

Fængsel

varing er afløst af bestemmelser om forvaring og beskikkelse af bestandsværger for forvarede. - Til varetægtsfængsel, samt afsoning af hæfte og kortere fængselsstraffe findes lokale arresthuse. Disse var indtil 1938 kommunale, men overgik herefter til Staten. Længere straffe afsones i større straffeanstalter, der kaldes statsfængsler. For sikkerhedsforvaring findes en særlig anstalt.

Færøerne

Færøerne kom under den danske krone sammen med Norge, Island og Grønland. Ved Norges afståelse i 1814 blev Færøerne, Island og Grønland udtrykkelig undtaget. Færøerne udgjorde et amt, men danske love var ikke umiddelbart gældende. Ved kgl. resol. af 6. 6. 1821 bemyndigedes Danske kancelli til, når det måtte anses utvivlsomt, at en for Danmark udgiven alm. anordning var anvendelig på Færøerne da at foranstalte samme på lovlig måde bekendtgjort til efterlevelse. (Collegialtidende 1821, s. 574 ff). Justits-, kirke- og skolesager administreredes gennem Danske kancelli, andre færøske sager gennem Rentekammerets kontor for islandske, grønlandske og færøske sager. Ved oprettelsen af Islandske departement i 1848 blev de færøske sager henlagt under dette (indtil 1855 under Indenrigsministeriet, derefter under Justitsministeriet). Ved oprettelsen af Ministeriet for Island i 1874, forblev færøske sager under Justitsministeriet, kirke- og skolesager kom dog under Kultusministeriet. 1926 overførtes sager vedr. færøske erhverv til henh. Landbrugsministeriet og Erhvervsministeriet (Handelsministeriet). 1935 fordeltes de øvrige sager på vedkommende fagministerier. Dermed ophørte den fra 1849 stammende færøske journal, se Færø-sager. Sager, der vedrørte øernes stilling i riget eller af andre grunde ikke kunne henlægges til et fagministerium, kom under Statsministeriet. Færøerne deltog ikke i det første valg til Rigsdagen. Først efter lov af 29.12. 1850 om rigsdagsvalg på Færøerne fik de en repræsentant i Folketinget og en i Landstinget. Ved lov af 26.3. 1852 oprettedes et Lagting for Færøerne, som foruden at virke som amtsråd skulle afgive betænkning om lovforslag vedr. Færøerne og kunne fremsætte forslag til love og andre offentlige foranstaltninger. Denne lov afløstes af lov af 15.4. 1854, der bl.a. medførte ændring af valgreglerne. If. begge love var amtmanden og provsten fødte medlemmer af Lagtinget. Ved Justitsministeriets skrivelse af 5.7. 1855 (Færø-kopibog 1855 nr. 167) blev det fastslået, at danske love umiddelbart havde gyldighed på Færøerne, medmindre loven indeholdt en bestemmelse om det modsatte ("Denne lov gælder ikke for Færøerne"). Ved lov nr. 124 af 28.3. 1923 bortfaldt amtmandens

og provstens fødte medlemskab, men amtmanden havde adgang til at deltage i Lagtingets møder uden stemmeret. Lagtingets rådgivende beføjelser udvidedes noget, bl.a. skulle Færøerne vedkommende love "som regel" forelægges tinget til betænkning, inden de sættes i kraft på øerne. Efter den tyske besættelse af Danmark i 1940 blev Færøerne besat af britiske tropper. Under krigen fungerede lagtinget reelt som lovgivningsmagt for øerne, idet amtmanden kun forbeholdt sig veto mod beslutninger, der berørte øernes stilling i det danske rige. Efter krigen var der en stærk bevægelse for selvstyre eller fuldstændig løsrivelse fra Danmark. Regeringen fremsatte i 1946 et forslag om færøsk hjemmestyre. Den 14.9. s.å. afholdtes folkeafstemning, hvor valget stod mellem regeringens forslag og fuldstændig løsrivelse. Der blev en lille overvægt af stemmer for løsrivelse, men ca. 30 pct. af vælgerne havde undladt at stemme. Regeringen opløste derefter Lagtinget. Ved valget den 8.11. 1946 fik de partier flertal, der ønskede selvstyre indenfor det danske rige. Ved lov nr. 538 af 22.12. 1947 udvidedes Færøernes repræsentation i Folketinget til 2. Nye forhandlinger førte til lov nr. 137 af 23.3. 1948 om Færøernes hjemmestyre. Loven trådte i kraft 1.4. s.å. I lovens § 1 betegnes Færøerne som "et selvstyrende folkesamfund i det danske rige". Som færing anses den, der har dansk statsborgerret og er hjemmehørende på Færøerne (§ 10). Færøsk anerkendes som hovedsprog, men dansk er ligestillet dermed i offentlige forhold. Amtmanden afløstes af en rigsombudsmand som rigets øverste repræsentant og leder af dets administration på øerne. Han kan deltage i Lagtingets møder om fællesanliggender, men uden stemmeret. I et bilag til loven anføres de færøske særanliggender, dels en liste A over anliggender, der umiddelbar eller på begæring af Lagtinget eller regeringen kan overgå til færøsk selvstyre, dels en liste B over anliggender, der først efter yderligere forhandling kan blive særanliggender. Pr. 1.4. 1976 overgik postvæsenet til færøsk administration med anvendelse af færøske frimærker. Den færøske regering kaldes landsstyret. Den består af fem medlemmer. Landsstyrets formand kaldes lagmand. Lagtinget har indtil 30 medlemmer, hvoraf 20 er valgt i kredse og indtil 10 på tillægsmandater. Færøerne har egen repræsentation i Nordisk råd. De står udenfor det danske toldområde og omfattes ikke af det danske medlemskab af EF.

Færøerne, arkivvæsen
Se Landsarkiver.

Færøerne

Færøerne, lovsamlinger m.v.

Færøernes Kundgørelsessamling 1940-47, udg. ved Lagtingskontorets foranstaltning. - Føroya kunngerðarsavn 1948 ff, udg. ved Landsstýrisskrivstovuni. - Lagtingstidende 1905-27. Løgtingstidundi 1928 ff.

Færøerne, møntvæsen

Efter den britiske besættelse af Færøerne april 1940 blev de på øerne cirkulerende danske pengesedler forsynet med en afstempeling. Senere blev der af amtmanden på Nationalbankens vegne udstedt nye pengesedler knyttet til britisk valuta efter kurs 22.40. Efter krigen blev de færøske pengesedler sat i kurs med danske pengesedler, men valutamæssigt hørte Færøerne indtil 10.11. 1948 til sterlingområdet. Færøernes pengevæsen ordnedes ved lov nr. 248 af 12.4. 1949 om pengesedler m.v. på Færøerne. Herefter har Færøerne egne pengesedler, der dog skal have samme pålydende, format og kurs som danske sedler. De færøske sedler skal være fuldt dækket af danske kroner på en særlig konto i Nationalbanken, hvor sedlerne trykkes. Færøske og danske sedler ombyttes provisionsfrit. Færøske pengesedler er ikke i egentlig forstand lovligt betalingsmiddel i Danmark og omvendt, men der er ingen omkostning eller kursrisiko ved at modtage dem. Dansk skille-mønt anvendes på Færøerne.

Færø-sager

Opr. en saggruppe i Islandske departement, fra 1874 i Justitsministeriet, der var ministerium for alle færøske anliggender undtagen kirke- og skolevæsenet. Færø-journalerne er nummereret med romertal, hver omfattende to eller flere år. I 1926 afgaves en del færøske sager til Handelsministeriet, Landbrugsministeriet og Socialministeriet. I 1935 fordeltes alle færøske sager mellem ministerierne i henh. til den almindelige ressortfordeling. Herefter ophørte Justitsministeriets Færø-journal. Sager vedr. Færøernes stilling i riget, lagting, hjemmestyre, rigsombudsmand m. v. kom under Statsministeriet, der fra 1935 har ført en særskilt Færø-journal (F-journalen).

Fæstevæsen

Nu ophørt brugsforhold til landbrugsjord. Godsejeren havde pligt til at bortfæste det dem tilhørende bøndergods, som regel på fæsters (og hustrus) livstid (livsfæste). Fæsteren betalte en årlig afgift (landgilde) samt ved overtagelse af fæstet en engangsydelse (indfæstning eller stedsmål). I løbet af 1800-tallet overgik næsten

alt bøndergods ved køb til brugernes selveje eller arvefæste. Der var kun ringe forskel på selveje og arvefæste. Endelig afvikling af fæstevæsenet skete ved lov nr. 373 af 30.6. 1919 om fæstegodsets overgang til selveje og om brug af huse på landet.

Fødselsanmeldelse

En af en jordemoder udstedt attest om en fødsel. Kontrolmiddel, der skal sikre fødselens indførelse i folkeregister og kirkebog. Er ikke retsgyldigt fødselsbevis. Bevares kun for hovedstadsområdet og kan her benyttes som register til kirkebøger og i astrologisk øjemed (fødselstidspunkt). Fødselsanmeldelsen indeholder foruden dato for fødslen forældrenes (eller moderens) navne og adresse samt barnets køn. Se Jordemoderprotokol. Fra 1968 indsendes fødselsanmeldelsen via embedslægerne til Sundhedsstyrelsen. Der er indført nye skemaer, bl.a. med henblik på udførlige oplysninger om fødselens forløb. Mikrofilm af fødselsanmeldelserne opbevares i Sundhedsstyrelsen.

G

Gale

Under denne betegnelse kan man i visse ministerielle kontorers journaler under et fast nr. finde journaliseret breve fra sindsforvirrede personer, indeholdende fantasifulde projekter, forudsigelse af jordens undergang o.l.

Gangdag

En pligtig vederlagsfri ydelse bestående af en dags alm. arbejde (arbejdsmandsarbejde). Se Hoveri og Pligtarbejde.

GDJ

Forkortet betegnelse for godsdomænejournal 1867 ff. Se Domænesager.

Gehejmearkiv

Dets tilblivelse, omend ikke dets navn, kan dateres til 1582, det årstal, der står i RA's våben, idet arkivet på Kalundborg slot da blev ført til København, hvor herefter alle kongerigets regeringsarkiver befandt sig. Blev ved kgl. resol. af 22.12. 1882 forenet med Kongerigets arkiv, s.d., under samme chef. Ved lov af 30. 3. 1889 etableredes de forenede arkiver som RA. (A.D. Jørgensen, Udsigt over de danske Rigsarkivers Historie, 1884. Harald Jørgensen, Nordiske arkiver, 1968, s. 11 ff).

Gehejmearkivbygningen

Gehejmearkivbygningen

Bygningen, der blev taget i brug 1720, forbinder kancellibygningen med den gamle biblioteksbygning (nu RA's hovedbygning). (A.D. Jørgensen, Udsigt over de danske Rigsarkivers Historie, 1884, s. 64 ff).

Gehejmeregistratur

Til og med 1856 kopibog for Udenrigsministeriets politiske korrespondance. (Om gehejmeregistraturen i ældre tid se VA XI s. 41 f).

Gehejmestatsråd

Fra 1772 betegnelse for det af kongen præsiderede statsråd. Afsløses i marts 1848 af Statsrådet, s.d., i hvis forhandlinger kongen normalt ikke deltog. Fra januar 1852 fik kongen påny fast forsæde i statsrådet, der herefter hed gehejmestatsråd indtil 1866, da det uden iøvrigt at ændre skikkelse blev kaldt statsråd.

Gejstlige reskripter

Uofficiel betegnelse for "Samling af Forordninger, Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve, som vedkomme Geistligheden og de øvrige i Kong Christian den 5tes Danske og Norske Lovs anden Bog omhandlede Gienstande, ordnede efter Lovenes Artikler, ved L. Fogtmann og F.T. Hurtigkarl", 3. udg. besørget af Kolderup-Rosenvinge, 3 bd. 1838-40, supplement 1840-45. Herefter udsendt løbende i bind omfattende 2 å 3 år, 1846-56 ved C.F. Schwartzkopf under titlen "Kongelige Resolutioner, Love og Expeditioner Geistligheden i Danmark vedkommende". Fra 1857 udkom den under titlen "Love og Ekspeditioner vedkommende Kirke- og Skolevæsen", redigeret af H.V. Skibsted til og med 1888. Senere vedblev den i administrativ jargon at blive kaldt "Skibsted". Fra 1937 blev den udg. i særskilte afdelinger for kirke og skole. Fra 1963 udkommer alene Love og Ekspeditioner vedr. kirkelige forhold.

Gendarm, gendarmeri

Af fr. gens d'armes = bevæbnede folk. Militært organiseret politikorps, ofte med specielle opgaver. Ældst i Danmark er grænsegendarmeriet, oprettet ved bek. af 4.12. 1838 til bevogtning af monarkiets toldgrænse i det sydlige Holsten. Var 1848-51 underlagt den slesvig-holstenske regering, men 1863-64 fulgte korpsset med hæren nordpå og fungerede under krigen som feltgendarmeri. Januar 1865 sammenlagdes det med det tidl. slesvigske gendarmeri

(se nedenf.) til et grænsepolitikorps, der ved kgl. resol. nr. 21 af 11.2. 1876 (MT nr. 21) reorganiseredes og fik navn af grænsegendarmeri. En nyorganisation fandt sted i henh. til lov nr. 63 af 28.4. 1902. 5.5. 1920 fulgte korpset de danske tropper frem til den nye grænse. 19.9. 1944 opløstes det af besættelsesmagten, og det meste af dets personel blev deporteret. Efter befrielsen genoprettedes det, men omdannedes fra 1.4. 1952 til et civilt toldgrænsekorps. Ved tillæg til normeringslov for 1968-69 inkorporeredes korpset i toldvæsenet og ophørte at bestå som selvstændig etat. (Se Betænkning om toldgrænsekorpsset afgivet 15.6. 1967 (nr. 457, Sv. 330)). - Ved bek. af 18.2. 1851 oprettedes et gendarmerikorps i hertugdømmet Slesvig til at opretholde ordenen i den tysksindede del af hertugdømmet. (Statsrådets forhandlinger III, s. 155 f, Jens Engberg, Det slesvigske spørgsmål 1850-53, 1968, s. 54-56). - Under den spændte indenrigspolitiske situation i 1885 og med attentatet på konseilspræsident Estrup 21.10. s.å. som foranledning udstedtes foreløbig lov nr. 215 af 27.10. 1885 om oprettelse af et militært gendarmerikorps ("de blå gendarmer"). Loven blev forelagt i Landstinget, der ikke færdigbehandlede den, hvorefter regeringen mente at kunne opretholde den som foreløbig lov. Dette gentog sig de følgende år. Som led i det politiske forlig 1894 vedtog Landstinget lovforslaget og oversendte det til Folketinget, der omgående forkastede det. (Jens Himmelstrup, Den provisoriske Lovgivning i Danmark, 1948, s. 148-50). - Da de to afstemningszoner i Slesvig i januar 1920 kom under administration af CIS (Commission internationale de Slesvig, s.d.), oprettedes til afløsning af det preussiske gendarmeri i landdistrikterne et midlertidigt gendarmeri til løsning af politimæssige opgaver samt bevogtning af afstemningsområdets grænser. Dets personel var indfødte slesvigere, men overvejende dansksindede. Litt.: Jens Jensen, Det danske Gendarmerikorps, Grænsens Gendarmer og Smuglere gennem 100 Aar, 1839 - 1. Januar - 1939, Haderslev 1938. Lars Bjørneboe, Ingen kender dagen, Grænsegendarmeriet under krig og besættelse 1940-45, 1970. Jens Christian Forman, Den internationale kommissions neutraliseringsforanstaltninger ved folkeafstemningen i Sønderjylland 1920, Århus 1975, s. 26-34, 99-118. Hans Lunding, Stemplet fortroligt, 1970, s. 28 f.

Genealogi

Slægtslære, d.v.s. studiet af slægtskabsforhold, afstamning m.v. Håndbøger herom: Fabritius og Hatt, s.d. Håndbøger for lokal- og personalhistorikere, udg. af Historisk fællesråd for Københavns amt, 1961 (dupl.). Anna Louise Alstrøm, Lær slægtsforskning,

Genealogi

1970. Hans H. Worsøe, Slægtshistorie - en vejledning, 1973. O. M. Hofman-Bang, Jens Sørensen og Maren Nielsdatter, Haandbog til Brug ved slægtshistoriske Undersøgelser ved det jydsk Arkiv, 1927. Johan Hvidtfeldt, Slægtshistoriske studier i Sønderjylland, 1948, 2. udg. ved Hans H. Worsøe, 1965. Cato Krag-Rønne, Ættegranskning, Oslo 1943; Vægledande förteckning vid person- och släktforskning i landsarkivet i Lund, 1916. Bengt Hildebrand, Handbok i släkt- och personforskning, Sth. 1961. Georg Simon, Kilder til svensk slægts- og personalhistorie i danske arkiver, i "Släkt och hävd" 1973. Se iøvrigt Ane, Folketælling, og Kirkebøger.

General

Af lat. generalis = almindelig, altomfattende (generel), efterhånden: overordnet. Anvendes i institutionsnavne (generaldirektorat) og embedstitler (generaldirektør) til understregning af det overordnede.

Generaldecisorat

Ved administrationsreformen af 1848 blev de til Rentekammeret og Generaltoldkammeret knyttede revisionsafdelinger omdannet til generaldecisorater for henh. det direkte og det inddirekte skattevæsen og henlagt under Finansministeriet. Deres chefer kaldtes generaldecisorer. Decision betyder bestemmelse eller afgørelse og benyttes specielt om den handling, der afslutter revisionsbehandlingen af et regnskab. Betegnelsen generaldecisorater afløstes senere af revisionsdepartementer. (K. Rafn, Grundtræk af Revisionsdepartementernes Historie m.m., 1915).

Generaldirektorat

Betegnelse for visse direktorater, s.d., som er en selvstændig del af et ministerium, ligestillet med et departement ("ministerumiddelbart"). Ikke alle ministerumiddelbare direktorater kaldes generaldirektorat. Af disse findes for tiden (1977) kun generaldirektoraterne for Statsbanerne og for Post- og telegrafvæsenet. Generaldirektøren for Danmarks Radio er ikke ministerumiddelbar.

Generalia

Almindelige sager, sager der angår et område som helhed. Kan f.eks. anvendes om sager vedr. lovgivningen for et vist område i modsætning til sager vedr. lovgivningens anvendelse i konkrete tilfælde.

Generalkrigskommissær

Betegnelse for den embedsmand, der indtil 1851 bestyrede udskrivningsvæsenet. Den centrale ledelse af dette varetoges herefter umiddelbart af Justitsministeriet, fra 1914 Indenrigsministeriet.

Generalrapport

1. Rapport, som skibene i søværnet indgiver efter endt togt eller som årsrapport over den udførte virksomhed med en status over materiellets tilstand. 2. Større rapport over en speciel begivenhed eller begivenhedsforløb, som udarbejdes efter ordre fra ministerium eller lignende, f.eks. Søværnets generalrapport for sikringsstyrken 1939-40.

Generalregistratur

En fortegnelse, der viser, på hvilken plads i RA's magasiner et arkiv er opstillet. 1. og 2. afdeling har hver sin generalregistratur. 2. afdelings generalregistratur føres som et kartotek i 2 afdelinger, hvis indhold er identisk, men i det ene ordnet efter magasiner og reoler (pladskartoteket) og i det andet alfabetisk (provenienskartoteket). Det sidste vil blive opstillet i kopi 6 forskellige steder i RA og senere mangfoldiggjort som hæfte. (Bestemmelser for vedligeholdelsen af 2. afdelings generalregistraturkartotek af 4.12. 1976). 1. afdelings generalregistratur blev mangfoldiggjort som hæfte i 1974.

Generalsuperintendent

I det lutherske Tyskland betegnelse for biskop (superintendent = provst). I den første tid efter reformationen anvendtes i Danmark superintendent som betegnelse for biskop. Hertugdømmet Slesvig (bortset fra Als, Ærø og Tørninglen) var i kirkelig henseende underlagt en generalsuperintendent. Embedet var efter 1850 ubesat. I 1854 udnævntes en dansk biskop. 1864 blev han påny afløst af en generalsuperintendent.

Gesandt

Egentl.: Sendebud. Et statsoverhoveds udsendte repræsentant hos et andet statsoverhoved. Officiel titel: Overordentlig gesandt og befuldmægtiget minister. (fr.: *envoyé extraordinaire et ministre plenipotentiaire*). Gesandter tituleredes minister. Betegnelsen gesandt er nu afløst af ambassadør, s.d. Se desuden Diplomati. Litt.: Danske Gesandter og gesandtskabspersonale indtil 1914, Ved Emil Marquard, udg. af RA 1914.

GF-sager

GF-sager

Grundforbedringssager. Saggruppe i Landbrugsministeriet vedr. lov nr. 596 af 14.11. 1940 om ændring af lov nr. 33 af 26.2. 1937 om grundforbedring (se GK-sager). Sager i henh. til lov nr. 240 af 25.4. 1949 om grundforbedring kaldes NY GF-sager, fra 1972 i Statens jordlovsudvalg.

GK-sager

Det synes ikke længere muligt at forklare, hvad forkortelsen betyder, men sagerne, hvis proveniens er Landbrugsministeriets domænekontor, vedr. lov nr. 106 af 31.3. 1933 om lån og tilskud til grundforbedring, lov nr. 345 af 22.12. 1934 og nr. 344 af 21. 12. 1935 om ændring af denne lov, lov nr. 38 af 26.2. 1937 om grundforbedring og lov nr. 176 af 13.4. 1940 om ændring af denne lov. En del af sagerne kaldes GKA-sager.

Gratualprotokoller

En slags journal i Danske kancelli i 1700-tallet vedr. ansøgninger om embeder, titler m.v. (VA I s. XXX og XXXVI).

Grundlov

Forfatning i formel forstand, d.v.s. i form af skrevne retsregler, der har en højere retsgyldighed end andre love, og til hvis ændring der stilles større krav end til ændring af andre love, f.eks. kvalificeret majoritet, s.d., folkeafstemning eller lign. (Alf Ross, Dansk Statsforfatningsret, I, 1959, s. 140-43). - Den danske forfatnings officielle navn har siden 1849 været Danmarks Riges Grundlov. Der er fem gange udstedt grundlove: 5.6. 1849 ("Juni-grundloven"), 28.7. 1866 (officielt: Danmarks Riges gennemsete Grundlov af 5. Juni 1849), 5.6. 1915, 10.9. 1920 (officielt: Danmarks Riges Grundlov af 5. Juni 1915 med Ændringer af 10. September 1920) og 5.6. 1953. Et grundlovsforslag blev vedtaget i Rigsdagen i 1939, men forkastedes ved folkeafstemning. Nugældende regler for grundlovsændring: Vedtagelse i Folketinget, nyvalg, enslydende vedtagelse i det nye Folketing, folkeafstemning, hvor et flertal, dog mindst 40 pct. af de valgberettigede, stemmer ja. - Ved en grundlovsbestemmelse af 29.8. 1855 indskrænktes grundloven til kun at gælde for kongeriget Danmarks særlige anliggender. Denne bestemmelse blev ophævet i 1866. For hele monarkiet, s.d. udstedtes 26.7. 1854 en frd. om monarkiets forfatning for dets fællesanliggender. Den afløstes af forfatningsloven af 2.10. 1855 for monarkiets fællesanliggender. Ved kundgørelse af 6.1. 1858 ophævedes den for Holsten og Lauenburg. 18.11. 1863 udstedtes

en grundlov for kongeriget Danmarks og hertugdømmet Slesvigs fællesanliggender ("Novemberforfatningen"). Den bortfaldt med grundlovsændringen i 1866. - Grundlovenes og forfatningslovenes tekster findes i Jens Himmelstrup og Jens Møller, Danske forfatningslove, 1958, der også indeholder forfatningsbestemmelser fra enevældens tid, tronfølgelove, den færøske hjemmestyrelse m.m.

Grundlovsforhør

Det forhør, der if. GL § 71 senest inden 24 timer skal holdes over enhver, der anholdes. Dommeren kan "opretholde anholdelsen" i højst tre gange 24 timer. Senest da skal afsiges kendelse om fængsling for et bestemt antal dage, såfremt den anholdte "med føje" er sigtet for en lovovertrædelse, for hvilken der kan idømmes fængsel eller tilsvarende straf, og såfremt efterforsknings- eller sikkerhedshensyn gør det nødvendigt at holde den pågældende i varetægt under sagens behandling.

Grundskyld, grundværdi

Samtidig med vurdering, s.d., til ejendomsskyld, s.d., foretages en særskilt vurdering til grundskyld, hvor der alene tages hensyn til grundens værdi i ubebygget stand og i god økonomisk anvendelse. En sådan vurdering foretoges første gang i 1916 (lov nr. 321 af 22.12.1915). Grundskyld til Staten gennemførtes ved lov nr. 352 af 7.8.1922 med virkning fra 1924. Grundskyld pålignes ligesom ejendomsskyld med en bestemt promille af vurderingssummen. Nu svares kun grundskyld til primær- og amtskommuner. Tanken med grundskyld er at beskatte den del af ejendommens værdi, som ikke er skabt af ejeren, men er "samfundsskabt", f.eks. gennem byudvikling, offentlige trafikmidler o.l. Amerikaneren Henry George (1839-97) havde opstillet en teori om, at al samfundsskabt grundværdistigning burde tilfalde det offentlige ("fuld grundskyld"), og at skat på arbejde og arbejdsskabte værdier burde undgås. Teorien fik en vis udbredelse under navn af georgisme og er her i landet ideologisk grundlag for Retsforbundet.

Grundværdikort

Ved de alm. vurderinger til ejendomsskyld fremlægges af vurderingsrådene grundværdikort, i hvilke den ansatte grundværdi i kroner pr. arealenhed er indtegnet på en gengivelse af matrikelkortene. Grundværdikortene trykkes ved Statens ligningsdirektorats foranstaltning. Eksemplarer heraf afleveres til RA og vedkommende landsarkiv.

Gruppesager

Gruppesager, gruppeordnede sager

Se Sag.

Grænsegendarmeri

Se Gendarm.

Grønland

En skandinavisk bosætning fra vikingetiden uddøde i 1400-tallet. I 1720'erne påbegyndtes en kolonisation bestående i handels- og missionsvirksomhed overfor den eskimoiske befolkning. Handelen varetoges først af handelskompagnier, men 1774 blev handel og administration overtaget af Staten og varetaget som monopol af Den kgl. grønlandske Handel (KGH). Missionen varetoges af missionskollegiet i København. KGH hørte under Rentekammeret, senere Indenrigsministeriet. Kirke og skole samt Missionskollegiet (ophævet 1859) hørte under Danske kancelli, senere Kultusministeriet hvis kontor for kirkesager (1. ktr.) også havde de grønlandske skolesager. Ved freden i Kiel 1814 blev Grønland udtrykkelig undtaget ved afståelsen af Norge. Kolonisationen skete i begyndelsen kun på Vestkysten, der administrativt var delt i Nordgrønland og Sydgrønland under ledelse af inspektører i henh. Godhavn og Godthåb. På østkysten grundlagdes Angmagssalik 1894. Første af Rigsdagen vedtagne lov om Grønland var lov nr. 52 af 1.4. 1905 om kirke- og skolevæsen. Ved lov nr. 139 af 27.5. 1908 adskiltes administration og handel under hver sin ledelse, og det bestemtes, at der skulle oprettes et landsråd i hver af de to landsdele. De oprettedes ved kgl. anordning nr. 131 af 18.5. 1910. Ved lov nr. 161 af 8.6. 1912 om fællesstyre af de grønlandske anliggender m.v. blev alle sager vedr. Grønland henlagt under en direktør for Styrelsen af kolonierne i Grønland, der stod umiddelbart under indenrigsministeren, i kirke- og skolesager dog kultusministeren. Ordningen bibeholdtes næsten uændret ved lov nr. 134 af 18.4. 1925. Direktoratet kaldtes herefter Grønlands styrelse. Inspektørerne blev landsfogeder. I bilag a til konvention af 4.8. 1916 om overdragelse af de dansk-vestindiske øer erklærede USA's regering, at den ikke ville modsætte sig, at den danske regering udstrakte sine politiske og økonomiske interesser til hele Grønland. Også fra andre stater modtog Danmark lign. tilsagn, kun Norge ville ikke forpligte sig. I 1930 foretog en norsk ekspedition en okkupation af nogle ubeboede områder i Østgrønland. Den norske regering anerkendte okkupationen, hvorefter Danmark indstævnedes Norge for Den faste domstol for mellemfolkelig retspleje i Haag. 5.4. 1933 tilkendte denne Danmark suveræniteten over hele Grønland.

I 1929 var Grønlands styrelse flyttet fra Indenrigsministeriet til Ministeriet for søfart og fiskeri (Th. Stauning), i 1933 til Statsministeriet, der 1935 også fik kirke- og skolesager. Da Grønland under besættelsen var afskåret fra Danmark, oprettedes et centralkontor i New York til formidling af handelen til og fra Grønland. Politisk varetoges Grønlands forhold af den danske gesandt i Washington, Henrik Kauffmann, der 9.4. 1941 sluttede traktat med USA om militære baser i Grønland. Den danske regering nægtede at anerkende traktaten og rappellerede Kauffmann, men han forblev på posten. 23.5. 1945 godkendte Danmark traktaten (LT, C, s. 3 ff). Indtil efter 2. verdenskrig var Grønland et lukket land, hvortil der med enkelte undtagelser kun med regeringens tilladelse var adgang for danske og udlændinge. Efter krigen blev isolationen ophævet, og et moderniseringsprogram iværksattes. 1948 nedsattes en kommission, der 1950 afgav en serie betænkninger (Sv. 1409-14). Samtidig udsendtes en juridisk ekspedition for at undersøge mulighederne for at indføre dansk ret i Grønland. Reformerne indledtes med love nr. 271-78 af 27.5. 1950 om bl.a. landsråd, kommunalbestyrelser, skole, sundhedsvæsen, erhvervsvirksomhed m.v. Der blev ét landsråd og én øverste embedsmand, landshøvdingen. GL fik gyldighed i Grønland, som herefter blev repræsenteret i Folketinget med 2 medlemmer. De af tinget vedtagne love fik gyldighed i Grønland, med mindre loven indeholdt en bestemmelse om det modsatte (ligesom Færøerne), jfr. cirk. nr. 176 af 19.10. 1954. Grønlands styrelse skiftede 1950 navn til Grønlandsdepartementet (Statsministeriets 2. departement). 1955 oprettedes Ministeriet for Grønland. 1950 oprettedes Grønlands tekniske organisation (GTO) som en afdeling i departementet/ministeriet. Et i 1960 nedsat Grønlandsudvalg afgav betænkning 1964 (nr. 363, Sv. 1428). Herefter oprettedes et permanent Grønlandsråd (lov nr. 199 af 4.6. 1964) med 11 medlemmer, 1 udnævnt af kongen, 5 udpeget af de 5 største partier i Folketinget blandt disses medlemmer, de 2 grønlandske folketingsmænd, samt 3 medlemmer udpeget af Grønlands landsråd. Det fik til opgave at afgive indstilling til ministeren m.h.t. den centrale planlægning og koordinering af det offentlige virksomhed i Grønland. Siden 1950 består Grønland af 3 landsdele, Vestgrønland, Nordgrønland (Thule) og Østgrønland (Scoresbysund og Angmagssalik). De to sidste var ikke fuldt omfattet af reformerne fra 1950. Først fra 1960 deltog de i folketingsvalg og fra 1961 i landsrådsvalg. Efter en ændring af den grønlandske rpl. (nr. 200 af 4.6. 1964), der trådte i kraft 1.1. 1965, har disse landsdele fuld ligestilling. 1965 udskilles GTO af ministeriet og blev et direktorat

Grønland

under dette. Ang. ændringer i 1967 m.h.t. Grønlands landsråd, s.d. Visse grønlandske sagområder er efterhånden overflyttet til de almindelige fagministerier, således henlagdes det grønlandske politi i 1965 under Justitsministeriet. I kirkelig henseende hører Grønland under biskoppen for Københavns stift. 1975 nedsattes en kommission, der skal forberede hjemmestyre i Grønland, der påregnes indført 1.4. 1979. - Litt.: Trap, 5. udgave, bd. XIV, Grønland, 1970, der s. 644-52 har en fortegnelse over litteratur om Grønland. Finn Gad, Grønlands historie, bd. I-III, 1967 ff (uafsluttet). Sune Dalgård og P.P. Sveistrup, Det danske Styre af Grønland 1825-50 (Meddelelser om Grønland 145.1, 1945).

Grønland, arkivvæsen

Et grønlandsk arkivvæsen er endnu ikke oprettet. De lokale grønlandske arkiver blev først undersøgt af Louis Bobé i 1912 og 1913, hvorefter der oprettedes arkivdepoter i Godhavn og Godthåb, men ingen arkivadministration. I 1958 udsendtes Sune Dalgård til Grønland for at undersøge arkivforholdene. Rapporten er i 1976 mangfoldiggjort som Primula nr. 31 (Arkiver i Grønland. Redegørelse for tilstanden og forslag til foranstaltninger på grundlag af en undersøgelse i sommeren 1958. Jfr. Arkiv 3. bd. 1970, s. 5-18). Redegørelsen indeholder bl.a. forslag til oprettelse af et landsarkiv i Godthåb samt foreløbig nedsendelse til RA af grønlandske arkivalier til ordning. Med landsarkivets oprettelse skete foreløbig intet, men nedsendelsen af arkivalier iværksattes, hvorunder en stor del gik tabt ved "Hans Hedtoft"s forlis i januar 1959. Med henblik på det forestående grønlandske hjemmestyre rejste RA i 1976 overfor Kulturministeriet påny spørgsmålet om et landsarkiv i Godthåb (RAJ 1976-1333-1). Ministeriet for Grønland udarbejdede et forslag til forelæggelse i landsrådets efterårssamling, men forslaget nåede ikke at komme til behandling.

Grønland, lovsamlinger m.v.

Meddelelser fra Direktoratet for den kgl. grønlandske Handel 1882-1908.

Beretninger og Kundgørelser vedr. Kolonierne i Grønland 1909-37.

Beretninger vedr. Grønlands Styrelse 1938-49.

Kundgørelser vedr. Grønlands Styrelse 1938-50.

Tjenestemeddelelser vedr. Grønlands Styrelse 1933-37, 1948-50.

Nalunaerutit. Grønlands lovsamling 1951 ff. Serie A: love og bekendtgørelser. Serie B: kommunale vedtægter, cirkulærer fra landshøvdingen, landsrættens, politimesteren, landslægen, Den kgl. grønlandske handels meddelelser. Serie C (1971 ff), I: bestemmelser

vedr. tjenestemænd, II: Bestemmelser vedr. øvrige ansatte, overenskomst- og regulativlønnede m.fl.

Ujardiutit. Lovregister til Grønlandsk lovsamling 1951 ff.

De grønlandske Landsraads Forhandlinger 1938-39.

De forenede grønlandske Landsraads Forhandlinger 1940-50.

Beretninger vedr. Grønland 1951-68. Heri bl.a. Grønlands landsråds forhandlinger 1951-68.

Grønlands landsråds forhandlinger 1969 ff.

Grønland 1968 ff. Årsberetninger udarbejdet af Ministeriet for Grønland.

Grønland, møntvæsen

Indtil 1967 havde Grønland egne pengesedler (kreditsedler) og mønter (mønttegn, se Tegn), udstedt af Den kgl. grønlandske handel. De første kreditsedler fremkom i begyndelsen af 1800-tallet. (Finn Gad, Det grønlandske kreditseddelsystems tilblivelse, Nordisk numismatisk unions medlemsblad, 1976, s. 169-84). Ved lov nr. 67 af 15.3. 1967 sattes loven om Danmarks Nationalbank (nr. 116 af 7.4. 1936) i kraft i Grønland fra 1.7. 1967. Ved lov nr. 72 af s.d. blev møntlovene sat i kraft for Grønland fra samme tidspunkt. Ved bek. nr. 74 af 16.3. 1967 bestemtes, at kreditsedler og mønter fra KGH ophørte at være lovligt betalingsmiddel i Grønland efter 31.10. 1967. Dog bevarede de endnu et år deres gyldighed over for de offentlige kasser i Grønland.

Grønlandske sager

Saggruppe med egen journal i Indenrigsministeriet indtil 1912, da Styrelsen af kolonierne i Grønland blev oprettet med departemental status.

Grønlands landsråd

Med hjemmel i styrelsesloven af 1908 (se Grønland), oprettedes ved klg. anordning nr. 131 af 18.5. 1910 to landsråd i Grønland for henh. Nord- og Sydgrønland. Medlemmerne skulle tilhøre den grønlandske befolkning. Stemmeberettigede var kun medlemmerne af de ligeledes ved styrelsesloven oprettede kommuneråd. Forhandlingerne i landsrådene foregik på grønlandsk. De skulle afgive betænkning om de sager, der forelagdes dem af regeringen, og kunne selv fremkomme med forslag eller besværinger. Rådene mødtes én gang om året. De to landsråd opretholdtes i lov nr. 134 af 18.4. 1925 om Grønlands styrelse (§ 15-19). Stemmeberettigede var medlemmer af kommuneråd og de ved samme lov oprettede sysselråd, se Syssel. Forhandlingssproget blev grønlandsk

Grønlands landsråd

og dansk. Fra 1940-50 forhandlede landsrådene i én forsamling (De forenede grønlandske landsråd). Ved lov nr. 271 af 27.5. 1950 om Grønlands landsråd og kommunalbestyrelser m.v. indførtes alm. valgret for enhver der har dansk indfødsret og har haft fast bopæl i Grønland i mindst 6 måneder forud for valget. Landsrådets formand var landshøvdingen. Rådets hovedopgave var stadig at afgive betænkninger og stille forslag. Det kunne desuden træffe beslutning i "de til rådets egen afgørelse henlagte sager". If. § 1 i kgl. anordning af 30.7. 1952 om Grønlands landsråd træffer dette beslutning "i overensstemmelse med den for Grønland gældende lovgivning, nærværende anordning og anden gyldig bestemmelse". If. § 10 tager landsrådet beslutning om anvendelse af landskassens midler. Landsrådet nedsætter et forretningsudvalg, som udenfor rådets samling afgør sager, der ikke kan opsættes. If. lov nr. 441 af 22.12. 1966 vælger landsrådet selv sin formand. Landshøvdingen kan uden stemmeret deltage i rådets møder. If. lovens § 18 besørger formanden landsrådets brevveksling samt drager omsorg for udførelsen af rådets beslutninger og for at dets arkivalier opbevares på betryggende måde. Siden 1967 har landsrådet haft eget sekretariat. Ved lov nr. 170 af 29.4. 1970 indføres 2 ordinære samlinger om året. I praksis havde rådet i en årrække været indkaldt 2 gange årlig. Nugældende regler i lovbek. nr. 76 af 20.2. 1976.

"Gråt papir"

Afsked på gråt papir = blive fyret på grund af utilfredsstillende forhold. Stammer muligvis fra, at soldaters afsked fra tjeneste kunne udfærdiges på papir af forskellig farve svarende til den pågældendes forhold ved afskeden.

GS-sager

Gældssaneringsager. Saggruppe i Landbrugsministeriet vedr. lov nr. 121 af 9.4. 1936 om foranstaltninger vedr. landbrugets gæld.

Guardain

Af ital. guardare = passe på. På ty. findes i ældre tid formen "Wardein". En embedsmand, hvis opgave det er at kontrollere ædle metaller's lødighed.

Guide

Arkivjargon for de oversigter over arkivfonds og hjælpemidler til deres benyttelse, der udsendes af landsarkiverne. Hidtil er kommet: "Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og

hjælpemidlerne til dets benyttelse", en oversigt af Harald Jørgensen, 1966, og "Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse", en oversigt af Anne Riising, 1970. Endvidere findes "Rigsarkivet og Hjælpemidlerne til dets Benyttelse", en oversigt af Kr. Erslev, 1923, " og Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele", en oversigt ved Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt, udg. af RA, 1944.

Guldmønt

Se Hovedmønt.

"Guldsnorene"

Se Statstjenestemændenes Centralorganisation II.

Guvernør

Af gr. kybernetes = styrmand. (Kybernetik = læren om styring af menneskelige aktiviteter). Guvernør er mest anvendt om indehavere af øverste civile og militære myndighed i koloniale områder. Dog fandtes også 1815-48 et embede som guvernør over Fyn, beklædt af den senere Christian 8. som tronfølger og den senere Frederik 7. som kronprins, samt et guvernørembede for hertugdømmet Lauenburg.

Gæsteret

I ældre tid kunne civilretlige søgsmål bl.a. på grund af den skriftlige procedure trække længe ud. For at "gæster", d.v.s. fremmede med midlertidigt ophold i retskredsen, ikke skulle tvinges til forlænget ophold, gav gæsteretten mulighed for at fremskynde retsbehandlingen ved at frister, retsdage m.v. blev fraveget mod ydelse af forhøjet afgift. Efterhånden blev visse sager henvist til "gæsteretsvis" behandling, uden at denne forudsætning krævedes opfyldt. Gæsteret blev ophævet ved retsplejereformen 1919.

H

Halvbefarne

Se Søruller.

Hamburger mark banco

En valuta skabt af Hamburg Deposito- og Girobank, anvendt indtil indførelsen af den tyske guldsreichsmark i 1873. Den var først og fremmest en regneenhed svarende til en bestemt sølvmængde. Som

Hamburger mark banco

betalingsmiddel fandtes den alene i form af anvisninger på sølvindskud i banken. Staden Hamburg foretog ikke megen udmøntning, men havde takket være en gunstig betalingsbalance og rollen som vekselbørs for sølvvalutaer en betydelig cirkulation af fremmed valuta, der akcepteredes efter deres værdi målt i mark banco. 1 dansk sølvrigsdaler 1813-75 svarede til 1 1/2 mark banco.

Handels- og kontorfunktionærernes forbund i Danmark

Forkortet: HK. Stiftet år 1900. Nu 155.000 medlemmer. HK er tilsluttet LO. De fleste af arkivvæsenets ikke-tjenestemandsansatte medarbejdere udenfor arkivargruppen er tilsluttet HK.

Handelspladser

Kommuner, der hørte til amtsråds kredsene, men havde en købstadlignende styrelse. De faldt hverken ind under landkommunalloven af 1867 eller købstadkommunalloven af 1868. Betegnelsen "handelsplads" var ikke nogen officiel fællesbetegnelse. Styrelsen af handelspladserne var ordnet ved love og administrative forskrifter givet for hver især. Der var 6 handelspladser: Silkeborg, Løgstør, Nørresundby, Frederiksværk, Frederiksberg og Marstal. Ved gennemførelsen af lov nr. 87 af 25.3. 1933 om købstadkommunernes styrelse var kun de to sidste tilbage, idet de 4 første efterhånden var blevet købstæder. If. den nye lov om købstædernes styrelse § 34 anses Frederiksberg, for så vidt lovens bestemmelser angår, som købstad, medens der m.h.t. Marstal gives indenrigsministeren samme bemyndigelse som for flækkerne, s.d. Handelsplads bortfaldt som kommunalretligt begreb med kommunalreformen af 1970.

Harsdorff-fløjen

Bygningen mellem den tidl. biblioteksbygning (nu RA's hovedbygning) og Tøjhuset. Blev overtaget af RA sammen med biblioteksbygningen. Nuværende indretning fra 1948. (Meddelelser 1921-55, s. 28-31).

Hartkorn

Egentl. hårdt korn, d.v.s. rug og byg. Oprindeligt en ansættelse til afgift af landbrugsjord, senere en matrikulering af jord efter bonitet, s.d., med henblik på skatteansættelse. Den nuværende hartkornansættelse bygger på matriklen af 1844 (se Matrikel). Ved skattereformen af 1903 afløstes hartkornsansættelsen som beskatingsgrundlag af vurdering til ejendomsskyld og har nu kun matrikulær betydning.

Havnesager

Se Kanal- og havnesager.

Helbefarne

Se Søruller.

Helbredspose

En kuvert, hvori lægelige oplysninger om en militærperson opbevares. Der findes en helbredspose for hver værnepligtig og befalingsmand, forsynet med den pågældendes navn, fødselsdag og personnummer. Helbredsposer fra søværnet har tidl. været afleveret til RA, men opbevares nu af forsvaret til de kasseres.

Helstaten

En betegnelse for det danske monarki i dets helhed, d.v.s. inklusive hertugdømmerne Holsten og Lauenborg. Den opstod omkring midten af 1800-tallet i modsætning til Ejderpolitikken, hvis mål var en dansk stat omfattende Kongeriget og Slesvig. Helstatspolitikken fastsloges ved "januarkundgørelsen" af 28.1. 1852. Forfatningsloven af 2.10. 1855 for det danske monarkis fællesanliggender kaldtes "helstatsforfatningen". Grundloven af 18.11. 1863 for Kongerigets og Slesvigs fællesanliggender ("Novemberforfatningen") ophævede helstaten og førte til krigen i 1864. (Erik Møller, Helstatens Fald, 1958).

Hemmeligt fødende

Et kgl. reskript af 13.3. 1750 omhandler etablering af frie jordermoderhuse (accouchementshuse), hvor fødende kvinder, som ikke vil være deres besvangrelse bekendt eller ikke selv var istand til at skaffe sig hjælp, frit kunne blive betjent, uden at deres identitet blev afsløret. Dette princip videreførtes af Den kgl. Fødselsstiftelse, oprettet 1784, der med ret stor konsekvens opretholdt muligheden for lovligt at føde i fuldstændig anonymitet. Ingen offentlige myndigheder (f.eks. forsørgelsesmyndigheder) kunne få oplyst navnet på en fødende kvinde. Stiftelsen påtog sig endog at sætte børnene i pleje uden udgift for mødrene. Ved § 12 i lov nr. 130 af 27.5. 1908 blev det dog pålagt stiftelsen selv at sikre sig de fødendes identitet. Det var forekommet, at kvinder, der døde i barselsseng, ikke kunne identificeres. Ved lov nr. 131 af 7.5. 1937 om børn udenfor ægteskab, der trådte i kraft 1.1. 1938, bortfaldt adgangen til at føde hemmeligt på den tidl. Fødselsstiftelse, nu Rigshospitalets fødeafdelinger. Reglerne om hemmeligholdelse vedblev dog at gælde for fødsler, der havde fundet sted

Hemmeligt fødende

før lovens ikrafttræden. Protokoller i Fødselsstiftelsen, der indeholder oplysninger om mødrenes identitet, er underkastet særlige tilgængelighedsregler, se Udsættelsesprotokoller. (K. Teisen, Fremstilling af de for Det kongelige Frederiks Hospital og Den kongelige Fødsels- og Plejestiftelse gældende vigtigste Retsregler, 1901).

Henlagte sager

Alm. sager, der er afsluttet og lagt ad acta, s.d. Specielt under kancellisystemet betegnelse for en gruppe af sager, der er afsluttet uden udgående ekspedition, f.eks. blot taget til efterretning. I Danske kancelli er disse sager nu henlagt på j.nr. Oprindelig lå de efter dato for resolution om henlæggelse. (Kancellisystemet, s. 5).

Heraldik

Af middelalderlatin: ars heraldica = heroldskunst. Læren om våbenskjolde. I forbindelse med arkivalier kan våbner forekomme i segl og vandmærker, på stempelpapir, officielt og privat brev-papir, bind m.m. Våbнемærkerne repræsenterer især slægter, institutioner og territorier som udtryk for identitet, ressort, territorial besiddelse, feudalitet, prædention m.m., og kendskab til dem har betydning ved identifikation, proveniensbestemmelse o.lign. I RA findes en specialsamling af fyrstelige, adelige og borgerlige segl alfabetisk ordnet. Tegne- eller malede våbner findes bl.a. i adelsprotokoller, adelspatenter, s.d., genealogisk-heraldisk samling, Klevenfelds, Langebeks og Thisets samlinger. Hjælpemidler ved identifikation er bl.a.: RA's seglpublikationer (Knud Prange, Heraldisk nøgle til Nyt dansk Adelslexikon (1959). Sven Tito Achen, Danske adelsvåbener (1973). P.B. Grandjean, Borgerlig Herold (manuskript på læsesalen)). RA anvender Frederik 2.s våben på brev-papir, publikationer m.m.

Herred

Gl. territorial inddeling, muligvis oprettet i militært øjemed. Har gennem tiden været anvendt til forskellige administrative formål, især som retskredse (herredsting, herredsfoged). Som sådanne har herrederne undergået mange ændringer, især ved udskillelse af birker, s.d., men også ved sammenlægninger og andre ændringer. De nuværende retskredse følger tildels gamle herredsgrænser, og enkelte underretter kaldes stadig herredsretter. Den gejstlige inddeling i provstier bygger med visse ændringer på den gamle herredsinddeling. Mest stabilt har herredet fungeret som territorial

enhed for matrikuleringen. "Matrikelherredet" er derfor meget benyttet i topografiske oversigter, f.eks. Traps Danmark. (Trap 5. udg. bd. XV, s. 12 f).

Herredsfoged

Se Retsbetjente.

Hertugdømmerne

De indtil 1864 til det danske monarki hørende landsdele Slesvig, Holsten og Lauenburg. Se under disse.

Heuristik

Af gr. heurein = finde. Betegnelse for en metodisk søgeteknik, f.eks. til lokalisering af arkivalier. I 1976 er på RA's 2. afdeling fremstillet en Vejledning i arkivheuristik.

Hierarki, hierarkisk

Gr. = helligstyre. Betegnelse for den rængmæssige ordning af vejsligheden (og helgenerne). Nu især om et pyramideformet administrativt system med autoritet nedad og lydighed opad.

HJ

Husdyrjournal. Saggruppe i Landbrugsministeriet fra 1895.

Hjemhørsprincippet

Se Proveniensen.

Hjemmel, hjemle

Gl. ord i nordisk lovsprog, der anvendes om adkomst, berettigelse, gyldighed o.l. ifølge lov, vedtægt, aftale eller andre betingelser (hjemmel i lov, en lov hjemler adgang til). Ved ejendomsoverdragelser taler man om vanhjemmel, hvis sælgerens adkomst til det overdragne lider af mangler.

Hjemstedsbevis

Attest om, at en person med ophold i udlandet i trangstilfælde tillige med sin familie vil blive modtaget til forsørgelse i den kommune i Danmark, hvor han er forsørgelsesberettiget. Udstedtes som regel af forsørgelseskommunen og autoriseredes af amtet. Hjemstedsbeviser, der i nyere tid ikke har været meget anvendt, kunne endnu udstedtes af Socialministeriet i medfør af § 24 i lov-bek. nr. 539 af 10.11. 1969 om offentlig forsorg. Denne lov er ophævet med ikrafttræden af lov nr. 333 af 19.6. 1974, if. hvilken

Hjemstedsbevis

bistand ydes enhver dansk statsborger i dennes opholdskommune samt, hvor omstændighederne taler for det, til forsørgelse i udlandet. - Hjemstedsbevis har i visse tilfælde været fordret af udlændinge bosat i Danmark. (§ 42 i fattigloven af 1891).

Hjemstedsbeviser, ekstraordinære

Beviser til optanter, s.d., i henh. til freden i Wien 1864 (under visse betingelser også til andre med forbeholdt indfødsret i henh. til fredstraktatens art. XIX stk. 5), om at de i trangstilfælde vil blive modtaget til fattigforsørgelse i en bestemt dansk kommune, jfr. lov nr. 37 af 9.3. 1872. Beviset havde gyldighed, indtil den pågældende evt. opnåede alm. forsørgelsesret, s.d. De udstedtes til optanter, som havde ophold i Danmark eller påny tog ophold i Slesvig. Staten ydede fuld refusion af kommunernes udgifter til "Slesvigeres forsørgelse", som den pågældende saggruppe i Indenrigsministeriets 1. kontor hedder.

Hjemvisning

En overordnet domstols afgørelse, hvorved en sag, der ved en underordnet domstol er afvist eller skønnes ufyldestgørende behandlet, sendes til fornyet behandling ved denne.

HK

Se Handels- og kontorfunktionærernes forbund i Danmark.

h.1.

Forkortelse af "herved lagt". Anføres i visse journaler ved j.nr. for at angive tilaktering af ældre sager.

HL-sager

Husmandslån-sager (siden 1899) vedr. administrationen af Statens kreditorinteresser ved udlån til oprettelse af statshusmandsbrug. Saggruppe i Finansministeriets (2.) statsaktivkontor, siden 1968 i Kongeriget Danmarks Hypotekbank og Finansforvaltning, statshusmandskontoret, fra 1972 landbrugskontoret.

Hof

En fyrstes husholdning med tilhørende stab, institutioner, kontorer m.v. (hofetaten, hofstaterne). Til 1848 hørte Det kgl. teater, Det kgl. bibliotek samt en række museer og andre institutioner under hoffet. Ved kgl. kundgørelse af 30.5. 1849 om den kgl. civilliste, s.d., overgik disse institutioner til Staten. Det kgl. danske hof administreres nu af en hofmarskal bistået af en ceremonimester.

Under hofmarskallen sorterer hofmarskallatet, civillisten og stald-etaten. Desuden findes et kabinetssekretariat ledet af en kabinetssekretær, hvorigennem dronningens regeringsforretninger ekspederes. Dronningens forbindelse med værnene varetages af adjutantstaben.

Hof- og Statskalenderen

Udkommet siden 1734. Tysksproget udgave i Altona 1734-1848. Dansksproget udgave i København siden 1800, 1853-63 i ligelydende dansk og tysk udgave. (Arkiv 2. bd., s. 39-61).

Hofarkiv

Et arkiv fra hofetaten (hofstaten), d.v.s. hofadministrationen (kabinetssekretariat, hofmarskallat, staldetat m.v.). Hofarkiverne betragtes ikke som hørende til kongehusets arkiv. De til RA afleverede hofarkiver var tidl. opstillet i det nuværende privatarkivmagasin, hvilket er årsagen til, at dette magasin stadig høres omtalt som hofarkiverne.

Holsten

Tidl. hertugdømme (til 1474 grevskab) syd for Slesvig til en linie omtrent mellem Hamburg og Lübeck. Fra senmiddelalderen udviklede sig et socialt fællesskab (nexus socialis) mellem de adelige i Slesvig og Holsten. Den holstenske greveslægt (Schauenburg) kom efter 1375 i besiddelse af Slesvig. Da den uddøde, kårede det slesvig-holstenske ridderskab, s.d., i 1460 den danske konge Christiern 1. til hertug af Slesvig og greve (senere hertug) af Holsten og proklamerede samtidig, at de to områder skulle forblive "evig udelt sammen" (middelnedertysk: ewich tosamende ungedelt). Desuagtet blev Holsten i de følgende århundreder ligesom Slesvig genstand for delinger mellem den danske kongeslægt og dens sidelinier, dog således at adeligt og kirkeligt gods holdtes udenfor delingerne og i stedet udgjorde et område, hvormed fyrsterne var forlenet "til fælleshånd". Over dette område udøvede kongen og de ældre hertuglinier (Christian 3.s brødre) fællesregering, hvortil hørte ridderskabet med besiddelser og undergivne, klostrene, landdagene m.m. Fællesregeringen gav anledning til dannelsen af fællesarkivet (Gemeinschaftliches Archiv) på Gottorp, hvoraf en stor del nu befinder sig i RA. De yngre (sønderborgske) hertuglinier blev også forlenet til fælleshånden, men da de aldrig opnåede stændernes hyldning havde de ikke del i fællesregeringen. Ligesom Slesvig kom Holsten efterhånden til at bestå af to indbyrdes uafhængige områder: den kongelige del under den danske

Holsten

konge og en hertugelig del under den gottorpske hertug. Ved en mageskiftetraktat af 1773 kom den hertugelige gottorpske del af Holsten (med Kiel) under den danske krone. Holsten blev afstået 1864. Inden for hertugdømmet Holsten dannede Eutin by og amt en enklave, s.d., tilhørende fyrstebispedømmet Lübeck. I 1867 blev Holsten tilligemed Slesvig til den preussiske provins Schleswig-Holstein. I 1938 blev Altona, Wandsbeck og andre forstæder indlemmet i Hamburg, medens Lübeck blev indlemmet i Schleswig-Holstein, der i 1949 blev et forbundsland i Forbundsrepublikken Tyskland.

Holsten, lovsamlinger m.v.

Se Slesvig, lovsamlinger m.v. For perioden 1851-63 dog:
Gesetzblatt für das Herzogthum Holstein 1851-52, trykt i Kiel.
Amtsblatt für das Herzogthum Holstein 1851-52, trykt i Kiel.
Gesetz- und Ministerialblatt für die Herzogthümer Holstein und Lauenburg 1854-63, trykt i København.

Hospital

Egentl. et sted, der optager gæster eller fremmede. I nudansk synonymt med sygehus, dog ikke frit ombytteligt i ordforbindelser. Det hedder f.eks. kommune-hospital men amts-sygehus. I ældre tid anvendtes hospital især om stiftelser, der husede personer, som ikke kunne klare sig selv på grund af alderssvækkelse, invalideret, kroniske sygdomme eller mindreårighed, altså en slags plejehjem. Sådanne endnu eksisterende stiftelser bærer navn af hospital uden at være behandlingsinstitutioner, f.eks. Hansted Hospital i Østjylland.

Hovedbog

I det dobbelte (italienske) bogholderi en protokol inddelt i konti, hvorunder alle regnskabsdispositioner skal indføres to steder som henholdsvis debet- og kreditpostering.

Hovedgård

I ældre tid en landbrugsejendom, hvorunder der hørte bortfæstet bøndergods. Nu en statistisk betegnelse for landbrugsejendomme på mere en 12 tdr. hartkorn. Hovedgårde kaldes i alm. sprogbrug ofte herregårde.

Hovedministerialbøger

Se Kirkebøger.

Hovedmønt

En mønt med metalværdi svarende til sit pålydende. Den kan betragtes som en vare, hvormed alle andre varers værdi måles. Det metal, der anvendes i hovedmønten, angiver møntfoden, se Møntvæsen. 1875 gik Danmark over fra sølvmøntfod til guldmøntfod, se Rigsmønt og Kronemønt. Der udmøntedes hovedmønt i værdierne 10 og 20 kr. Lavere værdier udmøntedes som skille-mønt, s.d. Guldmønt blev ikke meget anvendt i cirkulationen. Private kunne ved indlevering af guld få slået hovedmønt mod et mindre gebyr (slagskat). Guldtikroner blev sidst fremstillet i 1917. I perioden 1926-31, da Danmark igen havde guldfod, fremstilledes guldtypekroner. Bestemmelserne om guldmønt findes i møntloven af 1873 (nr. 66 af 23.5.).

Hovednummer

Se Journalnummer.

Hovedrevisorat

Se Revisionsvæsen.

Hoveri

Fæstebønders pligt til uden vederlag at udføre arbejde på den hovedgård, s.d., hvorunder de hørte. Da adelens hovedgårde fra 1600-tallet ved nedlæggelse af bøndergårde, mageskifter o.l. i stigende grad får jordtilliggender, der ikke bortfæstes, men dyrkes direkte fra hovedgården, øges fæstebøndernes hoveribyrd, som ydedes i form af ægt, s.d., og arbejde, se Gangdage og Spandage. Hoveriet var især trykkende, fordi dets omfang var ubestemt, og fordi det koncentreredes på de for markarbejdet gunstigste tider. En regulering af hoveriet var et hovedpunkt i 1700-tallets landboreformer. I løbet af 1790'erne blev hoveriet gjort bestemt, dels ved frivillige aftaler, dels ved kendelser truffet af hoverikommissærer. Frd. 6.12. 1799 fastsatte, at en fortegnelse over hoveriets omfang skulle vedhæftes ethvert fæstebrev. Efterhånden afløstes hoveriet af pengeydelse. Regler om endelig afløsning fastsattes i lov af 4.7. 1850. - Ægt og arbejde kunne også pålægges befolkningen i offentligt øjemød, se Pligtarbejde. (Hans Jensen, Dansk Jordpolitik, I, 1936, s. 185-205 og II, s. 258-69).

Hs

I forvaltningssproget forkortelse for "høres", se Høring.

Hujus

Hujus

Lat. = dennes eller ds. (i forbindelse med datoer).

Humaniora

Af lat. humanus = menneskelig. Meyers fremmedordbog 1882 forklarer humaniora således: "Indbegrebet af de Videnskaber og Kunster, der forædle Menneskenaturen". Nu: videnskaber, der beskæftiger sig med sprog, litteratur, historie m.v.

Husflidsager

Saggruppe i Indenrigsministeriet 1943-47.

Huslejesager

Saggruppe siden 1938 i Indenrigsministeriet, fra 1948 Boligministeriets 1. kt.

Hylde, hyldemeter

Se Magasin.

Hyrdebrev

Cirk. fra en biskop til præster og/eller menighed.

Hæfte

Straffelovens mildeste frihedsstraf. Den medfører ikke pligt til arbejde, og den indsatte har adgang til privat forplejning, kan medtage egne møbler o.l. Afløste ved straffelovsreformen i 1930 udtrykket simpelt fængsel.

"Hænder"

Samling af skriftprøver til brug ved identifikation af en håndskrift. På 1. afdeling findes en samling af "hænder", hvoriblandt skriftprøver fra et stort antal af 1800-tallet embedsmænd.

Hærens arkiv

Før 1921: Krigsministeriets arkiv, fra 1.4. 1971 under RA, fra 15.4. 1972 som dets 3. afdeling. Modtager afleveringer fra landmilitære afdelinger og institutioner samt flyvevåbnet og hjemmevernet, men endnu (1976) ikke søværnet. Lederen af Hærens arkiv kaldes hærarkivar. (Carl v. Kohl, Hærens Arkiv, dets Historie, dets Placering, Inddeling og Opgaver, 1946).

Højhedsret

Den handlefrihed, en selvstændig stat er i besiddelse af, dels i

forhold til andre selvstændige stater, dels m.h.t. det territorium (land og hav), den er i anerkendt besiddelse af. Retsforholdet mellem selvstændige stater kaldes folkeretten. Retsregler, der fastsætter, hvorledes et område under samme højhedsret skal styres, kaldes statsretten. Islands forhold til Danmark er nu folkeretligt, men indtil 1918 statsretligt. Færøernes forhold til Danmark er statsretligt.

Højtidsoffer

Se Offer.

Høring

I forvaltningssproget: afæskning af udtalelse fra underordnet eller sideordnet myndighed. Også private kan "høres". Der er i visse tilfælde pligt til at høre og ret til at blive hørt. Høring mellem myndigheder kan foregå på den måde, at sagsakterne fremsendes med påstempling: En udtalelse om sagen udbedes. Samtidig høring til flere sider (ved anvendelse af fotokopier) kaldes stjernehøring.

Håndskriftsamling

Samling af manuskripter, afskrifter m.m., som falder udenfor begrebet arkivdannelse. Nils Nilsson, Arkivkunskap, 1973, s. 21 bruger følgende definition: "...begreppet arkiv står i motsättning till begreppet samling. Med den senare termen förstås ett bestånd, som hopförts genom medveten samlarverksamhet. Det har inte växt fram som ett resultat av administrativ eller annan verksamhet, så som ett arkiv gjort". RA's håndskriftssamling hører under 4. afdeling. Seddelregistratur på læsesalen. Arkivregistraturer 2, Håndskriftsamlingen, 1969, LA Viborg, desuden "guide", s.d., for LA Kbh., s. 306-14. (Helle Linde og Anker Olsen, Manuskripter og arkivalier i danske samlinger, 1968).

I

i. b.

Arkivalsk forkortelse = ikke benyttet, f.eks. på mangelslister, s.d., for at markere, at et j.nr., s.d., ikke er benyttet, eller i generalregistraturen for at markere ledige hylder.

Ibidem

Lat. = sammesteds. Anvendes ofte i faglitteraturen (forkortet "ibid."), når der i flere på hinanden følgende noter henvises til forskellige sidetal i samme værk.

IFJ-sager

IFJ-sager

Sager til IF-journalen (journal for indkomst- og formueskat), sag-gruppe i Skattedepartementet 1903-13.

Immediat

Af lat. = umiddelbar. Under enevælden anvendt om kollegier, der havde ret til at indgive forestilling direkte til kongen (immediat-kollegier, regeringskollegier).

Immunitet

Af lat. immunis = fri for forpligtelse eller byrde. Indenfor diplomati, s.d., betegnelse for deprivilegier, fremmede ambassader nyder i værtslandet. Bruges også om den personlige ukrænkelighed, der i mange landes forfatninger er sikret parlamentsmedlemmer, jfr. GL § 57.

Impressa Publica Regni Danici

Bibliografi over Danmarks offentlige publikationer. Udg. af Danmarks institut for international udveksling af Videnskabelige publikationer (I.D.E. = Institut danois des échanges). Udkommet årligt siden 1948 med fortegnelse over publikationer udg. eller subventioneret af den danske stat, Københavns eller Århus kommuner.

In fidem

Af lat. fides = tro, tillid. Brugtes i ældre tid som påtegning på afskrifter, hvis rigtighed afskriveren stod inde for med sin underskrift.

In fine

Lat. = til slut, sidst. Anvendes f.eks. ved henvisning til en lovparagraf, når der alene sigtes til dens sidste punktum.

Indfæstning

Se Fæstevæsen.

Indfødsret

If. frd. af 15.1. 1776 var indfødsret en betingelse for at kunne udøve samtlige statsborgerlige rettigheder. Opr. var indfødsret kun af betydning ved embedsbesættelser. Blev i 1800-tallets løb gradvis synonymt med statsborgerskab. If. 1776-frd. erhverves indfødsret i princippet ved fødsel indenfor monarkiet, efter lov nr. 42 af 19.3. 1898 ved afstamning fra danske forældre. Indfødsret

kunne derudover under enevælden erhverves ved naturalisationspatent, s.d., siden 1849-grundloven ved lov (se Indfødsretssager), jfr. GL § 44. Nugældende regler om indfødsret findes i lov nr. 252 af 27.5. 1950 med ændringer udstedt som lovbek. nr. 409 af 17.12. 1968. Der gennemføres mindst én gang om året en lov om meddelelse af indfødsret, der siden 1950 publiceres i Lovtidende B. (Knud Larsen, Indfødsretten I-II, 1948).

Indfødsretssager

Saggrupper i Indenrigsministeriet (1855-58 Ministeriet for monarkiets fælles indre anliggender, 1858-65 Finansministeriet), fra 1915 med egen journal. 1. Sager vedr. ansøgning om meddelelse af dansk indfødsret ved lov ("62-sager"). Ansøgninger, som er imødekommet, er udtaget og henlagt i særlige rækker, ordnet efter nummereringen i vedkommende lov ("lovsager"). Ang. "Tyskerlovsager", s.d. 2. Sager om bevis for dansk indfødsret, d.v.s. attest om, at en person er i besiddelse af indfødsret ("63-sager"). Udstedes f.eks. i tilfælde, hvor meddelelse af indfødsret er gjort betinget af løsning fra fremmed statsborgerskab, når denne betingelse er opfyldt. Endvidere sager om bevis i henh. til lov nr. 166 af 17.5. 1916 (efterkommere af optantbørn), lov nr. 353 af 27.11. 1916 (registrantsager) og lov nr. 474 af 5.9. 1920 (optantsager). På 2. afdeling findes et kartotek over alle indfødsretssager 1848-1921, også sager, der er endt med afslag. Det er ordnet efter ansøgernes navne og indeholder desuden oplysninger om principielle sager. (Alfabetisk Navneregister over Personer, der i Aarene 1850-1915 ved Lov har erhvervet dansk Indfødsret. Materiale til en vejledning om Indenrigsministeriets arkiv, 1975, s. 40-52.

Indkvartering

Indlogering af militære styrker, deres udrustning m.v., pålagt borgerne som en pligt. Indkvartering af garnisoner, d.v.s. faste militære besætninger, kaldes ordinær indkvartering. Indkvartering udenfor garnisoner, f.eks. ved større militære øvelser, mobilisering eller krig, kaldes ekstraordinær indkvartering. Regler om militær indkvartering findes fra 1600-tallet. Udførlige regler findes i frd. af 15.11. 1816 om den ordinære indkvartering i købstæderne København undtagen (her gjaldt særlige regler), samt frd. af 9.5. 1806 om indkvartering i tilfælde af overordentlige troppesamlinger. Til at fordele byrden mellem alle købstæder, af hvilke langt fra alle havde garnison, opkrævedes en indkvarteringshjælpeskat. Den ophævedes ved lov af 20.6. 1850, hvorved en række ældre skatter

Indkvartering

afløstes af den såkaldte ligningsskat. Lov af 29.12. s.å. om godtgørelse for ordinær indkvartering fastsatte i § 5, at alle godtgørelser, der tilkommer de med indkvartering belagte købstæder, afholdes af statskassen. Fra 1870'erne bliver det almindeligt, at der sluttet overenskomst mellem staten og garnisonskommuner om opførelse af kaserner og andre etablissementer. Ved lov nr. 91 af 29.3. 1924 om indkvartering samles reglerne om indkvartering i én lov, der bl.a. indeholder bestemmelser om forholdet mellem stat og kommune m.h.t. de ved kommunal foranstaltning opførte kaserner. Ved lov nr. 137 af 20.4. 1959 om ændring af denne lov bortfaldt ordinær indkvartering. Samtidig overtoges de kommunale kaserneetablissementer af staten. Under og efter besættelsen gennemførtes en midlertidig lovgivning (især lov nr. 362 af 19.7. 1943 og nr. 307 af 29.6. 1945), der udvidede reglerne om ekstraordinær indkvartering til at gælde indkvartering af tjenstgørende indenfor rets-, politi- og fængselsvæsenet samt beboere fra evakuerede områder her i landet samt gav bemyndigelse til, når forholdene gjorde det nødvendigt, at kræve jord og bygninger afgivet til brug eller til offentlig eje eller pålægge ejere og brugere indskrænkning i rådighedsretten.

Indkvarteringssager

Saggruppe i Indenrigsministeriet med egen journal fra 1938. 1914-38 indgik indkvarteringssager i værnepligtjournalen.

Indsætning

I arkivsproget: at sætte arkivalier på plads efter udlån.

Inkamining

Af ital. incamminare = indlede, sætte igang. Også: anhängiggørelse. I den ældre retspleje: en sags fremlæggelse i retten efter forkyndt stævning, s.d., med nedlæggelse af påstand i henh. til denne. I den nugældende retspleje anses en sag for anlagt, når stævning er indleveret i retten til berømmelse (rpl. § 279 stk. 1).

Inspektion, inspektorat

Af lat. inspicere = se på, besigtige, føre tilsyn med. Inspektion bruges både om funktionen (det at inspicere) og om en institution, der fører tilsyn. Inspektorat anvendes nu mest i navnet på lokale melleminstanser (f.eks. amtsskatteinspektorater), tidl. også hyppigt om centrale institutioner, men er nu som regel afløst af direktorat, s.d., eller lign. Der er ingen klar betydningsgrænse mellem inspektorat og direktorat, bortset fra at en direktør vil

være højere placeret på løn- og rangstigen end en inspektør (eller overinspektør). Chefen for den i 1970 oprettede Statens brandinspektion kaldes direktør.

Instans

Af lat. instare = at stå lige foran. I forvaltningssproget bruges ordet om en trindeling af kompetancen i det administrative hierarki, s.d. Især dog om appel fra underordnet til overordnet ret. If. rpl. § 966 kan en straffedom, afsagt af en underret kun ankes til vedkommende landsret, men justitsministeren kan, når særlige grunde foreligger, tillade, at sagen indbringes for Højesteret. Justitsministeriet har en saggruppe, der kaldes tredjeinstansbevillinger.

Institut

I slægt med institution, s.d., men anvendes fortrinsvis om organer for forskning, undervisning o.l. Tidl. især betegnelse for private skoler. Nu især om selvstændigt arbejdende enheder på højere læreanstalter. - Anvendes også om abstrakte fænomener, f.eks. folkeafstemningsinstituttet, d.v.s. den i forfatningen givne adgang til at bruge folkeafstemning.

Institution

Af lat. instituere = opstille, tilvejebringe, indrette. En juridisk person, s.d., oprettet med det formål at udføre bestemte funktioner. Udtrykket anvendes ikke om kommercielle virksomheder eller om organisationer, foreninger o.l. Institutioner kan være offentlige, private eller selvejende, s.d. Udtrykket anvendes hyppigst indenfor undervisning, forskning, kultur og socialvæsen ("institutionsanbringelse"). I bek. nr. 91 af 20.2. 1976 om statsinstitutioners arkiver og deres forhold til Rigsarkivet og landsarkiverne dækker ordet "alle Statens myndigheder, institutioner og virksomheder", der i udkastets tekst under ét betegnes som "institutioner". I RA betegnes alle private arkiver, hvis proveniens ikke er personer, som private institutionsarkiver.

Insurgenter

Af lat. insurgere = gøre oprør mod en lovlig myndighed. Deltagerne i den slesvig-holstenske opstand 1848 blev i datidens Danmark alm. kaldet insurgenter.

Interim

Eller "ad interim". Lat. = midlertidig, foreløbig. At en minister

Interim

udnævnes ad interim vil sige, at udnævnelsen betragtes som foreløbig. Dette sker f.eks. i tilfælde, hvor man ikke umiddelbart kan besætte en ministerpost, men indtil videre lader en af de andre ministre varetage den. Ligeledes hvis en ministerpost pludselig bliver ledig på grund af sygdom eller død.

Intrader

Af lat. intrare = går ind i. Ældre betegnelse for offentlige indtægter.

Inventarium, inventere, inventering

Af lat. invenire = finde. I arkivsproget: fortegnelse (at opsætte fortegnelse) over arkivalier i den rækkefølge, hvori de forefindes. "Inventar" som betegnelse for genstande, der møblerer et lokale, stammer formentlig fra, at der har været opsat fortegnelser over sådanne effekter.

Irettelagte dokumenter

Se Dokumenter, irettelagte.

ISBN

Forkortelse af "International standardbognummerering". En nummerkode, der anføres på bagsiden af titelbladet på hver bog, der optages i Dansk Bogfortegnelse. Visse tryksager får ikke ISBN-nummer, f.eks. tidsskrifter og småtryk (skrifter på 16 sider og derunder, som ikke forhandles). ISBN-nummeret tjener til entydig identifikation af enhver trykt bog og er velegnet til edb behandling. ISBN-nummeret består af et antal cifre, delt i 4 grupper: landenummer, forlagsnummer, titelnummer, kontrolciffer. Danmarks landenummer er 87. Systemet indførtes her i landet 1.1. 1970. Grønland, men ikke Færøerne, er omfattet af det. Endnu er kun et mindre antal lande tilsluttet systemet, som blev startet i Storbritannien i 1967. Eksempler på landenumre: Storbritannien, USA og Canada 0, Forbundsrepublikken Tyskland 3, Norge 82, Sverige 91, Finland 951.

Island

Fra Kalmarunionens tid var Island fulgt med Norge under den danske krone. Det var dog ikke en del af Norge, men havde egne love og eget rets- og forvaltningssystem. Ved Norges afståelse i 1814 blev Island (som Færøerne og Grønland) udtrykkelig undtaget. Da provinsialstænderne blev oprettet, repræsenteredes Island i Østifternes stænderforsamling ved kongevalgte deputerede. Ved

frd. 8.3. 1843 oprettedes under navn af Alting, s.d., en rådgivende stænderforsamling i Island, dog kun for lokale islandske anliggender. På den grundlovgivende rigsforsamling fik Island 5 kongevalgte medlemmer, men ved kgl. reskript 23.9. 1848 var det fastslået, at "de Grundbestemmelser, der med Hensyn til Islands særlige Forhold maatte være nødvendige for at ordne denne Landsdels forfatningsmæssige Stilling i Riget", først skulle endeligt vedtages, efter at islændingene derom var blevet hørt i en egen forsamling i deres land. En nationalforsamling (Thjodfundur) trådte sammen i 1851, men blev opløst af den kgl. kommissarius, da den ville forkaste regeringens forslag og vedtage et af den selv udarbejdet, der byggede på Islands og Danmarks ligestilling under samme konge. Herefter fortsatte Altinget i en årrække som rådgivende forsamling. Grundloven gjaldt ikke i Island, der følgelig ikke blev repræsenteret på Rigsdagen, hvilket Island heller ikke ønskede. 2.1. 1871 stadfæstedes en af Rigsdagen vedtaget lov om Islands forfatningsmæssige stilling, if. hvilken Island var "en uadskillelig Del af den danske Stat med særlige Landsrettigheder" (Landsstillingsloven). Altinget erklærede, at denne lov ikke kunne binde Island. Det hidtidige stiftamtmandembede afløstes 1872 af et landshøvdingembede. 5.1. 1874 udstedte kongen en forfatningslov for Islands særlige anliggender. Den var hverken vedtaget af Rigsdagen eller Altinget, men fulgte tildels Altingets synspunkter. Dette fik nu del i den lovgivende magt i Island, men det kgl. veto benyttedes hyppigt. Der oprettedes et Ministerium for Island, indtil videre altid ledet af den danske justitsminister. Ved forfatningslov af 3.10. 1903 fik Island hjemmestyre. Ministeriet flyttede til Reykjavik. Ministeren blev herefter en islænding, hvis udnævnelse og afsked blev uafhængig af de politiske forhold i Danmark. Island ønskede dog fuld selvstændighed og opnåede det tildels ved gennemførelsen af den dansk-islandske forbundslov af 1.12. 1918, vedtaget af både Altinget og Rigsdagen. Island optoges i kongens titel, og landet anerkendtes som suveræn stat. Danske og islændinge nød statsborgerlige rettigheder i det andet land, men var fritaget for værnepligt dér. Danmark varetog på Islands vegne dets udenrigske anliggender. Island fik gesandtskab i København, Danmark en "repræsentation" i Reykjavik, sorterende under Statsministeriet. Fremmede lande havde kun konsulær repræsentation i Reykjavik. I et rådgivende dansk-islandsk nævn behandledes lovforslag og andre anliggender af interesse for begge lande. If. forbundsloven kunne begge parter efter 1940 forlange forhandlinger om dens revision. Opnåedes efter 3 år ikke overenskomst, kunne hver af parterne ophæve forbundet. Da forbindelsen med Danmark blev

Island

afskåret 9.4. 1940 overtog Altinget indtil videre kongens beføjelser og oprettede en islandsk udenrigstjeneste. Maj 1940 besattes Island af britiske tropper, der juli 1941 afløstes af US-tropper. I 1941 tilkendegav Altinget, at forbundsloven skulle ophæves og Island gøres til republik. Samtidig udpegedes en rigsforstander. Efter udløbet af den i forbundsloven fastsatte treårsperiode erklærede Altinget loven for bortfaldet og vedtog en forfatningslov for republikken Island. Beslutningerne godkendtes næsten enstemmigt ved folkeafstemning. Forfatningsloven trådte i kraft 17.6. 1944. Efter krigen førtes dansk-islandske forhandlinger om forbundets endelige afvikling. 16.5. ophævedes forbundsloven som dansk lov.

Island, arkivvæsen

1899 etableredes et landsarkiv (Landsskjalasafn Íslands) i Reykjavík, fra 1915 Islands Nationalarkiv (Thjodskjalasafn Íslands). Endvidere findes 5 herredsarkiver samt et stadsarkiv i Reykjavík. Disse har dog ikke samme stilling som danske landsarkiver, idet lokale statsmyndigheders arkiver afleveres til Nationalarkivet. (Harald Jørgensen, Nordiske arkiver, 1968, s. 161-71).

Island, lovsamlinger m.v.

Islands Lovsamling. Udvalg af de vigtigste ældre og nyere Love og Anordninger, Resolutioner, Instructioner og Reglementer, Althingsdomme og Vedtægter, Collegial-Breve, Fundatser og Gavebreve, samt andre Aktstykker 1096-1874, 21 bd., 1853-89. Bd. 1-15 udg. af Oddgeir Stephensen og Jón Sigurdsson, bd. 16-17 udg. af Jón Sigurdsson, bd. 18-19 udg. af Oddgeir Stephensen, bd. 20-31 udg. af Hilmar Stephensen og Ólafur Halldórsson. Om samlingens tilblivelse og kriterier for udvalg, se fortale til 1. bd. Tidindi um stjórnamálefni Íslands 1864-75, 3 bd.

Stjórnatidindi f. Ísland 1874 ff.

Islandske love, anordninger og bekendtgørelser i dansk sprog i Lovtidende A tillæg 1871-1917. If. lov (till.) nr. 13 af 18.9. 1891 skulle fra 1.1. 1892 de af Altinget vedtagne af kongen stadfæstede love kun udgå med islandsk tekst, men der skulle samtidig af Ministeriet for Island autoriseres en officiel dansk oversættelse til kundgørelse i kongeriget.

Altinget 1845-73: Tíðindi frá alþingi Íslendinga.

Nationalforsamlingen 1851: Tíðindi frá thóðfundi Íslendinga árid 1851.

Althingstidindi 1875 ff.

Hof- og Statskalenderen 1918-40 har som tillæg en selvstændig islandsk statskalender.

Island, møntvæsen

Ved islandsk lov af 18.9. 1885, jfr. bek. af 25.5. 1886, indførtes islandske pengesedler, udstedt af landskassen på regeringens vegne. Sedlerne fulgte kronemønten, s.d. Ved islandsk lov af 7.6. 1902 og koncession af 5.11. s.å. oprettedes Islands bank med ret til seddeludstedelse med guldindløselighed. If. bek. nr. 9 af 25. 1. 1905 kunne sedlerne modtages til pari ved offentlige kasser i Danmark. Dette ophævedes ved bek. nr. 38 af 6.2. 1922. S.å. fik Island egne mønter og var herefter udenfor dansk valutaområde.

J

Jernbanesager

Saggruppe E i kontoret, senere departementet for offentlige arbejder.

JLJ

Jordlovsjournal. Saggruppe i Landbrugsministeriet fra 1920.

J & K

Se Journaliserings- og kassationssektionen.

Jorddrot

Ældre i lovsproget anvendt betegnelse for en godsejer, der råder over fæstepligtigt bøndergods, f.eks. frd. af 9.3. 1838 indeholdende adskillige nærmere bestemmelser ang. retsforholdet mellem jorddrotter og fæstere i Danmark.

Jordebog

Fortegnelse over samtlige til et godsdistrikt hørende ejendomme med oplysning om brugsforhold, afgiftsforhold m.v. Indtægter, der af ejeren oppebæres af sådanne ejendomme, kaldes jordebogs-indtægter.

Jordemoderprotokoller

Autoriserede protokoller, i hvilke jordemødrene indførte optegnelser om de fødsler, de ydede hjælp ved. Protokollerne udleveredes af embedslægen og returneredes til denne, når de var udskrevet. Herfra afleveredes de til landsarkiverne. De er utilgængelige i 80 år. Jordemoderprotokoller blev første gang påbudt ved cirk. af 5.10. 1861 fra Sundhedskollegiet (SK j.nr. 385/1861). Bestemmelsen blev optaget i instruks for jordemødre af 28.9. 1877

Jordemoderprotokoller

§ 12. De seneste bestemmelser findes i § 11 i lov nr. 80 af 31. 3. 1953 om udøvelse af jordemodergerning samt cirk. nr. 187 af 15.8. 1960. Protokollerne blev afskaffet pr. 1.5. 1976 (RAJ 1976 nr. 1513-1).

Journal

Fr. = dagbog. Anvendes i flere betydninger: 1. Protokol (evt. løbsblade eller kartotek) til registrering (journalisering) af indkomne skrivelser samt de resolutioner og besvarelser, de giver anledning til. (Vejledning i Arkivheuristik, 1976, s. 26-28). 2. Et kontor, hvori journalisering foregår og journalen opbevares. 3. I regnskabsvæsenet: en protokol, hvori løbende ind- og udbetalinger bogføres kronologisk. 4. Skibsjournaler, se Skibsarkiver. 5. Patientjournaler (sygejournaler, fødejournaler), materielt svarende til journalsager, se Sag.

Journalisere, journalisering

I journalen at registrere (ekstrahere, s.d.), indkomne skrivelser, notater m.v. og forsyne disse med j.nr., s.d., samt at notere udgående skrivelser i journalen.

Journaliserings- og kassationssektionen

Sektion under rigsarkivaren oprettet 1.11. 1963. Beskæftiger sig med udarbejdelse eller gennemsyn af journal- og kassationsplaner for centrale og lokale offentlige institutioner. (Birgit Bjerre Jensen i Arkiv 5. bd. 1974, s. 18-27 i anledning af 10-året for sektionens oprettelse).

Journalnummer

Det symbol, hvormed en journalsag betegnes. I den traditionelle kronologiske journal består det af proveniens, årstal og løbenummer, f.eks. Socialmin. 1. kontor j. 1938 nr. 1247 eller 1247/1938. I visse journalsystemer bruges fast nummer, d.v.s. at bestemte årligt tilbagevendende sager i hver årgang reserveres et bestemt nummer eller en bestemt fortløbende række af numre. Ensartede sager kan henlægges under fast hovednummer, under hvilket de enkelte sager nummereres fortløbende med undernumre, f.eks. 12¹, 12², 12³ o.s.v. (Vejledning i arkivheuristik s. 40 f). I moderne systematisk opbyggede journaler vil journalnummeret bestå af proveniens, årstal, saggruppenummer og løbenummer, f.eks. RAJ 1969 nr. 1530-18.

Journalperiode

Den periode, i hvilken der journaliseres med fortløbende numre. Traditionelt udgør kalenderåret en journalperiode. Moderne journalsystemer opererer med længere journalperioder, som regle 5 eller 10 år.

Journalplan

Også kaldet aktplan. Indenfor moderne journalsystemer en systematiseret oversigt over de grupper, som sagområdet i en institution eller del af en institution er opdelt i. Kaldes arkivplan, hvis den alene benyttes til arkivering af en institutions sager uden journalisering.

Journalsag

Se Sag.

Journalsystem

Et system til styring af og kontrol med en institutions bestand af sager. (Om forskellige journalsystemer se Vejledning i arkivhistorik, s. 36-59).

Juridisk person

En flerhed af personer, der under visse betingelser, f.eks. ved at danne et aktieselskab, en institution eller en forening, kan optræde som én person ved retshandler.

Jurisdiktion

Af lat. jurisdictio = retspleje. Betegner dels en retskreds, dels udøvelse af retsmyndighed eller dele af sådan (f.eks. godsjurisdiktion, skiftejurisdiktion). Anvendes også, hvor retshåndhævende myndigheder opererer side om side eller i konkurrence. Tidl. fandtes i Kina, Levanten og andre steder en konsularjurisdiktion for europæere, så de undgik at være underkastet de lokale retssystemer. Under den tyske besættelse af Danmark opstod der hyppigt spørgsmål om, hvorvidt handlinger rettet mod besættelsesmagten skulle behandles under dansk eller tysk jurisdiktion.

Justitsprotokol

Se Tingbøger.

Jævnførelsesregister

Fælles navneregister til et sogns ministerialbøger, Se Kirkebøger, Indført ved reskript af 11.12. 1812, men gik efterhånden af brug (Fabritius og Hatt, s. 180-81).

Kabinet

K

Kabinet

Fr. = lille værelse (jfr. kabine). Anvendes om en fyrstes arbejdsværelse, i videre betydning om en fyrstes personlige sekretariat (kabinetssekretariat). Dette er i Danmark det kontor, gennem hvilket dronningen udfører sine civile regeringsfunktioner. Kan også anvendes synonymt med ministerium (regering) eller, som i Storbritannien, om et snævrere overordnet udvalg af en regering. 1966-67 blev i Danmark et kontaktudvalg nedsat af regeringspartiet (S) og dets støtteparti (SF) populært kaldt "det røde kabinet".

Kabinetsordre

Se Kabinetsstyre.

Kabinetssekretariat

Se Kabinet.

Kabinetsspørgsmål

Et forslag, hvis gennemførelse i folkerepræsentationen en regering gør til betingelse for sin forbliven, evt. således at valg udskrives, hvis forslaget ikke gennemføres.

Kabinetsstyre

Under det enevældige system betegnelse for regeringsudøvelse ved hjælp af ordrer (reskripter) til administrationen udfærdiget gennem kongens kabinet, s.d. I modsætning hertil står en procedure, hvor kongen træffer afgørelse under forhandling med ministre i gehejmekonseil eller gehejmestatsråd. Kabinetsstyre var dominerende i tre perioder af den danske enevælde: 1768-72, ca. 1775-84 og 1808-14. Kabinetsstyret indebar, at regeringskollegierne indflydelse reduceredes. Det blev af mange opfattet som en tilsidesættelse af det bestående forfatningssystem, hvad det formelt ikke var, da Kongeloven, s.d., ikke indeholdt regler om, hvordan kongen skulle regere. Struensees bemyndigelse til på egen hånd at udstede kgl. kabinetsordrer lå dog utvivlsomt udenfor forfatningens rammer. (Se iøvrigt indledning til Kabinetsstyrelsen i Danmark 1768-1772, udg. ved Holger Hansen af Rigsarkivet, bd. I, 1916).

Kadrejer

Af nederl. kadraaier = båd hvorfra der drives handel med forbi-sejlende eller opankrede skibe.

Kammer, kameral, kameralist

Af gr. *kamára* = et hvælvet rum. I ældre tid betegnelse for det rum, hvor en fyrste opbevarede sine penge og førte regnskab over dem. Ordet indgik i betegnelsen for regeringsorganer, der beskæftigede sig med statshusholdningen (skatkammer, rentekammer m.v.), hvilket ikke udelukkende omfattede egentlig finansielle anliggender, men alle materielle statsanliggender, f.eks. godsdrift, vejvæsen m.v. De der beskæftigede sig med statshusholdningen kaldtes kameralister. Studiet af statshusholdning kaldtes kameralvidenskab.

Kanal- og havnesager

Saggruppe C i kontoret, senere Departementet for offentlige arbejder.

Kancelli

Af lat. *cancellarium* = skranke. En fyrstes eller gejstlig myndigheds kontor til udstedelse af dokumenter. I Danmark betegnelse for regeringsorgan for justitsvæsen, kirke og skole. Fra Frederik 1.s tid fandtes et dansk kancelli for Danmark og Norge og et tysk for hertugdømmerne. Bruges nu af udenrigstjenesten som betegnelse for et gesandtskabs eller en ambassades kontor.

Kancellibygningen

Den ved Slotsholmsgades udmunding i Christiansborg Slotsplads beliggende trefløjede bygning. Den blev taget i brug 1721 som sæde for Danmarks og Norges centraladministration (ikke blot kancelliet). Den blev almindeligt kaldet den "røde bygning" efter murstenenes farve, hvilket efterhånden blev en populær betegnelse for centraladministrationen som helhed. (Om bygningen se Vilh. Lorenzen i Den danske Centraladministration, udg. i Anledning af den danske Kancellibygning 200 Aars Dag, 1921, s. 27 ff).

Kancelligangen

Gangen, der fører gennem 1. sal i kancellibygningen og har direkte indgang til RA's ekspedition til ministerierne ("Buret"), s.d.

Kancellipromemoria

Se Promemoria.

Kancellisprog

Også kancellistil. Nedsættende betegnelse for den skrivemåde, der anvendes af offentlige myndigheder, og som kan adskille sig fra

det alm. sprog i en grad, der gør det vanskeligt forståeligt for dem, der ikke er fortrolig med brugen af det. Karakteristisk er de meget lange sætningsperioder med mange indskudte sætninger. Kancellisproget indeholder desuden særlige høflighedsfraser (tjenstskyldigst, godhedsfuldt, behageligt) og forældede udtryk (erholde, bemeldte). Flg. eksempel er typisk kancellistil:

"Efter at man i den Anledning har brevvekslet med Indenrigsministeriet, og dette ved et under 10. Juni d.A. udfærdiget Cirkulære til Københavns Magistrat og samtlige Amtmænd har udtalt, at der under Forudsætning af Samtykke fra den Kommune, til hvilken Hjemsendelse i Henhold til fornævnte Lovbestemmelse skulde have fundet Sted, for Indenrigsministeriets Vedkommende ikke vides noget til Hinder for, at den omhandlede tvungne Hjemsendelse ved Politiets Foranstaltning paa derom af et Fængsels-selskab fremsat Begæring finder Sted, skal man herved anmode d'Hrr. om under de nævnte Omstændigheder at undlade at bringe den omhandlede Lovbestemmelse til Anvendelse". (Justitsministeriets cirk. nr. 272 af 23.10. 1907).

Overfor den berettigede kritik af uforståeligt kancellisprog bør dog understreges, at der til udfærdigelser fra offentlige myndigheder stilles krav, som må resultere i en anden skrivemåde, end private anvender. Det er ikke enkeltpersoner, men institutioner, der skriver. Koncipistens personlige stil og holdning må ikke slå igennem. Derfor anvendes i udstrakt grad faste formuleringer. Ofte må der påberåbes et kompleks af hjemler, som tynger fremstillingen, men kan være nødvendige af juridiske grunde. Iøvrigt findes især fra 1800-tallet talrige eksempler på skriftlige udfærdigelser, som utvivlsomt må karakteriseres som kancellistil og er præget af tidens hang til højtidelige og høflige fraser, men som intet mangler i henseende til klarhed og alm. forståelighed. En særlig offentlig skrivemåde er næppe til at undgå, og den vil på godt og ondt være afhængig af det miljø, hvor den bruges, med tilbøjelighed til en vis konservatisme i forhold til den alm. sprogudvikling. I nutiden synes konservatismen i offentlig sprogbrug at være mest udpræget i retssproget, hvor man kan møde udtryk som "tiltalte bør i denne sag for anklagemyndighedens tiltale fri at være" eller "underrettens dom bør ved magt at stande", formuleringer som hos den med retssproget uvante måske kan vække tvivl om den fulde mening. Der er gjort flere bevidste forsøg på at modernisere det offentlige sprogbrug. Således har Justitsministeriet som cirk. nr. 224 af 15.10. 1969 udsendt "Vejledning om sproget i love og andre retsfor skrifter", udarbejdet af Lovtidendeudvalget af 1965 i samarbejde med Dansk sprognævn. If. denne

skal udformningen af love og andre retsfor skrifter være enkel og præcis med korte og klare sætninger. Desuden opregnes en række konstruktioner og udtryk, som virker tunge og vanskeligt forståelige, og der gives anvisning på visse former, der bør foretrækkes for andre. Cirkulæret er aftrykt i rigsarkivarens cirk. nr. 2/1973 om journalisering og korrespondance i RA. Litt.: W.E.v. Eyben, Juridisk stil og sprogbrug, Juridisk Grundbog 2, 1975, s. 489-536. En oversigt over litteratur om dansk kancellistil findes s. 496 f.

Kancellist

Af ty. Kanzlist. Betegnede tidl. en underordnet yngre embedsmand i kancelliet og de øvrige regeringskollegier. Bruges af Udenrigsministeriet i 1) udetjenesten: som betegnelse for en underordnet embedsmand i et gesandtskabs eller en ambassades kontor, 2) hjemmetjenesten: som betegnelse for en kontorfunktionær, der uden akademisk uddannelse arbejder selvstændigt som sagsbehandler. Siden 1969 er kancellist også i andre ministerier betegnelse for en relativt selvstændigt arbejdende ikke akademisk tjenestemand i 17. og 18. lønramme (mellem overassistent og kontorfuldmægtig).

Kancellisystemet

Et system for journalisering og henlæggelse af akter, udviklet i Danske kancelli 1800-48 og i en noget ændret skikkelse anvendt i ministerier med administrativ kontinuitet fra kancelliet. (Systemet er beskrevet af V.A. Secher i VA I, s. 138-48, i Kancellisystemet 1973 samt i Vejledning i arkivheuristik, 1976, s. 36-44).

Kapellan

Af kapel, d.v.s. bygning eller del af bygning anvendt til kirkelige formål. Opr. af lat. cappa = kappe (helligt klædningsstykke). Kapellan er en privat præst (f.eks. på et slot) eller hjælpepræst (andenpræst) i et sogn. Tidl. fandtes personelle kapellaner, som ansattes til aflastning af en sognepræst og lønnedes af embedets indtægter. Residerende kapellaner har selvstændigt embede og er kun på enkelte områder underordnet sognepræsten. En mere underordnet stilling har kaldskapellaner (kapellaner pro loco), men den nuværende lovgivning om kirkers brug (lovbek. nr. 151 af 30. 5. 1961) har dog i ret høj grad sidestillet de gejstlige embedsmænd, f.eks. m.h.t. menighedens ret til at slutte sig til den af sognets præster, de ønsker. (Roesen, s. 160 f).

Kapitelstakst

Kapitelstakst

En officielt udregnet lokal middelprijs for kornvarer og visse andre landbrugsprodukter. Navnet stammer fra de gejstlige kapitler, der opr. har varetaget denne opgave. I nyere tid har stiftøvrigheden, s.d., fastsat kapitelstaksten. If. lov nr. 179 af 28.4. 1971 beregnes den nu af Danmarks Statistik og udelukkende for byg. Kapitelstakst anvendes i tilfælde, hvor en ydelse er aftalt i korn, men erlægges i penge, og virker dermed som en slags pristalsregulering.

Kapsel

I arkivsproget en æske af træ (20,5 x 13 x 7 cm, svarende til en tyk bog i oktavformat) til opbevaring af registratursedler. Kapslerne kan opstilles som bøger. Kapsler fremstilles ikke mere, men nogle er stadig i brug, andre er bevaret i Arkivvæsenets arkiv.

Karantæne

Af fr. quarantaine = et tidsrum af 40 dage. Opr. det tidsrum, i hvilket et skib, der kom fra epidemiramte lande, skulle holdes isoleret. Nu alm. for isolation af mennesker og dyr for at undgå smittefare. Karantænebestemmelser har været kendt i flere århundreder. Den første alm. karantænelov her i landet var frd. 8. 2. 1805 om karantænevæsenet i Danmark og Norge. Nugældende lov nr. 67 af 31.3. 1953. Bestemmelserne administreres af lokale karantænekommissioner, som i København består af overtoldinspektøren, en borgmester, stadslægen og havnedirektøren, udenfor København af politimester, kredslæge og vedkommende toldsteds chef. Fra 1804 til 1848 fandtes en Karantænedirektion som immediatkollegium, se Immediat. - Karantæne kan i nudansk anvendes om sanktionsmidler uden forbindelse med sygdom, f.eks. udelukkelse fra deltagelse i sportsskampe.

Karnovs lovsamling

Lovsamling udg. af M. Karnovs forlag. Udkommer hvert 6. år (8. udgave 1973) indeholdende en ajourført samling af gældende love og bekendtgørelser. I hvert af de mellemliggende år udkommer et tillægshæfte samt et hæfte med kumulativt systematisk register.

Karte

Af fr. carte eller ital. carta. Følgedokument ved forsendelse af post fra et postkontor til et andet med angivelse af antallet af

sække og værdiforsendelser. Opr. blev hver enkelt forsendelse særskilt opført på karten, i Danmark indtil 1841. Omdirigering af post til andre postkontorer kaldes omkartering.

Kartel

Af ital. cartello = skriftlig overenskomst. Anvendes specifikt i forskellige betydninger, f.eks. om valgteknisk samarbejde mellem politiske partier, om konkurrenceregulerende aftaler mellem erhvervsvirksomheder (prisaftaler, markedsdeling) og om organiseret samarbejde mellem fagforbund, der arbejder i samme branche (f.eks. Grafisk kartel).

Kassation

I arkivsproget: udskillelse af arkivalier, der ikke skal bevares. Koordineret kassation i over- og underordnede myndigheders arkiver, f.eks. ministerium-direktorat-lokalmyndighed, kaldes lodret kassation. If. § 7 i bek. nr. 91 af 20.2. 1976 om statsinstitutioners arkiver og deres forhold til Rigsarkivet og landsarkiverne må kassation kun finde sted med rigsarkivarens samtykke eller i henh. til bestemmelser, som er godkendt af denne. If. § 8 skal arkivsystemer være således indrettet, at institutionerne selv kan foretage de af rigsarkivaren godkendte kassationer. Hvis journal- eller arkivplaner ikke gør effektiv kassation mulig, kan rigsarkivaren henstille til vedkommende institution, at den lader udarbejde nye planer, der skal forelægges rigsarkivaren til godkendelse, inden de tages i brug. For kommunale arkiver er indenrigsministeren bemyndiget til at fastsætte bestemmelser om kassation (lov nr. 223 af 31.5. 1968 om kommunernes styrelse § 62 stk. 2). I RA udarbejdes indstillinger til rigsarkivaren om kassation dels af 2. afdeling, dels af Journaliserings- og kassationssektionen (J & K). Opgaverne er i hovedsagen fordelt således, at 2. afdeling beskæftiger sig med allerede eksisterende arkivalier, medens J & K udarbejder kassationsplaner til brug i fremtiden. Kassation var emnet på det 3. arkivseminar i 1969. En vejledning i behandling af kassationssager er i 1973 udarbejdet af 2. afdeling. Siden 1974 har kassationsproblemer været genstand for debat i Arkiv: 5. bd. Harry Christensen, Hvor repræsentative er repræsentative udsnit, s. 1-17. Poul Thestrup, Om kassationsprincipper for personens-typesager, s. 73-80. Helle Linde, Kassation af personsager, s. 189-90. Birgit Bjerre Jensen, Lodret kassation, s. 238-46. Anna Thestrup, Kassation i personsager og familiesager, s. 247-54. 6. bd. Jens Engberg og Torben Wanscher, Kassationerne i Landsarkivet for Sjælland af materiale til arbejderbevægelsens historie,

Kassation

s. 86-98. Svar fra Harald Jørgensen, s. 99-107. Endvidere: Helle Linde, Vurderingsproblemer ved kassation, Nordiske arkivstudier tilegnet Harald Jørgensen, 1977.

Kassationsfrist

I journalplaner anføres ved saggrupper, der ikke skal bevares for stedse, et "K" med et tal, der angiver det antal år, der skal gå fra de pågældende sager er afsluttet til de må kasseres.

Kassationsprocent

Den procentdel af en given samling arkivalier, der kasseres. Angiver man, hvor stor en procentdel, der skal bevares, bruges udtrykket bevaringsprocent. Ofte vil det være formuleret således, at sagsnumre eller årgange med bestemte endetal eller, for sager der ligger efter fødselsdato, at en eller flere bestemte datoer i hver måned bevares, medens resten kasseres.

Kassebog

Kronologisk ført regnskabsbog over kontante ind- og udbetalinger. Hvis betalinger sker efter forudgående notering i bogholderiet, føres tillige en kontrakassebog.

Kataster

Forkortelse af lat. capitum registrum = fortegnelse over hoveder. Anvendes især om fortegnelser over skatskyldige. Nærmest synonym med matrikel, s.d.

Kateket

Af gr. katechetes = lærer, især religionslærer (jfr. katekismus). På dansk specielt grønlændere uddannet ved seminariet i Godthåb med henblik på i den grønlandske befolkning at udøve lærervirksomhed og sådan religiøs virksomhed, som kan udføres af ikke-ordinerede.

KDJ

Forkortelse af Kongerigets domænejournal. Journal i domænekontoret 1856-66. Afløste betegnelsen Almindelig domænejournal (ADJ) som følge af, at domænesager fra hele monarkiet samledes i samme ministerium. Fra 1867 afløst af Godsdomænejournalen (GDJ). Se Domænesager.

Kendelse

1. Beslutning truffet af en domstol under en sags forløb (f.eks.

fængslingskendelse) til forskel fra en dom, der afslutter sagen.
2. Ældre udtryk for et gebyr til det offentlige.

Kib

I forvaltningssproget forkortelse af "kan ikke bevilges", anvendes som resolutionspåtegning på en sag eller i en journal.

Kif

Arkivjargon. Forkortelse for "kan ikke findes". Påføres rekvisitioner af arkivalier, der forgæves er eftersøgt. At "kiffe" en sag betyder at opgive eftersøgningen af den.

Kildeartsbeskatning

Beskatning af indtægter efter deres art, således at visse indtægter, f.eks. renteindtægter, beskattes højere end andre indtægter, idet de ved opgørelsen af den skattepligtige indtægt forhøjes med en vis procent. Kildeartsbeskatning har været anvendt i den kommunale beskatning, fjr. § 7 i lov nr. 85 af 15.5. 1903 om ændringer i og tillæg til de nugældende regler for den kommunale beskatning m.v. samt § 9 i lov nr. 28 af 18.2. 1937 vedr. personlig skat til kommunerne. Denne beskatningsform bortfaldt ved lov nr. 285 af 14.12. 1957 vedr. ændring af lov om personlig skat til kommunen.

Kildeskat

Indkomstskat, der opkræves ved indkomstens "kilde", d.v.s. arbejdsgeberen. T.o.m. 1969 betaltes indkomstskat i et skatteår fra 1.7. til 30.6. af den indtægt, der var oppebåret i det foregående hele kalenderår. Af indtægten i f.eks. 1966 betaltes indkomstskat fra 1.7. 1967-30.6. 1968. Hver skatteyder modtog en "skattebillet", hvoraf det fremgik, hvor meget der skulle betales og til hvilke frister. Fra 1. januar 1970 betaltes skat af den løbende indtægt ("samtidigbedsskat"). Dette medførte, at indtægterne fra 1969 ikke kom til beskatning. Året omtales ofte ukorrekt som "det skattefrie år". I 1. halvdel af 1969 betaltes skat af indtægten i 1967 og i 2. halvår af indtægten i 1968. Betegnelsen "kildeskat" er egentlig kun korrekt for lønindkomster (A-indtægter), hvoraf arbejdsgeberen "indeholder" en vis procentdel (A-skat) og indbetaler den til skattevæsenet. Selvstændige næringsdrivende og andre ikke-lønmodtagere betaler skat (B-skat) af en beregnet indkomst for det løbende år (B-indtægt). Lønmodtagere, der tillige har store B-indtægter, f.eks. renteindtægter, betaler både A- og B-skat. Begge disse skatter er foreløbige. Ved en slutopgørelse udregnes, om der skal tilbagebetales "overskydende skat" eller opkræves "restskat".

Kirkebøger

Embedsprotokoller ført af de kirkelige myndigheder til registrering af kirkelige handlinger. Deres officielle navn er "ministerialbøger". Der findes kirkebøger tilbage til 1600-tallet. De har været påbudt siden 1645. Ved reskript af 1.12. 1812 bestemtes, at ministerialbøger fremtidig skulle føres i to eksemplarer, det ene af præsten (hovedministerialbogen), det andet af degnen (kontraministerialbogen). Ved regelmæssig konferering skulle der sørges for, at oplysningerne i begge sæt var identiske, men de måtte ikke nogen nat befinde sig under samme tag. I kirkebøgerne registreres fødsler (dåb), konfirmationer, vielser og dødsfald (begravelser). Til 1799 tillige troløvelser. If. reskriptet af 1812 skulle præsterne i kongeriget føre til- og afgangslister over personer, der flyttede til og fra sognet. Dette overgik senere til politimyndighederne, for købstæderne ved tyendeloven af 10.5. 1854, for landkommunerne ved lov af 18.5. 1875 om tilsyn med fremmede og rejsende. - Registraturer: VA V, Danmarks Kirkebøger, En oversigt over deres væsentligste indhold indtil 1891, 1933. Oversigt over indholdet af de i landsarkiverne beroende kirkebøger pr. 1.5. 1957. Landsarkivet for Nørrejylland, Præstearkiver og kirkeregnskabsbøger, Viborg, 1962. Landsarkivet for Fyn, Fyns stifts kirkebøger, Odense, 1972. Landsarkivet for Sjælland, Foreløbige arkivregistraturer 1968-74: Kirkebøger fra København (med kirkebøger fra Grønland og Dansk Vestindien), Helsingør, Roskilde og Lolland-Falsters stifter samt Bornholm. Om denne publikationsserie se forord og indledning til Bornholmske kirkebøger, 1968, og til Københavnske kirkebøger I, 1974. Ang. kirkebøger i de tidl. her-tugdømmer, se VA VI, s. 116-21 samt Nordslesvigske præstearkiver I (Tørninglen) 1974, II (Tønder provsti) 1975, III (Haderslev provsti) 1975, IV (Åbenrå provsti) 1975 og V (Sønderborg provsti) 1976. - Litt.: Roesen, s. 115-40. Troels Dahlerup, Fromhed styrker rigerne, Kirkebogsforordningen af 20. maj 1675 og dens baggrund, Afhandlinger om arkiver, 1964, s. 70-81. Paul G. Ørberg, Omkring de nørrejske kirkebøger, Afhandlinger om arkiver, 1964, s. 63-69. Anna Thestrup, Kirkebøgernes til- og afgangslister, Fortid og Nutid, bd. XXIV, 1971, s. 529-44. Paul G. Ørberg, Hovedministerialbøger og kontraministerialbøger, Arkiv 3. bd. 1970, s. 172-85. Hans Kargaard Thomsen, Kirkebøger og arkiver, Arkiv 5. bd. 1974, s. 81-97. Hans Chr. Johansen, Kilder til dansk befolkningshistorie ca. 1750-1914, 1975. Wilhelm Jensen, Die Kirchenbücher Schleswig-Holsteins, der Landeskirche Eutin und der Hansestädte, Neumünster 1958.

Kirkegangskone

If. gl. skik skulle en kvinde, der havde født, holde sig borte fra kirken i 5-6 uger. Ægtehustruer skulle efter denne tid "indledes" (introduceres) i kirken af præsten, i hvilken anledning der skulle ydes præsten et offer, s.d. DL 2-8-9. Ved reskript af 22.11. 1754 gøres "indledelsen" frivillig, dog bortfaldt offerpligten ikke. Skikken opretholdtes visse steder endnu i 1800-tallet.

Kirkelig Håndbog

Udkommet hver 4. år siden 1923. Opr. udgiver Poul Nedergaard (d. 1970). Nu udg. af den danske Præsteforening og slået sammen med Teologisk stat. Indeholder bl.a. oversigt over præsteembeder, fortegnelse over teologiske kandidater, vejledning for præsten i hans embedsgerning, oversigt over trossamfund uden for folkekirken (både anerkendte og ikke-ankendte). Fra 6. udgave (1943) findes tillige et stifts- og sognekort over Danmark. Sidste udgave er fra 1975.

Kirkestævne

I reskript af 22.4. 1740 om kgl. forordningers og befalingers forkyndelse hedder det, at "angaaende Bønderne paa Landet, da skal saadanne Forordninger og Befalinger, foruden Forkyndelsen til Ting... ved Sognefogderne næste Søndag efter, saasnart Gudstjenesten er til Ende, paa Kirkegaarden oplæses". Dette kaldes at læse ved kirkestævne. Præsterne skulle på sognefogdens anmodning efter prædiken "lyse til kirkestævne", når noget skulle læses. Efter Lovtidendes indførelse blev det ved kundg. nr. 35 af 28.2. 1871 bestemt, at love og anordninger fremtidig kun skulle læses ved kirkestævne, når vedkommende ministerium særlig påbød det. Også lokale bekendtgørelser blev læst ved kirkestævne, f. eks. fra kommunale myndigheder eller andre, hvem et offentlig hverv var overdraget, samt iøvrigt fra enhver, der ønskede noget bekendtgjort, jfr. kundg. nr. 42 af 14.3. 1871. Læsning ved kirkestævne kunne også ske ved kirkesangeren. Ordningen består endnu, men benyttes næppe meget. (Roesen, s. 57 f). Bek. af rpl. nr. 286 af 1.7. 1963 § 605 nævner bekendtgørelse ved kirkestævne af realisation af udpantede genstande, men dette er bortfaldet ved bek. af rpl. nr. 609 af 19.12. 1969.

Kirkevisitatorier

Kollegial kirkelig myndighed i hertugdømmet Slesvig bestående af provst og overøvrighed og varetagende det administrative tilsyn med det lokale kirke- og skolevæsen.

Kirkeværge

Kirkeværge

Regnskabsfører for en kirke. Efter reformationen blev den umiddelbare bestyrelse af kirkernes formue i hvert sogn overdraget to kirkeværger, der aflagde regnskab til provsten. Bestemmelser om kirkeværger findes i DL 2-22-8 ff, jfr. frd. 13.11. 1829 om værgers beskikkelse for kirker, der ejes af sognemændene m.v. (Matzen og Timm om kirkernes styrelse, s. 639-95). - If. lov nr. 281 af 30.6. 1922, nu lovebek. nr. 318 af 26.6. 1970 om kirkers bestyrelse m.v. vælger menighedsrådet én kirkeværge. (Roesen, s. 33).

KK

Forkortelse af "Kommunekontoret", d.v.s. Indenrigsministeriets 1. kontor, tidl. kontoret for Kommune- og næringssager. I arkivsproget betegnes dette kontor som KK fra dets oprettelse i 1849.

Klassede skibe

Se Søfart.

Klittegaard-arkivet

Et samlingsarkiv i Flygtningeadministrationens kirketjenestes arkiv, tilvejebragt af politiassistent Hartvig Klittegaard, fra hvem det blev afleveret til RA i 1965. Det indeholder registreringer af fødsler, dødsfald m.v. blandt udenlandske flygtninge og soldater i Danmark under besættelsen og årene efter. (Erik Stig Jørgensen, Klittegaard-arkivet, En studie i et administrativt samlingsarkiv vedrørende flygtninge m.v. 1940-49, Arkiv 1. bd. 1967, s. 147-59).

Koffardi, -skib

Af nederl. koopvaardij = handelsskibsfart.

Kognatisk

= mødrenebeslægtet, således om arvefølgen, hvor der arves gennem mænd og kvinder ("spindesiden"). I modsætning hertil agnatisk, s.d.

Kollats

Af lat. collatio = sammenføring. Betegnelse for det officielle dokument, hvormed en biskop indsætter en præst i et embede. Kollatsen kan betragtes som en attest fra biskoppen om, at den pågældende opfylder de betingelser, der stilles til en præst. En biskop kan nægte kollats til en præst, selvom denne er kgl.

udnævnt. Denne mulighed er bl.a. benyttet af biskopper, der er imod, at kvinder har præsteembede. Kollats skal gives ved hver indsættelse i et embede, altså også ved forflyttelse fra andet embede. (Roesen, s. 153 ff).

Kollegialtidende

Se Collegialtidende.

Kollegium, kollegial

Af lat. collegium = fællesskab i henseende til embede o.l. På dansk anvendt i forskellige betydninger af fællesskab, f.eks. studenterkollegium, lærerkollegium, dommerkollegium. Enevældens administrative organer ledes af grupper af formelt ligestillede personer, kaldet kollegier. Ordet kom også til at omfatte det til ledelsen knyttede kontorapparat. Alle immediate, s.d., kollegier forsvandt i 1848. Den sidste statsinstitution, der i sit navn havde ordet collegium, var Sundhedskollegiet, der ophørte i 1907. Ordet bruges ikke længere i denne betydning, men nutidens navn, råd, udvalg m.v. betegnes ofte som kollegiale organer.

Koloni

At lat. colere = dyrke, bebo, colonus = landbruger, colonia = nybygd. I nutiden bruges det om ikke-europæiske folks politiske og/eller økonomiske afgangighed af en herskende klasse af europæisk afstamning eller af stater med befolkning af europæisk afstamning (kolonialisme). Denne betydning er ret ny. Tidl. betød kolonier oversøiske områder, hvor europæere slog sig ned (kolonister, nybyggere), og som derved kom under moderlandets overhøjhed. Ordet har også været anvendt om nybyggeri i indlandet, f.eks. kolonierne på den jyske hede. Endvidere anvendtes det tidl. om de større bebyggelser i Grønland, der nu kaldes byer.

Komité

Et antal personer, der i fællesskab har fået overdraget eller har påtaget sig et hverv. Nærmest synonymt med kommission, s.d., og udvalg, s.d., men anvendes her i landet fortrinsvis om privat nedsatte udvalg. I Norge hedder Stortingets udvalg komitéer. Ligeledes udvalg nedsat af Nordisk råd.

Kommando, kommandosager

Har i militærsproget flere betydninger: 1. synonymt med befaling, 2. hvervet som militær fører (at få en kommando), 3. troppeafdeling sammensat i bestemt øjemed (et arbejdskommando), 4. et

Kommando

militært ledelsesorgan (hærkommandoen), 5. sømilitært: hejse og stryge kommando (skibschefens vimpel). Kommandosager i Krigsministeriet og Marineministeriet er sager vedr. disposition over afdelinger, skibe, tjenstgørende personel o.l., f.eks. Marineministeriets sager vedr. skibes udrustning til togt (udkommando).

Kommende og gående ruller

Ruller ført i søværnets skibe og kaserner over tilgang og afgang af mandskab.

Kommercelæst

Indtil 1867 mål for et skibs lasteevne til brug ved afgiftsberegning. 1 kommercelæst svarede til en vægt af 2000-2600 kg eller et rumfang af 150 danske kubikfod. Ved lov af 13.3. 1867 om skibes måling afløstes den af den engelske registerton, af hvilke der regnedes 2 på 1 kommercelæst. (Departementstidende 1867, s. 95-110, 128-42, 386-95).

Kommissariatssager

Sager i de militære ministerier vedr. den militære forplejning og andre økonomiske anliggender.

Kommissarius, kommissær, kommitteret

Tre betegnelser af beslægtet indhold, men vanskelige at definere præcis, også i forhold til hverandre. Ligesom kommission, s.d., kommer det af lat. comittere = betro. Ordene kan alle oversættes ved "en hvem et hverv er betroet". Anvendes som betegnelse for embedsstillinger, på hvilke ingen gængse stillingsbetegnelser kan bruges eller ønskes brugt, i nogle tilfælde på stillinger, der er midlertidige, foreløbige eller atypiske. Kommissarius har været benyttet om 1. kronens repræsentant ved provinsialstænderne, 2. de embedsmænd, der siden 1840'erne på Statens vegne foretog ekspropriationer til anlæg af jernbaner (nu kommissarius ved Statens ekspropriationer), 3. kommissarius for konfiskation af tysk og japansk ejendom (§ 6 i lov nr. 132 af 30.3. 1946). Kommissær findes i: 1. den kgl. bankkommissær (opr. justitsministeren, nu økonomiministeren) 2. den danske regerings specialkommissær på de tidl. dansk-vestindiske øer (i årene efter afståelsen), 3. stillingsbetegnelser indenfor politietaten. Kommitteret kendes f.eks. 1. fra enevældens kammerkollegier som bisiddere underordnet de deputerede, s.d., 2. fra statsbaneloven af 1898, ifølge hvilken to kommitterede var tilforordnet generaldirektøren, 3. fra den tyske besættelse: Udenrigsministeriets

kommitterede i industrisager (økonomiske forhandlinger med besættelsesmagten), 4. som betegnelse for den embedsmand, der i Undervisningsministeriet varetog erhvervsuddannelserne 1961-65, indtil et direktorat var oprettet, 5. fra 1972: Statens indkøbskommitterede.

Kommission

Fuldmagt, hverv, især dog: gruppe af personer, hvem et hverv er betroet. I offentlig administration anvendt tildels synonymt med "udvalg", s.d., som i dette århundrede er blevet mere almindeligt. Ad hoc-udvalg, s.d., betegnedes før 1900 alm. som kommissioner, nu mest, når de nedsættes ved lov, f.eks. tjenestemandskommission. Anvendes tillige om administrerende kollegiale organer, f.eks. Atomenergikommissionen, se tillige Råd, Nævn, Ret. I den kommunale forvaltnings kollegiale organer er betegnelsen udvalg nu også almindeligere end kommission, men findes dog stadig i ligningskommission, skolekommission, sundhedskommission m.v.

Kommissionsdomstol

Domstole nedsat ekstraordinært til behandling af en bestemt sag. Kommissionsdomstole med dømmende myndighed anvendtes hyppigt før 1919, især i sager hvor de lokale retsmyndigheder ikke antoges at kunne magte opgaven. Efter retsplejereformen af 1919 er kommissionsdomstole med dømmende myndighed ikke blevet nedsat. I forbindelse med de parlamentariske kommissioner efter den tyske besættelse anvendtes kommissionsdomstole som undersøgelsesdomstole, hvorved opnåedes, at rpl. regler om f.eks. vidnepligt kunne bringes i anvendelse. If. GL § 61 må særdomstole med dømmende myndighed ikke nedsættes. (LA Kbh. guide, s. 90-102 og Vibeke Nielsen i Arkiv 1. bd. 1967, s. 160-67).

Kommissorium

Instruks, der gives kommissioner og udvalg, der ad hoc, s.d., nedsættes for at undersøge et bestemt spørgsmål.

Kommunalbestyrelse

If. lov nr. 223 af 31.5. 1968 om kommunernes styrelse (kommunalreformen), der trådte i kraft 1.4. 1970, er kommunalbestyrelsen det folkevalgte organ, der styrer kommunernes anliggender. Kommunalbestyrelsen i amtskommunerne benævnes amtsråd. For primærkommunerne fastsættes kommunalbestyrelsens benævnelse i de enkelte kommuners styrelsesvedtægt. I en del kommuner har

Kommunalbestyrelse

man valgt at kalde kommunalbestyrelsen byråd. Før kommunalreformen kaldtes kommunalbestyrelserne i købstæderne byråd, s.d., i landkommunerne sogneråd, s.d. På Frederiksberg, i Gentofte og andre kommuner i hovedstadsområdet var kommunalbestyrelse det officielle navn, i København hedder kommunalbestyrelsen borgerrepræsentation, s.d.

Kommunal Håndbog

Årlig publikation siden 1970 med oversigt over Statens og kommunernes administration. Statens institutioner udenfor centraladministrationen er opført under de kommuner, hvori de er beliggende. I bd. 2 findes bl.a. fortegnelse over leverandører til stat, amt og kommune, alfabetisk fortegnelse over institutioner, foreninger m.v. samt en oversigt over kommunal litteratur. Håndbogen udkommer i juni måned med oplysninger ajourført til 1.4. s.å.

Kommunal Aarbog

Årlig publikation siden 1930 med lign. indhold som Kommunal Håndbog, se ovenfor, men mindre udførligt. Den indeholder et tidsskriftindex og et alfabetisk lovregister med hensyn til kommunale anliggender. I hver årgang findes nogle mindre afhandlinger om emner af interesse for kommunalforvaltningen.

Kommuner

Af lat. communis = fælles. Administrative enheder med et ved lov nærmere bestemt selvstyre i lokale fællesanliggender, jfr. GL § 82. Kommuner, der ikke er delt op i mindre kommuner, kaldes primærkommuner. Kommuner, der består af flere primærkommuner, kaldes sekundærkommuner eller (her i landet) amtskommuner. Før kommunalreformen af 1970 udgjordes primærkommunerne af Københavns og Frederiksberg kommuner, købstadskommunerne og landkommunerne. Amtskommunerne omfattede alene landkommunerne. Indtil 1959 (lov nr. 101 af 25.3.) omfattede Bornholms amtskommune dog også købstæderne. Efter reformen i 1970 er opdelingen i købstadskommuner og landkommuner bortfaldet. Alle primærkommuner udenfor København og Frederiksberg hører nu til en amtskommune. - De første kommunallove kom for købstæderne i 1837, for København i 1840 og for landkommunerne i 1841. Nugældende regler, der trådte i kraft 1.4. 1970, findes i lov nr. 223 af 31.5. 1968 om kommunernes styrelse med senere

ændringer. For København gælder stadig lov af 4.3. 1857 om bestyrelsen af Københavns kommunale anliggender med senere ændringer, især lov nr. 75 af 18.3. 1938, hvorefter formandskabet i magistraten, der hidtil var varetaget af den af kongen udnævnte overpræsident, blev overdraget en af borgerrepræsentationen valgt overborgmester. En reform af Københavns kommunes styrelse er under forberedelse. Frederiksberg kommunes styrelse hviler på en lov af 29.12. 1857 med senere ændringer. Se iøvrigt Handelspladser. Ved lov nr. 331 af 13.6. 1973 oprettedes et hovedstadsråd udpeget af partiernes grupper i Københavns borgerrepræsentation, Frederiksberg kommunalbestyrelse samt Københavns, Frederiksborg og Roskilde amtsråd. Dets opgaver er regionsplanlægning, kollektiv lokaltrafik, miljøbeskyttelse, vandforsyning og overordnet sygehusplanlægning. Hovedstadsrådet oprettedes efter kommunalvalget i 1974. - Litt.: Om den ældre kommunalforvaltning P.F. Schou, Kjøbstædernes Forfatning og Styrelse, 1901, og Landkommunernes Forfatning og Styrelse, 1881. Ang. den nyere kommunalforvaltning før og efter reformen i 1970 henvises til litteraturoversigter i Kommunal Aarbog og Kommunal Håndbog. Om forberedelserne af reformen i 1970 henvises til Kommunalreformkommissionens betænkninger, undersøgelser m.v. (Sv. 899, 901-24, 926-28, 930-32, 2705). Traps Danmark, 5. udg., bd. XV, Nøgle til orientering, 1972. Danske landkommuner 1842-1970. Udg. af LA Viborg, 1976, ved Harry Christensen.

Kommunitetet

Af lat. *communitas* = fællesskab. Stiftelse grundlagt af Frederik 2. 1569 til understøttelse af ubemidlede studerende ved Københavns Universitet. I Christian 4.s tid opførtes Regensen, der blev knyttet sammen med Kommunitetet, således at en ydelse fra dette alm. er forbundet med bolig på Regensen. Kommunitetet administreres af Københavns Universitet.

Kompagni

Af lat. *companionum* = brødfællesskab. Ældre betegnelse for et handelsselskab, især med henblik på monopoliseret handel på oversøiske pladser, jfr. VA XIV, Asiatiske, vestindiske og guineiske handelskompagnier. Også hyppigt anvendt om forsikringsselskaber. Forekommer nu mest som led i navnet på aktieselskaber o.l. uden specifik betydning, f.eks. Østasiatisk kompagni, Det danske mælkekompagni. - Endvidere om en militær afdeling, se Regiment.

Kompaktus

Kompaktus

Se Kompaktus.

Konduiteliste

Af fr. conduite = opførsel. Indberetning over underordnede embedsmænds gode og onde gerninger til brug ved evt. forfremmelse. Jfr. Danske kancellis skrivelse af 22.12. 1770 til biskopper og amtmænd om sådanne indberetninger, og VA I, s. 77. En udtalelse fra 1815 af Jonas Collin om værdien af konduitelister findes i Arkiv 4. bd. 1972, s. 18.

Konduktør

Af lat. conducere = føre sammen. Tidl. om postkuske, senere kun om billetterende personale. Endvidere: en arkitekt, der fører tilsyn med et bygningsarbejde, opmåling, vejarbejde m.v. 1690 oprettedes i København et stadskonduktørembede til at varetage matrikulering og kortlægning. Nu: stadskonduktørens direktorat. (Københavns Kommunalkalender 1931, s. 182 f, Stadskonduktøren i København 1690-1940, Geddes kort 1757, 1940).

Konfirmation

Af lat. confirmatio = bekræftelse, stadfæstelse. Foruden at betegne en kirkelig handling anvendes ordet i forskellige retsforhold. Frd. af 21.5. 1845 om arv § 28 hjemler adgang til båndlæggelse af arvemidler ved kgl. konfirmation af et testamente (se Testamentprotokoller). Dette er bortfaldet ved arveloven af 1963. Legater kan stilles under offentligt tilsyn gennem kgl. konfirmation af fundatsen. Tidl. måtte embedsmænd og andre indehavere af en kgl. bestalling ved tronskifte indsende denne til bekræftelse hos den nye konge. I ministerielle arkiver kan man finde særlige konfirmationsjournaler fra 1848 og 1863 samt fra 1855 (helstatens oprettelse). Ved tronskiftet i 1906 blev det ved en skrivelse fra Konseilspræsidiat af 2.2. s.å. bestemt, at bestallinger ikke skulle indsendes til fornyelse.

Kongebrev

Ældre betegnelse for retsstiftende afgørelser meddelt gennem kongens kancelli, f.eks. bevillinger, dispensationer m.v., Breve og Ekspeditioner, kongelig. Nu kun brugt om dispensationer i ægteskabssager ("løse kongebrev"). Disse underskrives ikke af kongen, men udfærdiges ad mandatum, s.d.

Kongehusets arkiv

Den kongelige families private arkiver. Kongehusets til RÅ afleverede private arkiver siden begyndelsen af 1800-tallet står umiddelbart under rigsarkivarens bestyrelse. If. skrivelse 22.6. 1972 fra Kabinettssekretariatet er de danske kongers og dronningers arkiver alm. tilgængelige til og med Christian 7., medens Frederik 6.s, Christian 8.s og Frederik 7.s arkiver er tilgængelige med rigsarkivarens tilladelse. Senere kongers arkiver er kun tilgængelige med dronningens tilladelse.

Kongehushvælvingen

Gehejmearkivbygningens nederste hvælving. Her opbevares bl.a. den kongelige families private arkiver fra nyere tid, se Kongehusets arkiv. Adgang til dette magasin kræver særlig tilladelse. Det er sikret ved en securitas-alarm, der går i gang, hvis der forsøges ureglementeret adgang til det.

Kongelig resolution

Se Forestilling.

Kongelige ekspeditioner

Se Ekspeditioner, Kongelig.

Kongeloven

Det forfatningsmæssige grundlag for den danske enevælde, s.d., underskrevet af Frederik 3. 14.11. 1665. If. dens art. 3 skal kongen alene have højeste magt og myndighed til at gøre love og forordninger efter sin egen gode vilje og velbehag, at forklare, forandre, formere, formindske, ja og slet at ophæve forrige af ham selv eller af hans forfædre udgivne love (denne Kongelov alene undtagen, hvilken såsom kongedømmets rette grund og grundvolds lov jo endelig får at blive uforanderlig og urykkelig), så og at undtage hvad og hvem han lyster ud af lovens alm. befaling. Iøvrigt indeholder Kongeloven udførlige regler om arvefølgen. Kongeloven blev ophævet ved en slutningsbestemmelse i grundloven af 5.6. 1849, dog vedblev reglerne om arvefølgen at gælde indtil tronfølgeloven af 31.7. 1853. Litt.: A.D. Jørgensen, Kongeloven og dens Forhistorie, 1886, reprografisk genudgivet 1973. Knud Fabricius, Kongeloven, 1920.

Kongens foged

Se Foged.

Kongerigets arkiv

Kongerigets arkiv

Ved kgl. resol. af 20.3. 1861 blev med virkning fra 1.4. s.å. det Kongerigets ministerier vedkommende arkivvæsen samlet henlagt under Indenrigsministeriet (Kongerigets arkivkontor). Dette omfattede indtil videre kun Justitsministeriets og Indenrigsministeriets arkiver, medens Kultusministeriet beholdt sit arkiv. Ved kgl. resol. af 5.2. 1869 blev Kongerigets arkivkontor fra 1.4. s.å. henlagt under Kultusministeriet. Ved kgl. resol. af 22.12. 1882 blev fra 1.1. 1883 Kongerigets arkiv og Gehejmearkivet, s. d., samlet under en fælles ledelse og betegnedes indtil RA's oprettelse 1.4. 1889. "De under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver". (A.D. Jørgensen, Udsigt over de danske Rigsarkivers Historie, 1884, s. 137 f, 146 f, 305-10).

Konkordans

Af lat. concordare, stemme overens. Register, der viser, hvilke forskellige steder samme ord, emne eller symbol nævnes. Kirkebøgernes jævnførelsesregister, s.d., er eksempel på en konkordans. Benyttes mest i forbindelsen bibelkonkordans.

Konkurs

Af lat. concursus = sammentræf. I nutiden foruden = fallit også: prisopgave for bildende kunstnere, f.eks. guldmedaljekonkurs.

Konservator, konservering

Af lat. conservare = bevare, vedligeholde. Konservering er den funktion at forebygge eller afhjælpe materiel beskadigelse eller nedbrydning af genstande, der anses for bevaringsværdige. Konservering finder sted i arkiver, biblioteker og museer. I arkivvæsenet var konservering tidl. knyttet til bogbinderiet i det sjællandske landsarkiv. RA's konserveringsafdeling er oprettet 1955. Den første stilling som konservator oprettedes i 1956. Der findes nu konservatorer i både RA, og samtlige landsarkiver.

Konseil

Af fr. conseil = råd. I Danmark anvendt som betegnelse for statsrådet før 1770 (gehejmekonseil).

Konseilspræsident

1848-1918 betegnelse for den danske regeringschef. I grundloven af 1849 § 21 betegnes denne ganske vist som premierminister, men denne betegnelse blev i praksis ikke benyttet meget.

Konsistorium

Lat. = forsamlingssted. Senere betegnelse for det øverste styrende kollegium på et universitet. If. lov nr. 362 af 13.6. 1973 om styrelse af højere uddannelsesinstitutioner skal der ved alle disse være et konsistorium. Medlemmerne kaldes konsistorialer. Betegnelsen har også været anvendt om kollegiale gejstlige domstole i hertugdømmet Slesvig, ophævet ved bek. af 18.9. 1850.

Konstitution, konstituere

Af lat. constituere = opstille, foranstalte, fastsætte og constitutio = indretning, anordning, forfatning. I tiden omkring grundlovens indførelse brugtes "konstitution" ofte om en forfatning, evt. i forbindelse "konstitutionel forfatning". At en forsamling konstituerer sig, vil sige, at den vælger et formandsskab (præsidium) og fordele hvervene mellem dets medlemmer. At et embede besættes ved konstitution, betyder, at der er tale om en foreløbig disposition, f.eks. med henblik på en ændring eller nedlæggelse af det pågældende embede, eller en midlertidig disposition, f.eks. hvis embedets indehaver er fraværende i længere tid eller et embede pludselig er blevet ledigt.

Konsularembetsmænd

Således betegnes alle ved et generalkonsulat, konsulat eller vice-konsulat beskæftigede personer, også sådanne som er ulønnede (honorære) konsulter (se Konsulatsvæsen) og således ikke efter almindelige regler kan kaldes embedsmænd.

Konsularjurisdiktion

Doms- og øvrighedsmyndighed, der tidl. udøvedes af europæiske konsulter over landsmænd i visse ikke-europæiske lande, som ikke var undergivet en kolonimagt, men hvor europæere heller ikke var undergivet det pågældende lands jurisdiktion. Det fandtes i Tyrkiet, Ægypten, Thailand, Kina og Japan. (Den danske Udenrigstjeneste 1770-1970, I, s. 302). Bestemmelser herom i lov nr. 35 af 15.2. 1895 og instruks for udenrigstjenesten nr. 257 af 21.9. 1932 § 46. Hjemlen omtales endnu i Dansk Lovregister 1957, men konsularjurisdiktion var da forlængst bortfaldet.

Konsulatsvæsen

Konsulers opgave er at bistå handlende, søfarende og andre borgere på fremmede steder. Konsuler hører ikke til diplomatiets, s.d., og nyder en lavere grad af beskyttelse end dette, se Immunitet. De skal have tilladelse til at udøve deres virksomhed af rege-

Konsulatsvæsen

ringen i det land, de skal virke i (exekvatur, s.d.). Konsuler kan være udsendte tjenestemænd, men de fleste er honorære konsuler (valgkonsuler), d.v.s. ulønnede lokale folk, som påtager sig hvervet af interesse og af hensyn til de forbindelser, prestige m.v., som hvervet fører med sig. Til de vigtigste pladser udsendes generalkonsuler. Hver konsul har sit bestemt afgrænsede konsulatsdistrikt, ofte opdelt i flere vicekonsulatsdistrikter. Konsulatsvæsenet er gammelt, men udviklede sig stærkt i 1700-tallet. Første danske lov om konsulatsvæsenet kom i 1893. (Den danske Udenrigstjeneste 1770-1970, bd. I, s. 288-312). Nugældende bestemmelser i Instruks for udenrigstjenesten, bd. I, MT 1965 nr. 224, s. 599 ff og bd. II, MT 1966 nr. 173, s. 467 ff. En international konvention om konsulære forbindelser undertegnedes i Wien 24.4. 1963. Den ratificeredes af Danmark 25.10. 1972 og er bekendtgjort i Lovtidende C 1972, s. 361-423, jfr. lov nr. 67 af 8.3. 1972 om konsulære forbindelser.

Konsumtion

Af lat. *consumptio* = forbrug. Indtil 1852 en afgift på varer, der indførtes til København og købstæderne fra länddistrikterne (portkonsumtion), og på kornvarer, der formalede i byerne. Kaldtes også *accise*, s.d. Forvaltedes af toldvæsenet, hvis officielle navn indtil 1852 var told- og konsumtionsvæsenet. Ved foreløbig lov af 15.9. 1850 ophævedes konsumtion for købstæderne. Den afløstes af lov af 17.2. 1851, som tillige for Københavns vedkommende ophævede den delvis med omgående virkning og fuldstændigt fra 1.4. 1852. - Konsumtion fandtes ikke i hertugdømmerne.

Kontaktudvalget af 1964

Se Foreningen af tjenestemænd ved Statens samlinger.

Kontor

Af fr. *comptoir*, opr. = disk og *compter* = tælle. Lokale, hvori skriftlige forretninger udføres. Heraf afledt: institution, der udfører skriftlige forretninger, f.eks. i middelalderen Hansestædernes kontor i Bergen. Nu især om den mindste selvstændigt opererende enhed i større administrative institutioner. Betegnes i nogle ministerier (især tidl.) som ekspeditionskontor, s.d.

Kontorarkiv

Se Nærarkiv.

Kontrabande

Af ital. = mod forbud. Anvendes indenfor folkeretten om varer, som under krigsforhold ikke er beskyttet mod opbringning ved at fragtes i neutrale skibe (krigskontrabande). Typiske kontrabandeverer er våben destineret til krigsførende, men begrebet har været genstand for mange fortolkninger med tendens til at omfatte alt, hvad der kan styrke en fjendes modstandsevne. (Den danske Udenrigstjeneste, I, s. 359 f).

Kontraministerialbøger

Se Kirkebøger.

Kontrasignatur

En medunderskrift, som er betingelse for et dokumentets retsgyl-dighed. Bruges især om ministres medunderskrift i henh. til GL § 14 på de af kongen underskrevne "lovgivningen og regeringen vedkommende beslutninger".

Kontribution

Af lat. contribuere = at yde sammen. I ældre tid alm. betegnelse for skatter.

Kontrolbog

Kronologisk ført protokol over indkomne skrivelser med notering om dato for modtagelse, j.nr., sagsbehandler og dato for besvarelse. Tjener som restancekontrol, s.d.

Konvention

Se Traktat.

Kopibog

Samling af brevkopier, kronologisk ordnet. Betegnes også som brevbog.

Kopipresse

Apparat til mekanisk fremstilling af brevkopier. Over det renskrevne brev lægges et ark tyndt fugtigt papir, på hvilket der ved hjælp af en valse presses et aftryk. Da aftrykket er spejlvendt, skal det læses fra kopiens bagside. Pressekopien danner et mellemled mellem den håndskrevne kopi og den maskinskrevne gennemslagskopi. Den vandt dog kun langsomt frem i administrationen. Finansministeriets sekretariat indførte pressekopier i 1869, Kultusministeriets kontor for kirkesager i 1903. De ældste kopier af

Kopipresse

maskinskrift var også pressekopier. Pressekopier er ofte af så ringe kvalitet, at det er vanskeligt eller umuligt at læse dem. Læsningen kan lettes ved at holde siden med kopiaftrykket op mod et spejl.

Kopskat

Af nedertysk kop = hoved. En skat der hviler med samme beløb på alle de af beskatningen omfattede. Betaling for offentlige tjenesteydelser, der er obligatoriske (f.eks. medlemskab af de tidl. sygekasser) eller modtages af næsten alle borgere (f.eks. TV) betegnes ofte som kopskat.

Kopulation

Forældet betegnelse for ægtevielse. Ældre kirkebøger rubricerer vielser under betegnelsen "copulerede".

Kopulationsgebyr

Ved frd. 18.11. 1660 indførtes en skat til Staten på brudevielser, kaldet kopulationsskat eller -gebyr. Den ophævedes ved frd. 12.9. 1792 dog ikke for København, hvor den var blevet en afgift til magistraten. Dette medførte, at københavnske borgere søgte at unddrage sig afgiften ved at skaffe sig attest for at have bopæl i et sogn udenfor byen og således kunne blive viet der. Kopulationsafgiften i København ophævedes ved plakat af 18.2. 1869. Kopulationspengeregnskaberne (i amtsregnskaberne) er en vigtig personalhistorisk kilde, udenfor København dog kun nogenlunde bevaret fra 1761. I LA Kbh. findes en af H. Malling udarbejdet fortegnelse over vielser i danske landsogne 1660-1792, udarbejdet på grundlag af disse regnskaber. Kopulationsprotokoller for København, er går til 1868, findes i Københavns stadsarkiv. (B. Tegnagel Jørgensen i Historiske Meddelelser om København, V, 1915, s. 141-54).

Kordegne

Se Degn.

Korrespondanceprotokol

Har i almindelighed ingen præcis betydning i arkivsproget, men er i visse af Krigsministeriets kontorer betegnelse for en kopibog.

Korroborere

Af lat. corroborare = gøre stærk, styrke. I middelalderens diplomsprog = bekræfte, stadfæste. Corroborativ kaldes den del af

et dokument, hvori stadfæstelsesformlen forekommer. Anvendes nu om den underskrift, kongen i statsrådet giver på beslutninger, som han tidl. i kabinettet har givet en foreløbig underskrift. (Ernst Andersen, Fra juraens overdrev, 1953, s. 144-171).

Korvet

Tidl. sejlførende orlogsskib med et dæk med kanoner. Nu: orlogsskib på ca. 1000 t. Se også Fregat.

Krak

Navn på to generationer af vejviserudgivere, nemlig T. Krak (1830-1908, stads-konduktør) og Ove Krak (1862-1923, læge). Førstnævnte overtog 1862 udgivelsen af den i 1770 startede "Vejviser for Kjøbenhavn og Omegn". Under ham og sønnen opbyggedes en stor forlagsvirksomhed, der nu foruden den stadig voksende vejviser (1976: 4 bd.) bl.a. omfatter en lommevejviser, kort over Kbh. og provinsbyerne, fortegnelse over større gårde og skove. Særlig kendt er Kraks blå bog, udkommet siden 1910, indeholdende biografiske oplysninger om kendte danskere (1910: 3000 personer, 1976: 7737 personer). I årgangene med endetal 0 findes fortegnelse over afdøde personer, der har været optaget i en eller flere af det forløbne tiårs udgaver. Årgang 1969 indeholder et samlet register til årgangene 1910-69. - Virksomheden drives nu af et fond kaldet Kraks legat.

Kreditiv

Se Akkreditiv.

Kronemønt

Skandinavisk møntsystem siden 1875, da Danmark, Norge og Sverige samtidig gik over fra sølvmønt- til guld møntfod. 18.12. 1872 sluttedes en foreløbig konvention om fælles skandinavisk guld møntfod med decimalsystem. I Danmark gennemførtes det nye møntsystem ved lov nr. 66 af 23.5. 1873 (møntloven). Endelig konvention mellem Danmark og Sverige sluttedes 27.5. 1873 (bek. nr. 88 af 26.6. s.å.), tiltrådt af Norge 16.10. 1875. 4 guld-kroner blev = 1 norsk speciedaler = 2 danske rigsdaler = 4 svenske rigsdaler. Fra 1.1. 1875 blev i Danmark alle priser, takster og fordringer omskrevet fra rigsmønt, s.d., til krone-mønt. Der udmøntedes hovedmønt, s.d., i værdierne 10 og 20 kr. Lavere værdier var skillemønt, s.d., i andre metaller. Mod forventning blev hovedmønt kun lidt brugt i omsætningen, der mest benyttede de guldindløselige sedler. Der var fælles cirkulation af

hovedmønt og skillemønt i de tre lande, en overgang udvidet til gensidig guldindløsning af sedler. Guldlandenes valutaer stod i et fast indbyrdes kursforhold (1 fr. franc = 72 øre, 1 reichsmark = 89 øre, 1 pd. sterling = kr. 18,16). Ved 1. verdenskrigs udbrud 1914 suspenderede en række lande guldindløseligheden, herunder Danmark (lov nr. 153 af 2.8.), hvilket resulterede i indbyrdes kurssvingninger mellem valutaerne, også de skandinaviske. Kronemønten indførtes i de sønderjyske landsdele 20.5. 1920. På grund af svensk valutas høje kurs i 1924 gennemførtes ved lov nr. 28 af 15.2. d.å. dansk særskillemønt (fra den tid stammer mønter med huller), hvorefter den fællesskandinaviske skillemøntcirkulation ophævedes ved konvention af 22.3. 1924 (bek. nr. 135 af 7. 4. s.å.) Sverige bibeholdt konventionsskillemønten. Efter 1. verdenskrig søgte flere lande at føre deres valuta tilbage til guldpari, herunder Danmark ("den ærlige krone"). 1926 nåede dansk krone pari, og fra nytår 1927 indførtes indløselighed med guldbarrer (ca. 28.000 kr. pr. stk.). Men i 1931 måtte Danmark som andre lande "gå fra guldet" som følge af den økonomiske krise, jfr. lov nr. 238 af 29.9. 1931 om indløseligheden af Nationalbankens sedler, hvis § 1 bemyndiger handelsministeren til at fritage denne fra forpligtelsen til at indløse sedler med guld. Den gjaldt i to måneder, men forlængedes ved lov nr. 287 af 18.11. s.å. om foranstaltninger til værn for den danske valuta. En sådan bemyndigelse har siden været i kraft, nu hjemlet i lov nr. 372 af 23.12. 1964 om valutaforhold m.v. Fra 1931 kom påny svingende valutakurser, men ved Kanslergadeforliget i 1933 devaleuredes kronen til en sterlingkurs på 22,40, der fastholdtes indtil krigsudbruddet i 1939. Herefter fastlagdes kronen på en dollarkurs, der indebar en devaluering på ca. 7 1/2 pct. Da de tyske tropper kom til Danmark 9.4. 1940 medbragte de "Reichskreditkassenscheine" lydende på reichsmark. De blev anvendt som betalingsmiddel i forholdet 1 rmk. = 2 danske kr., men blev inddraget, efter at der i august s.å. blev givet besættelsesmyndighederne adgang til kredit i danske kr. fra Nationalbanken. I januar 1942 blev den danske kr. som modtræk mod prisstigningen opskrevet ca. 8 pct. overfor alle valutaer. Efter krigen blev Danmark medlem af Den internationale valuta-fond (IMF), der skulle sikre frie internationale betalinger til stabile kurser. Herefter kom en række landes valutaer i fast forhold til U.S.dollars, dog med lejlighedsvis justeringer, således sterlings devaluering i 1949, som Danmark fulgte, og i 1967, som Danmark delvis fulgte. Der var længe knaphed på de "hårde" valutaer, men fra nytår 1959 blev danske kr. fuldt omvekslelige (konvertible) med andre valutaer. Da U.S.dollaren i 1971 "gik fra

guldet", indtrådte påny store kurssvingninger. Sammen med en række andre lande følger Danmark nu D-marken i den såkaldte "valutaslange", hvor de enkelte valutaer kun kan svinge nogle få pct. i forhold til hinanden. - Nugældende møntlov: nr. 191 af 24. 5. 1972, hvorved 1- og 2-ører bortfaldt. If. § 8 kunne Den kgl. mønt overføres til Danmarks Nationalbank, hvilket skete ved bek. nr. 622 af 20.12. 1974. Ved lov nr. 207 af 24.5. 1972 om afrunding af visse ørebeløb afrundes fra 1.4. 1973 disse ved betalinger til nærmeste med 5 delelige beløb. Litt.: Dansk pengehistorie I-II, udg. af Danmarks Nationalbank, 1968.

Kronen

I ældre tid benyttet i omtrent samme betydning som nu "Staten". Krongods var det gods, kongen rådede over i sin egenskab af konge. Derfor er kronen stadig ikke blot kongehusets, men Statens bmærke.

Kronologi

Læren om tidens inddeling og beregning. De til bestemte datoer svarende ugedage samt datoer for bevægelige helligdage i bestemte år kan findes i "Calender for Aarene 601 til 2200 efter Christi Fødsel", udg. og beregnet af R.W. Bauer, 1868, almindeligt kaldet "Bauer". I nyere tid er man gået over fra juliansk kalender (gammel stil) til gregoriansk kalender (ny stil), hvilket medførte, at et antal kalenderdage blev oversprunget. Forandringen fandt ikke sted samtidig i alle lande. Traktater og andre dokumenter, der berører lande med forskellig "stil", har derfor to dateringer. Danmark gik over til ny stil i året 1700, hvor man gik direkte fra den 18. februar til den 1. marts. I Rusland skete det først i 1918. Det er grunden til, at den revolution, der efter vor kalender fandt sted i november 1917, i Rusland kaldes oktoberrevolutionen. (Herluf Nielsen, Kronologi, Viborg 1962). - Når arkivalier registreres eller henlægges i den rækkefølge, i hvilken de er dateret, kaldes ordningen kronologisk.

Krydsningssager

Saggruppe K i Departementet for offentlige arbejder, vedr. vej-kryds.

Krypten

Arkivjargon for de lokaler i Gehejmearkivbygningen, der 1827-1970 var bolig for en arkivbetjent. Navnet opstod først, da de indrettedes til kontorlokaler for RA, først til brug for 4. afdeling, fra dec. 1973 for 3. afdeling Hærens Arkiv.

KT

KT

Forkortelse for Kongelig Tjeneste. Således påtegnedes breve fra offentlige institutioner forsynet med embedssegel, hvorved de postbesørgedes portofrit. Postloven af 1871 afskaffede al portofri postbesørgelse.

"Kulturbunker"

Se Terkelskov.

Kultus

Af lat. cultus = dyrkning, senere: gudsdyrkelse. I ældre forvaltningssprog betegnelse for kirke- og skolevæsen, dog mest i forbindelse Kultusministeriet, det uofficielle navn for Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet (1848-1916).

Kundgørelse

Lidt forældet betegnelse for en bekendtgørelse. Visse meddelelser fra kongen til befolkningen udgår som kundgørelser. De to af kongen underskrevne erklæringer af 9.4. 1940 er indført i Lovtidende som kundgørelser. Somme tider bruges på lign. måde udtrykket "åbent brev" (se Breve). F.eks. meddelte kongen i 1953 i åbent brev, at arveprins Knud overtog regeringen under hans fravær i udlandet, men ved kundgørelse, at han efter sin hjemkomst påny overtog regeringen. - Af Forsvarsministeriet udgives "Kundgørelser for forsvaret", før 1950 "Kundgørelser for hæren" og "Kundgørelser for søværnet". Se Militaire Reskripter..

Kurantdaler, -mønt

Se Rigsmønt.

Kuratel

Formynderskab under ledelse af en kurator, s.d., især m.h.t. umyndiges formueforhold.

Kurator

Af lat. curare = drage omsorg for. Formynder, administrator, f.eks. af en stiftelse eller for en umyndig. If. kgl. anordning nr. 223 af 5.10. 1936 § 6 udnævntes en kurator til direkte under ministeriet at forestå den øverste ledelse af Københavns Universitets økonomiske forvaltning. Embedet blev ophævet ved lov nr. 271 af 4.6. 1970 om universiteternes styrelse, jfr. § 1 stk. 2 i bek. nr. 377 af 13.8. s.å.

Kurer

Af fr. courir = løbe. Egentl. en der løber med brev. Nu mest om diplomatisk kurer, d.v.s. en person, der forsynet med kurerpas (diomatpas) passerer grænser uden at underkastes told- eller anden kontrol. Kommunikation mellem et udenrigsministerium og dets ambassadør foregår bl.a. ved kurer.

Kvæstor, kvæstur

Af lat. quæstor = embedsmand i romersk finansforvaltning. I nyere tid betegnelse for embedet som bestyrer af et universitets økonomiske anliggender. Kontoret kaldtes kvæstur. Københavns Universitet havde tidl. en kvæstor, men dette embede blev i 1936 afløst af en kurator, s.d.

Kædenummerering

At forbinde j.nr. ved krydshenvisninger, således at der ved et nyt nummer noteres et tidl. j.nr. (tilbagevisning) og ved dette noteres en henvisning til det nye nummer (fremvisning). Herved tilkendes, at de to journaliseringer hører til samme sag. Det forudsættes i alm., at alle aktstykker, der bærer et af kædens numre, betragtes som én sag og ligger på kædens sidste nummer. Se iøvrigt Rentekammerssystemet.

Kæmner

Ældre betegnelse for den embedsmand, der leder en kommunes kasse- og regnskabsvæsen. Anvendes stadig i visse mindre kommuner. I Grønland en af Staten ansat tjenestemand i kommunalforvaltningen, indført ved § 19 i lov nr. 271 af 27.5. 1950 om Grønlands landsråd og kommunalbestyrelser m.v., jfr. § 51 i lovbek. nr. 374 af 11.8. 1970: "Til at bistå kommunalbestyrelserne ved gennemførelsen af trufne beslutninger og ved forvaltningen af de kommunale anliggender, herunder regnskabsvæsenet, kan der ved Statens foranstaltning stilles en kæmner til kommunalbestyrelsens rådighed". Ophævet fra 1.1. 1976 ved § 1 nr. 13 i lov nr. 79 af 19.3. 1975.

Kære, kæremål

Gl. dansk udtryk for indbringelse af en retsafgørelse for højere instans, men var efterhånden vejet for appel, appellere. Genoptaget i nudansk lovsprog. Kendelser, s.d., og andre beslutninger kæres. Domme ankes.

Købstad

Købstad

Indtil 1970 et bysamfund med særlige kommunale rettigheder (købstadrettigheder) og underkastet en særlig kommunallov (købstadkommunallov). Den sidste by, der fik købstadrettigheder, var Skjern (1958). Efter kommunalreformen i 1970 eksisterer købstad ikke mere som kommunalretligt begreb. Se Kommuner.

Køkkentændelses- og slukkelsesrulle

Regler for udfærdigelse af ruller i forbindelse med tændelse og slukkelse af køkkenet ved påbegyndelse og afslutning af krigsskibes togt findes i Søkrigsartiklerne af 1752 §§ 306 og 336. If. instruktion af 23.6. 1884 for intendanten og skibsintendanten §§ 10 og 27 udfærdiger skibsintendanten tændelses- og slukkelsesruller over, hvor mange der på de pågældende tidspunkter er i skibskost. Den nuværende instruks for intendanten af 31.1. 1947, som afløste instruktionen fra 1884, omtaler ikke disse ruller.

L

Lagmand

Se Færøerne.

Lagtinget

Se Færøerne.

Laissez passer

Fr. = lad passere, passerseddel. Specielt om et dokument, som et gesandtskab udsteder til en udlænding, som ønsker lempelig toldbehandling ved indrejse. Det stiles til hjemlandets toldvæsen og har karakter af en henstilling. Det udstedes til højtstående personer, som man ønsker at vise hensyn. Det har intet at gøre med diplomatpas.

Land

På nudansk betyder dette et selvstændigt land, altså for så vidt synonymt med "rige", s.d., eller "stat", s.d. I ældre tid betegnede det en landsdel eller et landskab, jfr. landskabslovene. De gamle landsting, s.d., havde en landsdel som område. Ordet benyttedes også i kgl. bekendtgørelser om enkelte landsdele, f.eks. "Vort Land Fyen". I den gamle betydning forekommer ordet nu kun i visse sammensætninger, f.eks. landsret, landsarkiv.

Landemode

Regelmæssigt afholdt møde af et stifts provster under forsæde af biskop og stiftamtmand. Også kaldet provstemode. Den trykte beretning om, hvad der er passeret på landemodet, kaldes landemodeakt. Landemodet er desuden appelinstans fra provsteretten i gejstlige sager (landemoderet), men består da kun af biskop og stiftamtmand med domprovsten som protokolfører og 2 provster eller præster som vidner Landemodearkivalier findes i stifts- eller stiftsøvrighedsarkiver. (Matzen og Timm, s. 70, 201-05, 244. Roesen, s. 21, 47).

Landesarchiv Schleswig-Holstein

Centralarkiv for Land Schleswig-Holstein i Forbundsrepublikken Tyskland. Adr.: Schloss Gottorf, 238 Schleswig. Tlf.: 00949 4621 3 25 06. Arkivet fik sit nuværende navn og domicil i 1947. Indtil da havde det 1871-1923 under navnet Staatsarchiv Schleswig og 1923-47 under navn Staatsarchiv Kiel været centralarkiv for provinsen Schleswig-Holstein i Preussen.

Landetaten

Ældre betegnelse for hæren og dens personel.

Landfoged

Stillingsbetegnelse for politimesteren på Færøerne. Indtil 1946 var landfogeden tillige kgl. oppebørselsbetjent. Indtil 1904 fandtes i Island et embede af samme navn, hvis opgave var at bestyre den islandske hovedkasse (Islands jordebogskasse).

Landgilde

Den ydelse, en fæster årlig (i naturalier eller penge) svarer jordredden (godsejeren). Se Fæstevæsen.

Landmilicefonden

Oprettet i henh. til § 20 i værnepligtforordningen af 20.6. 1788, if. hvilken værnepligtige, der stillede for sig uden at have købt eller fæstet en gård, skulle erlægge en kendelse (ydelse) til fonden (stillingskendelse). Se Stillingsvæsen. Fonden fik senere andre indtægter hidrørende fra kendelser og mulker i forbindelse med værnepligten. Af fonden udrededes gager og andre udgifter til udskrivningsvæsenet samt pensioner til tilskadekomne værnepligtige. Ved § 7 i Justitsministeriets cirkulære af 30.3. 1849 bortfaldt stillingskendelserne. Landmilicefonden indgik fra 1. april 1850 i statskassen. (Departementstidende 1850, s. 201).

Landsarkiver

Landsarkiver

Lokale statsmyndigheders arkiver afleveres til landsarkiverne. Ved lov nr. 42 af 30.3. 1889 om oprettelse af et rigsarkiv blev det bestemt, at Rigsarkivet skulle bestå af et hovedarkiv og tre provinsarkiver. Provinsarkivet i Viborg blev taget i brug 1891, provinsarkiverne i København og Odense i 1893. Under arkivet i København hører Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm. Bekendtgørelse nr. 34 af 10.3. 1891 fastsatte regler for de lokale embedsmænds forhold til provinsarkiverne. I 1907 skiftede provinsarkiverne navn til landsarkiver (lov nr. 103 af 25.4. 1907). Ved lov nr. 152 af 28.4. 1931 blev der tilvejebragt hjemmel for oprettelse af et landsarkiv for de sønderjyske landsdele i Åbenrå. Det toges i brug 1933. - Love, bekendtgørelser, cirkulærer m.m. vedr. landsarkiverne, udg. af RA, 1965. Håndbog for landsarkiverne (løsblade). Meddelelser om landsarkiverne for årene 1921-55 og de senere femårsudgaver af Meddelelser. Om landsarkiverne som videnskabelige institutioner: Rapport fra 2. arkivseminar i 1967. - Om de enkelte landsarkiver: Harald Jørgensen, Nordiske arkiver, 1968, s. 89-111. - Færøerne: I 1931 indviedes en kombineret biblioteks-, arkiv- og museumsbygning i Tórshavn. I 1933 påbegyndte et færøsk landsarkiv (Føroya Landsskjalasavn) sin virksomhed. Efter hjemmestyreløven af 1948 sorterer det under det færøske landsstyre. (Harald Jørgensen, Nordiske arkiver, s. 155-59). Ang. Grønland, se Grønland, arkivvæsen.

Landsarkivet for de sønderjyske landsdele

Adr.: Haderslevvej 45, 6200 Åbenrå, tlf. (04) 62 58 58. Litt.: Vejledende arkivregistratur VI, Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele, En oversigt ved Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt. Åbenrå 1944. Hans Kargaard Thomsen, Oprettelsen af Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele, Arkiv 4. bd. 1972, s. 111-37.

Landsarkivet for Fyn

Adr.: Jernbanegade 36, 5000 Odense, tlf. (09) 12 58 85. Litt.: Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse. En oversigt af Anne Riising, Odense 1970.

Landsarkivet for Nørrejylland

Adr.: Lille Sct. Hansgade 5, 8800 Viborg, tlf. (06) 62 17 88. Litt.: Håndbog for Landsarkivet i Viborg, udarbejdet af Johan Hvidtfeldt, Viborg 1956. Jyllands brevkiste, Landsarkivet for Nørrejylland 1891-1966, Viborg 1966.

Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm

Adr.: Jagtvej 10, 2200 København N., tlf. (01) 39 35 20. Litt.: Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm og hjælpemidlerne til dets benyttelse, en oversigt af Harald Jørgensen, 1966. ("Guiden").

Landsarkivet for Færøerne

Adr.: Føroya Landsskjalasavn, 3800 Tórshavn, tlf. (0014) Tórs-havn 1 15 63. Litt.: Meddelelser om landsarkiverne for årene 1921-55, s. 23-25. Harald Jørgensen, Nordiske arkiver, s. 155-59. Nordisk Arkivnyt 1975, s. 14.

Landsfoged

Fra 1925 til 1950 de højeste embedsmænd på Grønland. Der var en landsfoged for Nordgrønland og en for Sydgrønland. Før 1925 kaldtes de tilsvarende embedsmænd inspektører.

Landsforvisning

En straf bestående i udvisning fra det land, hvori man er borger. Et kendt tilfælde i dansk retshistorie er P.A. Heibergs landsforvisning 1800. Ved frd. 30.3. 1827 ophævedes de i lovgivningen indeholdte bestemmelser om landsforvisning, dog at undersætter, der "maatte affalde fra den evangelisk-christelige Religion" fremdeles var udelukket fra ophold i riget, medmindre de fik kongens tilladelse dertil. Dette bortfaldt med grundloven af 1849. Lov af 3.1. 1851 om pressens brug genindførte landsforvisning som straf for ved trykken at opfordre til oprør. Den ophævedes ved straffeloven af 1866. Nu betragtes det i princippet som en umistelig ret for danske statsborgere at opholde sig på dansk område. Det blev således under besættelsen gjort gældende overfor de tyske myndigheder ved deportation af danske borgere. (Beretninger fra Den parlamentariske kommission vedr. besættelsestiden XIII, 2, s. 1404). I lov nr. 249 af 9.6. 1967 om udlevering af lovovertrædere hedder det i § 2: "En dansk statsborger kan ikke udleveres". Loven gælder dog ikke for udlevering til Finland, Island, Norge og Sverige. Herom handler lov nr. 27 af 3.2. 1960, if. hvis § 2 udlevering af dansk statsborger til disse lande kan ske, såfremt den pågældende i de sidste to år før den strafbare handling har haft bopæl i det land, hvortil udlevering ønskes, eller en tilsvarende handling efter dansk ret kan medføre højere straf end fængsel i 4 år. Politiske lovovertrædelser er dog undtaget (§ 4). Endvidere var der i lov nr. 259 af 1. juni 1945 om tillæg til borgerlig straffelov ang. forræderi og anden landsskadelig virksomhed § 17

Landsforvisning

hjemmel for ved overenskomst med fremmed stat under forudsætning af gensidighed, at danske statsborgere, som i et af Tyskland besat land havde begået handlinger, der var strafbare i vedkommende land, kunne udleveres til dette. - Om fremmede statsborgere, se Udlændinge, Udlevering og Udvisning.

Landshøvding

Øverste administrative embedsmand i Grønland siden 1950. Ligeledes i Island 1872-1903. I Sverige: en embedsmand omtrent som dansk amtmand.

Landsoverretter

Andeninstanser i retsplejen før 1919. For øerne fandtes Landsover- samt Hof- og Stadsretten i København, for Nørrejylland Landsoverretten i Viborg. Der var desuden landsoverretter i Island og på de vestindiske øer.

Landsretter

Ved retsplejereformen i 1919 afløstes de tidl. landsoverretter, s. d., af Østre landsret for Øerne og Vestre landsret for Jylland. Landsretterne dømmer i 2. instans, i visse sager dog i 1. instans. (rpl. §§ 4-8). Fra 1920 til 1927 fandtes i Sønderborg en Søndre landsret på grund af de specielle forhold i forbindelse med overgang fra tysk til dansk ret jfr. § 1 i midlertidig lov nr. 256 af 28.6. 1920 om domstolenes og politimyndighedernes ordning m.m. i de sønderjyske landsdele samt lov nr. 191 af 14.7. 1927 om ændringer og tilføjelser til lov om rettens pleje. Ved lov nr. 271 af 14.6. 1951 oprettedes en landsret for Grønland. Færøerne hører under Østre landsret (lov nr. 437 af 17.12. 1965 for Færøerne om rettens pleje § 1 nr. 1).

Landsråd

Se Grønlands landsråd.

Landsting

1) Indtil ca. 1500 politisk og retligt forum i en landsdel, et land, s.d., senere udelukkende retsinstans. Efterhånden var der landsting i Skåne, Halland, Blekinge, Bornholm, Sjælland, Møn, Lolland-Falster, Fyn, Langeland, Samsø og Nørrejylland. Domme, der var afsagt ved herreds-, birke- eller byting, kunne appelleres til landstinget, hvorfra der var appelmulighed til Rettertinget, senere Højesteret. Landstingenes jurisdiktionsområde indskrænkedes, ved at adskillige købstæder fra 1500-tallet fik landstingsret,

og fra grevelige og friherrelige birker var der siden 1671 umiddelbar appel til Højesteret. Efter 1681 var der i det egentlige Danmark landsting for Sjælland, Lolland-Falster, Bornholm, Fyn, og Nørrejylland. De ophævedes 1805, på Bornholm dog først 1813. Særlige landsting på St. Croix og St. Thomas ophævedes 1804. Landstingene erstattedes af nogle få landsoverretter, s.d. Landstingenes arkiver opbevares i landsarkiverne. 2) 1849-1953 det ene af Rigsdagens to kamre, 1863-66 også det ene af Rigsrådets to kamre. Landstinget var indirekte valgt, d.v.s. at vælgerne valgte valgmænd, der valgte tingets medlemmer. Medlemmerne valgtes for 8 år, men halvdelen var på valg hvert 4. år. 1849-66 var valgbarhed til Rigsdagens landsting forbeholdt personer med en vis skatteydelse eller indtægt. Til Rigsrådets landsting gjaldt denne betingelse valgetten. 1866-1915 valgte de højstbeskattede halvdelen af valgmændene. Til Rigsrådets landsting og til Landstinget 1866-1915 valgte kongen (regeringen) en del af medlemmerne. 1915-53 var valgretsaldere til Landstinget 35 år. En del af medlemmerne valgtes af tinget selv. 3) I Sverige er landsting forsamlinger svarende til danske amtsråd.

Landvæsensret, -nævn, -kommission, overlandvæsenskommission

System af kollegiale organer, der nedsættes ad hoc til afgørelse af visse landvæsenssager, f.eks. vedr. vandløb, vandforsyning, afløb, diger, inddæmning, hegn, private vejrettigheder m.v. Landvæsensnævnets område er retskredsen. For hvert nævnsområde udnævner amtsrådet en fast formand, for hver primærkommune udnævner kommunalbestyrelsen to nævnsmedlemmer. Landvæsenskommissionens område er amtsråds kredsen. For hvert område udnævner landbrugsministeren en fast formand og et antal landvæsenskommissærer. En landvæsenskommission består af formanden og 2 andre medlemmer. Der er 6 overlandvæsenskommissionsområder. Kongen udnævner for hvert område en formand. En overlandvæsenskommission består af en formand og 4 andre medlemmer, der udnævnes af landbrugsministeren for hver enkelt sag. - Landvæsenskommissioner er en gammel institution, omtalt første gang i frd. 15. maj 1761 som rådgivende. Ved frd. 23.4. 1781 blev afgørelsen af tvistigheder om udskiftning henlagt til landvæsenskommissionerne, efterhånden tillige andre sager. Se lov af 30.12. 1858 og love nr. 133 af 6.3. 1970 om landvæsensretter. (Herman Gram, Den danske Landboret, 1912, s. 5 ff. Juridisk Formularbog, 1971, s. 517 ff).

Latinske søpas

Latinske søpas

Se Søpas.

Lauenburg

Tidl. hertugdømme sydøst for linjen Hamburg-Lübeck grænsende til Holsten, Mecklenburg (nu: DDR) og Elben. 1816-64 hørte det til det danske monarki. Da Danmark i 1814 afstod Norge, fik det som en slags kompensation de dele af Pommern, der var i svensk besiddelse. Inden denne fjerne besiddelse blev overtaget, ordnedes et mageskifte med Preussen, hvorved dette fik overladt de pommerse områder mod at afgive Lauenburg, som Preussen var kommet i besiddelse af i 1814, til det danske monarki, hvis grænse det stødte op til. Lauenburg, der havde et ret gammeldags selvstyre (ridder- og landskab), blev ikke i nævneværdig grad præget af tilknytningen til Danmark. Det stod udenfor det Slesvig-holstenske oprør i 1848. I Hof- og Statskalenderen 1853-55 findes en oversigt over de administrative og judicielle forhold i Lauenburg. I 1864 afstod Danmark Lauenburg sammen med Slesvig og Holsten. 1876 blev det indlemmet i Preussen som et amt (Kreis) i provinsen Schleswig-Holstein, nu Land Schleswig-Holstein i Forbundsrepublikken Tyskland.

Lav

Ældre form: laug. Sammenslutning af personer omkring et bestemt interessefællesskab, f.eks. ejerlav, bjærgelav, bådelaug, og nu: antenne-laug (fælles tv-antenne). Især dog om de fra middelalderen stammende håndværkerlav, der indenfor et fag varetog håndværkermestrenes interesser. Der fandtes dog også svendelaug. Deres opgave var at begrænse antallet af mestre og våge over, at ingen "fuskere og bønhaser", d.v.s. personer udenfor lavet, arbejdede i faget, og at håndværkere ikke nedsatte sig på landet. Ved næringsloven af 29.12. 1857 ophævedes lavsvæsenet fra 1862. Mange lav fortsatte og eksisterer stadig, men medlemskab var ikke længere en betingelse for håndværkervirksomhed.

Lavværgemål

Se Værgemål.

LCJ-sager

Sager til landvæsenkontorets journal i Rentekammeret fra 1842, i Indenrigsministeriet fra 1849-56. 1857 deles denne journal i LJ, s.d., og UJ, s.d.

Legalisation, legalisere

Af lat. legalis = lovlig, hvad der angår loven. Legalisere = gøre lovlig eller retsgyldig. Anvendes bl.a. om påtegninger, hvorved et dokument gøres retsgyldigt i et andet land. Således kan et dansk ministerium eller ambassade legalisere et i Danmark udstedt dokument (f. eks. en vielsesattest) ved at give det en påtegning, der garanterer, at dokumentet er, hvad det udgiver sig for, og er udstedt af rette myndighed.

Legat

Af lat. legare = testamentere. Pengekapital båndlagt til et bestemt (som regel velgørende) øjemed. Reglerne for et legats administration fastlægges i en fundats, s.d. Se tillige Fond. Legat anvendes især om mindre rentebærende kapitaler, hvis overskud uddeles i et antal portioner. Stadfæstelse af legater bekendtgøres i Ministerialtidende, s.d. Litt.: Hans de Hofman, Samlinger af publique og private Stiftelser, Foundationer og Gavebreve.... 10 bd., 1755-65. N. Schack, Revision og Fortsættelse af Hofmans Fundatssamling, 6 bd., 1832-44. H.R. Hiort-Lorenzen med fl., Repetorium over Legater og milde Stiftelser i Danmark med Færøerne, Island, Grønland og de vestindiske Øer stiftede før Udgangen af Aaret 1894, 3 bd., 1896-1904. Vejviser for legatsøgende, Schultz forlag, 1890-1970. Legater, studielån og kollegier for studerende, udg. af Danske Studerendes Fællesråd 1936 ff. Ernst Andersen, Legater og stiftelser, Med særlig henblik på fundatsers oprettelse og ændring, 1962.

Legation

Af lat. legatio = gesandtskab. Betegnelse for et gesandtskabs kontorer. Embedsmænd under gesandten kaldes legationsråd og legationssekretær. Nu afløst af ambassade, s.d., ambassaderåd og ambassadesekretær.

Legislativ

Af lat. legislatio = lovgivning. Lovgivningsmæssig, hvad der vedr. lovgivningen.

Lejermål

Ældre juridisk betegnelse for samleje udenfor ægteskab, hvilket if. DL 6-13-1 straffedes med bøde, subsidiært fængsel, samt "åbenbar skrifte". Straffen blev dog efterhånden mildnet væsentlig, i praksis ofte eftergivet, hvis de skyldige giftede sig. Bestemmelsen blev først endeligt ophævet ved § 308 i straffeloven af 10.2. 1866.

Lektor

Lektor

Af lat. legere = læse. Ved højere læreanstalter betegnelse for lærere under professorniveau. Lektorer findes både som heltidsansatte og som "eksterne" lektorer (med hovedstilling udenfor læreanstalten). Siden 1919 betegnelse for den øverste lærerklasse i gymnasieskolen (tidl.: overlærere).

Len

Opr. = lån, overdragelse på visse betingelser. I middelalderen overdragelse fra en lensherre til en vasal af et landområde mod troskabs og visse tjenester. Len kunne være arvelige og i realiteten uafhængige. Den gradvise udskillelse af Slesvig, s.d., skete i form af forlening. I det egentl. Danmark blev len administrative områder bestyret af kgl. lensmænd, hvis tjenesteforhold indebar forskellige grader af uafhængighed. Efterhånden blev de dog fast-lønnede embedsmænd. Efter enevældens indførelse indførtes betegnelserne amt og amtmand. I Sverige er ordet län bevaret i denne betydning. I Danmark benyttedes len fra 1671 om grevelige godser udrustet med visse privilegier og særlige arveregler, se Lenskontrol, Lenssager.

Lenskontrol, -sager

Egentl. sager vedr. majorater, d.v.s. forhold, hvor den ældste nyder fortrin i henseende til arv. Før 1919 fandtes forskellige former for godsmajorater, nemlig len, stamhuse og fideikommissier. Statens tilsyn med disse betegnes som lenskontrol. Siden 1849 har nye godsmajorater ikke kunnet oprettes (junigrundlovens § 98). I henh. til lov nr. 563 af 4.10. 1919 ophævedes de bestående. Pengefideikommissier har kunnet oprettes indtil 1954. (Birgit Bjerre Jensen, Kilder til belysning af len, stamhuse og fideikommissier, Arkiv, 3. bd. 1971, s. 223-41).

Liber daticus

Lat. = gavebog. Kendes fra middelalderens klostre. I nyere tid en bog, ført af sognepræsten, hvori indførtes diverse oplysninger af interesse for embedet. Betegnes også "kaldsbog". Betragtes ikke som embedsbog og kommer derfor ikke altid til landsarkiverne.

Liberal

Af lat. liber = fri. Om tilhængere af politisk og økonomisk frihed, i nutiden: politisk demokrati og kapitalistisk økonomi. Også i relativ betydning: liberalisering af et diktatur, når det udøves

mindre strengt. Specifik betydning: liberale erhverv, d.v.s. immaterielle erhverv, f.eks. læge- og advokatvirksomhed.

Ligning

Indenfor skatteretten den handling efter selvangivelse eller skøn at "ansætte" skatteydere til en skattepligtig indtægt og på dette grundlag beregne skatten. Den kommunale ligningskommission er skatteligningens 1. instans. Oversigt over skattemyndighederne findes i Juridisk Formularbog 1971, s. 621-26.

Litra (ltr)

Af lat. littera = bogstav, anvendes ved markering af en rækkefølge ved hjælp af bogstaver, svarende til nummer (nr.).

Litsenbroder

Af ty. litze = snor, lidse. Medhjælper ved et færgested. I re-skript af 24.4. 1734 om færgeløbene ved Korsør og Nyborg hedder det i § 3: "Saasom det befindes, at Skipperne og deres Folk ei ene kunne afstedkomme, Carosser, Chaiser, Heste og deslige at ind- og udskibe, saa skal paa ethvert Sted af Stedets Magistrat antages Arbeidsfolk, eller saa kaldede Lisenbrødre...[takstbestemmelser]...; hvorimod samme Lisenbrødre skulle være forbundne, Nat og Dag, uden ringeste Forsømmelse, og under vedbørlig Straf efter Magistratens Sigelse, at være tilstede, for at være til Hielp og Tjeneste, naar paaafordres...". I en skrivelse af 30.12. 1922 fra ministeren for offentlige arbejder til Folketingets finansudvalg omtales, at der af DSB's søfartsvæsens medhjælpssum er beregnet "Vederlag til de saakaldte Litsenbrødre i Korsør (en Korporation, der gør samme Tjeneste som Bromændene ved Statsbanerne)" (Rigsdagstidende 1922/23 tillæg B spalte 109-10).

Livsstraf

Se Dødsstraf.

LJ-sager

Sager til Landvæsensjournalen, ført siden 1857 i Indenrigsministeriets, fra 1896 i Landbrugsministeriets Landvæsenkontor.

LKJ

Landbrugsministeriets Korn-journal. Saggruppe 1941 ff.

LO

LO

Forkortelse af "Landsorganisationen", hovedorganisation for fagbevægelsen. Stiftet 1898 under navnet De samvirkende Fagforbund. Fik i 1959 sit nuværende navn, som allerede længe havde været benyttet af de tilsvarende organisationer i de andre nordiske lande.

Lodret kassation

Se Kassation.

Logbog

Se Skibsarkiver.

Lokalhistorie

Rundt om i landet findes foreninger, der samler interesserede i lokalhistorisk arbejde, og især virker gennem foredrag, ekskursioner og udgivelse af skrifter. I de senere år er tillige oprettet en række lokalhistoriske arkiver, ofte med tilknytning til et folkebibliotek. De har ikke hjemmel til at opbevare arkivalier af offentlig proveniens, men gør et betydeligt arbejde m.h.t. indsamling af private arkivalier og andet lokalhistorisk relevant materiale. Som en overbygning på det lokalhistoriske arbejde virker Dansk historisk Fællesforening (stiftet 1909), der bl.a. udgiver tidskriftet "Fortid og Nutid", udkommet siden 1914. Som sektioner under Fællesforeningen virker Sammenslutningen af kulturhistoriske museumsforeninger (stiftet 1921), Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver (stiftet 1949) og Sammenslutningen af lokalhistoriske foreninger (stiftet 1967). Ved Københavns Universitet oprettedes 1970 en lokalhistorisk afdeling, der har lokaler i LA Kbh. (adr.: Florsgade 4, 2200 Kbh. N.). Litt.: Johan Hvidtfeldt, Håndbog for danske lokalhistorikere, 1952-56 (heri leksikon over især ældre historiske, administrative og arkivalske betegnelser). Knud Prange, Hvorfor lokalhistorie?, 1971. Vagn Dybdahl, Lad os afskaffe lokalhistorien, 1972. Lokalhistorisk vejviser, udg. af Faxe herreds lokalhistoriske arkiv i samarbejde med Sammenslutningen af lokalhistoriske arkiver og Sammenslutningen af lokalhistoriske foreninger, 1973. Knud Prange, Lokalhistorie og undervisning, 1974. Annalise Børresen, Erfaringer fra et biblioteks arbejde med lokalhistorien, 1976.

Lov

Fra gammel tid betegnelse for generelle retsbestemmelser, jfr. landskabslovene, Kongeloven, Danske lov. Det enevældige system benyttede for de fleste retsakter, der nu ville betegnes som love

ord som "forordning", "anordning" eller "plakat". Efter grundlovens indførelse betyder ordet "lov" som statsretligt begreb enhver retsakt, som er blevet til ved den af grundloven foreskrevne lovgivningsprocedure uanset dens indhold (formelt lovebegreb). (Alf Ross, Dansk Statsforfatningsret, I, 1959, s. 198).

Lovanordning

Således betegnedes under departementschefstyret (29.8. 1943 - 5.5. 1945) de af de enkelte departementschefer udstedte anordninger, der trådte i lovs sted og blev anerkendt som sådanne af domstolene. F.eks. blev finansloven for 1944/45 og for 1945/46 givet som lovanordninger. Efter befrielsen blev lovanordninger ved særlige love opretholdt som gældende lov.

Lovbekendtgørelse

Udstedelse af lovtekst i den ordlyd, den har fået efter at være undergået ændringer ved nye love. Når en lov skal ændres, forelægges som regel ikke den fulde tekst som lovforslag, men derimod et "forslag til lov om ændring af lov nr....", der kun indeholder de ændringer, der skal foretages, og evt. bemyndiger ministeren til ved lovbekendtgørelse at udstede loven i den ændrede skikkelse. Lovbekendtgørelser kan dog udfærdiges uden sådan hjemmel, når der skønnes at være behov for det. I tilfælde af uoverensstemmelser eller fejl er ændringslovenes tekster afgørende. Jfr. Justitsministeriets vejledning om udarbejdelse af lovbekendtgørelser af 18.11. 1969 (MT nr. 243).

Love og anordninger

Nu betegnelse for en siden 1959 ved Statsministeriets foranstaltning udg. publikation indeholdende i uddrag, hvad der er publiceret i Lovtidende A, B og C samt Ministerialtidende A. Publikationen har forgængere, først Schous forordninger, s.d. Fra 1904 afløstes denne række af "Lov og Reskriptsamling", der officielt hed "Samling af Love, Anordninger, offentlige Kundgørelser, ministerielle Cirkulærer og Skrivelser udgiven efter Indenrigsministeriets Foranstaltning", bestående af en afdeling A med love og anordninger og en afdeling B med cirkulærer og skrivelser. For tiden før 1904 findes et af Oskar Damkier og Fr. Kretz udg. supplement. Disse samlinger af love, anordninger m.m. er ikke i sig selv kundg., men er tilvejebragt til praktisk brug for institutioner, advokater m.v.

Lovleksikon

Lovleksikon

På 2. afdeling forefindes: 1. Lovlexicon eller Alphabetisk Repertorium over den danske Lovgivning og de dertil henhørende offentlige Actstykker. Ved C.P.R. Petersen bd. 1-5, 1837-40, samt 6 supplementsbind, de sidste fra 1870. ("Petersens lovsleksikon"). 2. Dansk Lovleksikon. Anden sammenarbejdede og forøgede Udgave af Emil Jürgensens "Nyt Lovleksikon", ved E. Hammerich, 6 bind 1900-03 med 4 tillægsbind dækkende perioden frem til 1925. ("Hammerichs lovsleksikon").

Lovlig

Anvendes i forbindelser, hvor dets modsætning ikke er "ulovlig". Lovlige betalingsmidler er de indenlandske officielle pengesedler og mønter, som enhver her i landet er pligtig at modtage som fyldestgørende betaling. Checks er derimod ikke lovligt betalingsmiddel, men naturligvis heller ikke ulovligt. Strejker og lockouter er lovlige, når de etableres i overensstemmelse med reglerne i arbejdsmarkedets hovedoverenskomster. Andre strejker og lockouter er ikke ulovlige (lovovertrædelser), men overenskomststridige.

Lov- og reskriptsamling

Se Love og anordninger.

Lovregister

V. Topsøe-Jensen, Dansk Lovregister, udkommet årligt siden 1929. Register over de på udgivelsestidspunktet gældende love, bekendtgørelser, cirk. m.v. Indeholder til og med 1959 tillige en fortegnelser over forskellige institutioner, nævn og råd med henvisning til hjemmel for oprettelse m.v.

Lovsamlinger m.v.

For Danmark: se Lovtidende, Ministerialtidende, Departementstidende, Collegialtidende, Schous Forordninger, Fogtmans Reskripter, Love og Anordninger, Karnovs Lovsamling, Gejstlige Reskripter, Militaire Reskripter, Lovleksikon, Lovregister. - For særlige landsdele: se Grønland, Færøerne, Island, Vestindiske øer, Slesvig og Holsten.

Lovtidende

Officiel lovsamling siden 1871 (lov af 25.6. 1870). Heri publiceres alle love, anordninger, bekendtgørelser m.v. Udkommer i tre afdelinger: A almindelige love, anordninger og bekendtgørelser, B

(fra 1950) finanslove, normeringslove og love om meddelelse af indfødsret samt C (fra 1936) traktater med andre stater. Fra 1896-1949 fandtes en afdeling B, hvori ministerielt godkendte lokale vedtægter m.v. var udskilt i en særlig række. For perioden 1871-1901 er udgivet et samlet sagregister. Til og med 1917 var til Lovtidende knyttet et tillæg med islandske og vestindiske anordninger. Optagelserne er nummereret årgangsvis og særskilt for hver afdeling. Love og anordninger træder i kraft ugedagen efter den dag, da det nummer af Lovtidende, hvori de optages, er udg. medmindre de selv indeholder nogen derfra afvigende bestemmelse.

LS

1. Forkortelse af lat. locus sigilli = seglets plads. Anføres i afskrifter af beseglede dokumenter. Indtil 1954 findes det i Lovtidende ved kongens navn under love og kgl. anordninger. 2. Forkortelse for Landbrugernes Sammenslutning, en højreorienteret bevægelse blandt landmændene, opstået i 1930'erne.

LTJ-sager

Landbrugsministeriets Tiendeafløsningssager. Se Tiende.

Luftfartssager

Saggruppe G i Departementet for offentlige arbejder.

Luftværnssager

Saggruppe med egen journal i Indenrigsministeriet 1939-47. I 1941-43 tillige en særskilt CB-journal.(civilbeskyttelsessager).

LUJ

Landbrugsministeriets Udførsels-journal. Saggruppe 1916 ff.

Lukkede breve

Se Breve.

l.v.

Forkortelse af "lagt ved". Anføres i visse journaler ved et j.nr. for at angive sagens fremvisning, s.d., til nyt nr.

LVJ

Landbrugsministeriets Veterinær-journal. Saggruppe 1922 ff.

l.v.s.

Forkortelsen for "lagt ved sagen". Noteres i journalen for at an-

l.v.s.

give, at en indkommen skrivelse er henlagt, uden at der i den anledning er foretaget noget.

Læg

Arkivalier, der holdes sammen af et falset helark. Læg dannes som regel ved, at falsede ark lægges udenom hinanden. Et enkelt falset ark betegnes dog også som læg. Ufalsede ark betegnes som stykker.

Lægd, lægdsmand, lægdsforstander, lægdsrulle, lægdsvæsen

Lægd (eller læg) er en gl. betegnelse for en kreds af personer eller ejendomme, der i fællesskab skal præstere en ydelse. Nu kun betegnelse for de mindste territoriale enheder i udskrivningsvæsenet, s.d. Lægdsvæsenet har til opgave at føre fortegnelse over det værnepligtige mandskab (lægdsruller). Hvert lægd bestyres af en beskikket lægdsmand. Hver politikreds udgør et lægdsforstanderi med politimesteren som lægdsforstander. Lægdsruller forefindes i to eksemplarer, hvoraf et afleveres til RA og et til vedkommende landsarkiv. Litt.: Udskrivningsvæsenet 1870 (inddeling og nummerfølge for lægderne i Danmark). H. Hjelholt, Lægdsrullerne, Fortid og Nutid XI 1935-36, s. 1-24. Lægdsruller ca. 1830-ca.1930, afleveret af 1. og 2. udskrivningskreds, udg. af LA Kbh., 1966. Knud Rasmussen, Lægdsvæsenet 1788-1914, Arkiv 1. bd. 1967, s. 168-90. 3. udskrivningskreds' arkiv 1788-1956, udg. af LA Odense, 1970. De nørrejske købstæders og landsognes lægdsbetegnelser 1789-1970, 1972. Lægdsrullenummerfortegnelse (RA's læsesal). Oversigt over lægder i hertugdømmet Slesvig ca. 1863 (RA's læsesal).

Læredøtre

Ældre betegnelse for elever ved jordemoderundervisningen på Den kgl. fødsels- og plejestiftelse.

Løsningsager

Saggruppe i Indenrigsministeriet (1855-58: Ministeriet for Monarkiets fælles indre anliggender, 1858-65: Finansministeriet) vedr. løsning fra dansk statsborgerskab (nexus). Meddeles altid ved kgl. bevilling. Saggruppen administreres i nær forbindelse med indfødsretssager, s.d., men førtes dog 1914-34 i værnepligtsjournalen.

M

Magasin

I arkivsproget er magasin en bygning indrettet og anvendt til opstilling af arkivalier. RA har på Slotsholmen tre magasinbygninger: Hovedbygningen (i generalregistraturen forkortet RA), Provianthuset (Pr), s.d., og Harsdorfffløjen (Hd), s.d. Magasinerne er inddelt i etageafsnit. Hovedbygningen består af etagerne 1 A, 1 B, 2 A, 2 B, 3 A, 3 B, Tagetage A og Tagetage B, hvor A betegner etager med fast gulv og B med ristegulv. Et magasin-afsnit for privatarkiver befinder sig mellem 3 B og Gehejmearkivbygningen. 2. afdeling disponerer helt eller delvis over etagerne fra 3 B og opefter. Provianthuset består af etagerne Pr. 1, 2, 3 og 4 (tidl. 1. faste gulv, 1. ristegulv o.s.v.) Provianthusets tagetage, der nu er trykkeri, var tidl. en magasinetaage. I Harsdorfffløjen findes arkivalier i Gallerisalen (Ga) og i kælderetagen, der er indrettet med Kompaktusreoler (Cp). Dette rum hed tidl. "krematoriet" i arkivjargon. I Kongens Bryghus på Slotsholmen er en indskudt etage stillet til rådighed for RA's 3. afdeling. Udenfor Slotsholmen har RA depotmagasiner i den fløj af Søkvæsthuset (Sq), s.d., der vender ud mod Bådsmandsstræde og Overgaden oven vandet. Den har tre etager, A, B og C. I LA Kbh. er magasinpladsen både i gl. og ny magasinbygning stillet til rådighed for RA, Nørrebromagasinet (Nrb.), s.d. Her betegnes magasinafsnittene ikke ved etager, men ved sektioner, hvoraf der findes flere på hver etage. RA optager sektion 30-38 i gl. magasin og 60-67 og 68-69 i nyt magasin. I Amager forbrændingsanstalts bygninger råder RA over et magasinlokale på to etager, betegnet AM + et reolnummer, således at reolnummer 100 ff findes på 1. etage og 200 ff på 2. etage. Endvidere har RA arkivalier deponeret i Esrom Kloster, s.d., og i LA Viborg. M.h.t. opstilling lokaliseres arkivalier ved angivelse af magasin-reol-fag-hylde. Magasinet angives ved de foran anførte signaturer. Reol angives ved nummer. Fag blev tidl. angivet ved litrum, medens hylde ikke medtoges i angivelsen. Ved ibrugtagning af nye magasiner og ved revision af generalregistraturen bruges magasinssignaturen plus en talkode, der angiver, på hvilken hylde den pågældende arkivalierække begynder, f.eks. AM-117-07-5, d.v.s. Amagerdepotet reol 117, 7. fag, 5. hylde fra neden, idet opstillingen af arkivalier i RA's magasiner (og bibliotek) løber hyldevis nedefra og opefter.

Magelæg

Ejerbytte af to arealer, der er lige store i boniteret mål. Se Bonitet.

Mageskifte

Mageskifte

Erhvervelse af fast ejendom mod afståelse af anden fast ejendom som helt eller delvis vederlag.

Magister

Af lat. magister = mere. Heraf afledt dansk "mester". Uofficiel fællesbetegnelse for alle, der har taget afsluttende eksamen ved universiteternes humanistiske og matematisk-naturvidenskabelige fakulteter.

Magistrat

Lat. = øvrighed. Nu kun om kollegiale styreorganer i større kommuner (borgmestre og rådmænd). Københavns magistrat stammer fra middelalderen. Århus fik magistrat i 1950. If. lov nr. 223 af 31.5. 1968 om kommunernes styrelse, jfr. § 1 stk. 6 i lov nr. 125 af 25.3. 1970 kan der være magistrater i Frederiksberg, Odense, Ålborg og Århus kommuner.

Majorat

Se Lenskontrol.

Majoritet

Af lat. major = større. Det største af et eller flere stemmetal. En majoritet kaldes relativ, hvis den udgør mindre end halvdelen af det samlede stemmetal, og absolut, hvis den udgør mere end halvdelen. Til simpel majoritet kræves mindst én stemmes overvægt, til kvalificeret majoritet mindst en bestemt større brøkdel af det samlede stemmetal. I politisk jargon bruges udtrykket "majorisere" om hensynsløs brug af et flertal.

Mandtal

Fortegnelse over personer (også juridiske personer) optaget i bestemte øjemed, oftest beskatning. Skattemandtaller kendes fra 1500-tallet og fremefter. På 1. afdeling findes et seddelregister over et ekstraskattemandtal for hele landet fra 1743 og et tilsvarende kun omfattende København fra 1762. If. § 20 i lov nr. 149 af 10. 4. 1922 om indkomst- og formueskat til staten forfattes årlig i hver kommune en mandtalsliste over personer, dødsboer, selskaber og foreninger, der skal sættes i skat. Nu: § 32 D stk. 2 i lovbek. nr. 296 af 29.5. 1972 om påligning af indkomst- og formueskat til staten. - Under og efter 1. verdenskrig optoges kommunale mandtal til brug ved uddeling af rationeringskort, jfr. bek. nr. 276 af 13.12. 1916 om foranstaltninger vedr. befolkningens

forsyning med sukker. - I henh. til plakat af 6.2. 1816 om anmeldelse af Københavns indvånere optoges halvårlig de såkaldte politimandtaller. Denne ordning blev ophævet ved lov nr. 57 af 14. 3. 1924 om folkeregistre, s.d. Fra 1923 til 1949 optog Københavns kommunale mandtal til brug for skattevæsenet ved årlig udsendelse af skemaer til alle husstande. Disse mandtalsskemaer er kasseret.

Mangelsliste

Fortegnelse over sager, der ikke medfølger ved en aflevering til RA. Bruges især om de lister, der medfølger årlige afleveringer fra kontorer, der anvender cancellisystemet, s.d. Disse afleveringer kaldtes tidl. revisionspligtige, idet en registrator efter afleveringen stemte denne af med mangelslisten. Denne revision ophørte omkring 1960. Der blev dog fortsat udarbejdet mangelslister, men en del kontorer er ophørt med det.

Manualprotokol

Journal i Departementet for de udenlandske sager og Udenrigsministeriet 1785-1856.

Manu propria

Lat. = med egen hånd, egenhændig. I ældre tid findes det ofte under underskrifter forkortet "mpp".

Marine

Officiel betegnelse for søkrigsvæsenet indtil 1868, da det afløses af søværnet. Anvendes dog stadig i ordforbindelser (Marinens bibliotek), og søværnets ministerium hed indtil 1950 Marineministeriet.

Mark

Ty. = mærke. Opr. en vægtenhed. Ordet hentyder måske til mærke på en vægt. Senere møntbetegnelse, se Rigmønt.

Mark banco

Se Hamburger mark banco.

Markbog

Opmålingsprotokol til matriklen af 1688.. Se Matrikel.

Markedssager

Saggruppe i Landbrugsministeriet vedr. lokale markeder. Indtil

Markedssager

1914 sorterede markedssager under Indenrigsministeriet KK og derefter indtil 1927 under Handelsministeriet. Disse ministeriers markedssager er tilakteret Landbrugsministeriets markedssager.

Massebenådningssager (M-sager)

Saggruppe i Justitsministeriet. I cirk. af 2.7. 1946 erklærede Justitsministeriet at ville søge udvirket betinget eftergivelse af et større antal mindre alvorlige straffe, der på grund af de vanskelige afsoningsforhold ikke var blevet fuldbyrdet. Ved cirk. af 19. 7. 1947 blev kredsen af domfældte, der omfattedes af denne massebenådning, yderligere udvidet.

Matrikel

Af lat. matricula = liste, fortegnelse. 1. Fortegnelse over studenter ved et universitet. At blive optaget i studentermatriklen: immatrikulation. 2. Registrering af grundstykker efter ejerlav. Hvert grundstykke har et matrikelnummer, bestående af ejerlav (by), et tal og, hvis den oprindelige parcel er opdelt, et eller flere litra. Den første matrikel, der hvilede på en opmåling af jorden, er Christian 5.s matrikel af 1688. Den afløstes af den nugældende matrikel af 1844. Denne omfattede ikke hertugdømmet Slesvig. De nuværende sønderjyske landsdele har en fra det øvrige land afvigende matrikulering, der stammer fra den tyske tid. 1688-matriklen med tilhørende materiale findes (tilligemed Frederik 3.s landgildematrikel fra 1664) i RA. Duplikeret specialregistratur ved J.O. Bro-Jørgensen, 1968, fotografisk optryk med henvisning til filmspole-nummer, 1976. 1844-matriklen med tilhørende forarbejder og ajourføring findes i Matrikeldirektoratets arkiv. Københavns matrikelvæsen hører under stadskonduktørens direktorat og Frederiksberg matrikelvæsen under en stadslandinspektør.

Matrikelarkivet

Arkiv for Direktoratet for Matrikelvæsenet, Titangade 13, 2200 København N., tlf. (01) 83 77 33. Om arkivets bestand: Johs. Ewens, Matrikelarkivet, Fortid og Nutid, 1948, s. 247-62.

"Mavebælte"

Administrativt jargonudtryk for en falset papirstrimmel, der anvendes til at lægge om et aktstykke, der midlertidig udtages af en sag, eller om en sag, der afgives til en anden medarbejder. På "mavebæltet" kan noteres oplysninger, som ikke har betydning for sagens indhold (f.eks. "retur til NN"), derimod ikke andre oplysninger, da "mavebælte" kasseres efter brugen.

Meddelelser om Rigsarkivet og landsarkiverne

Publicerede redegørelse for det danske arkivvæsens personale, bygninger og aktiviteter. Hidtil er udkommet: Meddelelser om Rigsarkivet for 1889-91 (1892), ...for 1892-94 (1895), ...for 1895-97 (1898), ...for 1898-1900 (1901), Meddelelser om Rigsarkivet med Provinsarkiverne 1901-05 (i Meddelelser fra det danske Rigsarkiv I, 1906-18), Meddelelser om Rigsarkivet og Landsarkiverne 1906-15 (1920), ...for 1916-20 (1922), Meddelelser om Rigsarkivet for 1921-55 (1958), Meddelelser om Landsarkiverne 1921-55 (1960), Meddelelser om Rigsarkivet og Landsarkiverne 1956-60 (1961), ...for 1961-65 (1968), ...for 1966-75 (under udarbejdelse). - For perioden 1883-88 findes "Arkivmeddelelser" i Meddelelser fra Gehejmearkivet og Kongerigets Arkiv for 1883-85 (1886) og for 1886-88 (1889).

Meddomsmænd

If. DL 1-5-19 skulle ved underretterne, når en misæder skulle dømmes fra liv og ære, de 8 bedste tingmænd tilkaldes for med fogden (dommeren) at dømme "til eller fra". Ved frd. af 3.6. 1796 om rettens pleje § 24 nedsattes antallet af domsmænd til 4. Med retsplejereformen i 1919 bortfaldt dette. I stedet indførtes nævninger, s.d., og senere domsmænd, s.d.

Medhjælper

Se Tyende.

Medicinalberetninger

Indberetninger fra lokale embedslæger til Sundhedskollegiet, senere Sundhedsstyrelsen, om sygdomsforhold, sundhedstilstand, dødelighed, apoteker m.v. Medicinalberetninger blev første gang påbudt ved kancellicirkulære af 20.12. 1803. Medicinalberetninger er udskilt som en særskilt række i Sundhedskollegiets/Sundhedsstyrelsens arkiv. Fra 1846 gengives uddrag af medicinalberetninger i den trykte årsberetning "Det kongelige Sundhedskollegiums Forhandlinger".

Medico-legal dødsattest

Se Dødsattest.

Memorandum

Lat. = noget der bør huskes. Betegnelse for et aktstykke, der redegør for eller opsummerer de nærmere omstændigheder ved en sag. Kendt er især den tyske regerings memorandum til den danske regering 9.4. 1940.

Memorialprotokol

Memorialprotokol

Egentl. huskebog. Betegnelse for journal i Kabinetssekretariatet.

Menighedsråd

Ved cirk. af 24.9. 1856 opfordredes præsterne til at tilvejebringe et "Udvalg af Menigheden, der baade kan fremtræde som dennes naturlige Organ og tillige virke som Støtte og Medhjælp for Præsten i hans Embedsgjerning". Sådanne frivillige menighedsråd blev i den følgende tid oprettet i ca. 20 ptc. af landets pastorater. Ved lov nr. 86 af 15.5. 1903 oprettes menighedsråd i hvert kirkesogn fra 1.1. 1904. Sognepræsten var født formand. De øvrige medlemmer valgtes af sognets beboere, forudsat at de var medlemmer af folkekirken, var fyldt 25 år og skriftligt havde begæret sig optaget på valglisten. Loven gav ikke menighedsrådet ret til at medvirke ved besættelsen af præsteembeder, men dets betænkning kunne indhentes. Lovens gyldighed udløb 1. januar 1910. På dette tidspunkt ophørte menighedsrådene, da det ikke var lykkedes at tilvejebringe lovhjemmel for deres fortsættelse. Dette skete først med lov nr. 96 af 10.5. 1912. Foruden sognepræsten fik også de ved menigheden fast ansatte kapellaner sæde i menighedsrådet, der nu fik ret til at "medvirke" ved besættelse af embedet som sognepræst. De nugældende bestemmelser indeholdes i lov nr. 280 af 30.6. 1922 med senere ændringer, ajourført i lovbek. nr. 256 af 10.5. 1973. Ved lov nr. 207 af 12.4. 1949 ophævedes reglen om personlig tilmelding til de kirkelige valglistes. Valgret til menighedsråd har nu ethvert medlem af folkekirken, der opfylder aldersbetingelsen for valgret til Folketinget, medmindre den pågældende "ved åbenlyst at fornægte kristentroen stiller sig i afgjort modsætning til folkekirken" (§ 4). Menighedsrådet består af de ved menigheden fast ansatte præster samt mindst 6 og højst 15 valgte medlemmer. De valgte medlemmer af menighedsrådet vælger en formand og en næstformand. Valgperioden er 4 år. I lovens afsnit IV findes bestemmelser om menighedsrådenes medvirken ved besættelse af præsteembeder. Ministeriet kan vælge mellem de ansøgere, der er indstillet af menighedsrådet. Får en ansøger samtlige af menighedsrådets stemmer, skal denne udnævnes. Menighedsråd medvirker ikke ved besættelse af sognepræsteembeder ved Holmens kirke, Garnisonskirken og Kastelskirken i København samt ved de embeder, hvormed der er forbundet et embede som domprovst.

MF

Forkortelse for "medlem af Folketinget".

Midlertidig bevillingslov

If. GL § 45 skal der, hvis en finanslov ikke kan ventes vedtaget inden et finansårs begyndelse, fremsættes forslag til en midlertidig finanslov i Folketinget. Junigrundloven indeholdt ingen sådan hjemmel, men allerede ved begyndelsen af det første finansår under grundloven greb man til denne udvej. En midlertidig bevillingslov indeholder intet budget, men alene en bemyndigelse for regeringen til at afholde udgifter "efter de hidtil gældende regler" samt opkræve bestående skatter og afgifter. En uenighed om formuleringen af den midlertidige bevillingslov blev i 1885 anledning til, at der blev udstedt en provisorisk finanslov, se Foreløbige Love. Dette fortsatte indtil 1894. I forliget af dette år indgik en aftale om formulering af midlertidige bevillingslove, som næsten ordret blev optaget i grundloven af 1915 § 47. (Jens Himmelstrup, Den provisoriske Lovgivning i Danmark, 1948, s. 112-20, 298 f).

Militaire Reskripter

Uofficiel betegnelse for "Reskripter, Resolutioner og Collegialbreve den danske Krigsmagt til Lands angaaende" omfattende perioden 1670-1800, udg. 1803 ff af P. Rosenstand Goiske. Fortsat af andre udgivere til og med 1856. Fra 1857 afløst af "Love, Reskripter og Resolutioner, som angaa Hæren" samt "Kundgørelser for Hæren". De to rækker forenedes fra 1870 under sidstnævnte betegnelse og fortsatte til og med 1950, hvor den afløstes af "Kundgørelser for forsvaret". 1870-1950 udgaves "Kundgørelser for Søværnet"

Militærnægtere

Se Civil værnepligt.

Miljø

Af fr. milieu = midtpunkt. Ordet har siden omkring 1970 fået en udvidet betydning. Meyers fremmedordbog 1924 forklarer det som "omgivelser, livskreds, sfære, kår". Gyldendals fremmedordbog 1974 har flg. definition: "indbegrebet af de naturbestemte og sociale omstændigheder, der påvirker mennesker, dyr og planter". 11. 10. 1971 oprettedes Ministeriet for forureningsbekæmpelse. Det var på tanke at kalde det Miljøministeriet, men man fandt, at ordet ikke var tilstrækkeligt fastslået i den udvidede betydning. Men allerede 1.4. 1972 oprettedes Miljøstyrelsen. Dernæst kom lov nr. 372 af 13.6. 1973 om miljøbeskyttelse, og 27.9. s.å. om-

Miljø

døbtes ministeriet til Miljøministeriet. Lovene om arbejderbeskyttelse, s.d., afløses af lov nr. 681 af 23.12. 1975 om arbejdsmiljø, der træder i kraft 1.7. 1977.

Minister

Lat. = tjener. Betegnelse for de en fyrste nærmest stående embedsmænd. Nu: medlemmer af en regering. Anvendes tillige titulært om gesandter (som titel foran navnet).

Ministeransvarlighed

Da det såkaldte "martsministerium" den 22.3. 1848 holdt sit første møde, meddelte Frederik 7., at han "betragtede sig fra dette Øieblik som constitutionel Konge, og det vilde være Ministeriet, som kom til at bære Ansvar for de fortagne Regerings Handlinger". Junigrundlovens § 18 siger, at kongen er ansvarsfri, og at ministrene er ansvarlige for regeringens førelse. If. § 19 er den minister, som sammen med kongen har underskrevet en beslutning, ansvarlig for den. Bestemmelserne blev gentaget i grundloven af 1866 §§ 12-13, idet der dog i § 12 indsattes en løftebestemmelse om, at ministrenes ansvarlighed skulle bestemmes ved lov. I GL findes samme bestemmelser i §§ 13-14. En ministeransvarlighedslov blev gennemført som lov nr. 117 af 15.4. 1964. Lovens § 4 udvider ansvarligheden til at omfatte ministre, der ikke har underskrevet, men "på anden måde har medvirket til beslutningens tilblivelse". Disse bestemmelser vedr. ministeransvaret, således som det kan gøres gældende ved Rigsretten. Det ministeransvar, der normalt tænkes på, er det politiske, der alene er et spørgsmål om, hvorvidt Folketinget har tillid eller mistillid til ministerens handlinger. Et mistillidsvotum kan i sig selv ikke få videre følger end ministerens afsked.

Ministerialia, Ministerialbøger

De af sognepræsterne førte embedsprotokoller. Se Kirkebøger.

Ministerialtidende

Samling af ministerielle cirkulærer og administrative afgørelser af alm. interesse. Udg. siden 1871 (lov af 25.6. 1870) med en afdeling A og B, den sidste oprindelig indeholdende meddelelser, beretninger, stillingsopslag m.v., d.v.s. stof som fandtes i det tidl. Departementstidende, s.d. Stadfæstede legatfundatser findes 1871-1913 i Ministerialtidende A, fra 1914 til 1923 i en afdeling C. Fra 1924 bortfaldt den oprindelige afdeling B. Afdelingen med legatfundatser betegnes herefter som afdeling B.

Ministerium

1. Ministrene i forening, i daglig tale synonymt med "regering", der formelt er betegnelse for kongen og ministrene. 2. Et kontorapparat, der administrerer de under en minister henlagte forretninger og er organiseret i et eller flere departementer, s.d., hver bestående af et antal (ekspeditions)kontorer, s.d. I større ministerier kan et departement være delt i to eller flere afdelinger, s.d., som mellemtrin mellem departement og kontor. (Det ministerielle system, 1975).

Ministermøde

Uformelt møde, hvori samtlige ministre deltager i forhandling om regeringens politik og beslutninger af politisk betydning. Ministermødet har ingen forfatningsmæssig eksistens og må ikke forveksles med det i GL § 18 omtalte ministerråd, der ikke har været i brug i over 100 år. Referater af ministermøder betragtes som private aktstykker. Under ministeriet J.O. Krag 1971-72 indførtes referatoptagelse ved en embedsmand. Siden 2. verdenskrig er opstået såkaldte regeringsudvalg (f.eks. økonomiudvalg), hvor kun en del af regeringens medlemmer har sæde.

Ministerresident

Ældre udtryk for diplomatisk repræsentant af lavere rang end gesandt. Se Diplomati.

Ministerumiddelbar

Således betegnes embedsmænd, der har direkte referat til en minister, nemlig departementschefer samt visse generaldirektører og direktører.

Miscellanea

Af lat. miscellus = blandet. Anvendes i internationalt arkivspråk nærmest synonymt med "diverse".

Mission

Alm. betegnelse for en diplomatisk repræsentation eller delegation. Ambassadører kan omtales som missionschefer. Specielt anvendt i tilfælde, hvor ordet ambassade ikke skønnes egnet, f.eks. den danske militærmission i Berlin under den allierede besættelse, senere missionen i Bonn, som ved dansk anerkendelse af Forbundsrepublikken Tyskland blev gesandtskab, senere ambassade. Under denne sorterer endnu et militært missionskontor i Berlin. Også: Danmarks permanente mission ved De forenede nationer.

Mission

Det grønlandske kirke- og skolevæsen betegnedes indtil 1905 som Missionen i Grønland, opr. administreret af Missionskollegiet (1754-1859), der også drev missionsvirksomhed andetsteds, f.eks. i Trankebar. Grønland var inddelt i 6 missionariater.

Missive

Indtil 1799 betegnelse for kgl. lukkede breve, ekspederede gennem Danske kancelli. Kopier af missiver indførtes i protokolrækken "tegnelser". Se Breve.

ML

Forkortelse for "medlem af Landstinget".

Modelbog

Protokoller til matriklen, s.d., af 1688, i hvilke jorden er ansat til hartkorn, s.d.

Modus vivendi

Lat. = måde hvorpå der kan leves. Kan i forhold mellem stater, der befinder sig i indbyrdes konfliktsituation anvendes om en stillende og uforpligtende enighed om at undgå konfrontationer.

Moms

Forkortelse af "merværdiomsætningsafgift", indført her i landet 3.7. 1967 (lov nr. 102 af 31.3. 1967). Afgiften opkræves med en bestemt procent (opr. 10 pct., 1976: 15 pct.) af værdien af varer og tjenester i alle led af den erhvervsmæssige omsætning samt ved indførsel af varer fra udlandet. Der findes meget få undtagelser fra momspligten. Moms afregnes ved indbetaling af forskellen mellem en virksomheds udgående moms (opkrævet gennem dens afsætning) og indgående moms (betalt ved køb af varer og tjenester). Moms opkræves ikke ved salg til udlandet. Momsen afløste en alm. afgift på engrosomsætningen (oms), indført 1.8. 1962 ved lov nr. 211 af 16.6. 1962.

Monarki

Af gr. = enevælde. Nu om stater, der har et fyrsteligt statsoverhoved = kongedømme. Tidl. også om statsdannelser bestående af flere lande med hver sit retssystem, men forenet i en folkeretlig enhed under samme fyrstelige overhoved, f.eks. det danske monarki, det østrig-ungarske monarki.

Monering

Af lat. monere = formane. En i udenrigstjenesten anvendt betegnelse for en erindringsskrivelse ("rykker").

Motor- og rutebilsager

Saggruppe i Departementet for offentlige arbejder siden 1925. Indtil 1934 under betegnelsen automobilsager, herefter særskilte rækker af motorsager og rutebilsager.

Mpp

Se Manu propria.

MR

Forkortelse i ministerielle journaler og sager = ministerresolution.

Mulkt

Af lat. mulcta = straf, især pengebod. Ældre betegnelse for en pengebod, der ikendtes for mindre forseelser, f.eks. utilbørlig opførsel i retten, uden gyldig grund at holde børn hjemme fra skolen o.l. Mulktere = idømme mulkt.

Munderingssager

Saggruppe i Krigsministeriet vedr. soldaters beklædning.

Mægling

At optræde som mellemmand, opmand, forligsmand, dels i konfliktforhold, f.eks. på arbejdsmarkedet, i ægteskabssager m.v., dels kommercielt ved afslutning af forretninger (ejendomsmægler, varemægler m.v.). Mægling forudsætter, at resultatet tiltrædes af begge parter. Hvor parterne er tvunget til at akceptere en opmands afgørelse eller har forpligtet sig til at gøre det, taler man om voldgift, s.d.

Mødrehjælpen

Opr. en privat forening, stiftet 1924 ved sammenslutning af "Foreningen til Hjælp for ulykkeligt stillede Mødre" (stiftet 1905) og "Foreningen til Hjælp for enligstilte Kvinder med Børn" (stiftet 1906). Foreningen "Mødrehjælpen" beskæftigede sig især med bistand til enlige gravide kvinder. Befolkningskommissionen af 1935 foreslog i en 1938 afgivet betænkning (Sv. 1295), at der oprettedes offentligt finansierede mødrehjælpsinstitutioner over hele landet (betænkningens kap. IV, om de private foreninger se bilag 7). Herefter gennemførtes lov nr. 219 af 15.3. 1939 om mødrehjælps-

Mødrehjælpen

institutioner. Der var i 1975 14 mødrehjælpsinstitutioner. Den særlige lovgivning om disse institutioner bortfaldt 1.4. 1976 med ikrafttræden af lov nr. 333 af 19.6. 1974 om social bistand.

Mønstring

Egentl. eftersyn, inspektion, således i militær sprogbrug. Indenfor søfarten: ansættelse (forhyring, s.d.) og afskedigelse af skibsmandskab og tilsyn med, at det foregår i overensstemmelse med lovgivningen herom. Opr. var tilsyn med skibsmandskabs ud- og afmønstring knyttet til kontrollen med de søfarendes værnepligt, således § 57 i frd. af 8.1. 1802 om søindrulleringsvæsenet. Ved lov af 23.3. 1851 om udskrivningsvæsenets omordning blev mønstringsforretningerne i København overdraget en særlig embedsmand (mønstringsbestyreren), udenfor København udskrivningscheferne, hvor sådanne fandtes, iøvrigt de embedsmænd, for hvem toldklarering foretoges. Se instruks for mønstringsbestyreren i København af 17.3. 1857 (DT, s. 469). En særlig lov om mønstring af skibsmandskab kom som nr. 29 af 26.2. 1872, jfr. bek. nr. 40 af 20.3. s.å. Mønstringen blev i 1937 forenet med bestemmelserne om forhyring i lov nr. 76 af 31.3. 1937, jfr. bek. nr. 232 af 25.6. 1938. Med lov nr. 48 af 31.1. 1973 udskiltes mønstringen påny i særlig lov, jfr. bek. nr. 119 af 2.3. s.å. Mønstringsmyndigheden overdroges det nyoprettede Direktorat for søfarende. Mønstringsforretningerne går nu fortrinsvis ud på at kontrollere, at reglerne om skibes bemanning overholdes.

Møntsager

Saggruppe 1841-90 med egen journal i Finansministeriets sekretariat.

Møntvæsen

Mønter har eksisteret siden oldtiden. Pengesedler er derimod et ret nyt fænomen. Her i landet anvendtes de 1713-28, derefter permanent siden 1736. Mønter kan i deres opr. form betragtes, som en vare, hvis værdi brugtes dels til at måle alle andre varers værdi, dels som mellemlid i omsætningen af varer og tjenester (i stedet for tuskhandel), dels som medium for opbevaring af erhvervet værdi (formue). Andre varer har tjent samme formål. På latin hedder penge pecunia (heraf dansk: "pekuniær"). Det er afledt af pecus, der betyder kvæg, hvilket antyder, at dette engang har været omsætningsmiddel. Her i landet har retten til at "slå mønt" siden middelalderen været et kgl. regale, s.d., jfr. GL § 26. Der sondres mellem hovedmønt, s.d., og skillemønt, s.d.

Pengesedler udstedes som regel af en bank, her i landet Kurant-banken 1737-1813, Rigsbanken 1813-18, derefter Nationalbanken, fra 1935 Danmarks Nationalbank. Pengesedler er principielt anvisninger på mønt eller møntmetal deponeret i den udstedende bank, men da man regnede med, at ikke alle sedler på én gang præsenteredes til indløsning, kunne man nøjes med at have metal-dækning for en vis del af de udstedte sedler, hvormed man imødekom et behov for at øge mængden af omsætningsmidler. Dette behov medførte imidlertid let en sådan udvidelse af seddelmængden, at indløsning med møntmetal umuliggjordes. I de 164 år, der er gået siden valutareformen i 1813, har danske pengesedler kun i 73 år været indløselige med møntmetal. Da sedler er uden materiel værdi, lå deres værdi alene i at bevise, at indehaveren disponerede over værdier udtrykt i det tal, de lød på, altså en immateriel egenskab. Det samme kunne opnås ved at have tallene noteret på konti i pengeinstitutter og lade omsætningen foregå ved overførsel af talstørrelser fra konto til konto uden penge som mellemled (girering). Denne fremgangsmåde, som har været kendt i århundreder, især i internationale betalingsmellemværender, er i nutiden helt dominerende. Penge i materiel forstand (mønter og sedler) bruges efterhånden kun i detailomsætningen, hvor immaterielle pengeoverførsler også vinder mere og mere frem. På det internationale valutamarked spiller guldreserver stadig en rolle, ikke som grundlag for pengevæsenet, men som en vare, der er genstand for spekulation. - Om dansk møntvæsen før 1875, se Rigmønt. For tiden efter, se Kronemønt. Om møntvæsen i særlige landsdele, se under Færøerne, Grønland, Island og Vestindiske øer. Møntforholdene i hertugdømmerne er omtalt under Rigmønt.

Målebrev

Se Søfart.

Målesystemer

I ældre tid var der store lokale forskelle - fra land til land og fra egn til egn - mellem de enheder, man benyttede til at angive længde- og rummål samt vægt. Oftest anvendte man samme betegnelser i hele Norden, men størrelsen varierede. Længdemål blev angivet i favne, alen, fod, tommer og linier (strå). Til vejafstande benyttede man mil og fjerdingvej. Flademål (areal) omfattede foruden kvadrat af længdeangivelser: tønne land, skæppe, fjerdingkar og album. De vigtigste betegnelser for rummål (hulmål) var: læst, tønne, skæppe, fjerding(kar), pot og pægl, fad og kande.

Målesystemer

Vægtsystemet var baseret på skålpundet, oftest forkortet til pund; mindre enheder var lod (= 1/32 pund) og quintin (= 1/4 lod), større enheder var lispund (= 20 skålpund) og skippund (= 20 lispund eller 320 pund). Forsøg på at skabe et dansk-norsk fællessystem skete ved frd. af 1698, skabt af Ole Rømer. Enkelte ændringer skete i det 19. årh., men ellers fungerede dette system, indtil det blev afløst af decimalsystemet (metersystemet). Lovforslag herom blev fremsat 1876/77, men blev først vedtaget ved lov nr. 124 af 4.5. 1907 (med virkning fra 1.4. 1912). Metersystemet bygger på 10-tallet, således, at hvert trin indeholder 10 enheder af det nærmeste lavere trin. Industrialismen, det øgede handels-samkvem mellem landene og den revolutionerende udvikling af naturvidenskaberne skabte i det 19. årh. øgede behov for ensartede internationale målesystemer. Det voldte imidlertid store vanskeligheder at nå til enighed og at finde supplerende systemer til de fænomener, som ikke kunne måles enten i længde, masse eller tid, først og fremmest på elektricitetens område (ampère m.v.), men senere også kernefysikken (atomer). Måleforkortelser angives normalt med små bogstaver uden forkortelsespunktum (Anordning nr. 603 af 18.11. 1918). - Flg. gl. danske mål omsættes således til metersystemet: 1 mil = 7,5325 km, 1 alen = 0,6277 m, 1 fod = 31,3853 cm, 1 tomme = 26,1545 mm, 1 td land = 5516,23 m², 1 kvadratmil = 56,7383 km², 1 pot = 0,965 l, 1 pund = 500 g. Litt.: Svend Aakjær, Maal og vægt, Nordisk Kultur bd. 30, 1936. Poul Rasmussen, Mål og vægt, DHF's håndbøger, 1967. Knud Birkeland, Mål og vægt, 1971. R.W. Bauer, Haandbog i Mønt-, Maal- og Vægtforhold, 1882.

N

Nalunaerutit

Se Grønland, lovsamlinger m.v.

Nannest

Ældre naturalieafgift til præster og degne, beslægtet med små-redsel, s.d.

Naturalisation

En udlændings erhvervelse af rettigheder som opholdslandets egne borgere. Se Naturalisationspatent. I nudansk lovsprog: indfødsret, s.d.

Naturalisationspatent

Brev, hvormed en udlænding opnår rettigheder lige med indfødte. Naturalisationsbegrebet forekommer i ældre tid kun i forbindelse med adelige rettigheder, se Adelspatent. Efter indfødsretsforordningen af 15.1. 1776, se Indfødsret, forstås ved naturalisation erhvervelse af dansk indfødsret. Sager vedr. bevilgede naturalisationer udgør en særlig gruppe i Danske kancelli (VA I, s. 12 f), medens afslåede ansøgninger ligger på vedkommende brevnumre. Efter grundlovens ikrafttræden i 1849 kan indfødsret kun meddeles ved lov.

Navneanmeldelser

Saggruppe i Justitsministeriet indeholdende de anmeldelser om forbehold af slægtsnavn, der kunne foretages i henh. til lov nr. 89 af 22.4. 1904 om navneforandring. Anmeldelserne er ordnet accessorisk. Register er ikke afleveret.

Navneattest

Træder ved navngivning uden dåb i stedet for dåbsattest. Udstedes af de kirkelige myndigheder, når barnets navn indføres i kirkebogen, hvilket skal ske inden barnet fylder 1 år.

Navnebevis

Se Navneforandring.

Navneforandring

Indtil 1904 fandtes ingen lov om navneforandring, som dog kunne opnås ved kgl. bevilling. Ved lov nr. 89 af 22.4. 1904 om navneforandring åbnedes adgang til at erhverve nyt slægtsnavn ved navnebevis, for såvidt det ønskede navn ikke faldt ind under lovens bestemmelser om forbeholdte eller beskyttede navne, se Navneanmeldelser. Nugældende lov: nr. 140 af 17.5. 1961 om personnavne. Navnebevis udfærdiges af overøvrigheden, s.d. Justitsministeriet udsender årlig en bek. om navne, der indenfor et kalenderår er givet ved navnebevis. Bek. optages i Lovtidende. I december 1970 udsendte Justitsministeriet en hovedfortegnelse over samtlige navne, der er forbeholdt i tiden indtil 1.1. 1970. Disse fortegnelser er til salg gennem boghandelen.

Navngivning

Ved frd. af 30.5. 1828 om dåben bestemtes i § 1, at børn født mellem 1.3. og 1.9. skulle døbes inden 8 uger, medens børn født i de øvrige måneder skulle døbes inden udgangen af næstfølgende

maj måned. If. § 18 skulle ethvert barn døbes med fornavn og det familie- eller stamnavn, det i fremtiden skulle bære. Lov af 4.3. 1857 ophævede dåbstvangen, men påbød, hvis dåb ikke havde fundet sted, at barnet blev navngivet for de kirkelige myndigheder senest et år efter fødslen. Frd. af 1828 tilstræbte at skabe faste familienavne, men længe efter var det skik i landbefolkningen at give børn faderens fornavn som efternavn med tilføjelse af -sen eller -datter. Fra 1870erne og 80erne findes flere ministerielle skrivelser, der pålægger præsterne at sørge for, at børnene døbes med det efternavn, faderen bærer. Resultatet blev et overvældende stort antal familienavne endende på -sen, en tilstand der alm. opfattedes som uheldig. 4.5. 1898 nedsatte Justitsministeriet en kommission til at undersøge spørgsmålet om en lettere adgang til navneforandring. Den afgav 1899 en betænkning (Sv. 585), der udkom under titlen "Dansk Navneskik". Den resulterede i lov nr. 89 af 22.4. 1904 om navneforandring, s.d. Ved lov nr. 258 af 28.6. 1920 § 4 opretholdtes i de sønderjyske landsdele den ved tysk rigsløv indførte bestemmelse om navngivning ved anmeldelse til personregisterføreren. Denne anmeldelse skal ske senest to måneder efter fødslen. 20.3. 1952 nedsatte Justitsministeriet et udvalg til udarbejdelse af forslag til en alm. lov om personnavne. Den afgav betænkning i 1960 (nr. 254, Sv. 632) og førte til lov nr. 140 af 17.5. 1961 om personnavne. If. denne skal ethvert barn have et eller flere fornavne. Der må kun vælges egentlige fornavne, dog kan som mellemnavn vælges forældrenes mellemnavn eller forældres eller bedsteforældres slægtsnavn. Der må ikke vælges navne, der kan befrægtes at blive til ulempe for bæreren. Tvivlstilfælde samt nydannede navne skal forelægges Kirkeministeriet til godkendelse, evt. høres Justitsministeriets personnavneudvalg, (cirk. nr. 268 af 15.12. 1961, Roesen, s. 73 ff). Roesen har s. 311-21 en fortegnelse over nogle af Kirkeministeriet godkendte fornavne. Ved fødslen får et barn faderens slægtsnavn, hvis det er født i ægteskab, men moderens navn, hvis det er født udenfor ægteskab, dog får det faderens navn, hvis forældrene gifter sig med hinanden. Børn født i ægteskab kan ved anmeldelse til ministerialbogen (i Sønderjylland personregisteret) antage moderens pigenavn. Kvinder får, når de gifter sig, mandens slægtsnavn, medmindre de forinden overfor vielse myndighederne erklærer at ville beholde deres pigenavn. Ønsker de under ægteskabet at genantage deres pigenavn, kan det ske ved navnebevis gennem overvrigheden. Før lovens gennemførelse fandtes ingen alm. lovregel om gifte kvinders navneføring, men der havde udviklet sig den praksis, at en gift kvinde var berettiget men ikke

forpligtet til at bære sin mands slægtsnavn, og at hun kunne vælge frit, både ved ægteskabets indgåelse og under dette, men denne praksis synes at have udviklet sig gradvis, jfr. Højesterets dom 28.5. 1879 og Justitsministeriets skrivelse af 18.3. 1913 (MT A, s. 114).

Nexus

Lat. = forbindelse. Se Løsningssager.

Nordisk Arkivnyt

Meddelelsesorgan for de nordiske landes arkivvæsener. Udkommet 4 gange årlig siden 1956, redigeret af Harald Jørgensen. Udg. af det danske rigsarkiv med støtte og redaktionelle bidrag fra de andre nordiske landes arkivvæsener. Som en forløber for bladet udkom i årene 1951-55 et duplikeret skrift "Nyt fra Rigsarkivet".

Nordisk råd

En rådgivende forsamling udpeget af de nordiske landes lovgivende forsamlinger. Oprettet 1952 (dansk lov nr. 206 af 7.6. 1952) af Danmark, Island, Norge og Sverige. Det sammentrådte til 1. session i 1953 og derefter hvert år. 1955 besluttede Finland at indtræde. 1970 fik Færøerne og Åland repræsentanter. Nordisk råd har 78 medlemmer, nemlig fra Danmark, Finland, Norge og Sverige hver 18 og fra Island 6. Af Danmarks medlemmer udpeges 2 af Færøernes lagting. Af Finlands medlemmer udpeges 1 af Ålands landsting. Nordisk råd kan vedtage rekommendationer (henstillinger) til regeringerne om foranstaltninger til fremme af nordisk samarbejde, herunder harmonisering af de nordiske landes lovgivning. Nordisk råd beskæftiger sig ikke med udenrigspolitiske anliggender. Derimod spiller det en væsentlig rolle i det internordiske kulturelle samarbejde.

Norge, arkivvæsen

Det norske arkivvæsen kaldes arkivverket og hører under Kirke- og undervisningsdepartementet. Riksarkivet: Bankplassen 3, Oslo 1, tlf. 009 47 2 55 08 80. De lokale arkiver kaldes statsarkiver. Sådanne findes i Oslo, Hamar, Kristianssand, Stavanger, Bergen og Trondheim samt et statsarkivkontor i Tromsø. (Harald Jørgensen, Nordiske arkiver, 1968, s. 173-211).

Norm, normativ

Af lat. norma = vinkelmål, heraf målestok, regel, forskrift. Normativ = normgivende.

Normalbudget

Normalbudget, -reglement

Under enevælden: et standardbudget, som man ved besparelser gradvis søgte at nå ned på. Normalreglementer fastlagdes i 1825 og 1842. Under helstatsforfatningen 1855-66: et ved lov fastsat overslag over de ordinære fælles indtægter og udgifter, der ikke som junigrundlovens finanslov gjaldt for et år ad gangen, men kun kunne ændres med tilslutning fra alle dele af lovgivningsmagten (§ 52 i forfatningsloven af 2.10. 1855).

Normeringslov

Ved lov nr. 489 af 12.9. 1919 om statens tjenestemænd fastsattes (normeredes) for hver statsinstitution et bestemt antal tjenestemænd indenfor hver personalegruppe. If. lovens § 1318 skulle ændringer af disse tal foregå ved årlige normeringslove eller anden særlig lov. Herefter gennemførtes hvert år normeringslove om forhøjelse eller nedsættelse af normeringerne, oprykning til højere lønklasse (opnormering) m.v. Efter tjenestemandsløven af 1969 bortfaldt de årlige normeringslove og erstattedes af personaleoversigter i anmærkninger til finanslovsforslaget. Her opføres for hver institution indenfor hver personalegruppe antallet af ansatte samt antallet af godkendte og foreslåede stillinger. Disse personaleoversigter omfatter ikke blot tjenestemænd, men alt heltids- og deltidsansat personale bortset fra medarbejdere med 20 ugentlige timer eller derunder. Til orientering for institutionerne udsendes et særtryk af personaleoversigterne alene indeholdende kolonnen med antallet af godkendte stillinger.

"Norske kontor"

Arkivjargon. Betegnelse for det af 2. afdelings kontorer ud mod Rigsdagsgården, der ligger nærmest Gehejmearkivtrappen. Navnet stammer fra, at kontoret på et tidspunkt har været benyttet til arbejder for det norske rigsarkiv.

Notar, notarius publicus, notarialprotokol

Embedsmand, der bevidner oprettelse af dokumenter (f.eks. testamenter) og andre handlinger af retlig betydning (f.eks. lod-trækninger). Indtil 1911 fandtes i København et embede som notarius publicus, aflønnet med sportler, s.d. Ved lov nr. 97 af 18.4. 1910 omdannedes det til et fastlønnet embede, hvis indehaver betegnede som notar (nu: overnotar). Betegnelsen notarius publicus bruges dog stadig i praksis. Udenfor København varetoges notarialforretninger tidl. af retsskriverne, jfr. anordning af 31. januar 1738, nu af underretsdommerne. Alle notarialforretninger indføres i

notarialprotokoller. (Om de danske notarialarkiver: Andreas Jørgensen i Archivum bd. XII, 1962, s. 127 f).

Notat

Egentl. blot: noget der er noteret, skrevet ned. I forvaltnings-sproget: et internt aktstykke indeholdende en redegørelse for et bestemt sagforhold. Ordet har vundet stigende udbredelse som betegnelse for en uformel fremstilling uden specifik adresse, men ikke nødvendigvis kun til intern brug.

Note

Egentl. skrivelse. I det diplomatiske sprog betegnelse for skriftlige udfærdigelser med titulatur og underskrift som led i officiel meningsudveksling mellem to regeringer. Eksempel: Noteudvekslingen 1946-47 mellem Storbritannien og Danmark om det sydslesvigske spørgsmål. Se desuden Verbalnote.

Notice

Anvendes ved koncepter til skrivelser til at angive, hvem der skal have tilstillet kopi af den afgåede skrivelse. ("Notice til...").

Notifikation, notificere

En i diplomatsproget anvendt betegnelse for at gøre en fremmed magt officielt bekendt med noget. Eksempel: i 1918 notificerede Danmark for fremmede magter, at det i henh. til forbundsloven af 30.11. s.å. havde anerkendt Island som suveræn stat. Også familiebegivenheder i kongehuset meddeles fremmede lande ved notifikation.

Nummerbytning

Se Stillingsvæsen.

"Nu ved-seddel"

Arkivjargon: en rekvisitionsseddel til "Buret", s.d., hvorved meddeles, at en udlånt sag nu skal benyttes ved en anden sag, end den opr. blev udlånt til brug ved. Rekvisitionssedlen i udlåns-kartoteket ombyttes med "nu ved-sedlen".

Nuntius

Lat. = sendebud. Betegnelse for diplomatiske repræsentanter for pavestolen (Citta del Vaticano). Hvor en pavelig nuntius er akkrediteret, er han uanset anciennitet på stedet doyen, s.d., for det diplomatiske korps. Danmark har ikke diplomatisk forbindelse med pavestolen.

NV

NV

Forkortelse af "navneværdi". Se SV.

Ny BY-sager

Se BY-sager.

NY GF-sager

Se GF-sager.

Nærarkiv

Den del af en institutions arkiv, som er i stadig brug og derfor skal befinde sig i umiddelbar nærhed af journalen.

"Næse"

En tilrettevisning fra en foresat eller en overordnet institution, fortrinsvis i offentlig administration. Udtrykket har været brugt i hvert fald i 200 år. Et tilsvarende men nu sjældent brugt udtryk er "visker".

Nævn

Udvalg af personer til at afsige kendelse. Indgår ofte i betegnelsen for kollegiale organer, som regel kun sådanne, der ikke handler på eget initiativ, men alene beskæftiger sig med sager, andre indbringer for dem. (Bent Christensen, Nævn og råd, 1958, s. 27 og 59 ff).

Nævninger

Medlemmer af et kollegialt organ med dømmende myndighed, kaldet nævningeting. Nævninger er lægfolk, d.v.s. ikke-juridiske dommere. Nævningeting er knyttet til landsretterne og medvirker ved pådømmelsen af sager, i hvilke der kan idømmes mindst 8 års fængsel. Desuden i sager, der rejser sig af politiske lovovertrædelser, samt sager i henh. til straffelovens § 238 (moders drab af nyfødt barn). Bortset fra sager om politiske lovovertrædelser, bortfalder nævningeting dog, hvis der foreligger uforbeholden tilståelse (rpl. §§ 687, 925). Om udtagelse af nævninger og domsmænd, s.d., handler rpl. kap. 6-9a. Som hovedregel kan enhver uberygtet mand eller kvinde, der har valgret til Folketinget, udtages. Der findes dog visse både udelukkelsesgrunde (§§ 69-70) og fritagelsesgrunde (§ 71). Iøvrigt er hvervet et borgerligt ombud, s.d. Om nævnings virksomhed handler rpl. §§ 864-68 og 885-906. Der udtages til hver sag som regel 12 nævninger, der ved afstemning skal besvare rettens spørgsmål om tiltaltes skyld

og evt. andre spørgsmål (f.eks. om formildende omstændigheder). Der skal mindst 8 stemmer til en afgørelse, der er til ugunst for tiltalte. Når nævninger har erklæret en tiltalt for skyldig, foretages strafudmålingen af rettens juridiske dommere og nævninger i fællesskab. - Indførelsen af nævninger optoges som løfteparagraf i junigrundlovens § 79, men gennemførtes først ved retsplejereformen i 1919. Nævningeinstitutionen er nu grundlovfæstet i GL § 65.

Nødhjælpsarbejde

Arbejde som ellers ikke ville blive iværksat, men som ved offentlig finansiering iværksættes af stat, kommune eller private til afhjælpning af arbejdsløshed, jfr. § 32 i lov nr. 529 af 22.12. 1921 om arbejdsanvisning og arbejdsløshedsunderstøttelse.

Nørrebromagasinet

Således betegnes internt de magasinafsnit i det sjællandske landsarkiv, der er stillet til rådighed for RA. Derved undgås den usikkerhed, der ellers kunne opstå, hvis såvel LA's egne arkivalier som RA's dér deponerede arkivalier betegnede som "opstillet i landsarkivet".

Nåde

Velvilje, der udvises af en uindskrænket magthaver. Til den ene-vældige fyrste kunne undersåtter ikke stille krav, kun rette bønner. Alt hvad man modtog, blev givet som en nåde. Selv var fyrsten kun underkastet guds nåde, hvilket er bevaret i regentens titel. Kgl. udnævnte tjenestemænd afskediges fremdeles "i nåde og med pension", hvilket hentyder til, at afskeden ikke skyldes fyrstens uvilje mod den pågældende (unåde). Se iøvrigt Benådning.

Nådensår

Før præsterne kom på fast løn som tjenestemænd, blev indtægterne af et præsteembede i det første år, efter at en præst var afgået fra det ved forflyttelse, afsked eller død, delt mellem embedets nye og tidl. indehaver, evt. dennes enke eller bo. Ordningen har muligvis sin oprindelse i det forhold, at præsternes lønninger efter det ældre system var underkastet sæsonsvingninger (høst, højtider), således at en præst eller hans efterladte blev forskelligt stillet efter hvilket tidspunkt af året afgang fra embedet fandt sted. Reglerne om nådensår skabte mange fortolkningsproblemer, som Matzen og Timm (s. 315-63) bruger 48 sider på at forklare. Ved lov nr. 47 af 14.3. 1913 indeholdende nogle bestemmelser om

Nådensår

folkekirkens præsters lønningsforhold § 3 bemyndiges ministeren til at afløse nådensåret således, at præsterne derefter oppebærer deres embeders fulde nettoindtægt fra den 1. i den på udnævnelsen følgende måned. Kgl. anordning nr. 224 af 25.8. s.å. bestemmer i § 1, at det hidtidige nådensår finder for sidste gang sted ved første vakance, efter at loven af 14. marts 1913 er trådt i kraft.

Nådesbevisning

Se Benådning.

O

OF

Forkortelse af "offentlig forsorg" og betegnelse for en saggruppe og et kontor i Socialministeriet.

Offentlig, offentlighed, det offentlige

Af ty. *offen* = åben, 1. offentlig, offentlighed(en), offentliggøre i betydning: almen tilgængelig (offentlig adgang), almenheden (publikum), bekendtgøre (publicere). Se Offentlighed i forvaltningen. 2. offentlig, det offentlige i betydning: stat og kommune (offentlig ejendom, offentlige arbejder, s.d., offentlig sektor). Udtrykkene offentlig og privat sektor kom i brug efter 2. verdenskrig, efterhånden som det offentliges virksomhed kunne måle sig i omfang med den private (erhvervsliv og organisationer).

Offentlige arbejder

Et begreb, der kom ind i dansk forvaltningssprog efter Indenrigsministeriets oprettelse i 1849, da sager vedr. kgl. bygninger, kanal- og havnesager, vejsager og jernbanesager, der før havde hørt under forskellige styrelser, blev samlet under dette ministerium. Et ministerium for offentlige arbejder bestod 1894-96 og derefter permanent fra 1900. Ved offentlige arbejder forstås nu i det væsentlige transport- og kommunikationsvæsenet, både det statsdrevne og statens tilsyn med det øvrige. Størst er postvæsenet og statsbanerne. Endvidere findes følgende sagområder under Departementet for offentlige arbejder (bogstavet i parentes er saggruppens journalbetegnelse): Kgl. bygningssager 1849-1913 (B), rutebilsager 1925 ff (B), Kanal- og havnesager 1849 ff (C), vejsager 1849 ff (D), jernbanesager (ikke DSB, men anlæg af jernbaner, privatbanekoncessioner, tilsyn med disse m.v.) 1849 ff (E), Elektricitetssager 1907 ff (F), Luftfartssager 1920 ff (G),

Radiosager 1926-40 (H), Motorafgiftssager 1935 ff (I), Krydsnings-sager (vejkryds) 1938 ff (K), Motorsager 1925 ff (M), Ratione-ringssager (gummisager) 1948-52 (P), Gassager 1957 ff (R), Skilt-ningssager (vejskilte) 1949 ff (S), Telefonsager 1897 ff (Tlf), Undergrundssager 1943 ff (U).

Offentlighed i forvaltningen

Herved forstås adgang for borgerne til at gøre sig bekendt med forakterne til administrative beslutninger (aktindsigt). Der sondres mellem partsoffentlighed, hvor aktindsigt kun gives personer, der er part i vedkommende sag, og fuld offentlighed, hvor aktindsigt gives enhver, der ønsker det. I Sverige og Finland har offentlighedsprincippet været kendt siden 1766. I Danmark var der indtil 1960'erne ingen aktindsigt for borgerne, bortset fra specielle undtagelser, f.eks. lov af 2.2. 1866 ang. erklæringer i forbindelse med klager og ansøgninger til offentlige myndigheder. Efter at spørgsmålet var behandlet i et udvalg (betænkning nr. 325, 1963, Sv. 733) gennemførtes ved lov nr. 141 af 13.5. 1964 bestemmelser om partsoffentlighed, der hjemlede en borger adgang til at gennemse dokumenterne i en sag, i hvilken han var part, og til at afgive udtalelse i sagen, normalt med opsættende virkning for afgørelsen. Aktindsigten omfattede ikke interne referater o.l., men kun den ydre kommunikation (brevveksling, notater om telefonsamtaler o.l.). Aktindsigt kunne nægtes med henvisning til "afgørende hensyn til offentlige eller private interesser". (Nordisk Administrativ Tidsskrift 1967, s. 348 ff). Nugældende lov nr. 280 af 10. 6. 1970 om offentlighed i forvaltningen, jfr. Justitsministeriets cirk. nr. 279 af 10.11. 1970, gentager i kap. 2 i det væsentlige partsoffentlighedens bestemmelser, men giver derudover i kap. 1 adgang for enhver til dokumenter i sager, der er eller har været til behandling i den offentlige forvaltning. Reglerne for de to former for aktindsigt er ikke helt ens. På visse punkter gælder en udvidet aktindsigt for den, der er part i en sag. (Offentlighedsloven, Med kommentarer af Niels Eilschou Holm, 1971). Af kommentarerne skal nævnes: Aktindsigt tilkommer enhver, også personer der ikke er danske statsborgere eller ikke har bopæl her i landet (s. 34). Det er principielt uden betydning, i hvilket øjemed aktindsigt begæres (s. 35), men begæringen skal angive den sag, til hvilken der ønskes aktindsigt (dog ikke nødvendigvis dens j.nr.). Loven hjemler ikke adgang til at gennemse alle sager af en bestemt slags eller fra en bestemt periode (s. 36). Aktindsigten omfatter alle en sags dokumenter med de i §§ 2 og 5 nævnte undtagelser (s. 51 ff). Undtagelserne i § 2 (s. 38 ff) omfatter bl.a.

Offentlighed i forvaltningen

oplysninger, der vedrører enkeltpersoners personlige og økonomiske forhold, eller har betydning for statens sikkerhed, landets forsvar, forholdet til fremmede magter og mellemfolkelige institutioner, det offentliges kontrol-, regulerings- og planlægningsvirksomhed (herunder vedr. skatter og afgifter) samt det offentlige økonomiske interesser. Loven omfatter ikke dokumenter, som private indleverer til opbevaring på offentlige biblioteker og arkiver (s. 52) og medfører ingen ændring af gældende regler om kassation af arkivalier (s. 54). I § 5 (s. 68 ff) opregnes otte undtagelser fra offentlig aktindsigt, nemlig 1. statsrådsprotokoller og referater af ministermøder samt dokumenter udarbejdet til disse; 2. brevveksling mellem ministerier om lovgivning og bevillinger; 3. internt arbejdsmateriale (referater, udkast m.v.); 4. brevveksling indenfor samme myndighed; 5. herunder mellem en kommunalbestyrelse og dens afdelinger, udvalg m.v. og mellem disse indbyrdes; 6. dokumenter om udenrigspolitiske og udenrigsøkonomiske forhold; 7. brevveksling med sagkyndige om evt. retssager; 8. materiale indsamlet til statistisk brug. Aktstykker i et ministerium, der kan betragtes som ministerens private arkiv, omfattes ikke af loven, medmindre de indgår i ministeriets almindelige sager (s. 70). M.h.t. brevveksling mellem departementer og direktorater opregnes (s. 78) nogle forudsætninger for adgang til aktindsigt, især at direktoratet skal kunne træffe afgørelser på egne vegne og ikke har referat til ministeren. Der er ikke aktindsigt for brevveksling mellem Københavns magistrats afdelinger (s. 81). Spørgsmål om meddelelse af oplysninger afgøres som regel af den myndighed, som iøvrigt har afgørelsen af den pågældende sag (§ 8, s. 106), jfr. rigsarkivarens cirk. af 30.9. 1975, ifølge hvilket offentlighedsloven kun kan gøres gældende overfor arkivvæsenet med hensyn til dettes egne sager, i hvilket tilfælde rigsarkivaren har afgørelsen. Vedkommende minister kan bestemme, at oplysning om nærmere angivne dokumenter kan meddeles efter et vist åremål uanset undtagelserne fra offentlighedsloven (§ 9, s. 122). Herved undgås, at dokumenter, der er undtaget fra aktindsigt, for stedse er utilgængelige for forskningen. Offentlighedslovens forhold til tavshedspligt, s.d., i offentlig tjeneste er fastsat i § 7 (s. 99). Lovens anvendelse begrænses ikke af den almindelige tavshedspligt if. straffelov og tjenestemandslov, kun af de såkaldte specielle tavshedsforskrifter for den offentlige forvaltning. Disse er opregnet s. 102-05.

Offer

Pengeydelse til en sognepræst. Opr. en frivillig gave, der lagdes

på kirkens alter. Efterhånden påhvilede den alle menighedens konfirmerede medlemmer som en pligtydelse (privilegium for gejstligheden af 10.12. 1670 § 5). Der sondres mellem højtidsoffer og akcidensoffer. Det første betaltes ved de tre store højtider, det andet ved brudevielse, barnedåb og barselskvinders kirkegang (se Kirkegangskone). Den offerpligtige skulle ansætte sig selv med et til stilling og evne samt egnens skik og brug passende beløb. Pligt til at yde offer kunne håndhæves ad rettens vej. (Gejstlige Recepter, 1. Deel, s. 501 ff). Ydelse af offer bortfaldt med § 33 i lov nr. 543 af 4.10. 1919 (lønningslov for folkekirkens tjenestemænd udenfor København og Frederiksberg) og § 31 i lov nr. 364 af 28.6. 1920 (lønningslov for folkekirkens tjenestemænd i København og på Frederiksberg). Forinden var dog mange steder sluttet lokale overenskomster om offer afløsning, jfr. lov nr. 47 af 14.3. 1913 indeholdende nogle bestemmelser vedr. folkekirkens præsters lønningsforhold.

Oktroj

Af fr. octroi = bevilling. I ældre forvaltningssprog anvendt om kgl. privilegier til kommercielle selskaber. Nationalbanken oprettedes ved kgl. oktroj af 4.7. 1818.

Ombud, ombudsmand

Ombudsmand var i middelalderen en lokal kgl. embedsmand. Ved ombud forstod man lokal forkyndelse af kgl. befalinger. Senere betegner det et offentligt hverv, som man ikke kan unddrage sig, således nu: nævninger, domsmænd, valgtilforordnede m.v. ("borgerlige ombud"). - Ved GL § 55 bestemtes, at Folketinget kan vælge en eller to personer udenfor tinget til at have indseende med statens civile og militære forvaltning. I betænkningen fra Forfatningskommissionen af 1946 s. 37 peges på den svenske ombudsmandsordning som forbillede. Ved lov nr. 203 af 11.6. 1954 oprettedes et sådant hverv under betegnelsen Folketingets ombudsmand. Nugældende regler i lovbek. nr. 342 af 1.12. 1961 og lov nr. 258 af 9.6. 1971. (Se endvidere Betænkning om Folketingets ombudsmand og den kommunale forvaltning, 1961 (nr. 273, Sv. 900)). Folketingets ombudsmand offentliggør hvert år en beretning. Ved lov nr. 297 af 14.6. 1974 er nu tillige oprettet en stilling som forbrugerombudsmand under Handelsministeriet. - Først da Danmark i 1954 indførte dette mangeårige svenske institut, vakte det international opmærksomhed. Noget tilsvarende er nu indført i flere andre lande. Engelsk forvaltningssprog har optaget "ombudsman" som låneord. - Litt.: Jan Henrik Nyheim, Om enkelte ombudsmannsordninger, Økonomi og Politik 42. årgang 1968 s. 197-224.

Omjournalisering

Omjournalisering

At give en sag eller et aktstykke nyt j.nr., s.d. Dette skal noteres i journalen, evt. tillige markeres ved akteringsseddel, s.d., på det oprindelige journalnummers plads.

Omkartering

Se Karte.

Oms

Se Moms.

Omslag

At ty. Umschlag = omladning, omsætning, marked, især penge-marked. Terminer for betaling af gæld og renter kaldes tidl. omslagstermin. Fra 1400-tallet til 1800-tallet var Kieler omslag et vigtigt pengemarked.

Op. cit.

Forkortelse af lat. opus citatum = det citerede værk. Anvendes i fodnoter forkortet til op.cit., hvor der flere gange henvises til forskellige sidetal i samme værk, således at bogtitlen kun nævnes første gang.

Ophavsret

Retsregler om brugen af litterære og kunstneriske værker. Der har længe været lovregler mod uberettiget udgivelse og anden misbrug af sådanne værker ("piratudgaver"). De første lovbestemmelser her i landet findes i frd. af 7.1. 1741 om, "at ingen maa oplægge, eftertrykke eller eftertrykt indføre eller falholde nogen Bog eller Skrift, som en anden paa lovlig Maade sig haver forhvervet". Her-til kom senere frd. af 7.5. 1828 om forbud mod eftertryk af skrifter, hvortil fremmede staters undersætter havde forlagsret samt frd. af 13.12. 1837 om forbud mod eftergørelse af kunstværker. 1741-ordningen afløstes af lov af 29.12. 1857 om eftertryk m.m. Retten til at udgive et skrift blev i 30 år efter en forfatters død forbeholdt hans arvinger eller den, han måtte have truffet aftale med om udgivelse. Fristen blev ved lov nr. 48 af 12.4. 1889 udvidet til 50 år. Ved lov af 31.12. 1864 om eftergørelse af kunstværker blev retten til gengivelse af originale kunstværker påtilsvarende måde forbeholdt i 30 år efter kunstnerens død. Ved lov nr. 189 af 19.12. 1902 om forfatterret og kunstnerret forenedes de to love. Også for kunstnerretten gjaldt nu 50 årsreglen. Loven fornyedes ved lov nr. 72 af 1.4. 1912 og nr. 149 af 26.4. 1933, afløst af

lov nr. 158 af 31.5. 1961 om ophavsretten til litterære og kunstneriske værker, nu lovbek. nr. 130 af 15.4. 1975. Den sidste lov blev gennemført efter forhandlinger mellem de nordiske lande, så disse nu har omtrent ens opretshavslove, Island dog først fra 1972. Gensidige regler om beskyttelse af ophavsret i andre lande er gennemført dels ved bilaterale aftaler, dels ved internationale konventioner. Ældst er Bernerkonventionen af 1886 til værn for litterære og kunstneriske værker. Den er flere gange revideret, sidst i 1971. Denne er dog endnu ikke ratificeret af Danmark, der endnu (1976) er bundet af revisionen i 1948. Desuden findes en verdenskonvention af 1952 om copyright, ligeledes revideret i 1971 og endnu ikke ratificeret af Danmark. - Ophavsretten består dels af en materiel ret til økonomisk udbytte af den litterære eller kunstneriske frembringelse, dels af en moralsk ret (*droit moral*) til værn mod krænkende gengivelser af værket, f.eks. i forvansket form, uden nævnelse af ophavsmand o.l. *Droit moral*-reglen bortfalder ikke med ophavsretten (50 år efter ophavsmandens død), men forvaltes herefter af det offentlige (lovens § 53). Et vanskeligt problem i forbindelse med ophavsret er den nu meget lette adgang til at fotokopiere. Herom siger lovens § 11, at af et offentliggjort værk må enkelte eksemplarer fremstilles til privat brug, men de må ikke udnyttes på anden måde. Dette antages ikke at give hjemmel til kopiering til undervisningsbrug eller til forsyning af medarbejdere i virksomheder eller institutioner. § 12 åbner mulighed for dispensation til arkiver, biblioteker og museer, hvilket er sket ved kgl. anordning nr. 272 af 21.7. 1962. Herefter har visse institutioner, herunder RA og landsarkiverne, tilladelse til i begrænset omfang at fremstille kopier i sikkerheds- og beskyttelsesøjemed (for at skåne originaler), samt i studie- og forskningsøjemed at udlevere kopier af enkelte artikler og kortere afsnit af bøger, dog kun i ét eksemplar til hver bruger. Endvidere kan der kopieres til komplettering og forøgelse af samlingerne, når dette ikke kan ske på normal måde fra boghandel, forlægger eller udgiver. - Retten til fotografiske billeder er beskyttet ved en særlig lov (lovbek. nr. 129 af 15.4. 1975). - Litt.: Willi Weincke: Ophavsret. Reglerne, baggrunden, fremtiden. 1976. (Se s. 68-75 om kopieringsproblemet). Uphovsrett I, Fotokopiering och bandinspelning särskilt inom undervisningsverksamhet, Nordisk udredningsserie 21/73 (Betænkning fra den nordiske ophavsretskomité).

Opnormering
Se Normeringslov.

Oppebørsel

Oppebørsel

Noget som oppebæres, modtages, især om offentlige indtægter, Udtrykket er noget forældet, men anvendeligt som fællesbetegnelse for det direkte og inddirekte skattevæsen (oppebørselsvæsenet). Under det færøske landsstyre sorterer Færøernes oppebørselskontor. Den tidl. amtstue i Kolding hed indtil 1941 Kolding oppebørselsstue.

Optant

En person, der i forbindelse med landafståelse benytter en ret til at optere for den ene af de traktatssluttende stater, d.v.s. vælge i hvilken af dem han (uanset bopæl) fremtidig vil være statsborger. I henh. til freden i Wien af 30.10. 1864 fik indbyggerne i de afståede hertugdømmer adgang til inden 6 år at optere for Danmark, hvilket mange benyttede sig af, da den tysk-franske krig brød ud kort før fristens udløb, idet optanter ikke skulle gøre preussisk krigstjeneste. Det slesvigske optantspørgsmål gav iøvrigt anledning til mange vanskeligheder, bl.a. fordi børn, hvis forældre var optanter, og som var født i de afståede områder, hverken havde preussisk eller dansk statsborgerret. En delvis ordning af dette spørgsmål opnåedes ved konvention af 11.1. 1907 om visse optanthørns statsborgerlige forhold (bek. nr. 11 af 24.1. 1907). Også ved Nordslesvigs genforening med Danmark blev der adgang til på begge sider af den nye grænse at optere for det andet land. (Knud Larsen, Indfødsretsloven, I, 1948, s. 53 ff).

Optantsager

Saggruppe i Indenrigsministeriet. Se Indfødsretssager.

Ordentlig

I lovsproget tidl. anvendt i betydningen "ordinær" i modsætning til overordentligt = ekstraordinær. Indtil 1953 sondrede man mellem ordentlige og overordentlige rigsdagssamlinger.

Ordination

Det latinske udtryk for præstevielser, d.v.s. den kirkelige handling, hvorved en biskop giver en teologisk kandidat eller anden dertil berettiget person ret til at fungere som præst. Ordination sker som regel i forbindelse med indsættelse i første embede og er en betingelse for at kunne udøve præstevirksomhed i folkekirken. (Roesen s. 148 f).

Orlog

Gl. germansk ord for krig, således stadig på nederl. Nu næsten kun i forbindelse med søkrigsvæsen (orlogsfartøj, orlogskaptajn, orlogsværft).

Ostelageret

Et reservemagasin i Scandiagade 8, som staten 1961-65 lejede til brug for RA og LA Kbh. Bygningen ejedes af et osteengrosfirma Kraft Foods International (tidl. Peter Jensen ost engros). Selvom den lejede bygning gennemgik en kemisk rensning og hurtigt fyldtes med arkivalier, mærkedes det stadig på atmosfæren, hvad den tidl. var brugt til. Bygningen blev rømmet med udgangen af 1965, da det sjællandske landsarkivs nye magasinbygning kunne tages i brug. (Meddelelser 1956-60, s. 41 og 1961-65, s. 45).

"Otte sogne"

Ved "de otte sogne" forstås sognene i Nørre Tyrstrup herred i Vejle amt, nemlig: Sønder Stenderup, Sønder Bjert, Vejstrup, Hejls, Vonsild, Dalby, Ødis og Taps. Disse sogne hørte indtil 1864 til hertugdømmet Slesvig, men blev ved fredsslutningen tillagt Danmark som delvis kompensation for afståelsen af de såkaldte kongerigske enklaver i Slesvig, se Enklaver. De udgjorde herefter Kolding herred.

Overarkivar

Indførtes ved lønningsloven af 1946 som betegnelse for afdelingsledere i RA. Der er nu fire overarkivarstillinger i RA, tre i 35. og én i 36. lønramme. De tre førstnævnte er besat ved overenskomstansættelse. Betegnelsen anvendes tillige om lederen af Erhvervsarkivet og af Udenrigsministeriets arkiv.

Overenskomstansættelse

Ansættelsesforhold for faste medarbejdere i offentlig tjeneste, som ikke er tjenestemænd, s.d., men hvis løn og arbejdsforhold reguleres i henh. til overenskomst mellem staten (eller anden offentlig myndighed) og vedkommende faglige organisation. Betegnelsen anvendes mest om akademikere. Overenskomstansatte er i Hof- og statskalenderen anført med et O.

Overformynderi

Tilsyn med værgemål samt forvaltning af umyndiges og borteblevne personers formue. Der fandtes tidl. overformynderier i hver retskreds, men ved lov af 26.5. 1868 blev formueforvaltningen samlet

Overformynderi

under Overformynderiet i København. Tilsynet med værgemål blev henlagt under skifteretterne, i København dog under Overformynderiet. Dette påtog sig desuden forvaltningen af testamentarisk båndlagte midler, legater m.v. Ved lov nr. 219 af 8.6. 1966 indskrænkedes Overformynderiets virksomhed til alene at omfatte forvaltningen af umyndiges og borteblevnes formue.

Overførster

Indtil 1911 en melleminstans i statsskovbruget mellem skovridere og Indenrigsministeriet/Landbrugsministeriet. Overførstere nævnes allerede i frd. om skovvæsenet af 26.1. 1733. If. lov af 25.2. 1851 om statsskovenes bestyrelse fandtes tre overførsterinspektioner, 2 på Sjælland og 1 i Jylland. Ved lov nr. 134 af 13.5. 1911 om oprettelse af et direktorat for statsskovbruget § 5 ophævedes overførsterembederne.

Overlandvæsenskommission

Se Landvæsensret.

Overpolitiret

Appelinstans for politisager, s.d., i landjurisdiktionerne under den gamle retspleje. Varetoges af amtmændene, i godsjurisdiktioner af lensbesidderen. Ved provisorisk frd. af 27.5. 1848 ophævedes overpolitiretterne. Deres funktioner overtoges af landsoverretterne. Den provisoriskeforordning afløstes af lov af 14.6. 1850.

Overpræsident

Siden 1661 den øverste kgl. udnævnte embedsmand i København, hvor han - i lighed med amtmænd, se Amt, i de øvrige dele af Danmark - udfører en række overøvrighedsforretninger samt fører tilsyn med kommunalforvaltningen. Indtil 1938 var han tillige formand for Københavns magistrat og havde som sådan pligt til at gøre indsigelse, hvis han skønnede, at borgerrepræsentationen, en borgmester eller rådmand overskred deres kompetence eller handlede mod loven, ligesom han i sådanne tilfælde midlertidigt kunne sætte beslutninger ud af kraft. Efter 1938 har han fortsat adgang til at overvære borgerrepræsentationens og i visse tilfælde også magistratens møder. Finder han tilfælde af kompetenceoverskridelse, skal han foretage indberetning til indenrigsministeren, hvilket dog i praksis ikke forekommer. I hertugdømmerne havde Flensborg og Altona en overpræsident, der foruden at udføre overøvrighedsforretninger var første borgmester og overpolitimester.

Overretter

Se Landsoverretter.

Overøvrighed

En melleminstans mellem centrale og lokale myndigheder, nu især i forbindelse med overøvrighedsbevillinger, d.v.s. bevillinger på personrettens område meddelt gennem overpræsidenten i København, amtmændene, rigsombudsmanden på Færøerne og landshøvdingen i Grønland, der tilsammen udgør overøvrigheden her i riget. Af denne bevillingsudstedelse fremgår de såkaldte blanketsager, s.d.

Ovutsabom

Forkortelse af "Organisationen af videnskabeligt uddannede tjenestemænd ved statens arkiver, biblioteker og museer". Opr. "Ofutsabom", idet f stod for "fagligt". Stiftet 1919. Organisation under Danske Statsembetsmænds Samråd, ligeledes stiftet 1919. Forhandlingsberettiget organisation for arkivvæsenets arkivarer og registratorer. Overenskomstansatte arkivarer var dog siden 1960 organiseret under Dansk Magisterforening. Siden 1972 er Dansk Magisterforening, s.d., med Akademikernes Centralorganisation, s.d., som hovedorganisation forhandlingsberettiget organisation for alle arkivvæsenets arkivarer. Vedr. andre arkivmedarbejdere, der tidl. var organiseret i Ovutsabom, se TAT.

P

P.m.v.

= På ministerens vegne. Anføres under ministerielle skrivelser, der ikke er underskrevet af en minister.

Paginerung

Af forsyne med sidetal. Se tillige "Foliering".

Pagt

Af lat. pactum = overenskomst. I specielle tilfælde betegnelse for overenskomst, f.eks. i lovsproget: ægtepagt, i internationale forhold om traktater, der opfattes som fundamentale, f.eks. Folkeforbundspagten, FN-pagten, Atlantpagten, Warszawa-pagten m.v.

Pakke

Betegnelse for en arkivalisk enhed, der indeholder sagsakter. Langt

Pakke

de fleste arkivalier fremtræder enten som pakker eller bind, s.d. Tidl. dannedes pakker ved papplader, der ved hjælp af en snor spændtes sammen om et antal sagsakter svarende til en pakke-tykkelse af ca. 10 cm. I 1970 gik RA over til at anvende æsker, se Arkivæsker, til pakning af arkivalier. Ved optælling af arkivalske enheder betegnes også æsker som pakker.

Pakkesager

Se Sag.

Pantebøger

Se Skøde- og pantebøger.

Papir

De første almindelige bestemmelser om brug af papir i statstjenesten blev givet med reglement nr. 101 (LT) af 26.5. 1888 om anvendelsen af de papirsorter, som af Ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet anskaffes eller bestilles til brug i statstjenesten, samt om blæk til samme brug. I afsnit I § 4 findes målene for de dengang anvendte formater angivet i tommer. Se Propatria og Bikube. I 1943 nedsatte finansministeren et udvalg ang. statens papir- og trykningsudgifter, der afgav betænkning i 1945 (Sv. 717). Udvalget anbefalede (s. 9-15) at gå over til det metriske eller internationale standardformatsystem, som var indført i en række lande. Systemet bygger på et grundformat af 1 m², hvor forholdet mellem siderne er 1: kvadratroden af 2 eller 1: ca. 1,4. Grundformatet, der kaldes A 0, bliver herefter 1189 x 841 mm. De mindre formater, der kaldes A 1, A 2, A 3 o.s.v., fremkommer ved stadige halveringer, således at kortsidens længdemål ved hver halvering bliver langsides længdemål. A 4 bliver således 297 x 210 mm, A 5 210 x 148 mm, A 6 148 x 105 mm. Foruden A-rækken findes 2 andre standard-rækker: B med grundformat 1414 x 1000 mm og C med 1297 x 917 mm. Ved bek. nr. 327 af 5.7. 1949 vedr. anvendelsen af papir indenfor statsforvaltningen indførtes det metriske systems A-række til statens skrive- og trykpapir og B- og C-rækken til kuverter og omslag. B 4 er 353 x 250 mm, B 5 250 x 176 mm, C 4 324 x 229 mm og C 5 229 x 162 mm.

Paradigma-(sag)

Græsk = forbillede, mønster. En sag, der tjener som model for behandlingen af tilsvarende senere sager. Ikke nødvendigvis identisk med normsager, se Norm, og præcedens, s.d.

Parafering

Af fr. parafe = snirkel på en underskrift, navnetræk. I dansk forvaltningsprog: medunderskrift. Skrivelser fra offentlige institutioner paraferes ofte af en medarbejder, der er underordnet i forhold til underskriveren, f.eks. er skrivelser med en ministers underskrift gerne paraferet af vedkommende kontorchef. Paraferingen viser, hvem der har ansvaret for brevets ekspedition, men har ingen retsvirkning. Må ikke forveksles med den kontrasignatur, s.d., som en minister påfører dokumenter, der skal underskrives af kongen.

Parkinsons lov

Titel på bog udg. 1957 (på dansk 1958) af den britiske videnskabsmand og skribent C. Northcote Parkinson, som i pseudovidenskabelig form opstillede en række satiriske postulater om offentlig administration. Et af postulaterne gik ud på, at offentlig administration har en fast vækstrate helt uafhængig af, om opgaverne vokser eller mindskes. - På folkebibliotekerne er Parkinsons bøger om dette emne katalogiseret som skønlitteratur.

Parlamentarisk kommission

If. GL § 51 kan Folketinget nedsætte kommissioner af sine medlemmer til at undersøge alment vigtige sager. Kommissionerne er berettiget til at forlange skriftlige eller mundtlige oplysninger af såvel private borgere som offentlige myndigheder. Alle grundlove siden 1849 har haft en sådan bestemmelse. Indtil 1953 kunne Folketing og Landsting hver for sig nedsætte kommissioner. Der har ofte været fremsat forslag herom, men kun i fem tilfælde har der været nedsat parlamentariske kommissioner: 1. 1871 ang. Vallø og Vemmetofte stiftelser; 2. 1885 ang. udgifter til Det kirkelige råd; 3. 1900 ang. omordning af skattelovgivningen; 4. 1918 ang. modsætningsforholdet mellem statsministeren og amtmanden på Færøerne; 5. 1945 (-53) ang. forholdene under den tyske besættelse. I det sidste tilfælde var der formelt tale om flere kommissioner, idet en ny skulle nedsættes, når der havde været valg til Folketinget. Den som nr. 4 nævnte kommission var nedsat af Landstinget, de øvrige af Folketinget.

Partikulær

Af lat. particula = en lille del (partikel). I ældre forvaltningsprog = privat, f.eks. partikulære ansøgninger. Før 1849 kaldtes en af de kasser, kongen privat rådede over, d.v.s. uden om finansforvaltningen, Partikulærkassen.

Partsoffentlighed

Partsoffentlighed

Se Offentlighed i forvaltningen.

Pas

Officielt legitimationsdokument, der berettiger indehaveren til bortrejse. Opr. ikke kun til udlandet. Under stavnsbåndet skulle værnepligtige have pas for at forlade godset. Efter frd. af 20.6. 1788 om stavnsbåndets ophævelse m.v. udstedtes sådanne pas af amtmanden (amtspas). Disse bortfaldt definitivt 1849 som følge af værnepligtsloven. Pastvang for indlændinge ved rejse til udlandet ophævedes ved lov af 10.2. 1862 og for udlændinge ved indrejse her til landet ved lov af 15.5. 1875, dog under forudsætning af gensidighed. Forholdene under 1. verdenskrig medførte påny pas-tvang i rejsetrafikken mellem de fleste lande. If. lov nr. 224 af 7.6. 1952, jfr. lovbek. nr. 20 af 7.2. 1961, kan det nu ved kgl. anordning bestemmes, hvorvidt udlændinge ved ankomst til eller udrejse fra landet skal være forsynet med pas eller anden rejse-legitimation. En tilsvarende bestemmelse om pastvang for danske statsborgere ved udrejse findes i lov nr. 223 af 7.6. 1952. Se iøvrigt Fripas, Hjemstedsbevis, Søpas, Visum.

Passager

Saggruppe i Justitsministeriet, 1918 under dettes 2. kontor, fra 1919 under 3. kontor. Består af to hovednumre: 34 for visum-sager og 35 for sager om udstedelse af dansk pas. 1919-23 findes særskilt journal og brevregister for passager.

Pastorat

Det område, et sognepræsteembede i folkekirken omfatter. Et pa-storat kan omfatte mere end ét kirkesogn. Der kan være knyttet mere end én præst til et pastorat, men som regel er kun en af dem sognepræst. (Roese s. 160).

Patent

Af lat. littera patens eller fr. lettre patente = åbent brev. I her-tugdømmernes forvaltning anvendt om kgl. åbne breve, se Breve. I ældre dansk forvaltningssprog om dokumenter, hvorved disse privilegier eller rettigheder tilstås (adelspatent, naturalisations-patent). Nu kun om eneret til at udnytte opfindelser.

Patentsager

Saggruppe i Indenrigsministeriet indtil 1894, da Patentkommissionen oprettes. Sagerne betegnedes opr. som eneretsbevillinger, et

begreb, der også omfattede monopoler. En patentjournal oprettes i 1885. ("Materiale til en vejledning om Indenrigsministeriets arkiv" s. 53-56).

Pengevæsen

Se Møntvæsen.

Peremptorisk

Af lat. *perimere* = tilintetgøre. I ældre forvaltningssprog: afgørende, uigenkaldelig, endelig, f.eks. om frister, hvis oversiddelse ubetinget udløser sanktioner.

Periculum in mora

Lat. = fare ved at tøve. Udtrykket bruges f.eks. som begrundelse for ubemyndiget handlen i nødstilfælde.

Periodejournalisering

Løbende journalisering i en periode på flere år (5 eller 10) i modsætning til den traditionelle årgangsjournalisering.

Permutation

Af lat. *permutatio* = forandring. Betegnelse for ændring i legatfundatser, testamenter o.l., gennemført af overordnede myndigheder uden hjemmel i oprettelsesgrundlaget, f.eks. i tilfælde, hvor de opr. bestemmelser ikke længere kan opfyldes eller er blevet åbenbart uhensigtsmæssige. If. bek. nr. 29 af 15.2. 1965 er alle spørgsmål om permutation af sådanne bestemmelser henlagt til Justitsministeriet, jfr. § 69 i arveloven (nr. 215 af 31.5. 1963). Litt.: Ernst Andersen, Legater og stiftelser med særligt henblik på fundatsers oprettelse og ændring, 1962.

Persona ingrata eller non grata

Lat. = uvelkommen, uønsket person. Et medlem af en diplomatisk mission, der af modtagerlandet betegnes således, skal straks forlade landet. Anvendes f.eks. i tilfælde, hvor den pågældende har gjort sig skyldig i en lovovertrædelse, idet medlemmer af diplomatiske missioner efter international konvention ikke må strafforfølges. Se Diplomati.

Personalunion

En forbindelse mellem to stater, der udelukkende består i, at de har samme statsoverhoved. Forholdet mellem Danmark og Island under forbundsloven af 1918 betegnedes som en personalunion. Dette

Personalunion

var dog ikke helt korrekt, da der foruden kongefællesskab bestod det bånd mellem de to lande, at Danmark varetog Islands forhold til andre lande. Tilsvarende gjaldt unionen mellem Sverige og Norge 1814-1905.

Personregistre

Ved § 4 i lov nr. 258 af 28.6. 1920 om indførelse af dansk personret, familieret og arveret i de sønderjyske landsdele blev det bestemt, at de før genforeningen gældende regler om borgerlige personregistre forblev i kraft. De anmeldelser om fødsler, navngivelse og dødsfald, som i det øvrige land sker til de kirkelige myndigheder, kan i de sønderjyske landsdele kun foretages med borgerlig gyldighed til personregisterførerne. I købstæder og flækker er borgmesteren personregisterfører, i landsognene sognefogden. Nugældende regler om borgerlige personregistre findes i bek. nr. 375 af 22.12. 1961. - Om det centrale personregister, se CPR.

Piratudgave

Se Ophavsret.

Plakat

Ældre betegnelse for en offentlig bek. af mindre omfang. Se Forordning.

Plattysk

Også: nedertysk, i modsætning til højtysk. Ordet havde opr. ikke nogen nedsættende betydning, men hentyder til det nordtyske lavland (platteland), hvor sproget tales. Plattysk, der er nært beslægtet med nederlandsk, var indtil omkring 1600 officielt sprog i Nordtyskland (således i Hansestæderne), men veg derefter for højtysk. Det har dog stadig stor udbredelse som talesprog, bl.a. på landet i den tysktalende del af Slesvig.

Pligtaflevering

Af alt som trykkes her i landet skal bogtrykkeren aflevere frieksemplarer til Det kgl. bibliotek, Statsbiblioteket i Århus og Universitetsbiblioteket i København, i sidste tilfælde dog kun efter påkrav. Pligtaflevering indførtes ved frd. af 25.4. 1732. Senere regler i anordning af 10.1. 1781, plakat af 5.2. 1783, frd. af 19.1. 1821, frd. af 20.1. 1832, lov nr. 66 af 2.5. 1902, lov nr. 142 af 18.4. 1925 (Statens Avissamling) og lov nr. 160 af 1.7. 1927.

Pligtarbejde

Der har fra gammel tid været en forpligtelse til efter rekvisition at udføre forskelligt arbejde vederlagsfrit for det offentlige. I modsætning til ombud, s.d., kunne pligtarbejde ikke kræves udført af den forpligtede personligt, men kunne udføres af folk i hans tjeneste. Arbejdet kunne bestå i kørsler, spandage, s.d., og gangdage, s.d. Se herom Betænkning afgiven af Kommissionen angaaende Pligtkørsler og andet kommunalt Pligtarbejde, 1926 (Sv. 888). Pligtarbejdet havde hjemmel i forskellige lovbestemmelser, anført i betænkningen s. 29. Det anvendtes især til transport af personer og gods samt til vejarbejde. Lov nr. 229 af 20.12. 1929 om ordning og delvis ophævelse af det kommunale pligtarbejde sigtede mod en fuldstændig ophævelse af dette (bortset fra snekastning). (Poul Andersen, Dansk Forvaltningsret, 1956, s. 234-39). Snekastningsarbejdet ordnedes ved lov nr. 68 af 9.4. 1891. Det blev i sognekommunerne som omgangsarbejde pålagt ejere og brugere af faste ejendomme i forhold til ejendommens størrelse og folkehold. I lov nr. 158 af 13.4. 1938 overlodes det til sognerådet at bestemme, om snekastning skulle udføres for kommunens regning eller som naturalarbejde. Det sidste bortfaldt med lov nr. 140 af 25.2. 1970 om vintervedligeholdelse og renholdelse af veje.

Plimsoller

Et udtryk, der rummer en grov uretfærdighed. Alle ved, hvad en plimsoller er, men få ved, at det kommer fra navnet på en britisk politiker Samuel Plimsoll (1824-98), der energisk arbejdede for de søfarendes sikkerhed, især ved påbud om de såkaldte lastelinjemærker.

Politi

Af gr. polis = by og politeia = det at styre en by eller stat. Tidl. alm. betegnelse for den offentlige orden, især i byerne. Jfr. DL 3-4-5 "Borgemester og Raad skulle holde god Skik og Politie...". Nu kun om den myndighed, der opretholder den offentlige orden. Indtil 1938 var det lokale politi kommunalt. Ved lov nr. 166 af 18.5. 1937 oprettedes et for hele riget fælles politikorps under en rigspolitichef. Dog vedblev de lokale politichefer (politidirektøren i København og politimestrene) i henseende til den eksekutive politimyndighed at sortere direkte under justitsministeren.

Politimester

Indtil retsplejereformens ikrafttræden i 1919 fandtes udenfor København ingen embedsmand, der alene var politimester, bortset

Politimester

fra at der 1802-19 var et særskilt politimesterembede i Københavns amts rytterdistrikts birk. If. frd. af 22.10. 1701 var ledelsen af det lokale politi hos retsbetjentene, s.d. Kun København havde fra 1682 en særlig politimester, fra 1814 kaldet politidirektør. Ved retsplejereformen adskilles politimester- og dommerfunktionerne. Landet inddeltes i 65 politikredse, efter genforeningen i 1920 72, nu 54, hver underlagt en politimester. København vedblev at have en politidirektør. Fra 1974 betegnes også de hidtidige politiinspektører under rigspolitichefen som politimestre. Om Københavns politimester: Kristian Hvidt, Politimester og politiret i København, Afhandlinger om arkiver, 1964, s. 82-96. Ang. kassation i politimesterarkiver: Justitsministeriets cirk. af 19.12. 1963.

Politisager

Retssager ang. mindre lovovertrædelser. Politisager har en enklere procedure end andre retssager. Politimesteren rejser tiltale. Rpl. § 721 angiver, hvilke sager der er politisager. Regler om tiltale og domsforhandling findes i rpl. kap. 81 (§§ 930 ff). I retsbetjentarkiverne før 1919 findes særskilte protokoller for politisager.

Portefølje

Af fr. portefeuille = tegnebog eller mappe. I forvaltningssproget betegnelse for en ministerpost. Anvendes nu som regel kun i forbindelse "minister uden portefølje", d.v.s. en minister, som ikke har noget ministerium at bestyre.

Postbog

Kronologisk førte fortegnelser over afsendte og modtagne breve. Hvis j.nr. anføres, kan postbøger tjene som indgang til journalsagerne. Udenrigsministeriet, der ikke fører journaler, fører postbøger, der kaldes "protokollen".

Postillon

Fr. (udtales postiljong) = postkusk, postrytter. Anvendtes her i landet om såvel den ridende som den agende post.

Pressekopi

Se Kopipresse.

Primas

Af lat. primus = den første. Formand, især om den øverste gejstlige i et land. I Danmark er Københavns biskop kirkens primas.

I forhold til de øvrige biskopper også kaldet primus inter pares = den første blandt ligemænd, idet han ikke har nogen overordnet stilling i forhold til disse, men fører forsædet, når biskopperne mødes.

Primogenitur

Lat. = førstefødsel. Især i forbindelse med rettigheder, der forbeholdes den førstefødte, f.eks. ved tronfølge, adkomst til len og stamhuse m.v.

Primula

Af lat. primulus = allerførst. Serie af interne skrifter med undertitlen "Værkstykker og fortryk for RA's 1. afdeling". Anvendes til forelæggelse af foreløbige arbejdsresultater til intern brug. (Arkiv 4. bind 1972 s. 11 f).

Primærkommune

Se Kommuner.

Privatarkiver

Hertil regnes alle arkiver, hvis proveniens ikke er offentlig. De er ikke underkastet de regler, der gælder for offentlige arkiver. En del privatarkiver afleveres spontant, men de fleste tilvejebringes ved opsøgende virksomhed og aftale med indehaverne om overdragelse, tilgængelighed m.v. Privatarkiver kan være personarkiver, institutionsarkiver eller virksomhedsarkiver, herunder godsarkiver. Private arkiver i RA hører under 4. afdeling. Privatarkiver findes også i landsarkiverne, der bl.a. indsamler godsarkiver, samt i en del biblioteker og lokalhistoriske arkiver. Private erhvervsvirksomheders og erhvervsorganisationers arkiver indsamles af Erhvervsarkivet, s.d. Private personarkiver i RA er normalt tilgængelige, når de er 80 år gamle, private institutionsarkiver, når de er 50 år gamle, men der kan ved afleveringen aftales såvel en kortere som en længere utilgængelighedsperiode. Det kan ligeledes aftales ved afleveringen, at en eller flere private personer skal give tilladelse til arkivets benyttelse i utilgængelighedsperioden eller en del af denne. Iøvrigt giver rigsarkivaren adgang til benyttelse af private arkiver. (Bestemmelser om tilgængelighed, 1973, s. 7 f). Fortegnelser: Oversigt over private personarkiver i Rigsarkivet, 1972 (i arkivjargon "telefonbogen"). I VA-serien er udkommet: IV, Privatarkiver fra det 19. Aarhundrede, ved Kristian Erslev, 1923. VIII, Privatarkiver før 1660, ved Erik Kroman, 1948. IX, Privatarkiver fra tidsrummet 1660-

Privatarkiver

1800, ved Henny Glarbo, 1952. Desuden er udsendt specialregistraturer for en række privatarkiver. Fortegnelse herover i Skrifter udg. af Rigsarkivet og landsarkiverne 1852-1973, s. 6 f. Siden da er udkommet i serien Foreløbige arkivregistraturer, Ny serie: Nr. 8, Slægten Hegermann-Lindencrone, ca. 1742-1951, 1974. Nr. 9, Slægten Glahn, 1750-1965, 1974. Nr. 10, Radikale Venstre, 1903-ca. 1959, 1975. Nr. 11, Historikeren Aage Friis, 1975. Desuden findes på RA's læsesal en samling af ikke-udgivne registraturer over private arkiver. Af LA Viborg er udg.: Privatarkiver 1, 1975. Forskellige arkiver (X-arkiver), 1964 (s. 167 ff arkiver af privat proveniens). Af LA Odense er udg.: De fynske godsarkiver, En introduktion, 1975. Godsarkiver, Langeland, 1975. Af LA Åbenrå er udg.: Private personarkiver, 1975. Summariske fortegnelser findes i de såkaldte "guider", s.d., for LA Kbh. og LA Odense samt i VA VI, Landsarkivet for de sønderjydske landsdele, 1944.

Pro vera copia

Lat. = for rigtig afskrift. Anføres i ældre tid under afskrifter med tilføjelse af underskrift af den, der indestod for afskriftens rigtighed.

Prohibitivpåtegning

Af lat. prohibere = forbyde. Påtegning på et omsætteligt værdipapir om, at ejeren ikke må omsætte det uden tilladelse fra en anden. Legaters beholdninger af obligationer og andre værdipapirer får prohibitivpåtegning i det ministerium, der har stadfæstet fundatsen.

Proklama

At lat. proclamare = råbe op. Offentlig indkaldelse til inden en vis frist at anmelde krav, man måtte have i dødsboer eller konkursboer. (Juridisk Formularbog 1971, s. 131 ff, 609 f).

Promemoria

Lat. = til erindring. Ældre betegnelse for en skrivelse fra et regeringskollegium. Da Algreen Ussing i 1826 overtog fortsættelsen af Fogtmans reskripter, s.d., begyndende med 1814, blev "prom." erstattet med "skr.". - I svensk forvaltning hyppigt anvendt om større interne notater og redegørelser, forkortet PM.

Propatria

Ældre folioformat i papir, s.d., 13 x 16 tommer, 33,2 x 41,6 cm (ufalset). Se afsnit I i bek. nr. 101 af 26.5. 1888 om anvendelse af papirsorter i statstjenesten m.v.

Protokol

1. En indbunden bog til skriftlige indførsler af retlig karakter. I arkivprog anvendes det (ikke helt korrekt) synonymt med bind, s.d. Bind, der fremkommer ved indbinding af allerede eksisterende aktstykker, f.eks. forestillingsprotokoller, er ikke protokoller i egentlig forstand. En protokol vil ofte være "gennemdraget", d.v.s. at der vil være trukket en snor gennem bladene, forseglet og "autoriseret" ved en myndigheds påtegning. 2. En erklæring fremgået af en forhandling og tiltrådt af deltagerne, evt. et supplerende eller forklarende tillæg til en traktat. (Se f.eks. protokol til ikke-angrebstraktaten mellem Danmark og Tyskland af 31.5. 1939). 3. Den afdeling i et udenrigsministerium, der beskæftiger sig med det formelle forhold til andre lande, f.eks. de diplomatiske forbindelser, kontakten mellem statsoverhoveder, officielle lykønskninger og kondolencer m.v. 4. Kodeks for rangfølge inden for diplomati m.v., f.eks. lægges ved officielle fester bordplan "efter protokollen".

Proveniens

Lat. = stammende fra. I arkivsproget nærmest "hjemhør". Ved arkivaliers proveniens forstås den institution, person eller virksomhed, hvis arkiv de tilhører. Et arkiv består af materiale modtaget udefra (f.eks. indkomne breve), materiale fremstillet til internt brug (f.eks. journaler, notater) samt afspejling af materiale sendt til andre (f.eks. koncepter, kopier). (Ministerielle arkiver, Grundtræk af deres opbygning, 2. udg., 1976).

Proveniensprincippet

En nu alment akcepteret metode i arkivforvaltningen. V.A. Secher definerede det således: "Arkivalierne skulle ... anbringes, hvor de i Virkeligheden høre hjemme, d.v.s. der, hvor de ad den regelmæssige administrative Forretningsgangs Vej ere ankomme for at forblive". Litt.: V.A. Secher, Om Proveniens- (Hjemmehørs-) Princippet, Meddelelser fra det danske Rigsarkiv, 1906-18, s. 191-240, citatet ovenfor fra s. 198. Nils Nilsson, Arkivkunskap, 1973, s. 16 ff.

Provenu

Provenu

Fr. = indtægt. I forvaltningssproget betegnelse for, hvad en bestemt skat eller afgift indbringer.

Provianthuset

Bygningen øst for Bibliotekshaven, opr. den østre længe i det under Christian 4. anlagte flådearsenal. Navnet hentyder til bygningens opr. formål at være flådens proviantlager. Da denne funktion ophørte i sidste århundrede, blev en del af bygningen indrettet til arkiv, bl.a. den nordlige del, som RA's 2. og 3. afdeling nu råder over.

Provinsarkiver

Se Landsarkiver.

Provinsialstænder

Se Stænderforsamling.

Provisoriske love

Se Foreløbige love.

Provst, provsti

I hvert provsti, der som regel består af et herred, s.d., er en af sognepræsterne udnævnt til provst. Embedet er en melleminstans mellem på den ene side biskop og stiftsøvrighed og på den anden side præster og menighedsråd. Han fører tilsyn med førelsen af kirkebøger, s.d., er formand for provstiudvalget, s.d., medlem af provsteretten, s.d., og kan udføre visse forretninger på biskoppens vegne. Provsten i stiftsbyen kaldes domprovst (tidl. stiftsprovst) og er biskoppens stedfortræder. (Roesen s. 22 f).

Provsteret

Domstol til pådømmelse af gejstlige sager i 1. instans udenfor København. Den består af den stedlige provst og underretsdommer. Kun sager om forseelse m.h.t. den gejstlige embedsvirksomhed kan pådømmes ved provsteret. Der er appel til landemoderetten, se Landemøde. Den gejstlige jurisdiktion er meget gammel. Den omtales i DL 1-2-15 og var indtil frd. af 5.12. 1806 mere omfattende (f.eks. skiftejurisdiktion). Også lærere var tidl. omfattet af gejstlig jurisdiktion. (Roesen s. 45 ff).

Provstiudvalg

Ved lov nr. 286 af 8.7. 1922 om folkekirkens lønningsvæsen udenfor

København og Frederiksberg § 69 blev der i hvert provsti oprettet et provstiudvalg med provsten som formand og to læge medlemmer valgt af provstiets menighedsråd. Udvalgene varetager kirkernes økonomiske anliggender, herunder tilsyn med bygninger og kirkegårde, samt med de enkelte kirkers regnskabsvæsen. Ang. kassation i provstiudvalgenes arkiver: Kirkeministeriets cirk. af 5.12. 1955. (Roesen s. 23 f).

Præcedens

Lat. = forudgående, noget der er forekommet før. At sige om en afgørelse, at den ikke må "skabe præcedens" eller "få præcederende virkning" er i og for sig ulogisk, men udtrykket har fået en undertone af noget retningsgivende for fremtiden.

Prægravation

Af lat. prægravatio = overbebyrdelse, især i forbindelse med beskatning. Især kendt fra 1840'erne, da det af den slesvig-holstenske opposition brugtes i forbindelse med påstanden om, at hertugdømmerne var blevet forfordelt ved den opgørelse i 1838 af mellemværendet mellem staten og Nationalbanken, der går under navnet "tolvmillionsagen", s.d. Litt.: Marcus Rubin, Frederik VI's Tid, s. 386-97. Hans Jensen, De danske Stænderforsamlings Historie, II, s. 110 ff. Axel Rubow, Nationalbankens Historie 1818-1878, 1918, s. 121-27.

Præklusiv

Af lat. præclusam = lukket. Om frister, hvis oversiddelse medfører, at rettigheder, man havde kunnet gøre krav på, fortabes, f.eks. præklusivt proklama, s.d.

Prærogativ

Af lat. prærogare = ret til at ytre sig først. I statsretten: den kompetence et statsoverhoved kan udøve uafhængig af den folkevalgte forsamling. Udskrivelse af valg, regeringsdannelse og udnævnelse af embedsmænd er eksempler på kgl. prærogativer i den danske forfatning, idet grundloven ikke giver Folketinget mulighed for deltagelse i sådanne beslutninger. Kgl. prærogativer udøves på vedkommende ministers ansvar.

Præskription

Af lat. præscriptio = forskrift. I ældre retssprog: forældelse af retskrav på grund af manglende hævdelse (frahævd).

Prætendent

Prætendent

Af lat. præterendere = holde frem, gøre fordring på. Især om en tronprætendent, d.v.s. et medlem af et detroniseret fyrstehus, som ville have været regerende, eller, ved et fyrstehus uddøen, om et medlem af et andet hus, som gør fordring på tronen.

Prøve

Ved kassation tilintetgør man nu aldrig et arkivmateriale totalt. I det mindste bevares en prøve, f.eks. en enkelt pakke, der kan vise, hvordan materialet har set ud.

Ptg.

Se Påtegning.

Publica

1. Visdomsbøger i Danske kancelli og Justitsministeriet 1700-1882. Indeholder alfabetiske sted- og sagregistre over ekspeditioner. (VA I, s. 6). 2. I den af P. v. Sixtel topografisk ordnede del af Tyske kancellis arkiv: sager vedr. privilegier, jurisdiktionsgrænser m. v. (VA VII, s. XXXVII).

"Pøs"

Arkivjargon for sager, der tilbageleveres efter udlån til administrationen. Efter gammel kutyme skal sådan tilbagelevering ske ved ugens begyndelse. At udtrække og annullere rekvisitionssedler fra udlånskartoteket samt foretage udstregninger på mangelslister, s.d., kaldes at "slette pøs".

Påtegning (ptg.)

En udtalelse eller anden meddelelse, der påføres en indkommen skrivelse, som derefter tilbagesendes eller videresendes til anden myndighed. En skrivelse f.eks. en ansøgning, kan cirkulere til høring, s.d. mellem flere institutioner, der alle forsyner den med påtegninger. Formålet er at spare papir og brevskrivning.

Q

Quintin

Af lat. quintus = femte. Se Målesystemer.

R

Rudiosager

Saggruppe H siden 1926 i Departementet for offentlige arbejder. Indeholder sager af ikke-teknisk art vedr. Statsradiofonien. Disse sager blev i 1940 overført til Undervisningsministeriet, fra 1961 Ministeriet for kulturelle anliggender. Tekniske radiosager hører under Generaldirektoratet for Post- og Telegrafvæsenet.

RAJ

= Rigsarkiv-journal. I denne journaliseres al RA's korrespondance, der ikke vedr. aflevering eller udlån af arkivalier.

Rappel, rappellere

Af fr. lettre de rappel = tilbagekaldelsesbrev. Officiel skrivelse, hvorved en diplomatisk repræsentant hjemkaldes. Rappelskrivelsen overrækkes modtagerlandets statsoverhoved.

Ratifikation

Af lat. ratum facere = gøre gyldig. Den handling, hvorved et land endelig godkender en traktat afsluttet med et eller flere andre lande. Traktater afsluttes af parternes befuldmægtigede, der forhandler i henh. til instruks. Når enighed er opnået, forelægges traktatens ordlyd de pågældende landes forfatningsmæssigt kompetente myndigheder til ratifikation. Her i landet bestemmer GL § 19, at kongen ikke uden Folketingets samtykke kan foretage nogen handling, der forøger eller indskrænker rigets område, eller indgå nogen forpligtelse, til hvis opfyldelse Folketingets medvirken er nødvendig, eller som iøvrigt er af større betydning. Det er således ikke alle traktater, der skal ratificeres ved beslutning af Folketinget. Ved traktater mellem to lande udveksles ratifikationsdokumenterne. Ved traktater mellem flere lande bestemmes, hvor de skal deponeres.

Realregister

Indtil 1926 indførtes alle ved underretterne tinglyste dokumenter i skøde- og pantebøger, s.d., samt noteredes i et realregister, hvor hver ejendom havde sit blad. Realregister indførtes i København ved reskript af 22.7. 1759 og i hele landet ved frd. 28.2. 1845. Fra 1926 afløstes realregisteret af tingbogen, s.d. Se desuden Brev- og realregister.

Reassumptionsbo

Reassumptionsbo

Af lat. reassumere = optage påny. Et bo, der er afsluttet, men optages til fornyet behandling ved skifteretten.

Recognition

Af lat. recognitio = undersøgelse, senere vedkendelse, anerkendelse. Lille afgift af nærmest symbolsk karakter. Anvendtes i forbindelse med fæstevæsenet, s.d., om den afgift en arvefæster erlagde til jorddroten, s.d., ved fæstets overtagelse.

Red tape

Eng. = "rødt bånd". Hentyder til de smalle røde silkebåndler, der tidl. anvendtes som bogmærke i regnskabsprotokoller o.l. På engelsk anvendes ordet som nedsættende betegnelse for bureaukrati, omtrent som "kontorius" på dansk.

Referat, referent

I forvaltningssproget er referenten den embedsmand, der realitetsbehandler en sag, redegør for dens omstændigheder og gør indstilling om, hvordan den kan afgøres. Der sondres, navnlig tidl. mellem underreferent og overreferent. Referat kan afgives mundtligt, men nu næsten altid skriftligt på referatark. Se desuden Sagsbehandler.

Regale

Siden middelalderen betegnelse for en rettighed, der tilkommer kongen i hans egenskab af statsoverhoved. I nyere tid fortrinsvis om økonomisk virksomhed, som kongen (staten) fra gammel tid har monopol på, f.eks. møntregale, postregale, østersregale.

Regering

I grundlovens forstand kongen og ministrene. Ministrene alene betegnes som ministeriet. I nudansk er regering og ministerium synonyme med det første som det hyppigst anvendte.

Regest

Af lat. regestum = indførsel (i en fortegnelse). Kort indholdsbeskrivelse af et dokument. Jfr. Regesta diplomatica historiarum Danicæ, 1. rk., bd. 1-2 1847-1870 og 2. rk., bd. 1-2, 1889-1907, der indeholder korte udtog af dokumenter vedr. Danmark indtil 1660, forudsat, at de er trykt før ca. 1880.

Regiment

I fredstid den største taktiske og administrative, ensartet sammensatte hærafdeling. Tidl. havde den kun administrativ betydning. Størrelsen kan variere fra 1000-5000 mand. Chefen er en oberst eller oberstløjtnant. Infanteriregimentet er inddelt i 3-5 enheder, som kaldes batailloner der først og fremmest har en taktisk funktion. Chefen har rang af major eller kaptajn. Bataillonen er inddelt i 3-5 kompagnier bestående af 100-200 mand, der yderligere kan være inddelt i et antal delinger. Kompagnier benævnes inden for artilleriet batterier og inden for rytteriet eller pansertropperne eskadroner.

Registrant

I kancellierne: kopibøger for kgl. ekspeditioner. I Tyske kancelli fandtes en Inländisch og en Ausländisch registrant (senere registratur). Danske kancellis rækker af Registre, s.d., og Tegnelse, s.d., forenes 1800 i registranten, af hvilken der blev en række i hvert departement. Registranten som kopibog for kgl. ekspeditioner videreførtes i Justitsministeriet, Indenrigsministeriets 1. kontor (KK) og Kultusministeriets 1. og 2. kontor.

Registrantsager

I Danske kancelli: akter vedr. kgl. ekspeditioner, henlagt som bilag til registranten. - I Indenrigsministeriet: en saggruppe vedr. beviser for dansk indfødsret udstedt i henh. til lov nr. 353 af 27. 11. 1916. (Knud Larsen, Indfødsretslovene, bd. I, s. 211 ff).

Registrator

Stillingsbetegnelse i arkivvæsenet indført 1907, da den afløste betegnelsen "arkivskriver". Svarer nærmest til "assistent" og har ikke været knyttet til nogen bestemt arbejdsfunktion. Registratorer er i visse tilfælde opnormeret til overassistenter eller kontorfuldmægtige. Der findes både overenskomstansatte og tjenestemandsansatte registratorer. De sidste er nu i 12. lønramme. Pr. januar 1977 havde RA to registratorer, landsarkiverne i København, Viborg og Åbenrå hver en.

Registratur

En af arkivvæsenet udarbejdet fortegnelse over et arkivfond med angivelse af dets bestanddele og disses indhold. Ang. Vejledende Arkivregistraturer og Foreløbige Arkivregistraturer, se disse. I tysk forvaltningssprog betyder Registratur arkivkontoret i en administrativ institution. Ang. Gehejmeregistratur, s.d.

Registraturbøger

Registraturbøger

I Krigsministeriet og landmilitære institutioner: registre over indkomne eller udgåede breve, ordnet efter korrespondenter.

Registraturprotokoller

I Indenrigsministeriet til og med 1905: real- og personregistre til relations- og resolutionsprotokollerne (forestillinger).

Registre

I Danske kancelli til og med 1799: protokoller, hvori kopier af åbne breve indførtes. Lukkede breve (missiver) indførtes i protokolrækken "tegnelser". Se Breve.

Registrere, registrering

At ordne et arkivfond samt udarbejde vejledning og registratur over det med henblik på dets anvendelse i forskningsøjemed. Registrering af arkivalier var genstand for forhandling på det 1. arkivseminar i 1966. Uddrag af indlæggene findes i seminarrapporten. På det 10. nordiske arkivmøde i 1971 var et af hovedemnerne "registrering af store moderne arkiver". De danske indlæg findes i Arkiv 3. bd. 1971, s. 327-46. Litt.: V.A. Secher, Bestemmelser for Ordning, summarisk Registrering og Opstilling af Arkivalier m.m. i det danske Rigsarkiv med Landsarkiverne, Meddelelser, 1906-18 s. 241-60. Holger Hjelholt, Om Ordning og Registrering af ældre og yngre Privataarkiver, Fortid og Nutid XV, 1944, s. 145-63. Grethe Ilsøe, Arkivfaglig metodedeбат, Arkiv 4. bd. 1972 s. 1-12.

Reglement

Under enevælden bl.a. = budget, Se Normalreglement.

Regnskab

I arkivalsk forstand optræder regnskaber på to måder: 1. Bogføringsmateriale i den regnskabsførende institution, som forbliver i og har proveniens efter denne. 2. Aflagte og reviderede regnskaber med bilag, der normalt får proveniens efter den reviderende institution. Nogle institutioner har dog "stedlig revision", d.v.s. at revisionsmyndigheden udfører revisionen i den regnskabsførende institution, hvor alt regnskabsmateriale derfor vil forblive samlet. Der foretages meget omfattende kassationer i regnskabsmateriale, især af bilag. (Anna Thestrup, Arkivdannelse under statens regnskabsvæsen, Arkiv 3. bd. 1971, s. 287-304. Vejledning i behandling af kassationssager, 1973, s. 25 f).

Rekurs

Af fr. recours = tilflugt. I forvaltningssproget anvendt om indbringelse af en administrativ afgørelse for en overordnet administrativ myndighed. f.eks. fra direktorat til ministerium. Indbringes en afgørelse påny til samme myndighed til fornyet prøvelse, tales om indre rekurs.

Relation, relator

Af lat. relatio = beretning. Sprogligt beslægtet med referat, idet relatum er en bøjningsform af udsagnsordet referre = bringe eller melde tilbage. I ældre forvaltningssprog er relation en embedsmæssig indberetning, referat, indstilling eller forestilling (til kongen), en indberetning fra en gesandt eller amtmand. Den der affatter eller refererer en relation kaldes relator.

Relations- og resolutionsprotokol

I visse regeringsorganer betegnelse for forestillingsprotokol, s.d., således i Rentekammeret og Indenrigsministeriet indtil 1935.

Remis(s)e

I ældre tid: beplantning i det åbne land som tilflugtssted og foderplads for vildt, jfr. f.eks. Amager på Videnskabernes selskabs kort over Nordøstsjælland 1768. I nyere tid bygning til parkering af lokomotiver og sporvogne.

Remisse, rimesse

Af lat. remittere = sende tilbage. I handelssproget om fremsendelse af penge som betaling for varer, tjenester eller fordringer.

Remonstration, remonstrere

Modforestilling. I enevældens forvaltningssprog betegnelse for den form, under hvilken det var tilladeligt for embedsmænd og andre undersætter at protestere mod kongelige og andre overordnede beslutninger.

Remontesager

Saggruppe i Krigsministeriet vedr. hærens anskaffelse af heste.

Rentebevillinger

Ved frd. 5.1. 1813 § 21 var den almindelige rentefod ved lån bestemt til 4 pct. Dog blev der ofte meddelt kgl. bevilling til højere rente. Ved lov af 6.4. 1855, hvorved rentefoden i visse tilfælde frigives og straffen for åger forandres m.v., blev den lovbestemte

Rentebevillinger

rentefod begrænset til lån i fast ejendom, idet indenrigsministeren dog bemyndigedes til at meddele bevilling til højere rente. Om motiverne til denne lovgivning: DT 1854, s. 798-805 og 829-34. Rentebevillingssager findes i Indenrigsministeriets 1. kontors arkiv. I henh. til bek. nr. 113 af 10.7. 1871, jfr. cirk. nr. 231 af s.d., skulle rentebevillinger fremtidig udleveres af overpræsidenten og amtmændene. Lovbestemt rente af lån i fast ejendom bortfaldt med lov nr. 285 af 3.7. 1942.

Rentekammersystemet

Et system for journalisering og henlæggelse af sager i Rente-kammeret og dermed beslægtede (kamerale) kollegiers kontorer. Videreførtes i de ministeriet, der afløste disse kollegier, navnlig Finansministeriet og den del af Indenrigsministeriet, der senere blev til Landbrugsministeriet og Ministeriet for offentlige Arbejder. I dette system får hver indkommen skrivelse, også hvis den hører til en allerede eksisterende sag, det første ledige nr. i journalen og henlægges under dette nr. tillige med sagens ældre akter. I journalen markeres dette ved at det nye nr. forsynes med en tilbagevisning til sagens tidl. nr. og dette med en fremvisning til dens nye nr., såkaldt kædenummerering, s.d. (Vejledning i arkivheuristik, 1976, s. 44-52).

Renvoi, renvoiere

Af fr. renvoi = tilbagesendelse, henvisning. Krydshenvisning mellem to eller flere journalsager. Hvis en sag er benyttet ved behandlingen af en anden sag og efter dennes afslutning atter udskilles, kan forbindelsen mellem dem bevares ved såvel i journalen som ved påtegning på sagerne at krydshenviser mellem dem. Renvoi mellem sager er bevis for, at de i en eller anden henseende har noget med hinanden at gøre. (Vejledning i Arkivheuristik, 1976, s. 41 f).

Reol

Se Magasin.

Repartition

Af lat. repartitio = fordeling, f.eks. af udgiftsandele på flere betalingspligtige eller af arveandele på arvinger efter et bos afslutning.

Repertorium

Lat. = middel til at finde noget. Opslagsbog med henvisning til,

hvor noget kan findes. Ved "Repertoriet" forstås Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis eller Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen 1015-1513, udg. 1894-1939.

Reprografi

Genoptryk på grundlag af affotografering.

Reskonto, riscontro

Flertal: reskontri. Ital. = modregning. Også kaldet kontokurantbog. En regnskabsbog, i hvilken ind- og udbetalinger indføres under de konti, hvortil de hører, medens de i kassebogen indføres kronologisk. I ældre bogholderi kaldes en sådan regnskabsbog ofte hovedbog.

Reskript

En af kongen gennem kabinettet udfærdiget ordre til et regeringsorgan (eller andre). Anvendtes under enevælden ved kgl. initiativ m.h.t. udnævnelser, lovgivning m.v. Se Kabinetsstyre. Det at udsende et reskript kaldes at rescribere. Reskripter til regeringsorganer findes som regel i forestillingsprotokollerne. Under ministerstyret forekom i begyndelsen endnu reskripter, men de forsvandt efterhånden. Reskript anvendtes demonstrativt under den tyske besættelse ved udsendelse af et den 13.12. 1941 af statsministeren kontrasigneret kgl. reskript til udenrigsministeren ang. danske gesandter i den frie verden, som nægtede at adlyde ordrer fra regeringen. - Samlinger af administrative forskrifter kaldtes tidl. ofte reskripter, f.eks. Fogtmans reskripter, s.d., Gejstlige reskripter, s.d., og Militaire reskripter, s.d.

Resolution

En på embeds vegne truffet beslutning. Ofte uformelt ved påtegning af initialer og dato på en indstilling eller meddelt mundtligt. En særstilling indtager den kgl. resolution, som fremkommer ved, at en af ministeren afgivet forestilling, s.d., påtegnes "Indstillingen bifaldes" eller lign., dateres og underskrives af kongen. Kgl. resolutioner samles i forestillingsprotokoller.

Resolutionslister

Protokoller i Justitsministeriet ca. 1855-73, hvori de i sagerne afgivne resolutioner er indført kronologisk.

Resolutionsprotokol

Således betegnede man i Indenrigsministeriets kommunekontor journalen til og med 1942.

Responsum

Responsum

Lat. = svar, erklæring. Især om juridisk analyse af et problem, der på begæring afgives af en retskyndig.

Ressort

Af fr. = område, forretningsområde, virkekreds. Bruges om ministeriers forretningsområde, sjældnere om andre institutioner. Ressortfordeling = forretningsfordeling. Ressortminister = fagminister.

Restancekontrol

I forvaltningssproget: kontrol med, at indkomne skrivelser besvares.

Ret

Som institutionel betegnelse indgår ordet i navne på såvel domstole, s.d., som forvaltningsmyndigheder med domstolslignende funktioner, f.eks. Landsskatteretten. Kendelser afsagt af retter under forvaltningen kan ikke ankes til en domstol, men kan i medfør af GL § 63 påkendes af domstolene ved civilt søgsmål, medmindre det ved lov er fastsat, at de skal være endelige. (Poul Andersen, Dansk Forvaltningsret, 1956, s. 549 ff). Der er i GL § 63 hjemmel for oprettelse af særlige forvaltningsdomstole, men dette er hidtil ikke sket. Se også Nævn.

Retsanmærkning

En dommers notering på et dokument, der indsendes til tinglysning, ang. mangler ved samme eller uoverensstemmelse med tingbogens udvisende.

Retsbetjentarkiver

Afleveres til landsarkiverne. Følgende registraturer over retsbetjentarkiver er udg. af LA Kbh. i serien Foreløbige arkivregistraturer: Københavnske politi- og domsmyndigheder I (1975), II (1976) og III (1975), Gl. Københavns amt (1966), Gl. Roskilde amt (1971), Frederiksborg amt I (1968) og II, Helsingør byfoged (1974), Holbæk amt (1973), Sorø amt I (1972) og II (1973), Præstø amt (1970), Lolland (1964), Falster (1964) og Bornholm (1965). LA Åbenrå har 1976 som foreløbig arkivfortegnelse udg. Nordslesvigske retsbetjentarkiver.

Retsbetjente

Før 1919 betegnelse for justitsembedsmænd ved underretterne. I

byjurisdiktionerne kaldtes de byfogder, i landjurisdiktionerne herredsfogder, i jurisdiktioner, der betegnedes som birk, s.d., dog birkedommere. Som regel var flere jurisdiktioner forenet i samme retsbetjentembede. Således havde embedet i Ringsted flg. titel: byfoged og byskriver i Ringsted, herredsfoged og skriver i Ringsted herred samt birkedommer og skriver i Skjoldnæsholm og Svenstrupgård birker. Ang. embedet som skriver, s.d. Litt: Kai Fr. Hammerich, Den danske Dommerstand under Enevælden, 1931. Axel H. Petersen, Birketing i Gl. Københavns amt 1521-1965, 1968, anmeldt af Frank Jørgensen i Arkiv 2. bd. 1968, s. 137 ff.

Retspleje

I snævrere forstand: domstolene og deres virksomhed, således junigrundloven § 76 "Retspleien bliver at adskille fra Forvaltningen". Retsplejeloven (nr. 90 af 11.4. 1916, i kraft 1.10. 1919, nu lovbek. nr. 1 af 2.1. 1975) omfatter imidlertid også regler om anklagemyndigheden, politi og advokater. Retsplejen deles i den borgerlige retspleje og strafferetsplejen. Oversigt over retsplejelovens indhold i Lovtidende A 1975 s. 186 ff.

Retsskriver

Se Skriver.

Retsvidne

If. frd. af 9.6. 1847 om retsvidner skulle i domstole, hvor kun én dommer har sæde, to pålidelige mænd være tilstede og med underskrift bevidne, at det i retsprotokollen indførte stemmer med, hvad der var foregået i retten. If. rpl. af 1916 § 55 skulle der i retsmøder i straffesager med én dommer være ét retsvidne, normalt en stævningsmand, se Stævning, eller, i mangel af en sådan, "en fuldmyndig uberygtet Mand i selvstændig Stilling". Ved lov nr. 218 af 11.6. 1959 blev § 55 ophævet, idet bestemmelserne om retsvidner ansås for forældede.

Revalidering

Af lat. validus = stærk. Foranstaltninger til overvindelse af nedsat erhvervsevne. Ordet er nyt i dansk. I lovsproget optræder det første gang i lov nr. 170 af 29.4. 1960 om revalidering. Denne lov afløste lov nr. 130 af 25.5. 1956 om samordning af foranstaltninger for erhvervshæmmede, hvor ordet ikke brugtes. På engelsk brugtes ordet "rehabilitation", men det tilsvarende danske ord anvendes om straffede personers indpasning i samfundet. En person under revalidering kaldes revalidend.

Reversal

Reversal

Af lat. revertor = vender tilbage. Nu forældet betegnelse i retssproget for modforskrivning eller genbrev, d.v.s. et dokument, der er forpligtende i forhold til et andet dokument, f.eks. anerkendelse af en bestående forpligtelse eller genpart af et dokument med kvittering for originalens modtagelse.

Reviderede regnskaber

Se Regnskaber.

Revisionsvæsen

Regeringsorganer udelukkende beskæftiget med revision af regnskaber oprettedes første gang under Struensee. I tiden efter var dog kun enkelte regnskabsrevisioner henlagt til specielle kontorer. Først ved kgl. kundgørelse af 30.12. 1840 gennemførtes i kammerkollegierne regnskabsrevisionens udskillelse til særlige revisionskontorer. I 1848 organiseres disse revisionskontorer i generaldecisorater for det direkte og for det indirekte skattevæsen under Finansministeriet. Også andre ministerier havde revisionskontorer for regnskaber fra de dem underlagte institutioner, men disse overførtes efterhånden til Finansministeriet, hvor betegnelsen generaldecisorat afløstes af revisionsdepartement. (VA XII s. 96, 101, 131 f, 152). Om revisionsvæsenet 1840-1900: K. Rafn, Revisionsdepartementernes Historie m.v., 1916. Revisionsvæsenet omordnedes ved lov nr. 77 af 31.3. 1926. Tidl. havde det ikke omfattet departementernes regnskaber. Nu blev revisionen af alle statens regnskaber underlagt fire hovedrevisorater, hvis uafhængige stilling blev fastslået. (Hans Bjarne, Finansforvaltningen i Staten, 1934). I 1958 skiftede hovedrevisoraternes navn til revisionsdepartementer, og deres antal indskrænkedes efterhånden til to. Revisionsvæsenet er behandlet i to betænkninger, nemlig 5. betænkning fra Administrationsudvalget af 1960 (bet.nr. 408, Sv. 396), 1966, og Betænkning vedr. den statslige revisions struktur m.v. (bet.nr. 729, Sv.2586), 1975. Efter den sidste gennemførtes lov nr. 321 af 26.6. 1975 om revisionen af statens regnskaber m.m. Revisionen er nu samlet i én institution, rigsrevisionen, under ledelse af en rigsrevisor.

Ridderskab, det slesvig-holstenske

Endnu bestående adelskorporation i Slesvig og Holsten. Ældste privilegier er fra 1422. Af særlig betydning var privilegierne af 1460 og 1524 (ret til at vælge landsherre, skattebevillingsret m.v.). Ridderskabets storhedstid var 1500-tallet. Siden 1600-tallet be-

grænsede landsherrerne (kongen og hertugen) dets politiske indflydelse. 1775 tillodes det ridderskabet m.h.t. dets indre ordning at have et stående udvalg ("Die fortwährende Deputation"), der bestod af en prælat (klosterforstander) og 6 andre medlemmer. Gennem denne deputation protesterede ridderskabet i 1846 mod det kgl. åbne brev om arvefølgen i hertugdømmerne. Ved indførelsen af rådgivende provinsialstænder i Slesvig og Holsten i 1834 fik medlemmer af ridderskabet, der var i besiddelse af et prælatur eller et adeligt godsfideikommis eller ejede et adeligt gods tildelt fire pladser i hver forsamling. 1852 bestemtes det, at sager vedr. ridderskabet som en ikke-prolitisk indretning skulle behandles kollegialt af de to ministre for henh. Slesvig og Holsten-Lauenborg. Ridderskabets korporative interesser samler sig idag især om de fire adelige klostre. Dets virksomhed foregår på tværs af den dansk-tyske grænse. Optagelse i ridderskabet af godsejende, i forvejen adelige, slægter forekommer stadig. Ridderskabets arkiv er deponeret i Landesarchiv Schleswig-Holstein.

Rige

Grundloven af 5.6. 1849 betegnede sig som Danmarks Riges Grundlov. På det tidspunkt var Kongeriget Danmark den officielle betegnelse for Øerne og Jylland nord for Kolding å og Kongeåen. I betegnelsen Danmarks rige var hertugdømmet Slesvig indbefattet med Ejderen som historisk grænse mellem det danske og det tyske rige. Grundloven kom dog kun til at gælde for kongeriget. Fællesbetegnelsen for alle områder under den danske krone var indtil 1864 Det danske Monarki, derefter Kongeriget Danmark eller i lovsproget Riget, synonymt med Landet. I grundloven af 1953 indføjedes som § 1: Denne grundlov gælder for alle dele af Danmarks rige, d.v.s. at den nu også gjaldt i Grønland. Ved nu at bruge udtrykket Danmarks rige eller "riget" understreger man, at Færøerne og Grønland medtages, medens Danmark alene eller "landet" ofte betyder, hvad sommetider kaldes "det egentlige Danmark" d.v.s. uden Færøerne, (Island) og Grønland ("Bilandene"). Se lov-bek. nr. 15 af 20.1. 1970 § 4 stk. 3. I nyere tid har en del embeder og institutioner fået navn med forstavelsen "rigs-", ældst RA og rigsarkivaren, men i anvendelsen af denne forstavelse siges intet om funktionens udstrækning til "det egentlige Danmark" eller hele riget. Se Danmark.

Rigsarkivaren

Embedet blev oprettet i 1889 samtidig med RA. Rigsarkivaren er øverste chef for RA og landsarkiverne (arkivvæsenet). Embedet er

Rigsarkivaren

en tjenestemandsstilling normeret i 38. lønramme. Rigsarkivarer siden 1889: A.D. Jørgensen 1889-97, C.F. Bricka 1897-1903, V.A. Secher 1903-15, Kristian Erslev 1916-24, L.R. Laursen 1924-34, Axel Linvald 1934-56, Svend Aakjær 1956-63, Johan Hvidtfeldt 1963-.

Rigsarkivet

Adr.: Rigsdagsgården 9, 1218 Kbh. K., tlf. 01 12 38 78. Ved lov nr. 42 af 30.3. 1889 oprettedes "et Rigsarkiv omfattende et Hovedarkiv i Kjøbenhavn og tre Provinsarkiver". Loven lader således udtrykket RA omfatte også det, der nu hedder landsarkiverne. Udtrykket "Hovedarkivet" fæstnede sig imidlertid ikke og blev i praksis erstattet af "Rigsarkivet". Det, loven kalder Rigsarkivet, betegnes nu som Arkivvæsenet, s.d. Rigsarkivet er delt i 5 afdelinger. Disses områder fastsættes ved kgl. resol., senest af 20.1. 1972. Nuværende 1. og 2. afdeling er formelt oprettet i 1939, men afspejler den før Rigsarkivets oprettelse bestående deling mellem Gehejmearkivet, s.d., og Kongerigets arkiv, s.d. Under 1. afdeling hører læsesal, ældre arkivfonds (i almindelighed før 1848) samt visse tekniske tjenester. Under 2. afdeling hører nyere arkivfonds, aflevering og kassation samt udlån til forvaltningen. 3. afdeling, Hærens arkiv, s.d., blev pr. 1.4. 1971 overført fra Forsvarsministeriet til Ministeriet for kulturelle anliggender og indlemmet i Rigsarkivet. 4. afdeling, oprettet 1972, beskæftiger sig med arkiver af privatproveniens. Arkivvæsenets administrative anliggender, herunder udlån af arkivalier til institutioner udenfor forvaltningen, varetages af Sekretariatet, oprettet som selvstændig afdeling i 1956. Under rigsarkivarens umiddelbare bestyrelse hører kongehusets arkiv samt 3 sektioner, nemlig: 1. Journaliserings- og kassationssektionen (J. & K.), s.d., der bistår forvaltningen med udarbejdelse af journal- og kassationsplaner. Oprettet 1963. 2. Forskningssektionen, oprettet 1972. 3. Edb-sektionen, oprettet 1973. Fra 1958 til 1972 fandtes en 3. afdeling, der varetog håndbiblioteket, udstillinger og tekniske tjenester. Dens område blev i 1972 delt mellem 1. og 4. afdeling. (Meddelelser om Rigsarkivet og Landsarkiverne. Harald Jørgensen, Nordiske arkiver, 1968, s. 38-89).

Rigsbankdaler, rigsdaler
Se Rigsmønt.

Rigsdag

Stammer fra ty., hvor "tagen, Tagung" betyder "møde". Fra 1849

til 1953 betegnelse for den danske lovgivende forsamling, bestående af Folketing og Landsting. Den grundlovgivende rigsforsamling, se Rigsforsamling, blev i samtiden ofte kaldt rigsdag. Riksdag er betegnelse for den lovgivende forsamling i Sverige og Finland.

Rigsdagssager

Saggruppe med egen journal (RJ) i Indenrigsministeriet vedr. valg til Folketing og Landsting. Betegnelsen er bibeholdt efter 1953. (Materiale til en vejledning om Indenrigsministeriets arkiv, s. 32-39).

Rigsdagstidende

Se Folketingstidende.

Rigsforsamling

Ved kgl. kundgørelse af 4.4. 1848 indkaldtes de rådgivende stænderforsamlinger for Østifterne, Nørrejylland og Slesvig for at afgive betænkning om valg af en rigsforsamling, for hvilken et forfatningsudkast skulle forelægges. På grund af krigsudviklingen kom den slesvigske stænderforsamling ikke til at medvirke. Se iøvrigt Stænderforsamling. Efter et valg var afholdt, sammentrådte Den grundlovgivende Rigsforsamling 23.10. 1848. Den holdt 144 møder, det sidste den 5.6. 1849, i hvilket kongen meddelte, at han havde underskrevet grundloven. Rigsforsamlingen beskæftigede sig først og fremmest med grundlov og valglov, men regeringen forelagde den også andre sager, f.eks. om værnepligten. I sin tale på slutningsmødet forbeholdt kongen sig at kunne indkalde forsamlingen påny, hvis omstændighederne krævede det, inden Rigsdagen kunne træde i virksomhed. Det skete dog ikke. Rigsdagen samledes første gang i januar 1850. - Stenografiske referater af forsamlingens møder samt forslag, betænkninger m.v. er udg. i to bd. under titlen "Beretning om Forhandlingerne på Rigsdagen".

Rigsmønt

Således kaldtes det danske møntsystem før 1875. Regneenheden var rigsdaleren, der deltes i 6 mark á 16 skilling, (sk.) altså 96 sk. på daleren. Det indtil 1875 gældende system stammede fra frd. af 5.1. 1813 om forandring i pengevæsenet for Danmark og Norge samt Slesvig og Holsten og en fundats af s.d. for en Rigsbank. Indtil da havde Danmark-Norge og hertugdømmerne haft hver sit møntsystem. I begge områder fandtes en dobbeltmøntfod, en speciedaler af sølv, samt en småmønt, der kaldtes kurantmønt (courant), hvis sølvindhold regnet i daler var lavere end i speciedaleren.

I hertugdømmerne deltes kurant daleren efter lybsk regning i 3 mark eller 48 sk. Kurantdaleren var den almindeligt anvendte regneenhed, idet den korresponderede med flere nordtyske valutaer. Møntvæsenet i hertugdømmerne var blevet reorganiseret i 1788 i forbindelse med oprettelsen af Schleswig-Holsteinische Speciebank i Altona. Både mønt og sedler fik pålydende i både species og kurant i forholdet 100:125. Hertugdømmernes møntvæsen kom nogenlunde intakt gennem krigsårene efter 1807. I Danmark-Norge forsøgtes en lignende reorganisation gennem oprettelse i 1791 af Den Danske og norske Speciebank, men uden held. Cirkulationen domineredes af de af Kurantbanken udstedte sedler lydende på dansk kurant, men hvis sølvindløselighed havde været suspenderet siden 1757. I årene efter 1807 flerdobledes seddelomløbet. Ved valutareformen i 1813 indførtes en ny møntfod, rigsbankdaleren (rbd.), hvis sølvindhold blev det halve af speciedalerens. Kurantbanken erstattedes af Rigsbanken. Dens sedler omveksledes med rbd.sedler i forholdet 6:1 ("statsbankerotten"). Rigsbanken fik et grundfond i form af en tvangsprioritet på 6 pct. af værdien af al fast ejendom af forrente og indløse i rede sølv (bankhæftelsen, s.d.). Rigsbanken erstattedes 1818 af Nationalbanken, hvis oktroj, s.d., gjorde den til et af staten helt uafhængigt pengeinstitut med den opgave ved en deflatorisk pengepolitik at bringe sedlernes kurs i pari med sølvdaleren. Dette var foreløbig ikke muligt, hvorfor man opererede med navneværdi (NV) og sølvværdi (SV) for sedlerne. Der offentliggjordes regelmæssigt en kurs, efter hvilken betalinger, der skulle erlægges i sølv, kunne afgøres med sedler. Parikurs nåedes i 1838, og i 1845 blev sedlerne gjort sølvindløselige. Indtil da førtes regnskaber med en særskilt kolonne for "rede sølv" og en for "sedler og tegn", se Tegn. - Ved Norges udskillelse af monarkiet ca. 1 år efter valutareformen, valgte det speciedalermøntfoden. - I hertugdømmerne protesteredes så stærkt mod valutareformen, at man ved frd. af 30.7. 1813 måtte tillade den slesvig-holstenske kurantmønts og kurantregnings fortsatte lovlighed. Dette kom til at volde mange problemer, især da slesvig-holstensk (og udenlandsk) kurantmønt cirkulerede i store dele af Nørrejylland. Vekselforholdet mellem de to møntsorter var besværligt, i visse tilfælde fremkom en restbrøk, der ikke kunne udlignes. F.eks. var 1 sk. slesvig-holstensk kurant = $3 \frac{1}{5}$ sk. dansk rigsmønt. For at bøde på vanskelighederne udmøntedes i 1840'erne $\frac{1}{5}$ sk. i rigsmønt. Der prægedes også mønter med værdiangivelse i både rigsmønt og kurant, f.eks. 1 rbd./30 schilling. Under opstanden 1848-50 indførtes i Slesvig-Holsten kurantpenge med 1 mark á 16 sk. lybsk. Først med møntloven af 10.2.

1854 og patenter af s.d. for Slesvig og Holsten gjordes rigsmønten, der omdøbtes til rigsdaler (rd.) til eneste lovlige betalingsmiddel, men det lykkedes ikke fuldtud at holde nordtysk kurantmønt ude af omsætningen i hertugdømmerne. Med de tyske troppers indrykning i Holsten i december 1863 og i Slesvig februar 1864 indførtes med frd. af henh. 31.12. 1863 og 20.2. 1864 møntregning efter slesvig-holstensk kurant med 1 mark = 16 sk. som i Lübeck og Hamburg, og fra 1868 indførtes i de tidl. hertugdømmer den såkaldte "Vereinstaler", et møntforbund, en række tyske lande, herunder Preussen, havde tilsluttet sig. - I Danmark afløstes rigsmønten ved årsskiftet 1874/75 af kronemønten, s.d. - Litt.: J. Wilcke Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler 1788-1845, 1929. J. Wilcke, Sølv- og Guldmøntfod, 1930. Dansk pengehistorie, I, 1968.

Rigsombudsmand

Se Færøerne.

Rigsråd

1. Indtil 1660 et råd, hvis medlemmer rekrutteredes fra højadelen, og som varetog dennes interesser overfor kongemagten. Ved flere tronskifter måtte den nye konge, før han tiltrådte regeringen, forpligte sig overfor Rigsrådet ved en håndfæstning. 2. 1854-66 betegnelse for den lovgivende forsamling for det danske monarkis fælles anliggender, d.v.s. de anliggender der sorterede under Udenrigsministeriet, Krigsministeriet, Marineministeriet, Finansministeriet og Ministeriet for monarkiets fælles indre anliggender.

Rigsrådssager

Saggruppe i Ministeriet for monarkiets fælles indre anliggender, senere i Finansministeriet, vedr. helstatsforfatningens lovgivende forsamling.

RJ

Forkortelse for Rigsdagsjournalen. Se Rigsdagssager.

RL-sager

Rentelettelsessager. Saggruppe i Landbrugsministeriet vedr. lov nr. 214 af 23. 5. 1942 om lån til tørkeramte landmænd til betaling af prioritetsrenter i juni termin 1942.

Rode, rodemester, rodekantor

Gl. ord for inddeling af personer, opr. indenfor militæret, senere om befolkningen i en by, heraf et distrikt i en by. Rodemestre

Rode

var borgere udpeget til forskellige offentlige hverv, især skatteopkrævning. Afløstes i købstæderne efterhånden af lønnede embedsmænd (skatteinspektører). 1871 inddeltes København i oppebørselsdistrikter, der kaldtes roder, ihvilke skatteopkrævningen varetoges ambulant af procentlønnede rodemestre. If. vedtægtsbestemmelser om skatteoppebørslen i København af 1899 (MT A 1899 s. 183) skulle der fremtidig være én fastlønnet rodemester i hver rode. Nye vedtægtsbestemmelser af 1925 erstattede den ambulante skatteopkrævning med faste rodekontorer, ledet af en rodemester, fra 1936 benævnt kontorchef. Med kildeskattens indførelse i 1970 overgik opkrævningen af personlige skatter til Kildeskattedirektoratet. Rodekontorerne i København beskæftiger sig herefter med opkrævning af ejendomsskatter, men for personlige skatter kun med restancer, henstand, arbejdsgiverkontrol o.l.

Rottesager

Saggruppe i Indenrigsministeriet 1943-47.

Rotuli

Flertal af rotulus (lat. = bogrulle). I middelalderen anvendt i administrativ sprogbrug i en række forbindelser. Bevaret i engelsk i "Parliamentary rolls". Ved kgl. ordre af 10.11. 1770 blev det pålagt Danske kancelli til hver forestillingsdag at affatte en liste over og en kort ekstrakt af de forestillinger, der skulle refereres. Ved ekstrakten skrev kongen sin resolution, der som afskrift noteredes på forestillingen. Disse ekstrakter kaldtes rotuli og førtes indtil Christian 7.s død i 1808. (V.A. Secher i Meddelelser 1883-85, 1886, s. 121 f).

Rubrum

Lat. = rødt. Senere: overskrift, titel o.l., da disse ofte blev skrevet med rødt blæk. Nu især: opslagsord i registre og ordbøger. Flertal: rubra. Se foran i Lovtidende: Fortegnelse over de anvendte rubra (i sagregistret).

Rulle

Fortegnelse, nu kun brugt i forbindelse med værnepligtigt mandskab. Tidl. f.eks. toldrulle. Stammer antagelig fra, at fortegnelser har været ført på papirruller.

Rundskrivelse

Se Cirkulære.

Rutebilsager

Se Motor- og Rutebilsager.

Ryttergods, -distrikt, -skoler

Krongods, som det var pålagt at stille mandskab til rytteriet. Ordnet i distrikter svarende til regimenter. Rytterdistrikterne kunne danne basis for retskredse, således Københavns amts rytterdistrikts birk 1721-1819. Ryttergodserne afhændedes i 1760'erne. I 1720'erne havde Frederik 4. oprettet et antal landsbyskoler på rytterdistrikterne. De kaldtes helt frem til nutiden rytterskoler. Litt.: K.C. Roskstroh, Udviklingen af den nationale hær i Danmark, II, s. 62 ff. Hans Sode-Madsen i Arkiv, 4. bd. s. 95-98. Thøger Jensen, Kong Frederik den Fjerdes Skoler, 1921.

"Røde bygning"

Populær betegnelse for regeringskontorerne. Egentl. kancellibygningen, s.d. på hjørnet af Slotsholmsgade og Slotspladsen, taget i brug 1721.

Råd

Gl. betegnelse for kollegialt organ. I nutiden institutionsbetegnelse i både offentlig og privat sektor for kollegiale organer med eller uden beslutningskompetence. I offentlig sektor f.eks. statsråd, byråd, radioråd, retslægeråd m.v. I privat sektor især om toporganer for erhvervsorganisationerne: Landbrugsrådet, Industrirådet m.v. Tidl. anvendt som led i titler, f.eks. etatsråd, justitsråd, krigsråd m.v. Som stillingsbetegnelse nu kun: ambassaderåd. I Norge og Sverige er statsråd betegnelse for en minister.

Rådmand

Medlem af en magistrat, s.d.

Rådstuearkiv, -protokol, -ret

Et rådstuearkiv er det arkivalske nedslag, der indtil 1868 hidrører fra borgmester og råd og/eller byfoged (magistraten) og andre embedsmænd i en købstad. I LA Odense bruges betegnelsen magistratsarkiv. En rådstueprotokol indeholder referater af magistratens forhandlinger, borgerskabseder o.l. og kan tillige være anvendt som protokol for rådstueretten. Borgmester og råd var dommere i rådstueretten, der var appelinstans fra bytinget, hvis byen havde landstingsret (se Landsting). Rådstueretterne ophævedes 1805. Litt.: M. Mackeprang, Dansk Købstadsstyrelse fra

Valdemar Sejr til Christian IV, 1900, og P. Munch, Købstadstyrelsen i Danmark fra Christian IVs Tid til Enevældens Ophør, I-II, 1900. Arkivfortegnelser: LA Kbh., Sjællandske rådstuearkiver indtil ca. 1868, Frederiksborg amt I (Helsingør rådstue, 1971). LA Odense, Magistratsarkiver indtil 1868, 1973. LA Åbenrå, Rådstuearkiver I-II, 1968-69.

S

S.V.

Forkortelse af "sølvværdi". Ved frd. af 5.1. 1813 om en forandring i pengevæsenet bestemtes, at visse betalinger skulle afgøres efter sølvværdi, d.v.s. i rede sølv eller i sedler efter deres på betalingstidspunktet gældende kurs i forhold til sølv. Dette anvendtes ved offentlige betalinger og betalinger aftalt på tid. I den daglige omsætning anvendtes betaling efter "navneværdi" (N.V.), d. v.s. efter sedlernes pålydende. Se iøvrigt Rigmønt.

Sag

I forvaltningssproget: et samhørende administrativt begivenhedsforløb, bestående af f.eks. modtagelse, behandling, afgørelse og besvarelse af en ansøgning. I arkivalisk forstand bliver en sag de aktstykker, der tilvejebringes under et sådant forløb og materielt holdes sammen (som regel i et læg, s.d.). Sager, der henlægges i den rækkefølge, i hvilken de er registreret eller nummereret i en journal, s.d., kaldes journalsager. Ofte er journalsager helt eller delvis henlagt på anden måde, nemlig som gruppesager, gruppeordnede sager, skabssager, s.d., samlede sager, s.d., udtagne sager, dossiersager (se nedenfor), pakkesager, diverse sager o.l. Betegnelserne varierer efter institutioner, men dækker stort set det samme fænomen. (Ministerielle arkiver, Grundtræk af deres opbygning s. 6-10 og Det ministerielle system s. 26 ff. Om gruppeordnede sager se Vejledende arkivregistraturer XX, Koloniernes Centralbestyrelse, s. 38 ff). - I moderne journalplaner kan der sondres mellem enkeltsag, dossiersag og samlesag. Enkeltsag er en arkivalisk enhed, hvori samles indkomne skrivelser, koncepter, gennemslag af udgåede skrivelser, referater, notater m.v., som angår en enkelt henvendelse, forespørgsel eller lign. vedr. den samme enkelte og konkrete begivenhed, samme genstand eller samme person. Dossiersag (af fr. dossier = rygstøtte) er egentl. sammenhæftede eller på anden måde fysisk forbundne aktstykker. Er benyttet som betegnelse for sager, der ikke er henlagt på j.nr.,

men efter deres saglige indhold. I moderne journalplaner: en arkivalisk enhed, hvori samles alle indkomne skrivelser, koncepter, gennemslag af udgåede skrivelser, referater, notater m.v., som angår alle henvendelser, forespørgsler eller lign. vedr. samme genstand eller person. Samlesag er en arkivalisk enhed, hvori samles alle indkomne skrivelser, koncepter, gennemslag af udgåede skrivelser, referater, notater m.v., som angår alle henvendelser, forespørgsler eller lign. vedr. samme emne (sag-gruppe). (Arkivdannelse og journalsystemer, Udkast til bestemmelser og vejledning, J. og K. 1976). Se Brevsager og Enstype-sager.

Sagsbehandler

Medarbejder, der udfører det arbejde, hvorved sager forberedes til afgørelse, d.v.s. foretager undersøgelser, afgiver indstilling samt konciperer skrivelser, hvori de trufne afgørelser formuleres. Tidl. udførtes sagsbehandlingen, i hvert fald i ministerierne, udelukkende af akademisk uddannede medarbejdere. Nu kan også andre medarbejdere fungere som sagsbehandlere. (Det ministerielle system, 1975, s. 26-32).

Samarbejdsudvalg

På baggrund af en aftale i 1947 mellem De samvirkende fagforbund (LO) og Dansk Arbejdsgiverforening om samarbejdsudvalg nedsattes 1948 et udvalg ang. oprettelse af samarbejdsudvalg i statens institutioner og virksomheder. Betænkning blev afgivet 1949 (Sv. 850). Ved reglement nr. 104 af 25.4. 1949 åbnedes mulighed for oprettelse af samarbejdsudvalg, hvor ledelse eller en personaleorganisation ønskede det. Efter ny aftale i 1964 mellem LO og Arbejdsgiverforeningen nedsattes 1968 et nyt udvalg om samarbejdsudvalg indenfor staten. Betænkning (nr. 602, Sv. 2669) blev afgivet 1971. Ved cirk. fra Økonomi- og budgetministeriet af 16.2. 1972 bestemtes, at samarbejdsudvalg skal oprettes i alle statsinstitutioner og -virksomheder med mindst 50 heltidsansatte medarbejdere. - Arkivvæsenet fik samarbejdsudvalg i 1970. Der oprettedes et samarbejdsudvalg for arkivvæsenet som helhed samt lokale samarbejdsudvalg for RA og LA Kbh. og Viborg.

Samlede sager

Sager, der ikke er henlagt på j.nr., men i særlig række under saglige betegnelser. Synonymt med gruppeordnede sager, udtagne sager m.v., se Sag. I Kommercekollegiet udvikledes en række af Samlede sager til konsultatsjournalen, videreført i Udenrigsmini-

Samlede sager

steriet fra 1848 til 1866 (Foreløbige Arkivregistraturer serie 1, nr. 1, 1963). I Udenrigsministeriets arkiv 1857-1909 findes ligeledes en række af journaliserede sager, der er sagligt henlagt under betegnelsen Samlede sager.

Samlesag

Se Sag.

Samling

Se Håndskriftsamling.

Sampling

Eng. = udvælgelse. Metode, hvorved man af et større materiale udvælger en lille procentdel, men således at alle træk af betydning er repræsenteret med samme vægt i det store og det lille materiale, hvorefter man ved undersøgelser i det lille (overkommelige) materiale drager slutninger om beskaffenheden af det store (uoverkommelige) materiale. Metoden anvendes f.eks. ved opinionsundersøgelser. Kassation af arkivalier ved sampling består i, at der af et større materiale udvælges et mindre repræsentativt udvalg, som bevares, medens resten kasseres. (Vejledning om kassationsbehandling, 1973, s. 16 ff).

Samvisning

Se Kædenummerering.

Sandemand

I Jyske lov og DL (1-16) nævninge beskikket af kongen til at afgøre bevisspørgsmål i visse sager. Nu: betegnelse for sognefogder, s.d., på Bornholm, jfr. rpl. § 118 stk. 2.

Sanktion

At lat. sanctio = påkaldelse af det guddommelige. I romerret og middelalderlig diplomatik slutningsformulariet dokument, hvorved dettes uanstastelighed fastslås under trussel om straf ved krænkelse. Heraf har udviklet sig to betydninger. 1. Stadfæstelse eller godkendelse i lidt højtidelig form (sanktionere), især om statsoverhovedets stadfæstelse af love m.v. 2. Mod- eller straffeforanstaltninger, især i folkeretten om foranstaltninger i henh. til Folkeforbundspagten art. 16 og FN-pagten art. 41.

Schous forordninger

Uofficiel betegnelse for publikation med titlen "Chronologisk Register over de Kgl. Forordninger og aabne Breve, som fra 1670 af ere udkomne ..." Dækker tiden frem til 1825. Publikationen påbegyndtes 1777 af juristen Jacob Henric Schou (1745-1840). Fortsattes af Kolderup-Rosenvinge og Tage Algreen-Ussing m.fl. til og med 1903. Afløstes af Samlinger af Love, Anordninger, offentlige Kundgørelser, ministerielle Cirkulærer m.m. 1904 ff, se Love og Anordninger.

SDJ

Forkortelse af Slesvigske domænejournal, se Domænesager.

Seddelregistratur

Registratur på løse sedler. Under ordning og registrering af et arkivfond er det nødvendigt at begynde med en seddelregistratur. Tidl. bibeholdtes denne som permanent registratur. Nu omskrives registraturer normalt til A-4-blade, der hæftes.

Sekret

Af lat. secretus = afsondret, hemmelig. Betegnelse for en fyrstes private (mindre) segl i modsætning til det officielle (store) segl.

Sekretariat

I en institution betegnelse for et kontor eller en funktion til varetagelse af opgaver vedr. institutionen selv, f.eks. personale, bygninger, budget, regnskab m.v. (sekretariatssager). Anvendes også som institutionsbetegnelse i forskellige sammenhænge, f.eks. Kabinetssekretariat, Sekretariatet for civilt beredskab, Sekretariatet for personregistrering; Det økonomiske sekretariat.

Sekretær

Egentl. person, der opbevarer et sekret, s.d. I statsadministrationen siden 1919 betegnelse for yngste klasse af akademisk uddannede medarbejdere. Anvendes tillige om den funktion at varetage de administrative forretninger i forbindelse med et udvalgt eller en kommissions virksomhed. I sammensætninger bruges ordet om højere stillinger, både i ældre og nyere tid, f.eks. oversekretær, departementssekretær, generalsekretær, lenssekretær, kabinetssekretær, ekspeditionssekretær.

Sektion, sektor

Begge af lat. secare = afskære. Begge ord betyder egentl. det

Sektion

samme: afdeling, udsnit, en del af noget større, men anvendes noget forskelligt. Sektion mest som organisatorisk begreb, f.eks. i kammerkollegierne i 1840'erne og indenfor militæret (efterrettingssektion). I RA har sektion været anvendt om en del af en afdeling (privatarkivsektionen) eller nu om enheder, der udenfor afdelingerne sorterer direkte under rigsarkivaren, f.eks. edb-sektionen. Anvendes også om bygningsafsnit. Sektor anvendes mest i betydning "område", både konkret og overført, f.eks. Berlins opdeling i sektorer, offentlig kontra privat sektor, indenfor landbrugsproduktionen: svine sektoren o.s.v.

Sekundærkommune

Se Kommuner.

Sekvestration, sekvestrering

Af lat. sequestrare = fjerne, udskille. Forældet udtryk for en arrestforretning, beslaglæggelse eller besættelse af midlertidig karakter, f.eks. beslaglæggelsen af de augustenburgske godser på Als i 1848, efter at hertugen havde sluttet sig til oprøret.

Selvejende

Især i forbindelsen "selvejende institution", se Institution, men også om erhvervsvirksomheder (f.eks. sparekasser), kirker m.v. Ordets betydning er ikke helt klar, men der ligger i hvert fald i det, at ingen myndighed eller privat kan have ejendomsret til en selvejende institution eller dens afkastning, men nok kan have adgang til at styre den, f.eks. ret til at vælge ledelse, føre tilsyn, kontrollere økonomien m.v. (Poul Meyer, Offentlig forvaltning, 1970, s. 96-103).

Selvmøder

En person, der som part i en civil retssag fører sin sag selv uden bistand af advokat ("går i rette for sig selv", rpl. § 259). Retten kan dog pålægge en part at møde med advokat, hvis det skønnes nødvendigt for sagens forsvarlige behandling. Et jargon-udtryk for selvmøder er "selvmorder".

Servitut

Af lat. servitus, opr. = slaveri, senere om andre former for frihedsindskrænkning. I dansk lovsprog et tinglyst bånd på en ejendom, hvorved ejerens dispositionsfrihed indskrænkes, f.eks. m.h.t. at drive erhverv fra ejendommen. (Juridisk Formularbog, 1971, s. 213 ff).

Session

Af lat. sessio = plads, sæde, forsamling. I nutiden anvendt om parlamentssamlinger. Den danske rigsdags samlinger betegnedes t.o.m. 1862 officielt som sessioner. Ligeledes nu Nordisk Råd. Endvidere om periodisk sammentræden af kollegiale organer, f. eks. Højesteret. Nu især kendt som betegnelse for de af udskrivningsmyndighederne lokalt afholdte møder, hvortil de værnepligtige skal indfinde sig.

Sfragistik

Af gr. sfragis = segl. Læren om segl. Kaldes også sigillografi (af lat. sigillum = segl). Historisk og arkivistisk hjælpvidenskab. Litt.: P.B. Grandjean, Dansk Sigillografi, 1944.

Sfs

Forkortelse af Særforsorgssager, s.d.

SH-sager

Staldhygiejnesager. Saggruppe i Landbrugsministeriet vedr. udlån i henh. til lov nr. 106 af 15.3. 1939 om lån til foranstaltninger vedr. staldhygiejne og opbevaring af gødning og lov nr. 115 af 18.3. 1941 om ændring af samme lov. De tilsvarende sager i Statsaktivforvaltningen, s.d., kaldes St.S.-sager.

Sigillografi

Se Sfragistik.

"Silkesnoren"

At "få silkesnoren" er et finere udtryk for at blive fyret, hvilket i højere stillinger foregår ved at man opfordres til at søge sin afsked. Udtrykket hidrører fra, at fyrster i orienten har afskediget ministre ved at sende dem en silkesnor, de kunne hænge sig i.

Silo-lånesager

Saggruppe i Landbrugsministeriet vedr. lov nr. 207 af 26.4. 1940 om lån til opførelse af ensilagebeholdere ved landbrugsejendomme, lov nr. 565 af 31.10. 1940 om ændring af samme og lov nr. 101 af 10.3. 1950 om lån eller tilskud til ombygning eller nyopførelse af ajlebeholdere og møddingsteder samt af ensilagebeholdere ved landbrugsejendomme.

Sjette- og tiendepenge

Se Afdragsret.

Sk.yder

Sk.yder eller skyder

I Skattedepartementets interne referater forkortelse for skatteyder.

Skabssager

Sager i Danske kancelli, som var udtaget af rækken af brev- og registrantsager og henlagt i særlige arkivskabe, hvor deres plads betegnedes med skabs- og pakkenummer. Denne henlæggelsesmåde fortsatte i Justitsministeriet og Indenrigsministeriets 1. departement (KK). Gruppen "Diverse sager" i den ældre del af disse arkiver stammer fra skabssager. En definition af skabssagers indhold kan ikke gives. Som regel var det omfangsrige sager, ofte lovsager eller indberetningsmateriale. Også kommissionsarkiver har været opbevaret som skabssager. (A.D. Jørgensen i Meddelelser 1883-85, s. 29 f. Kancellisystemet, 1973, s. 5 f).

Skandinavien

Af lat. opr., muligvis fra lat. Scan(d)ia = Skåne. Hertil regnes Norge, Sverige og Danmark, hvis beboere, navnlig i udlandet, under ét kaldes skandinaver. Sommetider omfatter betegnelsen også Island og Finland, men disse lande betegner ikke sig selv som skandinaviske. Geografisk betegnes Norge og Sverige som den skandinaviske halvø, og skal i den henseende Finland medtages, kan man sige det fennoskandinaviske område. Brugen af ordet stammer vistnok fra slutningen af 1700-tallet. Den politiske bevægelse for nordisk samarbejde omkring 1800-tallets midte kaldtes skandinavisme.

Skat

Som sådan betegnes enhver ydelse til det offentlige der ikke er forbundet med en umiddelbar modydelse. Skatter kan betales i varer og tjenester (naturskat) eller (som nu altid) i penge. Der skelnes mellem direkte og indirekte skatter. Direkte skatter opkræves umiddelbart hos skatteyderen (indkomstskat, formueskat, ejendomsskat m.v.). Indirekte skatter opkræves i forbindelse med omsætning af varer eller tjenester (told, forbrugsafgifter, moms m.v.). I gængs sprog betyder skatter direkte skatter, medens indirekte skatter kaldes afgifter. Foruden til staten opkræves skatter til primærkommuner, amtskommuner samt kirken. De direkte skatter til staten bestod før 1903 på landet fortrinsvis af hartkornsskatter, i byerne fortrinsvis af bygningsskatter. Ved skattereformen i 1903 indførtes skat på indkomst og formue efter selvangivelse og skat på fast ejendom efter vurdering.

Skattefradragsreglen

Også kaldet "skattefradragsretten". Fra indkomst- og formueskattens indførelse i 1903 til 1968 (lov nr. 452 af 8.12. 1967) gjaldt den regel, at man i den skattepligtige indtægt fradrog de skatter, der var betalt i årets løb. Da skatteskalaen var progressiv, d.v.s. at skatteprocenten voksede med indkomsten, bidrog skattefradragsreglen til at svække virkningen af progressionen. Reglen var ikke forenelig med kildeskatten og afskaffedes et år før dennes indførelse. Nu kan kun skatter af fast ejendom fradrages i den skattepligtige indtægt. (Mogens Eggert Møller, Skattefradragsretten i dansk lovgivning, En historisk oversigt, Ugeskrift for Retsvæsen 1955 afdeling B s. 49-60).

Skatteråd

If. lov nr. 104 af 15.5. 1903 om indkomst- og formueskat til staten skulle landet inddeles i "et passende antal" skatte kredse. I hver af disse skulle finansministeren udpege et skatteråd til at foretage den endelige ansættelse, efter at de kommunale ligningsmyndigheder, se Ligning, havde foretaget en foreløbig ansættelse. Skatterådene virker desuden som tilsyns- og klagemyndighed overfor ligningsmyndighederne. Der findes nu 65 skatteråd, jfr. bek. nr. 89 af 17.3. 1970 om inddeling af landet i skatte kredse.

Skd.

Forkortelse af Skattedepartementet, evt. ledsaget af et romertal, der angiver kontoret, f.eks. Skd. II = Skattedepartementets 2. kontor (i daglig tale "skat to").

SKDJ

Forkortet betegnelse for Skovdomænejournalen 1867 ff. Se Domænesager.

Skibsarkiver

Arkivalier, der opstår i skibe, når de er udrustet til togt, nemlig: skibsjournaler, justitsprotokoller (nu: straffeprotokoller), proviant- eller økonomiprotokoller, lægejournaler, øvelsesjournaler, inventarieprotokoller, kommende og gående ruller, s.d., skibschefens korrespondance m.v. Skibsarkiver afleveres til en overordnet myndighed efter afslutning af togt. Skibsjournaler har været ført i søværnets skibe siden 1600-tallet, i systematisk form siden 1752. I skibsjournalen indføres daglig oplysninger om skibets position, navigation, vejrforhold, udførte arbejder og øvelser, forhold vedr. mandskabet m.v. Søværnets skibsjournaler fra 1680'erne

Skibsarkiver

til 1971 er afleveret til RA. Journaler for Grønlandsfarten er afleveret t.o.m. 1951. I civile skibe kaldes skibsjournalen som regel logbog. Log er et apparat til måling af et skibs sejlhastighed.

Skibsfart, skibsmåling, skibsregistrering, skibstilsyn
Se Søfart.

"Skibsted"
Se Gejstlige reskripter.

Skifte

Gl. ord for "dele" eller "veksle". Anvendes i forvaltningssproget i forskellige betydninger: 1. Deling af bo i forbindelse med dødsfald, konkurs eller opløsning af ægteskab. Se skifteforvaltning. 2. Tyendes overgang til ny husbonds tjeneste, hvilket kunne finde sted på to faste dage årligt (skiftedage). 3. Under jordfællesskabet en bymarks opdeling og fordeling på landsbyens gårde. (Poul Ras-mussen, De regelbundne landskifter, Bol og by nr. 2, 1962).

Skifteforvaltning, skifteret

Forvaltning af bodeling i tilfælde af dødsfald, konkurs eller skilsmisse. If. rpl. § 14 henregnes skifteforvaltningen til retsplejen og varetages af underretterne, jfr. §§ 654-678. Lov nr. 155 af 30.11. 1874 om skifte af dødsbo, fællesbo m.v. gælder endnu med visse ændringer. Ved bek. af 21.11. 1850 overflyttedes de private birkers skiftejurisdiktion til herredsretterne. Om skifteforvaltning i ældre tid: "Håndbog for danske lokalhistorikere". Johan Jørgensen, Skifter og testamenter, 1968. Registratur: Skifteprotokoller i Landsarkivet for Sjælland m.m., ved Axel Nørhlt, 1948.

Skillemønt

En mønt, som repræsenterer en del af en hovedmønt, s.d. Medens en hovedmønt vurderes efter sin metalværdi, er skillemøntens pålydende værdi højere end dens metalværdi. Skillemønten fremstilles af mindre værdifuldt metal end den tilsvarende hovedmønt. Alle nu cirkulerende danske mønter er skillemønt. Inflationen har gjort det vanskeligt at fremstille skillemønt i lave værdier, idet prisstigningen på metaller dels medfører, at det bliver tabgivende at fremstille dem, dels at de forsvinder fra omsætningen ved omsmelting (hvilket er ulovligt). Ved lov nr. 207 af 24.5. 1972 om afrunding af visse ørebeløb bestemtes, at ved betalinger skal ørebeløb afrundes til nærmeste med 5 delelige beløb. Herefter indtoges 1- og 2-ører. Der er sat grænse for, hvor store beløb

der må betales med skillemønt. If. møntloven (nr. 191 af 24.5. 1972) § 4 er ingen pligtig til i én betaling at modtage mere end 50 kr. i mønter, der lyder på kronebeløb og 5 kr. i mønter, der lyder på ørebeløb. Derimod er det lovligt at møde op i en bus med en 1000 kr.-seddel og forlange en billet til 2 kr.

Skriver

Renskrivning, afskrivning og indførsel i kopibøger besørges i ældre tid i offentlige kontorer af skrivere, sommetider akkordlønnede (arkbetaling). Betegnelsen bortfaldt, efterhånden som skrivemaskinen fra begyndelsen af dette århundrede vandt frem. Ordet anvendtes også om den retsbetjent, s.d., der førte rettens protokoller (herredsskriver, byskriver m.v.). Herom DL 1-8, jfr. 1-5-16. Disse skriverstillinger forenedes efterhånden med dommerstillingerne. Helt til 1919 indgik "skriver" i retsbetjentenes titler, f.eks. "herredsfoged og herredsskriver". Endnu rpl. af 1916 anvender udtrykket "retsskriver" om visse af dommerembedets funktioner, men dette bortfaldt med lov nr. 218 af 11.6. 1959, jfr. bemærkninger til lovforslaget i Folketingstidende 1958/59 til-læg A spalte 1713-14. Skriver har også været anvendt i forbindelse med andre stillinger, der ikke blot gik ud på afskrivning, f.eks. regimentsskriver, stiftsskriver etc.

Skrue

I arbejderbevægelsens første tid her i landet: det samme som strejke. At strejke hed at "gøre skruer". Senere fortrængt af det engelske ord strike (=slå, slag). I begyndelsen udtalt som det stavedes (som i "klike"). Endnu i mands minde kunne man høre gamle arbejdere bruge denne udtale, men efterhånden vandt den engelske udtale frem i en med dansk sprog tilpasset stavemåde, så ordet nu ikke føles som fremmedord. Det gamle udtryk er bevaret i forbindelsen skruetrækker og omgangsskrue, d.v.s. at der indenfor et fag efter tur strejkes mod én arbejdsgiver ad gangen. Da denne taktik normalt kun kan anvendes mod uorganiserede arbejdsgivere, benyttes ordet omgangsskrue nu kun sjældent.

Skudsmål

If. frd. af 24.7. 1822 § 7 skulle enhver, der fraflyttede et sogn begære skudsmål af sognepræsten at forevise for sognepræsten i tilflytningssognet. I skudsmålet indførtes bl.a. hvornår den pågældende sidst havde været til alters, samt hvad der ellers var præsten bekendt om hansandel og forhold i sognet. Denne bestemmelse bortfaldt med lov nr. 52 af 15.5. 1875 om tilsynet med

Skudsmål

fremmede og rejsende m.v. Ved tyendeloven af 10.5. 1854 §§ 51-64 indførtes specielle skudsmål-bøger for tyende. De blev i København og købstæderne udstedt af politiet, på landet af sognepræsterne og skulle ved fra- og tilflytning påtegnes af disse myndigheder. Endvidere skulle husbonden i sit tyendes skudsmålsbøger indføre oplysning om tiltræden og fratræden af tjenesten, og han kunne desuden indføre et vidnesbyrd om tyendets forhold i tjenesten. Det sidste blev dog ophævet ved lov af 29.3. 1867. Pligten for tjenestefolk til at være i besiddelse af skudsmålsbog ophævedes ved § 37 i lov nr. 343 af 6.5. 1921 om retsforholdet mellem husbond og medhjælper.

Skøde

Dokument, hvorved fast ejendom overdrages til ny ejer. Der er tinglysningspligt for skøder. Genpart af tinglyste skøder opbevares ved underretterne. Genparter af aflyste skøder afleveres løbende til landsarkiverne. Ordet skøde stammer fra gl. nordisk ret og hentyder til, at overdragelsen af jord ledsagedes af den symbolske handling, at sælgeren lagde en klump jord i køberens frakkeskøde. Litt.: Maria G.M. Altea, "Scotatio", Milano 1966.

Skøde- og pantebøger

Skøde- og pantebreve indførtes opr. i tingbøgerne, s.d. Særskilte skøde- og pantebøger forekommer fra 1600-tallet, især i købstæderne. Til skøde- og pantebøgerne var knyttet et realregister, s.d. Ved tinglysningsloven af 1926 afløses de af skødegenparter, s.d.

Skødegenparter

I henh. til § 29 i anordning nr. 298 af 26.11. 1926 om tinglæsning skal genparter af dokumenter, der er slettet af tingbogen, kasseres efter 3 års forløb, undtagen genparter af skøder og servitutdokumenter, der efter fristens udløb sendes til vedkommende landsarkiv.

Skødeklausejendomme

Faste ejendomme eller dele af sådanne, der i tiden efter 9.4. 1940 mod erstatning har været stillet til rådighed for eller beslaglagt af den tyske værnemagt eller en denne tilsluttet organisation eller et andet organ for det tyske rige. De hidtidige ejere forpligtedes til uden yderligere vederlag at meddele skøde til den danske stat. Tilbagekøb af sådanne ejendomme er reguleret ved lov nr. 377 af 12.7. 1946.

Slesvig

Opr. Sønderjylland, d.v.s. den del af Jylland, som ligger mellem Kongeåen og Ejderen. Blev i 1200-tallet udskilt som len for en sidelinje af kongeslægten og kaldtes mest "hertugdømmet Jylland". Lenet overgik i slutningen af 1300-tallet til den holstenske grevelsslægt og kaldtes efterhånden "hertugdømmet Slesvig", opkaldt efter hertugens residensby. I ca. 500 år var Slesvig (Schleswig) fælles dansk og tysk betegnelse for landsdelen. Efter afståelsen i 1864 dannedes den preussiske provins Schleswig-Holstein. I Danmark vedblev "Slesvig" og "slesvigere" at være alm. benyttet betegnelse, især Nordslesvig om den del, hvor befolkningen overvejende var dansk. Efterhånden vandt dog "Sønderjylland" og "sønderjyder" stærkt frem, og i 1920 blev den genforenede del af Slesvig kaldt "de sønderjyske landsdele", hvormed antydes, at der kun er tale om en del af det opr. Sønderjylland. Ved kommunalreformen i 1970 blev det nye amt, der omfattede hele landsdelen, kaldt Sønderjyllands amt, dog ikke uden protest. I nudansk sprogbrug betyder "Sønderjylland" kun den danske del af det gamle Slesvig. "Nordslesvig" er næsten gået af brug i dansk, men benyttes af tyskerne. Derimod er Sydslesvig, især efter 1945, almindeligt anvendt i Danmark om den del af Slesvig, der ligger syd for den nuværende grænse. I 1920 og tiden umiddelbart efter anvendtes "Mellemslesvig" om den såkaldte 2. afstemningszone, der fik tysk flertal. NB: Sydjylland omfatter ikke Sønderjylland men den sydlige del af Nørrejylland (Ribe og Vejle amter). Litt.: Sønderjyllands Historie [indtil 1920], I-V + register, 1930-43.

Slesvig, lovsamlinger m.v.

Chronologische Sammlung der Verordnungen und Verfügungen für die Herzogthümer Schleswig und Holstein (indtil 1806 tillige: die Herrschaft Pinneberg, Grafschaft Ranzau und Stadt Altona), 1748-1847, Kiel 1794-1849.

Systematische Sammlung der für die Herzogthümer Schleswig und Holstein erlassenen annoch gültigen, Königlichen, Fürstlichen, Grossfürstlichen und gemeinschaftlichen Verordnungen und Verfügungen, Kiel 1827-41.

Repertorium der für die Herzogthümer Schleswig und Holstein erlassenen Verordnungen und Verfügungen, Kiel 1840.

Chronologische Sammlung der im Jahre 1848 ergangenen Gesetze, Verordnungen und Verfügungen für die Herzogthümer Schleswig-Holstein, Kiel 1849.

Gesetzblatt für die Herzogthümer Schleswig-Holstein 1850, Kiel.

Amtsblatt für die Herzogthümer Schleswig-Holstein 1850-51, Kiel.

Slesvig

Chronologisk Samling af de i Aarene 1848, 1849 og 1850 udkomne Love og Bekendtgørelser for Hertugdømmet Slesvig. Udg. af H. C.P. Wöldike, 1851.

Bekendtgørelser fra den overordentlige regeringskommissær for hertugdømmet Slesvig. Juli 1850 - februar 1851.

Officiel Tidende for Hertugdømmet Slesvig. 1850-52

Chronologisk Samling af Forordninger, Rescripter o.s.v. for Hertugdømmet Slesvig/Chronologische Sammlung der Verordnungen, Verfügungen etc. für das Herzogthum Schleswig. 1851-62. København 1856-63, Slesvig 1855-63.

Verordnungsblatt für das Herzogthum Schleswig 1864-68, Kiel.

Amtsblatt der Königlichen Regierung zu Schleswig 1869-1918. Slesvig 1869 ff.

Bekendtgørelser fra den internationale Kommission for Slesvig. 1-18. 1920.

Slesvigeres forsørgelse

Se Hjemstedsbeviser, ekstraordinære.

Slesvig-Holsten

Ty.: Schleswig-Holstein. Fællesbetegnelse for de tidl. hertugdømmer Slesvig, s.d., og Holsten, s.d. Kom først i alm. brug i 1800-tallet, da en national og politisk bevægelse søgte at gøre hertugdømmerne til en politisk enhed i forbindelse med Tyskland. Ved freden i Wien 1864 afstod Danmark Slesvig og Holsten (tilligemed hertugdømmet Lauenburg) til Preussen og Østrig. Efter den preussisk-østrigske krig i 1866 blev hertugdømmerne i 1867 indlemmet i kongeriget Preussen som provinsen Schleswig-Holstein. Med undtagelse af de dele af Slesvig, som i 1920 blev afstået til Danmark, udgør den siden 1949 et land i Forbundsrepublikken Tyskland (Land Schleswig-Holstein) med en landsregering i Kiel.

Slotspladskontoret

Del af den etage, der ved ombygningen i 1910 blev tilføjet gehejmearkivbygningen. Den benyttedes længe som arkivmagasin, men blev i begyndelsen af 1960'erne gradvis indtaget til kontorbrug. Den nuværende afskilning af kontorarealet ved en væg på langs gennem det opr. lokale blev foretaget i 1974. (Meddelelser 1921-55 s. 25, Meddelelser 1961-65 s. 46).

Slukelsesrulle

Se Køkken-tændelses og slukelsesrulle.

Slutningsbog

Protokolrække i Højesteret, kun delvis bevaret, indeholdende korte sagsreferater samt domskonklusion. (Aage Rasch i Højesterets historie II s. 546).

Slægtshistorie

Se Genealogi.

Småredsel

Naturalydelse bestående af fjerkræ, æg, smør o.l., der ydedes som tillæg til landgilde og tiende (småredseltiende), se Tiende. Ved lov af 19.2. 1861 blev småredseltiende omsat til en afgift beregnet i byg. Den blev som al anden tiende afløst i henh. til lov nr. 100 af 15.5. 1903 om afløsning af tienden.

Snapsting

Den populære betegnelse for Folketingets restaurant er hentet fra en ældre brug af ordet, nemlig årets første landsting i Viborg. Dette var forbundet med et marked, især m.h.t. pengeforretninger, således at snapstinget blev en i Jylland alm. anvendt betalingstermin. Efter landstingets ophævelse i 1805 fortsatte snapsstingsmarkederne endnu en tid, men havde aftagende betydning og var omkring 1830 blevet et almindeligt lokalt marked. Litt.: Hugo Mathiessen, Snapstinget, 1946. Ang. ordets oprindelse ("en Gaade, som stadig er uløst") se s. 9 f.

Socialreformen

Et kompleks af love, gennemført i 1933 ved det politiske forlig, der kaldes "Kanslergadeforliget". Socialreformen samlede den hidtidige meget komplicerede sociale lovgivning i fire love, alle stadfæstet 20.5. 1933, nemlig lov nr. 181 om offentlig forsorg, nr. 182 om folkeforsikring, s.d., nr. 183 om forsikring mod følger af ulykkestilfælde og nr. 184 om ændringer i lov om arbejdsansøgning og arbejdsløshedsforsikring m.m. Begrebet fattighjælp, der bl.a. medførte tab af valgret, indskrænkedes til at omfatte forsørgelse af arbejdsmodvillige, forsømmelige forsørgere, alkoholister o.l. Bestemmelser om fattighjælp bortfaldt definitivt med lov nr. 169 af 31.5. 1961 om offentlig forsorg.

Sogn

Gl. nordisk ord, beslægtet med "søge". Opr. betydning formentlig: område hvis befolkning har fælles samlingssted, ikke nødvendigvis kirke. Senere: det til en kirke hørende distrikt. Kirkesognene

Sogn

dannede i 1800-tallet grundlag for den landkommunale inddeling, idet 1, 2 eller 3 kirkesogne udgjorde en sognekommune. Se iøvrigt Sogneforstanderskab, Sogneråd, Sognefoged. I byer og bymæssige bebyggelser har sogn kun været anvendt indenfor den kirkelige administration, og efter kommunalreformen af 1970 er sogn som administrativt begreb udelukkende kirkeligt. Da sogneinddelingen i landdistrikterne i ringere grad end andre administrative enheder har undergået forandringer, og da sognet helt fra 1500-tallet bruges i en række administrative kilder, er det blevet almindeligt at anvende denne enhed i demografiske, topografiske og lign. undersøgelser. Således bygger f.eks. Traps Danmark, s.d., i fremstillingen af landdistrikterne på sogneinddelingen.

Sognebåndsløsning

Sognebånd er en forpligtelse til ved sjælesorg og kirkelige handlinger at holde sig til bopælssognets præst og kirke (DL 6-3-1). Ved lov af 4.4. 1855 åbnedes adgang til sognebåndsløsning, d.v.s. at slutte sig til en anden præst end sognets. Nu: lovbek. nr. 151 af 30.5. 1961 om kirkers brug, sognebåndsløsning m.m. §§ 8-11. Der kræves samtykke fra den præst, man ønsker at løse sognebånd til. Om reglerne iøvrigt: Roesen s. 225-28.

Sognefoged

Et gl. øvrighedshverv, for hvilket der først ved frd. 11.11. 1791 blev givet alm. regler. Sognefogder beskikkedes af amtmænd, der for hvert sogn til dette hverv skulle udpege "en af de skikkeligste, redeligste og meest kyndige Mænd blandt Sognets Almue". Sognefogden havde den lokale politimyndighed. Han skulle våge over god orden og især holde øje med ulovligt krohold, opløb og fremmede omløbere. Sognefogder kaldtes på Bornholm sandemænd. (J.P. Jørgensen, Landsogdenes Forvaltning fra 1660 til vore Dage, 1890, s. 175 ff). I henh. til lov nr. 276 af 30.6. 1922 om ægteskabs indgåelse og opløsning foretoges borgerlige vielser i landkommunerne af sognefogden. Dette er ved lov nr. 256 af 4.6. 1969 ved kommunalreformens ikrafttræden overgået til borgmestrene. Ved politikredsreformen af 1.4. 1973 bortfaldt sognefogedinstitutionen i princippet, men er opretholdt på en del mindre øer. Sognefogder omtales i rpl. § 118 (bek. nr. 1 af 2.1. 1975).

Sogneforstanderskab

Ved anordning af 13.8. 1841 om landkommunalvæsenet henlagdes de lokale skolekommissioners og fattigkommissioners forretninger til sogneforstanderskaber, sammensat af dels fødte medlemmer

(sognepræsten, opr. også herredsfogden, større lodsejere), dels medlemmer valgt af sognekommunens beboere, forsåvidt de var over 25 år og besad mindst 1 td. hartkorn i eje eller fæste. Ved landkommunalloven af 6.7. 1867 afløstes sogneforstanderskaberne af sogneråd, s.d.

Sognepræst
Se Pastorat.

Sogneråd

Ved lov af 6.7. 1867 om landkommunernes Styrelse afløstes sogneforstanderskaberne, s.d., af sogneråd. Disses medlemstal skulle altid være ulige. Den mindste halvdel valgtes af de beboere, som havde valgtret til Folketinget, forsåvidt de det foregående år havde udredet deres skatter og andre pligtige ydelser til kommunen. Den større halvdel valgtes af den femtedel af de valgberettigede, som det foregående år havde ydet de højeste skatter til kommunen. Ved lov nr. 79 af 20.4. 1908 om kommunale valg fik enhver 25-årig uberygtet mand og kvinde valgtret til sognerådet, forudsat at de det foregående år havde svaret direkte skat til kommunen. Ved lov nr. 278 af 9.12. 1957 bortfaldt skattebetaling som valgretsbeti-
gelse, jfr. lovbek. nr. 307 af s.d. Ved kommunalreformen i 1970 og de dermed forbundne kommunesammenlægninger afløstes sogneråd af kommunalbestyrelser, s.d.

Soldatesque

Soldater af hæren udkommanderet til et orlogsskib på togt. Jfr. § 39 i Instruktioner for tjenesten på de kgl. skibe, 1849, samt reglement for soldatesquens tjeneste og for skildvagter.

Sorenskriver

Egentl. (ed)svoren skriver. If. Christian 5.s norske lov: underdommer i et landdistrikt, herredsfoged. Nu: i Norge dommer ved en fylkesret, på Færøerne underrettsdommeren.

Sorø-sager

Saggruppe i Kultusministeriets 3. kontor (højere undervisning) 1848-57. Omhandler forvaltningen af Sorø akademi og gods. Sagerne er en umiddelbar fortsættelse af en tilsvarende gruppe i Direktoratet for universitetet og de lærde skoler.

Spanddag

En pligtig vederlagsfri ydelse, hvorved en vogn med forspand stilles til rådighed for en arbejdsdag. Se Hoveri og Pligtarbejde.

Spindesiden

Spindesiden

Se Kognatisk.

Sportel

Af lat. sportula, egentl. = lille kurv, overført betydning: gave. I forvaltningssproget en ydelse fra en borger til en embedsmand for en udført embedshandling, især indenfor retsplejen. Jfr. accidenser, s.d., for gejstlige. Sportler udgjorde tidl. en betydelig del af retsbetjentes løn, men er nu næsten helt bortfaldet eller eksisterer under navn af gebyrer, retsafgifter, kendelser m.v., der indgår i statskassen. Et almindeligt sportelreglement for retsplejen og de dermed forbundne forretninger i Danmark udstedtes 22.3. 1814, indeholdende 166 paragraffer. Reglementet undergik i tidens løb mange ændringer og blev først ophævet ved lov nr. 206 af 21.5. 1969 om retsafgifter, dog med undtagelse af § 144 (oversættelser samt udfærdigelse af testamenter m.v.).

Sq

Se Søkvæsthuset.

ST

Forkortelse af "salvo titulo", lat. = med udeladelse af titel. Anføres i breve foran titelbærende adressater i tilfælde, hvor titlen eller titlerne (f.eks. af pladshensyn) ikke medtages.

St. (J.)

Journalforkortelse anvendt om tre forskellige journaler. 1. Journal for stutteisager under Direktionen for stutteisvæsenet og veterinærskolen 1790-1843 (mest St.). 2. Danske kancellis journal for stændersager 1831-48, bibeholdt i Indenrigsministeriet som betegnelse for rigsdagssager t.o.m. 1855. 3. Premierministerens journal 1848-54, i hvilken periode sagerne påtegnes St.J. eller St. (Statsrådets journal). Fra 1.1. - 15.10. 1855, da en ny journal tages i brug, påtegnes sagerne P.M. (Premierministeren). Den nye journal hedder konseilspræsidentens journal (C.P. eller K.P.).

Stad

Opr. betegnelse for en by, d.v.s. en købstad. Da ordet "by", s.d., fra at betyde en landsby gik over til at betyde en købstad, fortrængtes "stad" efterhånden og anvendes nu kun officielt (staden København, stadens grænse) og i sammensætninger (stadsarkiv, stadslæge).

Stadskonduktør
Se Konduktør.

Stagiaresager

Af fr. stage = prøve, prøvetid. Stagiaire = en der er på prøve. Specielt unge mennesker, der søger midlertidig beskæftigelse hos en arbejdsgiver i udlandet for at udbygge deres faglige og sproglige kundskaber. Danmark har indgået stagiaire-overenskomster med flere lande, således med Forbundsrepublikken Tyskland i 1964 (LT C s. 301 ff) og med Nederlandene 1968 (LT C s. 44 ff). I overenskomsten med Tyskland bruger den tyske tekst ordet "Gastarbeitnehmer", den danske "stagiaire". Stagiaire-sager er en saggruppe i Arbejdsdirektoratet, der administrerer disse sager.

Stamarkiv

Den del af et arkiv, som skal bevares for stedse. I kassationsplaner anføres et S ved de saggrupper, der skal bevares. Ved saggrupper, der skal kasseres anføres et K + et tal, der viser, hvor mange år efter sagernes afslutning de skal kasseres, f. eks. K 10.

Stambog

Fortegnelse over mandskab tilhørende en militær afdeling med oplysning om personlige forhold, værnepligts- og tjenesteforhold.

Stamhus

Se Lenskontrol.

Stamkort

For værnepligtige, der indkaldes til forsvaret, udfærdiges to stamkort, indeholdende den værnepligtiges civile og militære data. Stamkort I opbevares ved regimentet, stamkort II ved den værnepligtiges underafdeling (kompagniet). Efter hjemsendelsen opbevares stamkortene hos vedkommende personelforvaltende myndighed, indtil den værnepligtige er 30 år eller - såfremt han udgår af mobiliseringsstyrken/personelreserven senere - da dette tidspunkt. Herefter afleveres stamkort I til RA (3. afdeling) ordnet efter personnummer. Stamkort II kasseres. (Kundgørelse for forsvaret 18.12. 1968, B 24-1968).

Stamliste

Fortegnelse over mandskab ved en militær afdeling, optaget på et bestemt tidspunkt til et bestemt formål. Oplysningerne i en stamliste bygger på stambogen, s.d.

Stamrulle

Stamrulle

Fortegnelse over indkaldt mandskab ved militære enheder. I søværnet fortegnelser over det udskrevne mandskab, indeholdende lægdsrulleoplysninger samt oplysninger om tjenestens forløb, f. eks. på hvilke krigsskibe og i hvilke tidsrum den værnepligtige har gjort tjeneste.

Stand

Germanisk ord med omtrent samme oprindelige betydning som lat. stat(us), s.d. Tidl. betegnelse for en opdeling af befolkningen i grupper (stænder) med forskellig retsstilling. Ved valg til stænderforsamlingerne 1836-48 var vælgerne inddelt i klasser m.h.t. jordbesiddelse. Stand bruges nu især om grupper af erhvervsdrivende (købmandsstanden) eller offentligt ansatte (lærerstanden), i sidste tilfælde ofte jævnsides med etat, s.d.

Stat

Af lat. status = stilling, stand. Bruges i flere hentydninger. 1. Et selvstændigt land eller en del af et sådant med et vist selvstyre (Forenede stater) 2. Et system af kompetencer og institutioner (statsmagten), hvorved en stat (pkt. 1) styres. Trådte fra 1700-tallet i stedet for "kongen" eller "kronen". 3. Det til en bestemt del af staten (pkt. 2) knyttede personale. Dog bruges mest det tilsvarende franske ord etat, s.d., eller stand, s.d., jfr. hofstat, postetat, lærerstand. 4. En fortegnelse over medlemmer af en stat (pkt. 3). Også her bruges etat. Jfr. Teologisk stat, embeds-etat.

Statholder

En person, der på vegne af en konge, hvis besiddelser består af flere lande eller provinser med særegen status, regerer et land eller en provins. Den senere Christian 8. var således 1813-14 statholder i Norge. Under unionen med Sverige var der i Norge et statholderembede, der dog ikke altid var besat. Det bortfaldt ved norsk grundlovsændring i 1873. I enevældens sidste tid var en prins som regel statholder i hertugdømmerne, hvilket dog nærmest var et æreshverv. Før enevælden fandtes et embede som "statholder på Københavns slot", som falder udenfor denne definition.

Statsaktivforvaltningen

Forvaltningen af statens kreditorinteresser, d.v.s. statens fordringer på dem, der har modtaget lån af statskassen, f.eks. til

erhvervsformål eller boligbyggeri. Bevilling af statslån gives af vedkommende fagministerium, boliglån f. eks. af Boligministeriet, medens lånets forrentning og afbetaling hører under statsaktivforvaltningen. Indtil beg. af dette århundrede varetoges denne af et statsaktivkontor i Finansministeriet. Øget lovgivning om udlån af statskassen medførte oprettelse af flere statsaktivkontorer, der 1938 blev samlet i en særlig afdeling i Finansministeriet. En del af statsaktivforvaltningen varetoges af Kongeriget Danmarks Hypotekbank. I 1968 blev hele statsaktivforvaltningen samlet i denne, der herefter hedder Kongeriget Danmarks Hypotekbank og Finansforvaltning.

Statsamt

Se Amt.

Statsborgerskab

Se Indfødsret.

Statsinventar

De staten tilhørende møbler og andet inventar i slotte og palæer, der i henh. til lov om civillisten, s.d., stilles til rådighed for kongen. Ved kgl. resol. af 7.1. 1862 nedsattes en statsinventariekommission på to medlemmer, begge udnævnt af kongen, det ene for statens vedkommende på finansministerens indstilling, det andet "allerhøjest umiddelbart for Civillisten". Denne ordning er stadig gældende, jfr. § 3 i lov nr. 136 af 26.4. 1972 om dronning Margrethe 2.s civilliste.

Statskassen

Der findes ingen statskasse i institutionel forstand. Ordet er et begreb omfattende statens ind- og udbetalinger. Kasseoverskud eller -underskud fremkommer ved at balancere disse betalinger mod hinanden, også selvom betalingerne ikke bogføres som indtægter eller udgifter på statsregnskabet, men f. eks. består i udlån eller optagelse af lån. Finansministeren disponerer over statens likvide midler via en konto i Nationalbanken. Alle bevægelser registreres i Statsbogholderiet. Fra 1849-1964 fandtes i København en finanshovedkasse, men den var ikke "statskasse" i den forstand, at alle statens ind- og udbetalinger passerede den.

Statsret

De retsregler, der fastsætter, hvorledes et område under samme højhedsret, s.d., skal styres.

Statsrevision

Statsrevision, -revisorer

De af Folketinget i henh. til GL § 47 valgte revisorer kaldes statsrevisorer. Deres antal og virksomhed fastsættes ved lov. Nugældende lov nr. 322 af 26.6. 1975 fastsætter antallet af statsrevisorer til mindst 4 og højst 6, indenfor hvilken ramme antallet fastsættes ved folketingsbeslutning. Statsrevisorerne skal påse, at samtlige statens indtægter opføres i statsregnskabet, og at ingen udgift afholdes uden hjemmel i finanslov eller anden bevillingslov. De skal endvidere have opmærksomheden henvendt på, om der i statsadministrationen er taget skyldige økonomiske hensyn. De kan dels gennem rigsrevisionen dels umiddelbart anstille undersøgelser eller aføske oplysninger indenfor statens administration og kan forlange sig forelagt ethvert aktstykke, som de ønsker at gøre sig bekendt med.

Statsråd

If. GL § 17 udgør ministrene i forening statsrådet. Kongen fører forsædet. Tronfølgeren tager sæde i det, når han er myndig. I statsrådet forhandles alle love og vigtigere regeringsforanstaltninger. I statsrådet indhentes kongens bifald til fremsættelse af lovforslag i Folketinget samt hans stadfæstelse af lovforslag, der er vedtaget i Folketinget. Se Korroborere. Statsrådsbehandlingen er nu udelukkende en formalitet. I grundlovens første tid var statsrådet forum for politiske drøftelser mellem regeringens medlemmer. 1848-52 deltog kongen normalt ikke i statsrådsmøder, der derved kom til at minde om nutidens ministermøder, s.d. Fra midten af 1870erne, da regeringen fik klar partifarve, blev statsrådet kun undtagelsesvis forum for forhandlinger af betydning. Statsrådets protokoller 1848-1912 er udg. af Statsministeriet og RA ved Harald Jørgensen (Statsrådets Forhandlinger, bd. I-XII, 1954-76). For perioden 1875-1912 er dog referater af ren formel karakter udeladt. - I Sverige og Norge benyttes statsråd tillige som ministertitel.

Statstidende

Dagblad udg. af staten i henh. til lov nr. 10 af 23.1. 1903 og udkommet siden 1.4. 1904. If. loven skulle i Statstidende indrykkes "de retlige og andre offentlige Kundgørelser, der ifølge Lovgivningen for Tiden skulle optages i "Berlingske Tidende" og de ved kgl. Bevilling dertil autoriserede Blade uden for København". De sidste var fortrinsvis Stiftstidenderne. I Statstidende offentliggøres f.eks. opslag af stillinger og udnævnelse til stillinger indenfor staten. Desuden meddelelser fra regeringen til offentligheden

og meddelelser om autorisationer, aktieselskaber, proklama og andet, som ifølge lov skal bekendtgøres for offentligheden. Et til-læg til Statstidende er Tingbladet med oplysninger om tinglyste ejendomssalg, pantsætninger, ægtepagter, umyndiggørelse m.v. ordnet efter retskredse. Statstidende udkommer nu alle hverdage undtagen mandage og dagen efter 2. påskedag, 2. pinsedag og 2. juledag.

Statstjenestemændenes Centralorganisation I

I daglig tale CO I. Stiftet 1909. Hovedorganisation for "sølvsnorene", f.eks. postbude. Arkivvæsenets arkivbetjente er organiseret i Foreningen af tjenestemænd ved Statens samlinger, s.d., der er en af 35 foreninger under CO I.

Statstjenestemændenes Centralorganisation II

I daglige tale CO II. Stiftet 1909. Hovedorganisation for "guld-snorene", f.eks. postassistenter. Arkivvæsenets arkivsekretærer, konservatorer og registratorer er, for så vidt de er tjenestemænd, organiseret i Foreningen af tekniske og administrative tjeneste-mænd (TAT), s.d., der er en af 50 foreninger under CO II.

Status quo

Lat., egentl. status quo ante bellum = tilstand som før krigen, d.v.s. at en krig sluttes uden forandring i forhold til før krigen, Anvendes mest forkortet til status quo og nærmest i betydning "have sit forblivende ved det bestående".

Stedsmål

Se Fæstevæsen.

Stempelafgift

Afgift som opkræves i forbindelse med udfærdigelse af visse do-kumenter, især sådanne som lyder på penge eller penges værdi eller vedrører indgåelse af forpligtelser, overdragelse af adkom-ster, fordringer eller andre rettigheder. Tidl. var også ansøg-ninger om embeder, kgl. bevillinger, dispensationer m.v. stem-pelpligtige er nu de i lov nr. 174 af 30.4. 1969 om stempelafgift, kap. 6-15, omhandlede dokumenter. Stempelmyndighed er amt-manden, i København overpræsidenten. Stempling uden medvirkning af stempelmyndighed sker ved benyttelse af stempelmærker. Et stempelpligtigt dokument mister ikke sin retsgyldighed, hvis stempling er undladt, men der skal i givet fald betales en bøde.

Stervbo

Stervbo

Forældet betegnelse for dødsbo, jfr. ty. sterben = dø.

Stift

Kirkelig inddeling, der stammer fra middelalderen. Der var opr. 8 danske stifter, nemlig Ålborg (tidl. Børglum), Viborg, Århus, Ribe, Slesvig, Fyns (med Lolland-Falster, Als og Ærø), Sjællands samt Lunde stift (med Bornholm). Det sidste bortfaldt som dansk stift efter freden i 1660, hvorefter Bornholm kom under Sjællands stift. I 1804 udskiltes Lolland-Falsters stift af Fyns stift. 1815 fik Als og Ærø egen biskop. I 1864 bortfaldt Slesvig stift som dansk stift. Ærø blev genindlemmet i Fyns stift. I 1922 deltes Sjællands stift i Københavns og Roskilde stifter. Der oprettedes samtidig et Haderslev stift. De sønderjyske landsdele blev delt mellem Ribe og Haderslev stifter, hvorved det sidste fik en del af Vejle amt. I 1960 oprettedes Helsingør stift. Færøerne og Grønland hører under Københavns stift, dog fik Færøerne i 1963 en vicebiskop.

Stiftamt, stiftamtmand

Nogle af amtmændene kaldes stiftamtmand. Efter enevældens indførelse afløstes len og lensmænd af amter og amtmænd. I hvert stift udnævntes en amtmand til tillige at være stiftsbefalingsmand med visse overordnede forretninger, f. eks. tilsyn med amtmændene. De havde også amtmandsforretningerne i samtlige stifters købstæder. Fra midten af 1700-tallet kaldes de stiftamtmand. Efterhånden forsvandt de overordnede forretninger. Stiftamtmanden har nu udover sine alm. amtmandsforretninger kun det særlige hverv sammen med biskoppen at udgøre stiftsøvrigheden, s.d. Se iøvrigt Amt.

Stiftelse

Anvendes i forskellige betydninger, men mest kendt i betydningen: bygning med friboliger. Også om legater, f. eks. Carlsen-Langes Legatstiftelse og Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse.

Stiftsmidler

De pengemidler, der bestyres af stiftsøvrighederne, s.d., f. eks. afløsningssummer for tiender, s.d., legater m.v. (Roesen, s. 15). Regler for stiftsmidternes administration er fastsat ved kgl. anordning af 11.10.1937. Stiftsmidlerne pådrog sig politisk interesse, da regeringen i 1875 iværksatte en vis udligning af forskellen i

præstekaldenes indtægter ved i forbindelse med nybesættelser at pålægge de rige kald en afgift "i kirkeligt øjemed" til stiftsmidlerne, hvoraf der kunne ydes understøttelse til de små kald.

Stiftsøvrighed

Biskoppen og stiftamtmanden udgør i forening stiftsøvrigheden, hvis forretninger udføres af en stiftskasserer. De tre sjællandske stifter har fælles stiftskasserer. Stiftsøvrigheden forvalter kirkernes økonomiske anliggender, bygninger, kirkegårde m.v. I København er der ingen stiftsøvrighed, men de fleste af kirkerne står under tilsyn af biskoppen og overpræsidenten. (Roesen s. 15 f).

Stillingsvæsen

If. lov af 12.2. 1849 om alm. værnepligt § 26 (hæren) og § 55 (flåden) var enhver, der var udskrevet, men endnu ikke havde påbegyndt tjenesten, berettiget til at "stille for sig" ved at skaffe en anden til veje, som kunne træde i hans sted. Stedfortræderen kaldtes stillingsmand og modtog betaling af stilleren for at påtage sig tjenesten. Stillingsmanden skulle være fuldstændig tjenstdygtig samt frigjort for tjeneste ved den stående hær. Stillingskommissærer påtog sig at formidle kontakt mellem stillere og stillingsmænd. Retten til at stille for sig ophævedes med § 7 i lov om hærens ordning af 6.7. 1867. Nummerbytning kunne dog fremdeles finde sted d.v.s. at en værnepligtig, der havde trukket et nummer, der ville medføre indkaldelse, kunne tilbytte sig et højere nummer, der ikke ville medføre indkaldelse. Nummerbytningskommissærer optrådte som formidlere. Ved lov nr. 123 af 8.6. 1912 om værnepligt § 22 opretholdt man adgang til nummerbytning, men forbød tredjemands medvirken. Lov nr. 210 af 11.6. 1954 om værnepligt, nu love nr. 15 af 20.1. 1970, giver ikke mulighed for nummerbytning.

Stjernehøring

Se Høring.

Stockholm-arkivet

Arkivet efter den danske militære efterretningstjenestes virksomhed i Sverige 1943-45. Indeholder også efterretningsmateriale tilvejebragt her i landet 1940-43.

Straf

Se Fængsel.

Straffeakter

Straffeakter, -attest, -kort, -register

Bestemmelser herom i Justitsministeriets cirk. nr. 273 af 5.12. 1962. Strafferegistre (§§ 1-5) føres af politimestrene (i København af byrettens justitskontor) for personer født i vedkommende kreds. Meddelelser til strafferegistre sker på straffekort (§§ 6-13) udfærdiget af vedkommende dommer eller ved bødevedtagelser af politiet. Straffeakter (§§ 14-17) opbevares principielt af politiet på det sted, hvor strafforfølgningen har fundet sted, visse akter dog der, hvor den pågældende sidst er blevet strafforfulgt, og i så fald for Københavns vedkommende i byrettens eller sø- og handelsrettens justitskontor. Straffeattester (§§ 18-28) indeholdende samtlige oplysninger fra strafferegister kan rekvireres af visse i § 18 anførte myndigheder. For personer fyldt 18 år udfærdiges på vedkommendes begæring straffeattester af mere begrænset indhold, nærmere beskrevet i § 19. NB: iøvrigt cirk. nr. 203 af 19.5. 1967 om indbinding af straffeakter og cirk. nr. 97 af 23.4. 1968 om udstedelse af straffekort m.v.

Straffelovstillægssager (S-sager)

Saggruppe i Justitsministeriet vedr. benådning af personer, dømt efter den såkaldte landssvigerlov: lov nr. 259 af 1.6. 1945 om tillæg til borgerlig straffelov ang. forræderi og anden landsskadelig virksomhed.

Stripping

Også: udtynding. I arkivsproget betegnelse for en kassationsproces, hvorved hver enkel sag gennemgås og renses for indhold, der er omfattet af en kassationsbeslutning.

Styrelse

Betegnelse for en centraladministrativ myndighed. Indgår i navnet på en række direktorater. I tjenstemandslovens forstand er styrelsen den centralmyndighed, hvorunder en tjenstemands arbejdsforhold henhører, hvilket kan være et ministerium, et generaldirektorat, et direktorat eller lign. Ved styrelseslov forstås en lov om, hvorledes en eller flere institutioner specielt skal styres, f.eks. styrelseslove om DSB, de høje læreanstalter m.v. Tidl. anvendtes "bestyrelse", s.d., ofte som betegnelse for overordnet myndighed eller funktion, f.eks. Invalidebestyrelsen, bestyrelsen af offentlige veje, uofficielt også om et ministerium ("Krigsbestyrelsen"), men forekommer nu sjældent i denne betydning. Lovbek. nr. 423 af 11.9. 1972 om offentlige veje benytter dog udtrykket

"vejbestyrelse" som fællesbetegnelse for Vejdirektoratet og de kommunale og amtskommunale vejmyndigheder.

Stænderforsamling

Ang. stænder, se Stand. Stænderforsamlinger forekom her i landet fra 1400-tallet. På disse forhandlede kongen om rigets anliggender med repræsentanter for stænderne (adel, gejstlighed borgere og frie bønder). Den sidste af disse stænderforsamlinger sammentrådte i 1660 og blev udgangspunkt for enevældens indførelse. - If. § 13 i forbundspagten for det i 1815 oprettede tyske forbund skulle der i hvert forbundsland være en stænderforfatning (landes-ständische Verfassung). Det medførte en forpligtelse for den danske konge til at indføre en sådan forfatning i Holsten. Forhandlinger herom trak i langdrag. Først de revolutionære begivenheder i Europa 1830 satte fart i sagen, der nu drejede sig om stænderforsamlinger i hele monarkiet. Ønsker fra hertugdømmerne om en fælles stænderforsamling blev afvist. Det medførte, at også kongeriget fik to stænderforsamlinger, en for Nørrejylland i Viborg og en for Østifterne i Roskilde, skønt kongeriget - i modsætning til hertugdømmerne - var et område med fælles lov og ret. Anordning om oprettelse af rådgivende provinsialstænderforsamlinger udstedtes 28.5. 1831. Datoen fejredes i den følgende tid som en slags grundlovsdag. Ved frd. 15.5. 1834 bekendtgjordes de nærmere regler for valg, organisation, forhandlingsprocedure m.v. Stænderforsamlingerne indkaldtes første gang 1835-36 og derefter alle lige år til og med 1846. Efter omvæltningen i marts 1848 indkaldtes kongerigets stænderforsamlinger for at udtale sig om reglerne for valg af en grundlovgivende rigsforsamling (se Rigsforsamling). I tilsvarende øjemed indkaldte den slesvig-holstenske regering i Kiel hertugdømmernes stænder (til en fælles samling). Stænderforsamlingerne var herefter bortfaldet. I henh. til kundgørelse af 28.1. 1852 genoprettedes provinsialstænderne for Slesvig og Holsten. Frd. af 15.2. 1854 om Slesvigs forfatning og af 11.6. 1854 om Holstens forfatning bibeholdte provinsialstænderne, men nu med lovgivende kompetence i de respektive hertugdømmers særlige anliggender. Litt.: Hans Jensen, De danske Stænderforsamlings Historie 1830-1848, bd. I 1931, bd. II 1934.

Stændertidende

Forslag, betænkninger, forhandlinger m.v. i de rådgivende provinsialstænder 1835-48 blev publiceret i Stændertidende. Der var en Stændertidende for hver af de fire forsamlinger (i hertugdømmerne: Ständezeitung). Stændertidendefor den slesvigske forsamling

Stændertidende

udkom i en dansk og tysk udgave. Forhandlingssproget i denne forsamling var dog udelukkende tysk. Stændertidende havde ikke samme fuldstændighed som den senere Rigsdagstidende, og der blev ikke taget stenografisk referat af forhandlingerne. Endvidere findes stændertidender for hvert af hertugdømmerne Slesvig og Holsten fra perioden 1853-63.

Stævning

Det dokument, hvormed en retssag rejses. Det skal indeholde parternes navne, sagsøgerens påstand og de bevisligheder, hvorpå den støttes, samt opfordring til sagsøgte om at give møde i retten på sagens første tægtedag, s.d. (Rpl. §§ 377 ff). Stævning forkyndes for modparten ved en stævningsmand. (Rpl. § 57, bek. nr. 255 af 20.6. 1972 om instruks for stævningsmænd).

Stævningsbog

Protokolrække i Højesteret indtil 1800 indeholdende stævning og domskonklusion. Rækken fortsætter under navnet domprotokol. (Aage Rasch i Højesterets historie II, s. 543 f).

Sundhedssager

Saggruppe i Indenrigsministeriet fra 1924, da disse sager overførtes til dette ministerium fra Justitsministeriet.

Sundtold

Se Øresundstold.

Superintendent

Se Generalsuperintendent.

Supplik, supplikant, supplikbøger

At lat. supplicare = bønfalde. I den enevældige stat havde borgerne ingen ret overfor kongen, men kunne bønfalde ham om en gunst ved at indsende en supplik. Indsenderen betegnes som supplikant. I Danske cancelli før 1800 var supplikbøgerne journaler for indkomne breve, forsåvidt disse ikke indførtes i gratialprotokollen, s.d.

Suverænitæt

Nu mest om selvstændige staters højhedsret, s.d., men i enevældens tid den officielle betegnelse for regeringssystemet (f.eks. suverænitætsens indførelse 1660).

Sverige, arkivvæsen

Riksarkivet og landsarkiverne hører under Udbildningsdepartementet. Riksarkivet: Fyrverkarbacken 13-17, 100 26 Stockholm 34, tlf. 009 46 08 54 02 00. Landsarkiver i Uppsala, Vadstena, Visby, Lund, Göteborg, Härnösand og Östersund. Landsarkivet i Lund: Dalbyvägen 4, Box 2016, 220 02 Lund, tlf. 009 46 46 12 47 83. Desuden findes Krigsarkivet i Stockholm, der hører under Forsvarsdepartementet. (Harald Jørgensen, Nordiske arkiver, 1968, s. 213-310).

Sværdssiden

Se Agnatisk.

Sygekasse

En forening med det formål at sikre gensidig hjælp i sygdomstilfælde. Sådanne foreninger har været kendt i århundreder, især med tilknytning til håndværkerlav. En ny type sygekasser udviklede sig fra 1860'erne, i byerne tildels knyttet til fag eller virksomheder, på landet mest som stedlige kasser for et sogn eller en kommune. Der fremkom i den følgende tid en række betænkninger og lovforslag om offentligt tilsyn med og støtte til sygekasser, men et resultat nåedes først med lov nr. 85 af 12.4. 1892 om anerkendte sygekasser. Nydende medlemskab af anerkendte sygekasser var forbeholdt "ubemidlede Arbejdere, Husmænd, Haandværkere og Næringsdrivende, lavtlønnede Bestillingsmænd og andre med de nævnte i økonomisk Henseende ligestillede Mænd og Kvinder". Endvidere skulle visse alders- og helbreds-betingelser opfyldes. Lokale udvalg afgjorde, hvem der opfyldte disse betingelser. If. lov nr. 144 af 10.5. 1915 § 6 skulle der udsendes en vejledning om de indtægts- og formueforhold o.a. omstændigheder, der var betingelse for nydende medlemskab ("sygekassegrænsen"). Personer over denne kunne som ydende medlemmer bevare retten til at blive nydende, hvis de senere opfyldte de økonomiske betingelser (§ 8) eller de kunne med samme ret indtræde i statskontrollerede sygeforeninger (fortsættelseskasser) uden offentlig støtte (§ 34). Medlemskab af sygekasser var opr. frivillig, men ved lov nr. 182 af 20.5. 1933 om folkeforsikring, s.d., blev det gjort til pligt i det mindste at være ydende medlem af en sygekasse eller fortsættelseskasse. Sygekasserne mistede efterhånden deres præg af at være egentlige foreninger. Ved lov nr. 239 af 10.6. 1960 om den offentlige sygeforsikring omordnedes sygekasserne. Mange ophævedes, og der måtte herefter med enkelte undtagelser kun være én sygekasse i hver kommune. Ved lov nr. 311 af 9.6. 1971 op-

Sygekasse

hævedes sygekasserne med virkning fra 1.4. 1973 og erstattedes af den nuværende offentlige sygesikring. Fortsættelseskasserne kunne videreføres som private sygeforsikringer. Ved cirkulæreskr. af 26.1. 1973 bestemte Direktoratet for sygekassevæsenet efter forhandling med rigsarkivaren, at visse sygekassearkivalier fra de sidste 5 år skulle afleveres til kommunerne og de øvrige, for så vidt de ikke skulle kasseres, afleveres til landsarkiverne. Litt.: F. Wittrup, Sygekasseloven, Den sociale Lovgivning, II, 1918. Socialreformkommissionens 1. betænkning, Det sociale tryghedssystem, 1969 (nr. 543, Sv. 1281), afsnit VIII, s. 189-220.

Sygekassejournalsager

Saggruppe i Indenrigsministeriets 1. kontor, oprettet i anledning af lov nr. 85 af 12.4. 1892 om anerkendte sygekasser. Sygekasse-sager overførtes 1919 til Socialdepartementet og journaliseredes fra 1920 i dettes 1. kontors journal. (Materiale til en vejledning om Indenrigsministeriets arkiv, 1975, s. 59).

Syn og skøn

En bevisførelse ved hjælp af syns- og skønsmænd, der af retten "udmeldes" til at afgive erklæring om forhold, i hvilke de antages at have særlig indsigt, f.eks. håndværkere til at erklære sig om et bygningsarbejdes forsvarlighed. Regler om syn og skøn findes i rpl. kap. 19 (§§ 196-211).

"Synkende fond"

Af eng. sinking fund = afbetalingsfond. En regnskabsmæssig foranstaltning som skulle øge publikums tillid til statsobligationer, ved at statsfinanserne som sådan kun skulle udrede renterne af obligationslånet mens indløsningen af obligationerne blev foretaget af en mere eller mindre selvstændig fond. Denne dannedes ved, at en vis procentdel af de obligationer, der udstedtes ved optagelse af et lån, ikke sattes i cirkulation, men henlagdes i en fond, hvis renteindtægter brugtes til opkøb i markedet af de cirkulerende obligationer. De indkøbte obligationer lagdes til fonden, der således voksede og kunne foretage stigende opkøb, indtil alle lånets obligationer var tilbagekøbt. En synkende fond ansås i 1700- og 1800-tallet for en hensigtsmæssig fremgangsmåde ved afbetaling af statslån. Obligationerne blev ikke indløst til pari, men til den kurs, som de til enhver tid kunne købes for. En synkende fond oprettedes her i landet i 1785. Dens administration blev i 1816 henlagt til Direktionen for statsgælden og den synkende fond.

Synode, synodalia

Af gr. *sýnodos* = sammenkomst, møde. Senere: kirkemøde. Synodalia er referater m.v. fra en synode. På dansk kirkesprog: landemode, landemodeakter, s.d.

Syssel

Betegnelse for gl. inddeling af Danmark i rets- og forvaltningskredse. Den tabte sin betydning allerede i middelalderen. I Jylland fortsatte dog sysselprovstier som gejstlig inddeling. Syssel har overlevet i stednavne som Hardsyssel og Vendsyssel. I nutiden: forvaltningsenheder på Færøerne, (Island) og Grønland. Færøerne er delt i 7 sysler, der er forvaltningsdistrikter især m.h.t. politiet. I hvert syssel findes en sysselmand (statstjenestemand) som leder af det lokale politi. Sysselmanden har også visse oppebørselsfunktioner og kan i mindre politisager afsige dom i 1. instans. Ved lov om Grønlands styrelse af 1925 deltes Sydgrønland i 6 og Nordgrønland i 7 sysler, hver med et sysselråd sammensat af syslets kommunalrådsformænd, landsrådsmedlemmer og danske tjenestemænd. Rådets formand, sysselmanden, var lokal stedfortræder for landsfogden, s.d. Sysselråd m.v. bortfaldt ved kgl. anordning nr. 391 af 27.9. 1950 om ikrafttrædelse af lov nr. 271 af 27.5. 1950 om Grønlands landsråd, kommunalbestyrelser m.v.

Sædegård

Hovedgår, s.d., som ved enevældens indførelse var sæde for en adelig familie, eller som senere ved kgl. bevilling var ophøjet dertil. Til sædegårdene var knyttet visse nu forlængst bortfaldne privilegier, f.eks. skattefrihed. Begrebet sædegård har dog stadig retlig betydning, da arvelovgivningen har særbestemmelser for disse. (Juridisk Formularbog 1971 s. 85). I Hof- og statskalenderen findes en fortegnelse over større sædegårde.

Sædomsskrivning

Ved lov af 31.3. 1860 om lønninger for de i Kongerigets ministerier ansatte embedsmænd og ved lov af 19.2. 1861 om lønninger for de under Kongerigets Ministerier hørende embeds- og bestillingsmænd med undtagelse af selve ministeriernes personale blev det bestemt, at en del af lønnen skulle omsættes til sæd, således at 4 rdl. sattes lig med 1 td. sæd. Det kvantum sæd, der således fremkom, beregnedes den pågældende til indtægt med gennemsnitsværdien efter kapitelstaksten, s.d., for det foregående års afgrøde. Visse embedsmænd omfattedes ikke af ordningen, især de hvis hovedindtægt hidrørte fra sportler, s.d., naturalydelse m.v. (f. eks.

Sædomsskrivning

retsbetjente). Det var en slags delvis pristalsregulering, indført på grund af stigende fødevarepriser. Ordningen bortfaldt ved lov af 26.3. 1870 indeholdende alm. bestemmelser om embeds- og bestillingsmænds lønningsforhold m.m.

Særforsorgssager

Siden 1924 en saggruppe i Socialministeriet (særforsorgskontoret). Saggruppen vedrører blinde, døve, åndssvage m.v. Opr. omfattede den også børneforsorgssager, men disse udskiltes 1949 til en særlig saggruppe (bfs, s.d.) med eget kontor.

Sættedommer

En dommer, der beskikkes til at behandle en retssag, i hvilken den faste dommer er inhabil, d.v.s. på grund af sit forhold til sagens parter ikke tør antages at være fuldstændig upartisk. (Rpl. §§ 46 og 60-67).

Søetaten

Ældre betegnelse for søværnet og dets personel.

Søfart

Søfarten er reguleret ved forskellige love. De vigtigste er: Søloven, der omhandler skibes nationalitet, partsrederier, skibsførerens pligter, befordring af gods (herunder regler om lastning, losning, befragtning, konossementer m.v.), befordring af passagerer, havari, bjærgning, rederiansvar, søpanteret, skibsbøger, søforklaring og som noget helt nyt (lov nr. 227 af 24.4. 1974) ansvar for olieskader. Den første alm. sølov er lov nr. 56 af 1.4. 1892, der ophævede forskellige ældre bestemmelser, herunder DL 4-1 til 7. Nugældende regler i lovbek. nr. 353 af 1.7. 1974.

Sømandsloven omhandler mandskabets arbejdsforhold ombord, f. eks. beregning og udbetaling af hyre, tjenesteplichter m.v. Disse regler fandtes indtil 1923 i søloven, men kommissioner, der var nedsat i de nordiske lande om revision af søloven, enedes om at foreslå skibsmandskabets forhold udskilt til en særlig lov. Den første danske sømandslov gennemførtes som nr. 181 af 1.5. 1923. Nugældende sømandslov er nr. 420 af 13.6. 1973. Se også Forhiring og Mønstring.

Lov om skibes bemanning, tidl. sønæringsloven, indeholder regler om mandskabets sammensætning, størrelse og uddannelse. Den første sønæringslov er fra 19.2. 1961. Reglerne fandtes tidl. i lovgivningen om søkrigstjenesten, således frd. af 8.1. 1802 om søindrulleringsvæsenet i Danmark. Nugældende regler i lov nr.

208 af 7.6. 1958 om skibes bemanning (lovbek. nr. 114 af 2.4. 1965).

Lov om tilsyn med skibe indeholder forskrifter om skibes bygning og udstyr, især med henblik på sikkerheden, samt regler om tilsynet hermed. Der skelnes mellem hovedsyn, kontrolsyn og fribordssyn (undersøgelse og opmåling til ansættelse af lastelinier), for hvilke der udstedes certifikater. Disse kan udstedes af klassifikationsselskaber, anerkendt af Handelsministeriet. Skibe med sådanne certifikater kaldes "klassede skibe". Første alm. lov om tilsyn med skibe er nr. 145 af 29.3. 1920, der afløste flere specielle tilsynslove. Nugældende regler i lovbek. nr. 336 af 31.8. 1965.

Lov om skibsfartens betryggelse indeholder regler om forebyggelse af søulykker, hjælp til nødstedte skibe, anvendelse af nødsignaler m.v. Det er i hovedsagen en bemyndigelseslov, hvorefter handelsministeren kan fastsætte detaljerede regler. Første lov er nr. 146 af 29.3. 1920. Nugældende regler i lovbek. nr. 309 af 3.8. 1965.

Måling af skibes rumindhold med henblik på skibsafgifter har været kendt i mere end 200 år. Målebreve blev påbudt ved plakat af 20.8. 1726 § 2. Målingen har også betydning ved indgåelse af fragtaftaler og fastsættelse af forskrifter, der er afhængig af skibes tonnagestørrelse. Indtil 1867 var måleenheden kommercelæsten, s.d. Ved lov af 13.3. 1867 om skibes måling gik man over til registerton á 100 eng. kubikfod. Der måles nu også i kubikmeter. Nugældende regler i lov nr. 364 af 22.12. 1954 om måling af skibe. Både danske og anløbende udenlandske skibe skal have målebreve, men under forudsætning af gensidighed anerkendes målebreve udstedt af udenlandsk målingsmyndighed.

Skibsregistrering indførtes ved lov af 13.3. 1867 om danske skibes registrering. Indtil da kunne det i visse tilfælde volde problemer at dokumentere danske skibes nationalitet. (Departementstidende 1867, s. 172-75). Der oprettedes nu lokale skibsregistre ved toldkamrene, i København dog et registreringskontor, der tillige skulle føre et hovedregister over samtlige i riget registrerede skibe og udfærdige nationalitets- og registreringscertifikater. Ved lov nr. 57 af 1.4. 1892 gennemførtes en fuldstændig centralisering af skibsregistreringen. I Registrerings- og skibsmålingsbureauet i København skulle føres en registreringsdagbog, et skibsregister, hvor hvert skib fik sin side, en skibs-skøde- og panteprotokol og et rederiregister. Skøde- og panteprotokollen bortfaldt ved lov nr. 121 af 28.3. 1951. Nugældende regler i lov nr. 93 af 29.3. 1957, jfr. bek. nr. 624 af 22.12. 1972. Skibsregistret føres nu på

Søfart

løbsblade. (Betænkning nr. 134 ang. revision af skibsregistreringslovgivningen m.v., 1955 (Sv. 2125)).

Søfiskal

Se Søkrigsprokurør.

Søforklaring

Dette i alm. tale nedsættende udtryk findes i rpl. (kap. 19 a) og søloven (§ 301 ff) som betegnelse for de forklaringer, der efter skibshavari eller anden ulykke ombord afgives for retten eller for en dansk udenrigsrepræsentation med det formål at tilvejebringe fuldstændige oplysninger om de faktiske omstændigheder ved og årsagen til den indtrufne hændelse.

Søkrigsprokurør

Offentlig anklager i sømilitære sager og sager vedr. det sømilitære personales tjenstlige forhold. Oprettet under betegnelsen søfiskal ved ordinans for flåden af 10.5. 1645 (H.D. Lind, Frederik den Tredies Sømagt, 1896, s. 16). 1754 ændres betegnelsen til søkrigsprokurør. Stillingen ses if. Hof- og statskalenderen sidste gang besat 1864, men optræder som vakant frem til 1902.

Søkvæsthuset

Forkortet "Sq". Bygningskompleks på Christianshavn ved Overgaden oven Vandet. Navnet hentyder til, at det har været brugt som marinehospital. Fløjen langs Bådsmandsstræde har siden 1935/36 været benyttet som depot for RA. (Meddelelser 1921-55, s. 32-37, Meddelelser 1955-60, s. 44, Meddelelser 1961-65, s. 45).

Sølimit

Se Søruller.

"Sølvsnorene"

Se Statstjenestemændenes Centralorganisation I.

Sønderjylland

Se Slesvig.

Søpas

Nu bortfaldet legitimationsdokument for skibe. Der har været 4 slags søpas: 1. Algierske søpas. If. aftaler i midten af 1700-tallet med "barbareskstatene" (Algier, Tunis og Tripolis) skulle danske skibe være forsynet med pas. Pligten hertil bortfaldt med plakat

af 1.7. 1840. 2. Islandske søpas. Indførtes i henh. til § 7 i plakat af 18.8. 1786 om den islandske handels frigivelse for indenlandske skibe. De nærmere regler fastsattes i plakat af 7.3. 1787. Ved lov af 15.4. 1854 § 4 også for udenlandske skibe. Ophævet ved § 1 i lov af 7.11. 1879 om forandring af ældre love om skibsfart og handel på Island. 3. Latinske søpas. Ved frd. af 4.5. 1803 om søfart i krigstider blev det påbudt danske skibe ved sejllads på steder, der var berørt af krig, at være forsynet med latinsk søpas. Afløst af frd. af 9.4. 1810 om søpasvæsenet. Ved plakat af 1.4. 1815 blev påbudet ophævet ved fart på europæiske havne og Middelhavet, ved plakat af 8.4. 1825 også for oversøisk fart. 4. Vestindiske søpas. Indførtes ved bek. af 30.6. 1861 i anledning af den nordamerikanske borgerkrig (Departementstidende 1861, s. 730). Ophævet ved bek. af 11.1. 1866.

Søret

1. De for skibsfarten gældende retsregler, f.eks. søloven (lov bek. nr. 163 af 12.5. 1967) og sømandsloven (lov nr. 229 af 7.6. 1952 med senere ændringer. Se Søfart). 2. I søsager tiltrædes de ordinære domstole af søkyndige medlemmer. Ved søsager forstås alle sager, i hvilke fagkundskab til søforhold skønnes at være af betydning (rpl. § 6). Under Sø- og handelsretten hører søsager i København, Frederiksberg og Københavns amt, men alle søsager kan indbringes for denne ret, når parterne er enige om det. (Rpl. § 9).

Søruller

If. frd. af 16.12. 1704 kunne søfolk indføres i søruller med henblik på tjeneste i flåden. Ved frd. af 4.2. 1733 oprettes sølimit-distrikter (kystdistrikter), hvis beboere skulle gøre tjeneste i flåden efter behov og var fritaget for anden soldatertjeneste. Ordet limit kommer af lat. limes = grænse. Sølimit betyder et område (eller dets beboere) der grænser til søen. Frd. af 1.2. 1770 påbyder, at også købstadsfolk, der ernærer sig af søen, indføres i sørullerne. Frd. af 8.1. 1802 inddeler de søværnepligtige i fire grupper: usøvante, søvante (f.eks. fiskere), halvbefarne og helbefarne. Graden af befarenhed bestemtes af varigheden af skibstogter udenfor danske farvande. Ved værnepligtslov af 2.3. 1861 ophæves sølimit-distrikterne og den tilhørende rulleføring, der iøvrigt var forbundet med adkomst til at drive sønæring. Se Søfart. If. lovens § 8 indførtes alle befarne værnepligtige i en sørulle, jfr. § 45-47 om befarenhed, togter m.v. Om søindrulleringen i 1700-tallet: Oversigt over udskrivningsarkivalier 1700-1788 i LA Viborg, s.

Søruller

24 f. For tiden 1788-1914: Lægdsruller ca. 1830 - ca. 1930 afleveret af 1. og 2. udskrivningskreds, udg. af LA Kbh., s. 20-30. Nugældende regler om søfarende værnepligtige: kap. XI (§§ 35-37) i lovbek. nr. 15 af 20.1. 1970 om værnepligt.

Søvant

Se Søruller.

Søværnepligtige

Se Søruller.

T

T.e.o.v.f.b.

Forkortelse anvendt i ministerielle koncepter = Til efterretning og videre fornøden bekendtgørelse. Denne formulering anvendes, hvor en afgørelse ikke meddeles andrageren, men en melleminstans, f.eks. et byråd.

Tableau

Fr. = bl.a. opstilling, fortegnelse. I ældre forvaltningssprog betegnelse for taloplysninger opstillet i tabellarisk form.

Tamperdage, tamperret

Af lat. tempora = årstider. Stammer fra en ældre opdeling af kirkeåret i 4 kvartaler, adskilt ved tamperdage. Tamperretter er domstole, der træder sammen på tamperdage. Indtil 1797 behandlede ægteskabs- og skilsmisssager i tamperretter.

TAP

Forkortelse af "Teknisk-administrativt personale". Udgør på de højere læreanstalter en tredje gruppe ved siden af lærere og studerende.

TAT

Se Foreningen af tekniske og administrative tjenestemænd.

Tavshedspligt

If. statstjenestemandslovens § 10 stk. 2 skal en tjenestemand iagttage tavshed om forhold, han er blevet bekendt med under tjenesten, og hvis hemmeligholdelse if. sagens natur er påkrævet eller udtrykkelig bliver foreskrevet. Tavshedspligt ophører ikke med

udtræden af tjenesten. Tilsvarende regler findes i kommunale tjenstemandsvedtægter. Offentligt ansattes tavshedspligt omhandles desuden i straffelovens § 152 og § 263. Tavshedspligten må antages også at omfatte statsansatte, der ikke er tjenstemænd, men iøvrigt vil institutioner, for hvilke tavshedspligten har særlig betydning, ved enhver ansættelse afkræve de pågældende en tavshedserklæring (således arkivvæsenet). If. rpl. § 169 må tjenstemænd ikke uden vedkommende myndigheds samtykke afkræves vidneforklaring om forhold, der dækkes af tavshedspligten, men myndighedens begrundelse for at nægte samtykke er underkastet rettens prøvelse. (Jfr. § 170 om præster, læger og advokater). Foreligger tilladelse fra den tjenstemanden overordnede myndighed, kan tjenstemanden ikke nægte at udtale sig. Tavshedspligten omfatter kun kendsgerninger, som tjenstemanden i sin tjeneste bliver bekendt med, ikke skøn, vurderinger og herunder kritik. (Poul Andersens Forvaltningsret 4. udg. s. 177). De alm. regler om tavshedspligt viger for offentlighedslovens bestemmelser om aktindsigt, se Offentlighed i forvaltningen. Dette gælder derimod ikke de i forskellige love optagne specielle tavshedsforskrifter strækkende sig fra DL 2-5-20 (præsters tavshedspligt som sjælesørgere) til Kildeskattelovens bestemmelser om tavshed vedr. de skattepligtiges og indeholdelsespligtiges økonomiske, erhvervsmæssige eller privatlivet vedr. forhold (lovbek. nr. 58 af 17.2.1970 § 87). En fortegnelse over lovgivningens specielle tavshedsbestemmelser findes i Folketingstidende 1969/70 tillæg B sp. 2131-2135. - If. rpl. § 172 har redaktører, journalister og andre medarbejdere ved et her i riget trykt periodisk skrift ikke pligt til at afgive vidneforklaring om, hvem der er forfatter eller kilde til en i skriftet optaget unavngiven artikel eller meddelelse, altså ikke tavshedspligt, men tavshedsret.

Tegn

En slags skillemønt i kobber fremstillet i henh. til plakaf af 28.12.1813 i anledning af, at man ikke mente at kunne fremstille egentlig skillemønt, s.d., til sølvrigsbankdaleren. Disse såkaldte banktegn fulgte seddelkursen, se Rigsmønt. Regnskaber førtes i to kolonner, en for betalinger i "rede sølv" og en for "sedler og tegn".

Tegnebog

Protokol til notering af regnskabsmæssige dispositioner. Den indgår ikke i selve regnskabet, men er et kontrolmiddel.

Tegnelser

Tegnelser

I Danske kancelli til og med 1799 protokoller, hvori kopier af lukkede breve indførtes. Se Breve.

"Telefonbogen"

Arkivjargon for den i 1972 udgivne Oversigt over private person-arkiver i Rigsarkivet.

Telefonsager

Saggruppe i Departementet for offentlige arbejder siden 1923.

Terkelskov

Ved Terkelskov i Nordsjælland har RA sammen med andre offentlige samlinger et evakueringsmagasin ("kulturbunkeren"). (Meddelelser 1921-55, s. 46 ff og 1956-60, s. 54 ff).

Testamenter

If. cirk. nr. 146 af 30.6. 1932 føres på notarialkontoret i København et hele landet omfattende centralregister over testamenter, der efter 1.7. 1932 er oprettet for en dansk notar, s.d. (Juridisk formularbog, 1971, s. 79 og RA afl.j.nr. F. 05-395-1). Se tillige Testamentprotokoller.

Testamentprotokoller

Række af indbundne genparter af kgl. konfirmerede testamenter, ægtepagter, interessentskabskontrakter, fundatser, gavebreve og fledføringskontrakter. De førtes i Danske kancelli, senere Justitsministeriet, som bilag til de i registranten indførte konfirmationer. Fra 1925 ophører rækken, idet testamentgenparterne nu indbindes i selve registranten som bilag til konfirmationerne, hvilket først var muligt, da man gik bort fra at føre registranten som protokol og istedet dannede den af blanketgenparter.

"Thi kendes for ret"

Med disse ord indledes afsigelse af domme i danske retter. "Thi" betyder "derfor" og henviser til domsforklaringen (præmisserne).

Tiende

En fra middelalderen stammende afgift til kirkelige formål bestående af 1/10 af produktionen. Regler om tiende findes i DL 2-23. Tienden faldt i tre lige dele: præstetiende, kirketiende og kongetiende (opr.: bispetiende). Ved frd. 8.1. 1810 fik tiendeyderne ret til at forlange tienden bestemt til en fast ydelse. Ved lov af

15.5. 1903 gennemførtes en afløsning af tiendebyrden, idet denne kapitaliseredes og med bistand fra statskassen afvikledes over en årrække. Tiendesystemet var meget vanskeligt at administrere. I sagregistret til Matzen og Timm findes tre sider med henvisninger til tiendeproblemer.

Tilaktering

Se Aktering.

Tilbagevisning

Se Kædenummerering.

Tilgangsliste

En bibog til lægdsrullen, ført i de år, hvor lægdsruller ikke optoges. På tilgangslisten opførtes de, der det pågældende år skulle optages i rullen samt de i årets løb tilflyttede fra andre lægder. (Lægdsruller afleveret af 1. og 2. udskrivningskreds, 1965, s. 15 ff). Vedr. tilgangslistes i Kirkebøger, s.d.

Tilgængelighed

Ved arkivaliers tilgængelighed forstås ubegrænset adgang til at benytte dem. Bestemmelser herom findes for RA's vedkommende i rigsarkivarens cirk. af 30.9. 1968 (revideret udgave 1973) og for landsarkivernes vedkommende i rigsarkivarens cirk. af 30.12. 1964. Som hovedregel er arkivalier fra offentlige og private institutioner tilgængelige, når de er 50 år gamle, og arkivalier fra private personer, når de er 80 år gamle. Der er dog mange undtagelser. Tilladelse til at benytte utilgængelige arkivalier kan efter ansøgning gives, når formålet skønnes at berettigede det (f.eks. i forskningsøjemed), og når det kan ske uden skade for de interesser, utilgængeligheden har til formål at beskytte. Loven om offentlighed i forvaltningen, s.d., der ikke har tilbagevirkende kraft, gør ikke umiddelbart offentlige arkivalier i arkiverne tilgængelige for publikum. Det er den afleverende myndighed, der afgør, i hvilken udstrækning arkivalier er tilgængelige i medfør af denne lov.

Tillægsbevilling

Et supplement til finansloven vedtaget efter vedkommende finansårs udløb med henblik på at give bevillingshjemmel til indtægter og udgifter, der ikke kunne forudses, da finansloven blev vedtaget, f.eks. som følge af ny lovgivning, uforudsete behov, prisstigninger m.v. Tillægsbevillinger, der rettere burde hedde efterbevillinger,

Tillægsbevilling

har været anvendt fra det første finansår under grundloven (1850/51), men nævnes først i grundloven af 1866. At give bevilling med tilbagevirkende kraft er strengt taget i strid med GL § 46, men denne anses nu for ved sædvane at være ændret således, at finansudvalgets tilslutning (bevillingstilsagn) træder ind som fuld forfatningsmæssig bevillingshjemmel. (Alf Ross, Dansk Statsforfatningsret, II, s. 805-08, 828-37).

Tilståelse

Forældet udtryk for kvittering. Når RA tidl. kvitterede for modtagelse af arkivalier, skete det ved at "meddele tilståelse".

Tilsynsråd

Lov nr. 223 af 31.5. 1968 om kommunernes styrelse, kap. VI (§§ 47-53), indførte nye regler for tilsyn med kommunerne. Tilsynet med amtskommunerne og Frederiksberg kommune skulle varetages af indenrigsministeren. Loven gælder ikke for Københavns kommune. Til at føre tilsyn med de øvrige primærkommuner oprettedes i hver amtsrådsreds et tilsynsråd bestående af amtmanden som formand samt 4 andre medlemmer valgt af amtsrådet blandt dets medlemmer. Lovens kap. VII (§§ 54-61) giver regler om tilsynets udøvelse. Visse af kommunalbestyrelsernes beslutninger kræver samtykke fra tilsynsmyndigheden, der desuden kan sætte en kommunalbestyrelses beslutning ud af kraft, hvis den findes stridende mod lovgivningen. Loven trådte i kraft 1.4. 1970.

Ting

Gl. nordisk betegnelse for forsamling af beboere til rådslagning om fælles anliggender, efterhånden overvejende retssager, kundg. o.l., se Tinglysning. Fra herredsting var der appel til landsting, s.d., der 1805 afløstes af overretter. I betydningen domstol brugtes ordet i moderne retspleje i "nævningeting". I nyere tid er ordet i de nordiske lande genoptaget som betegnelse for en folkevalgt forsamling.

Tingbladet

Se Statstidende.

Tingbøger

1. Retsprotokoller ført ved herredsting og byting. De ældste er fra 1500-tallet. I 1700-tallet skifter de navn til justitsprotokoller.
2. Ved lov nr. 111 af 31.3. 1926 og anordning nr. 298 af 26.11. s.å. indførtes ved underretterne tingbøger for tinglysning af ret-

tigheder over fast ejendom. I tingbogen har hver særskilt matrikuleret ejendom et blad. Eksempler på tingbogsblade findes i LT 1926, s. 1353 ff. Tingbogen afløste det såkaldte realregister, s.d.

Tingfæstning

Indbringelse af en sag for retten ved forkyndelse af stævning, s.d. Sagsøgtes eventuelle modfordring anses for tingfæstet ved fremsættelse eller meddelelse af det svarskrift, hvori den fremsættes. (Rpl. § 279 stk. 2).

Tinglysning, tinglæsning

"Lyse" er et gl. ord for at bekendtgøre ("lyse til ægteskab"). På tinget kunne aftaler, forpligtelser, erklæringer m.v. lyses med retsvirkning. Anvendtes især om fast ejendom. Tinglysning skete ved oplæsning af de pågældende dokumenter på samme måde som kgl. frd. o.l. kundgjordes ved oplæsning på tinge (DL 1-3-7). Denne procedure kaldtes tinglæsning, medens ordet tinglysning kun anvendtes i specielle tilfælde. Tinglæsning af love og anordninger bortfaldt ved lov af 25.6. 1870 om udgivelse af en Lovtidende og Ministerialtidende. Tinglæsning iøvrigt bortfaldt ved lov nr. 111 af 31.3. 1926 om tinglysning, der fastsætter regler om offentlig registrering med retsvirkning af dokumenter vedr. fast ejendom, løsøre og formue i alm. Se Tingbog.

Tit.

Forkortelse af lat. titulus = benævnelse, overskrift. Anvendes i koncepter og notater om en person, der nævnes flere gange, således at man kun behøver at skrive navnet første gang. Hvis der på en koncept anføres flere adressater, der skal modtage skrivelsen helt eller delvis enslydende, nummereres de og benævnes "tit. 1", "tit. 2" o.s.v.

Titulær

Om stillingsbetegnelse, der som en æresbevisning tildeles en person uden at være indehaver af det til titlen svarende embede, f. eks. professor, biskop o.l. Sådanne titler uddeles ikke mere.

Tjenestemand

Ordet synes første gang officielt brugt i forslag til lov om lønninger m.m. for tjenestemænd ved postvæsenet, statsbanerne, telegrafvæsenet og toldvæsenet, der forelagdes i Folketinget 8.10. 1907. Ved forelæggelsen omtalte finansminister Vilh. Lassen den

nye betegnelse som "et godt dansk Ord i Stedet for det ækle Ord Funktionærer" (Rigsdagstidende 1907/08, Folketingets Forhandlinger sp. 63). Indenfor det offentlige sondrede man dengang mellem embedsmænd, s.d., udnævnt af kongen, og bestillingsmænd, s.d., udnævnt af en minister. Disse betegnelser bortfaldt ved lov nr. 489 af 12.9. 1919 om statens tjenestemænd. If. § 1 anses som statstjenestemand enhver, der varigt og som livsgerning har fast ansættelse i statens tjeneste, for hvilken lønning er fastsat i lønningslov eller anden særlig lov til en fast årlig sum. Efter 1919 udnævntes de højeste tjenestemænd af kongen. If. GL § 27 kan de af kongen udnævnte tjenestemænd kun forflyttes uden eget samtykke, når de ikke dermed lider tab i de med stillingen forbundne indtægter og der gives dem valget mellem sådan forflyttelse og afsked med pension efter de alm. regler. Tjenestemandsløven siden 1919 indeholdt bestemmelser, der bevirkede, at andre tjenestemænd blev stillet på tilsvarende måde. Den nugældende tjenestemandsløvs (nr. 291 af 18.6. 1969) har imidlertid indført begrebet "ansættelsesområde", indenfor hvilket det kan pålægges tjenestemanden at overtage en anden stilling. Når ansættelsesområdet formuleres så bredt som f.eks. "institutioner under Ministeriet for kulturelle anliggender", får bestemmelsen i GL § 27 herefter kun ringe betydning. Den nugældende tjenestemandsløvs giver ingen egentlig definition af begrebet tjenestemand. Dens § 1 lyder således: Som tjenestemænd i henhold til denne lov anses enhver, der er ansat i statens, folkeskolens eller folkekirkens tjeneste efter reglerne i denne lov. Tjenestemandsforsholdet kan herefter betegnes som et offentligt ansættelsesforhold baseret på lovbestemte rettigheder ("tjenestemandsgoderne") og pligter, der i visse henseender afviger fra kontraktlige arbejdsforhold (overenskomstansættelse). Det forudsættes almindeligt, at en tjenestemand ikke kan afskediges af en ham eller hende utilregnelig grund. Dette er ikke rigtigt, men hvis årsagen ikke er et strafbart forhold, tjenesteforseelser eller lign., har tjenestemanden krav på pension (lov nr. 292 af 18.6. 1969 om tjenestemandspension). Løven forudsætter, at løn fastsættes ved kollektive aftaler, men kan aftale ikke indgås, fremsætter ministeren "særligt lovforslag" (§ 46), hvilket udelukker, at strejke (og lock-out) kan anvendes. Statens forligsinstitution og Arbejdsretten beskæftiger sig ikke med tjenestemandssager. Spørgsmål om overtrædelse eller fortolkning af aftaler indbringes for Voldgiftsretten i tjenestemandssager. - Indenfor den kommunale forvaltning anvendes tjenestemandsansættelse analogt med den statslige, jfr. § 70 stk. 5 i lov nr. 223 af 31.5. 1968 om kommunernes styrelse og bek. nr. 220 af 4.6. 1969 om

kommunernes lønningsnævn. - Litt.: Poul Andersen, Dansk Forvaltningsret, 1956, kap. IV s. 112-223. Tjenestemandslovene og de øvrige gældende regler om tjenestemands ansættelsesforhold, ved Poul Rubak og P.H. Matson, 3. udg. 1974.

TKIA, TKUA

Forkortelser for Tyske kancellis henholdsvis indenrigske og udenrigske afdelinger.

TLJ-sager, TK-sager

Saggrupper i Landbrugsministeriet. TLJ er forkortelse af Tørvelånjournalen og var journal for sager vedr. bekendtgørelse angående handel med tørv m.v., der første gang udstedtes som nr. 77 af 7.3. 1940, sidste gang som nr. 100 af 16.3. 1949. TK-sager (TørvekontROLSager) er en udskilt gruppe, der vedrører den af Hedeselskabet foretagne kvalitetskontrol.

Told

Afgift, der opkræves ved passage af varer, personer eller skibe. Som regel ved passage over en statsgrænse, men tidl. også ved anden passage, f.eks. sundtolden, se Øresundstold. Tidl. har told været opkrævet ved varers passage over bygrænser. Denne afgift betegnedes som accise, s.d., og konsumtion, s.d. Told kan tjene to formål, dels at fordyre fremmede varer (beskyttelsestold), dels at skaffe staten indtægter (finanstold). Tidl. forekom både eksporttold og importtold, nu kun det sidste. Der sondres mellem vægttold (afgift pr. kvantum) og værditold (afgift i forhold til varens værdi). Beslægtet med told er afgifter, der opkræves af indenlandsk produktion, omsætning eller forbrug (forbrugsafgifter), og hvis opkrævning varetages af toldvæsenet. Toldvæsenets øverste styrelse hedder Departementet for told- og forbrugsafgifter. Told- og forbrugsafgifter kaldes tilsammen indirekte skatter. Se tillige Skatter og Moms.

Toldrulle

Se Rulle.

Tolvmillionsagen

Et mellemværende mellem staten og Nationalbanken, der ordnedes ved kgl. åbent brev af 4.12. 1838. Udgangspunktet var § 6 i bankens oktroj af 1818, ved hvilken staten havde påtaget sig at udrede 5/6 af renterne af bankhæftelsen, s.d., af jord og tiender på landet, indtil alle da kursierende rigsbanksedler derved kunne

Tolvmillionsagen

inddrages. Seddelmassen var på godt 31 mill. rigsbankdaler (rbd.). Ved en afgørelse i 1821 om forholdet mellem Nationalbanken og bankinstituttet i Altona, overtog dette for hertugdømmernes vedkommende en seddelgæld på 11,9 mill. rbd. Staten rejste senere krav om, at disse ca. 12 mill. rbd. skulle fradrages i de 31 millioner. (Dansk pengehistorie, I, 1968, s. 209-12 og Axel Rubow, Nationalbankens Historie 1818-1878, 1918, s. 253-65).

Tontine

Et renteforsikringssystem opkaldt efter sin opfinder italieneren Lorenzo Tonti. Systemet virkede som en kollektiv livrente, idet en kreds af personer ved indskud dannede en kapital, hvis renter de oppebar, så længe de levede, idet den ved dødsfald frigjorte rente fordeltes på de overlevende interessenter, som således fik gradvis stigende renteindtægter. Benyttedes i 1700-tallet som en slags statslån ved at staten overtog den indskudte kapital mod at garantere interessenterne den fulde rente, så længe nogen af dem var i live. (Ang. tontinearkiver, s. VA III s. 197 ff).

Topografi

Af gr. topos = sted. Beskrivelse af geografiske lokaliteter, f.eks. Trap, s.d. Ved topografisk ordning af arkivalier forstås ordning efter stedlige enheder, f.eks. amter.

Traktat

Af lat. tractare = behandle, tractatus = skriftlig fremstilling. Traktat kendes i betydningen religiøst småskrift, men mest om aftaler mellem suveræne stater. Ordet må nu betragtes som fællesbetegnelse for dokumenter, som i det konkrete tilfælde bærer andre betegnelser, f.eks. aftale, overenskomst eller - hvor mere end to lande deltager - konvention. LT afdeling C (siden 1936) bærer undertitlen "Danmarks traktater". Danmarks ældre traktater er udg. således: L. Laursen (og Carl S. Christiansen) Danmark-Norges traktater 1523-1750, bd. I-X (kun til 1700), 1907-49. Danske Traktater 1751-1879, bd. 1-4, 1874-85. Danmarks Traktater efter 1814, bd. IV-VII, 1880-1920, 1918-51.

Transskription, transskribere

Omskrivning af en tekst til anden skrift, f.eks. fra gotisk til nutidig skrift.

Trap

I daglig tale betegnelse for J.P. Traps værk "Danmark", en topo-

grafisk beskrivelse af Danmark, hidtil udkommet i fem udgaver. Jens Peter Trap (1810-85) blev 1835 ansat i Kabinetssekretariatet og var kabinetssekretær 1856-84. Han udgav 1858-60 "Statistisk-topographisk Beskrivelse af Kongeriget Danmark" i 5 bind og 1861-64 en tilsvarende for Slesvig i to bind + kortbilag (reprografisk genudgivet 1975). 1872-79 udkom 2. udgave. Efter Traps død udsendtes 3. udgave 1898-1906, 4. udgave 1920-32 og 5. udgave 1954-72. Der er i 5. udgave særskilte bind for Færøerne og Grønland. Til det sidste hører en mappe med kortbilag. Endvidere findes et bind med stedregister, et med personregister og et med en nøgle til kommuneinddelingen pr. 1.4. 1970. Alle udgaver af Trap er ordnet efter de tidligere amter og udenfor købstæderne efter de historiske herreder og sogne.

Trolovelse

Se Forlovelse.

Trontale

Indtil 1953 var det skik, at statsministeren på kongens vegne åbnede Rigsdagens ordentlige og overordentlige samlinger og ved denne lejlighed i en tale fremlagde regeringens program for samlingen. Ved hver ordentlig samlings begyndelse skulle forslag til finanslov for det følgende finansår straks forelægges. Finanslovens 1. behandling, der fandt sted nogle dage senere, benyttedes til en alm. politisk debat med udgangspunkt i trontalen. Grundloven af 1953 flyttede fristen for finanslovens forelæggelse til 1. december, men fastholdt skikken med trontale og trontaledebat ved i § 38 at bestemme, at statsministeren på det første møde i folketingsåret afgiver "en redegørelse for rigets almindelige stilling og de af regeringen påtænkte foranstaltninger", og at der på grundlag af denne redegørelse finder en alm. forhandling sted. Statsministerens redegørelse kaldes nu "åbningstale", men ses stadig omtalt som "trontale".

Trossamfund, anerkendte

Det kræver ingen anerkendelse at danne et trossamfund her i landet, jfr. GL § 67. At et trossamfund er anerkendt vil sige, at dets præster er berettiget til at udføre kirkelige handlinger med retsvirkning, f.eks. vielser. Anerkendelsen meddeles administrativt. (Roesen, s. 285-93).

Tværregistrering

Registrering af arkivalier i forskellige arkivfunds, der vedrører

Tværregistrering

et bestemt emne eller sagområde, d.v.s. på tværs af den sædvanlige proveniensmæssige registrering af det enkelte sluttede arkivfond. Tanken fremsattes første gang af Grethe Ilsøe i 1966 på det 1. arkivseminar i Løgumkloster som et supplement, ikke et alternativ, til den traditionelle registreringsmåde (Rapporten s. 21). Tværregistrering er f.eks. foretaget af arkivalier vedrørende danske orlogsskibe siden 1848.

Tyende

Nu forældet betegnelse for personer, der for en vis periode (halvt eller helt år) fæstedes til arbejde af ubestemt indhold, således at kost og ophold hos arbejdsgiveren (husbonden) udgjorde en del af lønnen. Bestemmelser om tyendeforhold findes i DL 3-19. Sidste tyendelov er af 10.5. 1854. Den medførte en vis liberalisering (f.eks. begrænsedes hustugt til mindreårige), men til gengæld indførtes skudsmålsbogen, se Skudsmål. Selv om loven indeholdt regler til værn om tyendets rettigheder, placerede den tyendet i et personligt afhængighedsforhold til husbonden. Grundlovene undtog indtil 1915 tyende fra valgret. Tyendeloven afløstes af lov nr. 343 af 6.5. 1921 om retsforholdet mellem husbond og medhjælper. En del af tyendelovens bestemmelser genfindes i den, men skudsmålsbogen bortfaldt, og tendensen gik i retning af en bedre sikring af medhjælperens arbejds- og boligforhold. Den nuværende medhjælperlov (nr. 156 af 31.5. 1961) bestemmer i § 1 sit område som retsforholdet mellem arbejdsgivere og sådanne medhjælpere, der mod vederlag udfører landbrugsarbejde eller husligt arbejde, og som får enten kost og logi eller kost alene hos arbejdsgiveren som en del af vederlaget.

Tyskerlovsager

Saggruppe i Indenrigsministeriet i anledning af lov nr. 379 af 12.7. 1946 om ændring af lov nr. 123 af 18.4. 1925 om erhvervelse og fortabelse af indfødsret. Herved ophævedes med tilbagevirkende kraft fra 9.4. 1940 visse bestemmelser i sidstnævnte lov, forsåvidt angik tyske statsborgere eller statsløse, som selv eller hvis forældre senest havde haft tysk statsborgerret, medmindre andet i det enkelte tilfælde ved lov bestemtes. Det drejede sig om reglerne for erhvervelse af indfødsret ved fødsel og ophold her i landet til 19. år samt for kvinders vedkommende ved ægteskab med dansk statsborger. Ligeledes blev bestemmelsen om, at den der erhverver fremmed indfødsret først mister sin danske indfødsret ved flytning til udlandet, ophævet i de tilfælde, hvor tysk statsborgerret var erhvervet efter 9.4. 1940. De personer, der

berørtes af loven, kunne med opsættende virkning indgive ansøgning om at bevare dansk indfødsret. De, hvis andragende blev imødekømt, optoges på ialt 11 specielle indfødsretslove i årene 1948-52. Disse sager kaldes tyskerlovsager.

Tyskersager

Saggruppe i Indenrigsministeriet fra 1940. Omfatter sager til journal for tysk indkvartering, der ikke blot omhandlede indkvartering i alm. forstand, men også beslaglæggelser o.l. Efter besættelsens ophør forblev en del af den beslaglagte jord og ejendom til rådighed for dansk eller allieret militær, hvortil lovhjælp tilvejebragtes ved midlertidig lov nr. 307 af 29.6. 1945 om tillæg til indkvarteringslovgivningen. Herefter afløstes betegnelsen "journal for tysk indkvartering" af "journal for særlig indkvartering". Sagerne kaldtes dog stadig "tyskersager". Afviklingen af disse mellemværender trak længe ud, men var dog i det væsentlige afsluttet 1952-53. Enkelte sager forekom endnu i 1967.

Tægtedag

Gl. betegnelse for retsdag. Rpl. § 337 ff anvender udtrykket "sagens første tægtedag" om dagen for det første retsmøde i en sag ("sagen falder i rette").

Tændelsesrulle

Se Køkken-tændelses- og slukkelsesrulle.

Tørk-sager (eller T-sager)

Saggruppe i Landbrugsministeriet vedr. statsgaranti for lån til tørkeramte landmænd i henh. til lov af 16.3. 1960.

U

Ubva

Forkortelse af "Udvalget til beskyttelse af videnskabeligt arbejde". Udvalg under Akademikernes centralorganisation, s.d. Stiftet 1943 som selvstændig forening under navnet "Foreningen til beskyttelse af videnskabeligt arbejde" (Fbva) med det formål at varetage videnskabsmænds interesser overfor skattevæsen samt i honorarspørgsmål overfor forlag, udgivere, radio m.v. I 1965 ophævedes foreningen som sådan og blev et udvalg under Akademikernes samarbejdsudvalg (AS). Udvalget beskæftiger sig nu hovedsagelig med ophavsretlige spørgsmål, kontraktspørgsmål o.l.

Udberetninger

Udberetninger

1925-65 cirk. fra Udenrigsministeriet til repræsentationerne med oplysning om udenrigstjenestens interne forhold, traktatafslutninger og andet orienterende stof. Nu afløst af ugentlige eller månedlige oversigter fra ministeriets enkelte afdelinger.

Udemagasiner

Se Depot.

Udenrigstjenesten

Fælles betegnelse for tjenesten i Udenrigsministeriet, ambassaderne og konsulaterne, der tilsammen betragtes som en institutionel enhed. Dette blev første gang fastslået i § 1 i lov nr. 257 af 6.5. 1921 om udenrigstjenesten, nu i lovbek. nr. 273 af 6.6. 1971.

Udkommandobøger

Protokoller i Orlogsværftets arkiv indeholdende bemandingsreglement for hvert marinefartøj ordnet kronologisk efter togter. Bemandingsreglementet er et skema, der dels viser antallet af reglementerede af hver mandskabskategori, dels antallet af udkommanderede, opdelt i fast mandskab, sørullemandskab, landrullemandskab og privat antagne.

Udlevering

Fremmede statsborgere, der opholder sig her i landet og i udlandet er sigtet, tiltalt eller dømt for en strafbar handling kan udleveres til vedkommende lands myndigheder i henh. til lov nr. 249 af 9.6. 1967. For statsborgere i andre nordiske lande gælder dog lov nr. 27 af 3.2. 1960. Visse betingelser skal være opfyldt, for at udlevering kan finde sted. Udlevering kan ikke finde sted for militære og politiske lovovertrædelser (§§ 4 og 5) og ikke, hvis der er fare for, at den pågældende vil blive udsat for forfølgelse på grund af afstamning, tilhørsforhold til en bestemt befolkningsgruppe, religiøs eller politisk opfattelse eller på grund af politiske forhold iøvrigt (§ 6). Det er ligeledes en betingelse, at dødsstraf ikke fuldbyrdes for den pågældende handling (§ 10). Justitsministeren træffer afgørelse om udlevering, men afgørelsen kan af den pågældende indbringes for retten på det sted, hvor han opholder sig. Med nogle lande har Danmark gennem længere tid, i visse tilfælde fra 1800-tallet, haft overenskomster om gensidig udlevering af lovovertrædere. Om udlevering af danske statsborgere, se Landsforvisning.

Udlændinge

Ikke-danske statsborgere har ikke ubetinget ret til at indrejse, opholde sig eller arbejde her i landet. Regler herom findes i lov-bek. nr. 344 af 22.6. 1973 om udlændinges adgang til landet m.v., bek. nr. 345 af s.d. om udlændinges adgang til og ophold i landet, bek. nr. 346 af s.d. om adgang til og ophold i landet for udlæn-dinge, der er omfattet af De europæiske fællesskabers regler samt bek. nr. 347 af s.d. om politiets beføjelse til at afvise og udvise udlændinge. Islandske, norske, svenske og finske statsborgere kan indrejse uden pas og tage ophold og arbejde uden særlig tilladelse. Borgere fra andre EF-lande har ikke pasfrihed, men kan efter nærmere regler tage ophold og arbejde samt drive erhverv her i landet. Andre udlændinge kan uden særlig tilladelse opholde sig her i landet i 3 måneder, hvis de er i besiddelse af gyldigt pas, s.d., samt i tilfælde, hvor det kræves, tillige dansk visum, s.d. Til længere ophold kræves opholdstilladelse og til at tage arbejde desuden arbejdstilladelse. Udlændinge kan af politiet afvises eller udvises af forskellige grunde, f.eks. hvis de mangler midler til underhold, er forfaldne til narkotika eller deres ophold af hensyn til ro og orden ikke er ønskeligt. Politiets afgørelser om udvis-ning kan af den pågældende indbringes for justitsministeren. Hvis en udlænding ved ankomsten hertil erklærer at være politisk flygt-ning, s.d., forelægges sagen for justitsministeren, der alene kan træffe afgørelse om sådanne udlændinges udvisning. Udlændinge, der har ophold her i landet, står under tilsyn af rigspolitichefens afdeling for tilsynet med udlændinge (fremmedpolitiet).

Udskiftning

Opløsning af en landsbys jord- og driftsfællesskab. Ved frd. af 15.5. 1761 nedsattes i hvert amt en landvæsenskommission, s.d., som skulle fremme udskiftning på frivilligt grundlag. Ved frd. af 13.5. 1776 fik den enkelte lodsejer ret til at kræve sin andel i landsbyens ager og eng udlagt på højst tre steder. Frd. 23.4. 1781 samlede og supplerede de ældre bestemmelser og indeholdt bl.a. indberetningspligt til Rentekammeret om den enkelte udskift-nings forløb. Den originale udskiftningsforretning og -kort blev overgivet den største lodsejer. Akter om udskiftning findes i Matrikelsarkivet, Rentekammerets/Indenrigsministeriets landvæ-senskontorer, amtsarkiver og godsarkiver. Litt.: C. Rise Hansen & Axel Steensberg, Jordfordeling og Udskiftning, 1951.

Udskrivningsvæsen

Myndigheder, der registrerer den værnepligtige del af befolkningen

Udskrivningsvæsen

og udskriver mandskab til militærtjeneste. Indtil 1788 dannede stavnsbåndet grundlag for udskrivning på godserne. Ved frd. 20.6. 1788 om stavnsbåndets løsning etableredes et rent statsligt udskrivningsvæsen. Indtil 1849 var kun landbefolkningen værnepligtig til hæren. Registreringen af værnepligtige fandt sted i lægdsruller, s.d. Landet er inddelt i 7 udskrivningskredse. Lægdsrulleføring er nu bortfaldet. Registrering af værnepligtige sker på grundlag af CPR, idet de værnepligtige indføres i et sideregister til dette, kaldet sessionsregistret (SR), jfr. Indenrigsministeriets cirk. nr. 243 af 27.11. 1968, ændret ved cirk. nr. 201 af 15.9. 1969. Litt.: Knud Rasmussen, Lægdsruller og deres tilblivelse 1788-1914 i Foreløbig arkivregistratur, Lægdsruller ca. 1830 - ca. 1930 afleveret af 1. og 2. udskrivningskreds, udg. af LA Kbh. 1965. Knud Rasmussen, Lægdsvæsenet 1788-1914, Arkiv, 1. bd., 1967, s. 168-90. Knud J.V. Jespersen i 3. udskrivningskreds' arkiv 1788-1956, udg. af LA Odense 1970. Om udskrivningsvæsen før 1788, se Indledning til Oversigt over udskrivningsarkivalier 1700-1788 i LA Viborg 1972.

Udsted

Mindre bebyggelse i Grønland. Er bebyggelsen så lille, at den ingen butik har, kaldes den boplads. I 1947 boede 62 pct. af Grønlands befolkning i udsteder og bopladser, resten i det, der dengang kaldtes kolonier, nu byer. Siden 1950 er der dels ved spontane flytninger, dels ved en bevidst befolkningspolitik sket en stærk koncentration af befolkningen til byerne. (1. betænkning fra Grønlandskommissionen af 1948, 1950, Sv. 1409). I 1970 boede kun 28 pct. af befolkningen udenfor byerne. Der er dog stadig mange små bebyggelser i Grønland. I 1967 havde således 91 af 154 beboede steder under 100 indbyggere. Formålet med befolkningskoncentrationen var at skaffe befolkningen et højere offentligt serviceniveau. Flytningen til byerne er principielt sket frivilligt, men når butikken i et udsted med faldende indbyggertal bliver nedlagt, kan den resterende befolkning føle sig tvunget til at flytte. Dette i forbindelse med mange tilpasningsproblemer har i de senere år skabt debat om den førte befolkningspolitik.

Udstykning

Opdeling af en bestående ejendom i to eller flere parceller. For landejendomme indeholder såvel ældre som gældende lovgivning bestemmelser om udstykning og sammenlægning af jord med henblik på regulering af ejendommenes størrelse. Til udstykning kræves regeringens approbation. Udstykningssager behandlede i Rente-

kammerets matrikelkontor, fra 1849 Indenrigsministeriet, fra 1896 Landbrugsministeriet, nu i dettes Matrikeldirektorat. Udstyknings-sager i landdistrikterne førtes fra 1857 i en særlig udstyknings-journal (UJ). Sager om udstykning af jord til oprettelse af hus-mandsbrug behandledes fra 1919 i Statens jordlovsudvalg. Nugældende regler i lovbek. nr. 257 af 8.6. 1971 om udstykning og sammen-lægning af faste ejendomme.

Udsættelsesprotokol

Også: udsætterprotokol. Række af protokoller i Den kgl. opfost-ringsstiftelse 1770-1804 og i Den kgl. fødselsstiftelse 1804 ff (af-leveret indtil 1861) vedr. de på stiftelsen fødte børns anbringelse. For disse protokoller gælder særlige tilgængelighedsregler, jfr. Bestemmelser om tilgængelighed, 1973, pkt. 4. Se iøvrigt Hem-meligt fødende.

Udtagne sager

Se Sag.

Udvalg

1. Et antal personer, som en folkerepræsentation af sin midte vælger til at detailbehandle en sag eller gruppe af sager. 2. En kreds af personer, som en institution udpeger til at undersøge og afgive betænkning om et bestemt spørgsmål (se ad hoc-udvalg). 3. Et antal personer, som udpeges til kollegialt at varetage en le-delsesopgave, f.eks. Statens jordlovsudvalg, eller at varetage sta-tens bygherreinteresse under et byggearbejde (byggeudvalg). Se Kommission, Råd, Nævn, Ret.

Udvisning

1. Ordre til en udlænding om at forlade landet. Nægtes en udlæn-ding indrejse, betegnes det som afvisning. Tidl. indeholdt straf-feloven en bestemmelse om, at det i en straffedom over en ud-lænding i visse tilfælde kunne bestemmes, at han efter udstået straf skulle "udbringes af riget". (Straffeloven af 1866 § 16, af 1930 § 76). Denne bestemmelse er ophævet ved § 1 nr. 23 i lov nr. 212 af 4.6. 1965 om ændringer i borgerlig straffelov. Udvis-ning af udlændinge kan imidlertid foretages administrativt, se Ud-lændinge. Ang. landsforvisning, s.d. 2. Ældre udtryk for anvisning af brændedeputater, se Deputater.

UJ

Udstykningsjournal, fra 1857 journal i Indenrigsministeriets (fra 1896 Landbrugsministeriets) matrikelkontor.

Undergrundssager

Undergrundssager

Saggruppe U i Departementet for offentlige arbejder siden 1943. Vedrører efterforskning og udvinding af råstoffer i Danmarks undergrund. Dette sagsområde blev ved bek. nr. 204 af 28.3. 1974 overført til Handelsministeriet.

"Underhuset"

Arkivjargon for 1. afdelings kontorer i den 1972 nedlagte vagtmesterbolig.

Underhåndsskrivelse

En uofficiel, som regel personligt formet, skrivelse fra en minister eller embedsmand til en anden, hvori der uformelt kan gives oplysninger, stilles spørgsmål m.v. Underhåndsskrivelser går uden om journal og kopibog. Det forekommer, at de hos modtageren journaliseres som indkomment brev. Også uden journalisering findes de ofte indlagt i journalsager, men de kan ligesåvel ende blandt ministres og embedsmænds personlige embedspapirer eller i deres privatarkiver. I mange tilfælde går de formentlig tabt, fordi de ikke opfattes som forvaltningsakter. Der ligger ikke i begrebet underhåndsskrivelse, at indholdet har en fortrolig karakter. Ministerierne har særligt brevpapir til underhåndsskrivelser. Brevhovedet består af et med rødt tegnet cirkelrundt bælte, i hvilket ministeriets navn er anført. I visse ministerier, således Statsministeriet og Udenrigsministeriet, findes under brevhovedet en lille elefant ophængt i et bånd.

Underskrivelsesbog

Protokolrække i Indenrigsministeriets kontor for kommune- og næringssager indeholdende kronologisk fortegnelse over kgl. ekspeditioner. På grundlag af disse er ekspeditionsregistrerne, s.d., udarbejdet. Findes i en lidt anden form i Danske kancelli.

Universitet

Egentl. institution, hvor samtlige videnskaber dyrkes. I Danmark beskæftiger universiteterne sig traditionelt med teologi, samfundsvidenskab (jura m.v.), lægevidenskab, humaniora, s.d., og naturvidenskab, medens andre videnskaber (f.eks. teknik, landvæsen, veterinærmedicin etc.) dyrkes på særlige læreanstalter. Danmark har tre universiteter: Københavns (oprettet 1479), Århus (lov nr. 149 af 28.4. 1931, oprettet 1933) og Odense (lov nr. 190 af 4.6. 1964, oprettet 1966). Et nyere fænomen er universitetscentre, d.v.s. en samlet lokalisering og koordination af forskellige uddannelses-

anstalter. Lov nr. 263 af 4.6. 1970 om Københavns universitets placering og universitetscentre bestemmer, at der snarest skal oprettes et universitetscenter ved Roskilde, samt fra 1974/75 et universitetscenter i Ålborg og senere et i Ribe-Esbjerg området. De to første universitetscentre er trådt i virksomhed. Det sidste befinder sig på et forberedende stadium.

V W

VA

Forkortelse af "Vejledende arkivregistraturer", s.d.

Vakance, vakant

Af lat. vacuum = tom. Når en stilling er ledig, kaldes den vakant. Den periode, hvor en stilling er ubesat, kaldes vakance.

Valgmenighed

En menighed, hvis medlemmer hører til folkekirken, men er udtrådt af deres sognemenighed for, i forbindelse med en person, der opfylder de lovbestemte betingelser for at være præst i folkekirken, at danne en særlig menighed indenfor denne. En valgmenighed afholder selv de med dens særegne stilling forbundne udgifter. Hjemmel til at oprette valgmenigheder gaves første gang i lov af 15.5. 1868. Nugældende lov: nr. 88 af 15.5. 1903 med senere ændringer. (Roesen, s. 221 f).

Vandindvindingssager

Saggruppe i Indenrigsministeriets 3. kontor 1943-45.

Vandmærke

Mærke i papir, der ses som en lysforskel, fremkaldt ved at papiret ved fremstillingen er givet forskellig tykkelse eller konsistens. Ved håndlavning fremstilles et papirark over en metaltrådform i arkets størrelse. Trådene i formen fremtræder som lyse linier i papiret, idet den våde papirmasse bliver tyndere over trådene. De fleste forme har været udstyret med et særligt mærke, syet eller nittet på trådnettet med metaltråd, som har givet papiret dets vandmærke. Dette kan være specielt for en eller flere møller, en egn eller et land, men kan også, især i nyere tid, være specielt for en kvalitet eller et format, evt. brugt internationalt. Da de håndlavede formes levetid var begrænset, kan papir fremstillet på en bestemt form være til hjælp ved identificering af akter uden

Vandmærke

datering eller underskrifter. I maskinfremstillet papir forekommer vandmærker enten som ægte, d.v.s. at papiret har fået forskellig tykkelse ved fremstillingen, eller som uægte, d.v.s. at det færdige papir har fået vandmærke påtrykt. Moderne vandmærker kan udføres i flere grader af forskellig tykkelse og dermed lysforskelle jfr. pengesedlernes vandmærker. Papir er fremstillet i Danmark siden slutningen af 1500-tallet. Vandmærket i danske pengesedler var tidl. lovbestemt til at være kongens cifre, f.eks. F 6. Også i skrivepapir brugte danske papirmøller ofte kongens cifre som vandmærke, men dette blev forbudt i 1810 af hensyn til pengesedlernes sikkerhed.

Vangeskilt

Vange = endestykke, der forbinder parallelle stykker. I arkivsproget: en reols endestykke, på hvilket der ophænges et skilt med oplysning om reolens indhold.

Varia

Lat. = forskellige ting. I arkivsproget betegnelse for materiale der ikke kan rubriceres systematisk.

Waterskout

Se Forhyring.

Vejledende arkivregistraturer

Serie af trykte registraturer, udg. af RA. Fortegnelse: Skrifter udgivet af Rigsarkivet og landsarkiverne 1852-1973, 1973, s. 4 f. Serien er nummereret med romertal. I 1973 udkom bd. XVII. Siden er (1975) udkommet bd. XX, Koloniernes centralbestyrelse. Som bd. XVIII og XIX vil senere udkomme fortsættelse af bd. XVII (Lokalarkiver til 1559).

Vejsager

Saggruppe D i kontoret, senere Departementet for offentlige arbejder. 1876-1936 betegnedes de vej- og færgesager.

Verbalnote

I det diplomatiske sprog en uformel henvendelse til en fremmed regering eller dens repræsentant. En verbalnote er ikke underskrevet. Afsenderen omtales i 3. person. Se iøvrigt Note.

Versur, -konto

Af lat. vertere = vende, dreje. Regnskabsudtryk for foreløbige

posterings, der hverken føres til indtægt eller udgift, men berigtiges ved senere mellemregning med en anden institution, f. eks. udbetaling af lønninger, der bevillingsmæssigt hører under en anden institutions budget.

Verte

Lat. = vend, anført forinden på et ark, hvis tekst fortsætter på næste side.

Vestindiske øer

Ved kgl. oktroj af 11.3. 1671 oprettedes Vestindisk Kompagni, der etablerede sig på øen St. Thomas i Det karibiske hav. 1718 blev nabøen St. Jan besat. 1733 købtes den ca. 70 km sydligere beliggende St. Croix af Frankrig. 1754-55 afvikledes Vestindisk Kompagni, og øerne kom i den danske stats besiddelse. De blev før 1848 styret gennem Generaltoldkammer- og Kommercekollegiet, derefter gennem et direktorat i Finansministeriet, Koloniernes Centralbestyrelse. Øerne var 1807-14 besat af Storbritannien. Ved konvention af 4.8. 1916 blev øerne solgt til USA for 25 millioner dollars. Overdragelsen fandt sted 31.3. 1917. Øerne, der under ét kaldtes Jomfruøerne, nu Virgin Islands, har et areal på tilsammen 359 km² (som øen Mors). Litt.: Vore gamle tropekolonier, bd. I-IV, 1966, VA XX, 1975.

Vestindiske øer, lovsamlinger m.v.

Love, anordninger m.v. for de dansk-vestindiske øer findes i de alm. danske lovsamlinger. Fra 1871-1917 findes de i et tillæg bag i Lovtidende A.

Kronologisk Fortegnelse over de for de dansk-vestindiske Øer den 31. December 1912 gældende Lovbestemmelser undtagen Christian den Femtes danske Lov.-Fortegnelse over saadanne Lovbestemmelser, der ere læste ved Retterne i Vestindien efter Emanationen af And. 31. Marts 1755 om Justitiens og Politiets Administration og dateret før 1819, for saa vidt de ikke ere givne direkte for Øerne, eller vedrøre disses Forhold eller Forholdet til dem. - Fortegnelse over de vigtigste Lovbestemmelser for de dansk-vestindiske Øer, der ere ophævede inden Udgangen af 1912, med Undtagelse af Bestemmelser i Christian den Femtes danske Lov. Trykt u.å.

Vestindiske øer, møntvæsen

Øerne havde fra kompagnitiden sit eget møntsystem, men der

cirkulerede tillige fremmede penge i betydeligt omfang. Der anvendtes før den britiske besættelse 1807-14 en særlig vestindisk kurantdaler, af hvilke der gik 125 på 100 danske kurantdaler. På grund af besættelsen berørtes øerne ikke af den danske kurantdalers sammenbrud. If. plakat af 22.8. 1814 sattes 100 rigsdaler vestindisk kurant = 128 af de nye danske rigsbankdaler (100 rbd. = $78 \frac{1}{8}$ vestindisk). De vestindiske mønter (20, 10 og 2 skilling) kaldtes dobbeltrealer, realer og styvere (plakat af 20.12. 1816). Real er en speciel møntbetegnelse (af lat. regalis = kongelig), styver en nederl. betegnelse (stuiver). Fra 1.1. 1849 (approberet ved kgl. reskript af 4.4. s.å.) indførte den daværende regeringskommissær og fungerende generalguvernør et nyt pengesystem baseret på en vestindisk daler (dollar) svarende til U.S. dollaren. 100 nye vestindiske dalere á 100 cents blev = $156 \frac{1}{4}$ vestindiske kurantdalere. De cirkulerende sedler (kreditbeviser udstedt af den lokale regering og sedler udstedt af St. Thomas bank) ombyttedes til den nye regering. Der foretoges i begyndelsen ingen udmøntning, men U.S.mønter og andre fremmede mønter med indslået kgl. monogram (kontramarkering) sattes i omløb. Først fra 1859 udmøntedes vestindisk skillemønt efter det nye system. Ordningen forudsatte et simpelt forhold 1:2 mellem henholdsvis vestindisk mønt og dansk rigsmønt, men da det reelle forhold mellem U.S. dollars og dansk rigsmønt var 1 dollars = $1 \frac{7}{8}$ rigsdaler, efter 1875 kr. 3,75, blev dette det officielle omregningsforhold i mellemværende mellem offentlige kasser i Danmark og på øerne. Ved møntlov for Dansk Vestindien, nr. 49 af 29.3. 1904 indførtes en guldmøntfod på 1 franc á 100 bit, svarende til møntfoden i den latinske møntunion. Den hidtidige vestindiske daler (dollar) omveksledes med 5 francs. De nye mønter bar både den nye og gamle værdibetegnelse (f.eks. 1 franc - 20 cents). Lov nr. 50 af s.d. bemyndigede finansministeren til at give et dansk bankkonsortium tilladelse til oprettelse af en seddeludstedende bank under navnet "Den dansk-vestindiske Nationalbank". Den fik en koncession på 30 år, der opretholdtes efter øernes afståelse. Først da den udløb i 1934, gik øerne over til U.S.mønt. Litt.: J. Wilcke, Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler, 1929, s. 433-53. J. Wilcke, Sølv- og Guldmøntfod 1845-1914, 1930, s. 273-300.

Veto

Lat. = jeg forbyder. Anvendes om retten til at forhindre, at en af andre truffet beslutning får gyldighed (vetoret), f.eks. et stats-overhovedes ret til at nægte stadfæstelse af et af folkerepræsentationen vedtaget lovforslag. Suspensivt veto betyder, at vetoretten

bortfalder, hvis det pågældende lovforslag efter en vis tid påny vedtages. I et parlamentarisk system er vetoretten en ret for en mindretalsregering til at nægte at give et vedtaget forslag lovskraft. GL § 22 siger: "Et af folketingets vedtaget lovforslag får lovskraft, når det senest 30 dage efter den endelige vedtagelse stadfæstes af kongen". Vetoretten er således ikke udtrykkelig fastslået (som i de tidl. grundlove), men hviler på en modsætningsslutning. Et folketingsflertal, hvis lovforslag nægtes stadfæstelse, kan vedtage et mistillidsvotum til regeringen (GL § 15), hvorefter regeringen må gå af eller udskrive valg. (A. Lund-Sørensen, Vetoretten overfor lovforslag, Juristen 1964, s. 353-60). - Veto forekommer også i internationale forsamlinger. I FN's sikkerhedsråd kan de permanente medlemmer (stormagterne) nedlægge veto mod beslutninger. I EF findes ingen formel veto, men visse beslutninger (f.eks. revision af Romtraktaten) kræver ratifikation af samtlige medlemsstater, og det såkaldte Luxembourg-forlig i 1965 indebærer, at enstemmighed er nødvendig, hvis et eller flere medlemmers vitale interesser står på spil.

Vide

Lat. = se, f.eks. vide p. 15, se side 15. Vide supra = se ovenfor.

Vindicere, vindikation

Af lat. vindicare = gøre retlig fordring på besiddelse af en genstand, man retmæssigt har krav på, men som uretmæssigt er i en andens besiddelse. Anvendes om statens krav på uden erstatning at få udleveret offentlige arkivalier, som er kommet i privat besiddelse. Det antages, at statens arkivalier ikke på nogen lovlig måde, ej heller ved hævd, kan blive privat ejendom. (Aage Rasch, A.D. Jørgensen og cirkulæret om vindikationsretten af 15. januar 1885, Afhandlinger om arkiver, 1964, s. 236-45).

Visdomsbog (VB)

Et alfabetisk ført årgangsløst realregister til vigtigere journalsager, især sådanne som er normgivende, tjener som paradigma, s.d., eller blot er bemærkelsesværdige. Visdomsbøger føres efter noget forskellige principper, men indebærer altid en øremærkning af bestemte sager. Sådanne sager er som regel tydeligt mærket VB. Fortegnelse over institutioner der har afleveret visdomsbøger til RA, findes i Vejledning i arkivheuristik, 1976, s. 81 f.

Visitats

Visitats

Af lat. visitatio = besøg. Ældre betegnelse for embedsmæssige inspektionsbesøg, især om biskoppers inspektion af kirke og skole og embedslægers inspektion af apoteker. I bispearkiverne findes visitatsbøger.

Visum

Lat. = set. Påtegning på et dokument, hvorved en myndighed attesterer, at det er forevist for den. Nu: en i et pas indført indrejse- gennemrejse- eller opholdstilladelse. Se Passager.

Vita

Lat. = liv. Også: oplysninger om en persons levnedsløb.

Vitaprotokoller

Protokoller i bispearkiverne (i landsarkiverne) indeholdende korte selvbiografier over de til præsteembeder kaldede teologiske kandidater. Endnu i begyndelsen af 1800-tallet blev de ført på latin. De ophører til forskellig tid i de enkelte stifter i perioden 1841-84.

VJ

Forkortelse for den i Kolonialkontoret førte vestindiske journal.

Voldgift

En fremgangsmåde til afgørelse af sådanne tvistigheder, som falder udenfor domstolenes område. Der udpeges en eller flere personer, enten uvildige udpeget af parterne i fællesskab eller udpeget af hver af parterne med en uvildig opmand. Voldgift indebærer, at afgørelsen er bindende for parterne, se Mægling. - Ved konvention af 1899 oprettedes den faste voldgiftsret i Haag for at muliggøre fredelig bilæggelse af stridigheder mellem lande, der var enige om at anvende denne udvej (ikke at forveksle med den internationale domstol sammesteds, hvis statutter er en del af FN-pagten). - Til afgørelse af tvistigheder om bestående overenskomster på arbejdsmarkedet, oprettedes her i landet i 1910 Den faste voldgiftsret, fra 1964 kaldet Arbejdsretten. Under den tyske besættelse var løn og arbejdsforhold ved lov reguleret ved voldgift, lov nr. 478 af 14.9. 1940 om arbejdsforhold. - Iøvrigt anvendes voldgift i forskellige retsforhold (Juridisk formularbog 1971, s. 720-24).

Wornach Urkundlich Gegeben

Forkortelse af slutningsformel i kgl. forordninger o.l. for her-
tugdømmerne: Wornach sich männiglich allerunterthänigst zu achten.
- Urkundlich unter Unserem Königlichem Handzeichen und vorge-
drückten Insiegel. - Gegeben...(sted og dato). Oversat: Hvorefter
alle vedkommende har sig at rette. Bekræftet ved Vor kongelige
underskrift og påtrykte segl. Givet...

Votere, votering, votum, flertal: vota

Af lat. votum = løfte eller ønske. Nu: stemme, jfr. eng. vote.
På dansk dog mest om motiveret mundtlig eller skriftlig stemme-
afgivning i kollegiale organer, især domstole.

Voteringsprotokol

Protokollrække i Højesteret fra dens oprettelse, indeholdende de
enkelte dommeres vota. Jfr. Aage Rasch i Højesterets historie II
s. 545 f.

Vurdering

Ved lov nr. 103 af 15.5. 1903 om ejendomsskyld, s.d., indførtes
periodiske vurderinger af samtlige faste ejendomme her i landet
(med undtagelse af gesandtskabsbygninger, jernbane-, kanal- og
havneanlæg samt kirker og kirkegårde). Ejendommene skulle an-
sættes til deres værdi i handel ogandel på vurderingstidspunktet.
For hver ejendom udfylder ejeren et skema med oplysninger til
brug for vurderingsmændene. Disse udpeges af kommunalbestyrel-
serne, idet dog deres formænd udpeges af finansministeren. At
være vurderingsmand er et borgerligt ombud, se Ombud. De pe-
riodiske vurderinger betegnes som "almindelige" og nummereres.
Desuden foretages årlige omvurderinger i forbindelse med byggeri
og andre ændringer i en ejendoms forhold. Der er afholdt alm.
vurderinger i følgende år: 1. 1904, 2. 1909, 3. 1916, 4. 1920,
5. 1924, 6. 1927, 7. 1932, 8. 1936, 9. 1945, 10. 1950, 11. 1956,
12. 1960, 13. 1965, 14. 1969, 15. 1973. Endvidere foretoges en
vurdering i De sønderjyske landsdele i 1921.

Vurderingsskemaer

Vurderingsskemaer lægges til grund ved ligningen af ejendoms-
skatter og indsendes derefter til Statens Ligningsdirektorat, hvorfra
de afleveres til RA. Skemaerne fra den 1. alm. vurdering samt
den første vurdering i de sønderjyske landsdele efter genforeningen
er bevaret. Skemaerne fra de øvrige, bortset fra de to nyeste, er

Vurderingsskemaer

kasseret. Fra nogle af vurderingerne er dog bevaret prøver og fra 11. - 13. vurdering et udvalg på 5 pct. af materialet.

Vægt

Se Målesystemer.

Værgemål

Det at handle på en umyndigs vegne, især m.h.t. formue- og retsforhold. For mindreårige, der mangler født (d.v.s. selvskreven) værge (mindst en af forældrene eller adoptivforældrene), samt for umyndiggjorte (f.eks. på grund af sindssyge) beskikkes en værge, i København af magistraten, ellers af skifteretten. Efter eget ønske kan en person, der lider af en svækkelse, der ikke medfører umyndiggørelse, blive sat under lavværgemål (egentl. lovværgemål), hvorved den pågældende kun i forbindelse med sin lavværge kan råde over sin formue og indgå retshandler. Tidl. blev enker ofte sat under lavværgemål, jfr. DL 3-17-41. Tilsynet med værgemål påhviler i København Overformynderiet og overpræsidenten, ellers skifteretten og vedkommende amtmand. Nu-gældende regler i lovebek. nr. 141 af 24.3. 1970.

Værgemålsprotokoller

Protokolrække i Overformynderiet indeholdende regnskaber over administrationen af umyndiggjortes formuer siden 1868. Formuer under en vis grænse administreredes ikke direkte af Overformynderiet, men f.eks. af en værge, og findes ikke i værgemålsprotokollerne. For at finde en person i værgemålsprotokollerne skal man vide, hvor den umyndige er født eller formuen blevet skiftebehandlet.

Værnepligt

Fra den ældste tid havde kongen ret til at forlange krigstjeneste (leding) af befolkningen, men tidligt gik man over til at bruge hvervede professionelle soldater, ofte udlændinge. I 1600-tallet begyndte man at udskrive soldater af landbefolkningen til "den nationale hær". Det blev dog først rigtig sat i system i 1733, da udskrivningen blev pålagt godsejerne, der til gengæld fik indført stavnsbåndet. 1788 ophævedes stavnsbåndet, hvorefter staten overtog udskrivningsvæsenet, s.d. Hvervede soldater anvendtes efterhånden i mindre omfang og forsvandt helt i 1814. At værnepligten var begrænset til mænd af bondestanden medførte en række grænsetilfælde, der voldte administrative problemer. Købstadsfolk kunne udskrives til søkrigstjeneste og tjeneste i borgervæbningerne. På provinsialstænderforsamlingerne rejstes krav om alm. værnepligt,

d.v.s. værnepligt for alle stænder. Ved kundg. af 22.6. og anordning af 23.9. 1848 fastsattes bestemmelser om udskrivning af hidtil uværnepligtige. Den grundlovgivende rigsforsamling fik forelagt forslag om alm. værnepligt, lov herom blev stadfæstet 12.2. 1849. Reglen om alm. værnepligt blev indsat i junigrundlovens § 95 og findes uændret i GL § 81. Reglen medførte ikke, at enhver "våbenfør mand" skulle aftjene værnepligt, kun at han var forpligtet til det. Der har som regel ikke været brug for at indkalde alle værnepligtige. Indtil 1869 kunne de, der havde råd til det, "stille" en anden for sig, se Stillingsvæsen. Man kunne dog fremdeles "trække frinummer" og foretage "nummerbytning". Det sidste bortfaldt i 1954. Numrene tildeles de værnepligtige ved lodtrækning på sessionen, hvorefter de lavere lodtrækningsnumre indkaldes for de højere. De højeste numre bliver "frinumre", hvis ikke alle udskrevne indkaldes. Nugældende regler om værnepligt i lovbek. nr. 15 af 20.1. 1970 og kgl. anordning nr. 305 af 20.6. 1975 om det værnepligtige mandskabs tjenstdygtighed og det udskrevne mandskabs fordeling. - Siden 1918 har man kunnet nægte at gøre militærtjeneste mod at udføre civilt arbejde, hvilket betragtes som værnepligt i grundlovens forstand, se Civil værnepligt. Litt.: Rudi Thomsen, Den almindelige værnepligts gennembrud i Danmark, 1949.

Værnepligtssager

Saggruppe i Indenrigsministeriet, oprettet 1914.

Værneting

Den ret, for hvilken en person kan blive sagsøgt eller sat under tiltale. Civile retssager skal som regel anlægges ved den ret, i hvis kreds sagsøgte har bopæl (hjemting) (rpl. kap. 22). Straffesager pådømmes som regel ved den ret, i hvis kreds den handling, der har givet anledning til påtale, er foretaget. (rpl. kap. 63).

Y

Yderår

I arkivsproget det tidligste og det seneste år, der forekommer i en arkivalisk enhed eller en række af sådanne (f.eks. journalsager 1950-60).

Ædruelighedssager

Æ

Ædruelighedssager

Saggruppe i Indenrigsministeriets 3. kontor 1943-45.

Ægt

Gammelt udtryk for pligt til uden vederlag at udrette kørsel. Se Hoveri og Pligtarbejde.

Æsker

Se Arkivæsker.

Ø

Øresundstold

I mere end 400 år, fra ca. 1425 til 1857, opkrævede Danmark en afgift af alle skibe, der passerede Sundet. Også passage af bæltterne var belagt med told, men disse benyttedes ikke meget af skibsfarten i ældre tid. Ved konvention af 14.3. 1857 mellem Danmark og de interesserede søfartsnationer ophævedes sundtolden mod en kompensationsydelse til Danmark én gang for alle. Af beløbet dannedes Øresundsfonden, der blev en del af statens reservefond. - Øresundstoldregnskaberne er en vigtig kilde til handelsforbindelserne mellem Vesteuropa og Østersølandene. Indtil 1557 er de kun mangelfuldt bevarede. De bevarede Sundtold- og Bælttoldregnskaber 1497 ff. er indtil 1783 publiceret i tabelform af Nina Bang og Knud Korst. Værdien af denne udgave har været stærkt diskuteret. Regnskaberne efter 1783 har de sidste år været under bearbejdelse med henblik på overførsel til databånd.

Østre Hal

Et indtil 1973 isoleret magasin afsnit i RA's hovedbygning med indgang til venstre i buegangen ind mod bibliotekshaven. Ved ombygning i 1974 indrettedes mikrofilm læsesal i Østre Hal.

Øvrighed

I ældre tid hyppigt anvendt synonymt med nudansk "myndigheder". Nu mest i sammensætning "overøvrighed", s.d., og "underøvrighed". Ved det sidste forstås politimestrene. Bevillinger og tiladelser udstedt af disse kaldes øvrighedsbeviser.

Å

Ålegårdsret

Gammel ret for kystejere. Lov nr. 500 af 19.12. 1951 om saltvandsfiskeri definerer ålegård således (§ 7 stk. 2): "et til ålefangst bestemt redskab, som består af en eller flere ruser i forbindelse med en fra land ved almindeligt dagligt højvande udsat rad (risgærde, garn, tremmeværk o.l.) bestemt til at lede ålen ind i ruserne". Ålegårdsret tilkommer udelukkende ejere af kysterne, enhver ud for sin grund. Tvistigheder om udstrækningen af ålegårdsretten indbringes for lokale ålegårdsnævn med anke til Ålegårdsovernævnet (§ 7 stk. 10). Ved lov nr. 178 af 23.6. 1956, ændret ved lov nr. 168 af 12.5. 1965, blev ålegårdsretten ophævet eller afløst, hvorefter den tilfalder staten.

År og dag

År og dags frist er et gl. lovudtryk betegnende en frist, indenfor hvilken en fordring skal gøres gældende for at være retsgyldig. If. DL 5-2-4 er år og dags frist = 1 år og 6 uger.

Årpenge

If. GL § 11 kan der ved lov bestemmes årpenge til medlemmer af det kongelige hus. Tidl. apanage.

Åsted, åstedsforretning

Et sted, der har betydning i et retsforhold, f.eks. om grænsen mellem to ejendomme. Åstedsforretning er en undersøgelse foretaget på åstedet af en offentlig myndighed.